

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

Διπλωματική Εργασία: Κωνσταντίνου Λαμπράκη (Α.Μ. 1112Μ034)

Επιβλέποντες Καθηγητές: Προκόπης Παπαστράτης, Μιχάλης Λυμπεράτος

Θέμα:

Το «σταυρικό πρόβλημα»: Ερμηνευτικές προσεγγίσεις ,
στρατηγικές και συγκρούσεις στο χώρο της ελληνικής Αριστεράς
την δεκαετία του '60 για την Ένωση Κέντρου.

Πίνακας Περιεχομένων

Σχετικά με την Εργασία.	5
 Κεφάλαιο 1: Εισαγωγή στο ιστορικό πλαίσιο. Οι βασικές εξελίξεις στον κόσμο και στην Ελλάδα κατά τις δυο πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες.	
1.1. Τα βασικά χαρακτηριστικά του διεθνούς περιβάλλοντος στις δυο δεκαετίες που ακολούθησαν τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.	10
1.2. Η μετεμφυλιακή Ελλάδα.	
1.2.1. Η μετεμφυλιακή Ελλάδα. Οι πολιτικές εξελίξεις από το 1950 μέχρι και το 1967.	17
1.2.2. Η μετεμφυλιακή Ελλάδα. Το κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο.	30
 Κεφάλαιο 2: Ο «ανένδοτος» ως σημείο συνάντησης των ευρύτερων κοινωνικών αιτημάτων με την πολιτική πρόταση της Ενώσεως Κέντρου.	
2.1. Επισημάνσεις για την υπόθεση εργασίας.	35
2.2. Ο πολίτικος λόγος της Ε.Κ. την περίοδο του «ανενδότη».	
2.2.1. Οι εκλογές «βίας» και «νοθείας» του '61. Το σημείο τομής.	40
2.2.2. Μετατοπίζοντας το πεδίο της αντιπαράθεσης.	41
2.2.3. Τα άλλα κέντρα της εξουσίας στην μετεμφυλιακή Ελλάδα. Στρατός, Ανάκτορα & ΗΠΑ στο λόγο της Ε.Κ..	42
2.2.4. Η Ε.Κ. ως «δημοκρατικός πόλος» έναντι των δύο «ολοκληρωτισμών».	43
2.2.5. Το πολιτικό πρόγραμμα της Ε.Κ. και η κοινωνική του απεύθυνση.	45
2.3. Οι διεργασίες στο κοινωνικό σώμα: Φοιτητές, εργατοϋπάλληλοι και αγρότες την περίοδο του «ανενδότη».	
2.3.1. Η «έκρηξη» των κοινωνικών αγώνων την διετία '61-'63.	47
2.3.2. Τα αιτήματα και ο λόγος του Φοιτητικού Κινήματος.	48
2.3.3. Το κίνημα στο χώρο των εργατοϋπαλλήλων.	54
2.3.4. Ο αγώνας για την πολιτική μετατόπιση των αγροτικών στρωμάτων.	58
 Κεφάλαιο 3: Η Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά (ΕΔΑ). Προσεγγίσεις για το Κέντρο: Το πρόγραμμα, η στρατηγική, οι ερμηνείες και τα πολιτικά επίδικα (1956-1967).	

3.1. Η πολιτική και οι πρωτοβουλίες του ΚΚΕ για τον ανασυγκρότηση του αριστερού κινήματος στην Ελλάδα μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο.

- 3.1.1. Η κατάσταση στο ΚΚΕ μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο. 62
- 3.1.2. Οι πρώτες προσπάθειες. Δημοκρατική Παράταξη και Δημοκρατικός Συναγερμός. 65
- 3.1.3. Η ίδρυση της ΕΔΑ. 69

3.2. Το πλαίσιο ανάλυσης της ΕΔΑ: Οι ερμηνείες για τον χαρακτήρα των κοινωνικών αντιθέσεων, οι προγραμματικοί άξονες και οι εκτιμήσεις για τις πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα.

- 3.2.1. Το είδος των κοινωνικών αντιθέσεων και οι εκτιμήσεις της ΕΔΑ για την κατάσταση της Ελλάδας. 74
- 3.2.2. Ο πολιτικός χαρακτήρας του κόμματος της ΕΔΑ και τα γενικά χαρακτηριστικά του προγράμματος της «Εθνικής Δημοκρατικής Αλλαγής». 76
- 3.2.3. Εκτιμήσεις για τον ρόλο και την φυσιογνωμία των κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων. 81

3.3. Οι θέσεις και η πολιτική γραμμή της ΕΔΑ για τα κόμματα του κεντρώου χώρου, πριν την ίδρυση της Ε.Κ..

- 3.3.1. Αυτοκριτική και τοποθετήσεις για την περίοδο 1951-1954. 85
- 3.3.2. Η περίοδος 1954-1956. 87
- 3.3.3. Η ΕΔΑ στην αξιωματική αντιπολίτευση. Τα κόμματα του Κέντρου και το επιδιωκόμενο «δημοκρατικό μέτωπο». 90

3.4. Ο «γρίφος» της Ε.Κ..

- 3.4.1. Η στάση και οι θέσεις της ΕΔΑ για την Ε.Κ. την περίοδο του «ανένδοτου». 94
- 3.4.2. Η «νίκη της δημοκρατίας». Η Ε.Κ. στην κυβέρνηση και τα νέα καθήκοντα. 101
- 3.4.3. Η κρίσης εξουσίας και τα «Ιουλιανά». Επανεκτιμήσεις για την πολιτική στρατηγική και το χώρο του Κέντρου. 111

Κεφάλαιο 4: Η κριτική και οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις του «Μαρξιστικού-Λενινιστικού» πολιτικού ρεύματος με άξονα την πολιτική επιθεώρηση «Αναγέννηση», για την Ένωση Κέντρου (1964-1967).

4.1. Οι πολιτικές μήτρες του ελληνικού «Μαρξιστικού-Λενινιστικού» πολιτικού ρεύματος.

- 4.1.1. Οι απαρχές: Η αντίθεση στην «ρεβιζιονιστική στροφή». Οι συνέπειες του 20^ο Συνεδρίου του ΚΚΣΕ και της 6^{ης} Ολομέλειας της Κ.Ε. του ΚΚΕ. 120
- 4.1.2. Οι διεθνείς αναφορές: Η σύγκρουση ΚΚΣΕ και ΚΚ Κίνας για την πολιτική γραμμή του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος. 129

4.1.3. Το πολιτικό ρεύμα γύρω από την επιθεώρηση «Αναγέννηση»: Η συγκρότηση, η επιρροή και η δραστηριότητα του χώρου. 136

4.2. Οι πολιτικές θέσεις του «Μαρξιστικού-Λενινιστικού» πολιτικού ρεύματος, μέσα από την πολιτική επιθεώρηση «Αναγέννηση» και τα τεκμήρια της ΣΠΑΚ.

4.2.1. Τα βασικά αναλυτικά σχήματα του χώρου. 142

4.2.2. Οι θέσεις για την προέλευση, τη φυσιогνωμία και την πολιτική της Ε.Κ.. 145

4.2.3. Η πολεμική στην ΕΔΑ. 153

4.2.4. Οι πεποιθήσεις και οι προτεραιότητες στην πολιτική του Μ-Λ ρεύματος: Οι προτάσεις της «Αναγέννησης» και η κριτική της ΕΔΑ. 158

Κεφάλαιο 5: Ο Λευτέρης Αποστόλου, Η «Ανανεωτική Ομάδα Δημοκρατικής Αριστεράς» (ΑΟΔΑ) & Η στάση της Αριστεράς απέναντι στην Ένωση Κέντρου(1961-1965) .

5.1. Λ. Αποστόλου και η ΑΟΔΑ. Πραγματολογικά στοιχεία.

5.1.1. Το βιογραφικό και η πολιτική διαδρομή του Λ. Αποστόλου. 164

5.1.2. Η Ανανεωτική Ομάδα Δημοκρατικής Αριστεράς: Τα στελέχη, η δομή και η δραστηριότητα της ομάδας. 166

5.2. Το αναλυτικό πλαίσιο του Λ. Αποστόλου και της ΑΟΔΑ. Τα καθήκοντα της ελληνικής Αριστεράς.

5.2.1. Ο στόχος της «δημοκρατικής αλλαγής». Πως επιτυγχάνεται; 168

5.2.2. Για την ανατροπή της Δεξιάς. Τα καθήκοντα του αριστερού κινήματος. 169

5.3. Η Ε.Κ., Η Αριστερά και το ζήτημα του «εκδημοκρατισμού». Οι απόψεις της ΑΟΔΑ.

5.3.1. Η Ε.Κ. στην κυβέρνηση. Εκτιμήσεις για τον ρόλο της. 171

5.3.2. Η κριτική στην ΕΔΑ για την αντιμετώπιση της κυβερνήσεως της Ε.Κ.. 174

5.3.3. Η συμβολή της Αριστεράς στην διαδικασία εκδημοκρατισμού. Τα καθήκοντα της ΑΟΔΑ. 176

5.4. ΑΟΔΑ & ΕΔΑ: Συνάψεις και διαφορές στις αναλύσεις. 178

Συμπεράσματα 182

Πηγές & Βιβλιογραφία

I. Πηγές αρχειακές και δημοσιευμένες. 193

II. Πηγές σε εφημερίδες, περιοδικά.	194
III. Προφορικές μαρτυρίες, μαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις.	195
IV. Βιβλιογραφία, δημοσιεύσεις, αρθρογραφία, συνεδριακές εισηγήσεις.	195
V. Ιστότοποι.	201
Ευχαριστίες	202
Summary in English	203

Σχετικά με την Εργασία.

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται το ζήτημα των ερμηνειών και των αναγνώσεων που επιχειρήθηκαν για τον κεντρώο πολιτικό χώρο, από το ελληνικό αριστερό κίνημα, την μετεμφυλιακή περίοδο. Θα επιχειρήσουμε να εξετάσουμε μια σειρά από ζητήματα όπως : Πόσο απασχόλησε την ελληνική Αριστερά της μετεμφυλιακής περιόδου το ζήτημα του Κέντρου, με έμφαση στο σημαντικότερο κεντρώο κόμμα που εμφανίστηκε στο μετεμφυλιακό πολιτικό σύστημα, την Ένωση Κέντρου(Ε.Κ.). Αντιμετωπίστηκε ως σύμμαχος ή ως αντίπαλος ο χώρος του Κέντρου από την ελληνική Αριστερά; Οι ερμηνείες που επιχειρήθηκαν ήταν σχετικές με την πολιτική στρατηγική της Αριστεράς απέναντι στο μετεμφυλιακό καθεστώς; Τροφοδότησαν αυτές οι ερμηνείες τις αντιπαράθεσεις στο χώρο της ελλαδικής Αριστεράς οι οποίες κλιμακώθηκαν την δεκαετία του '60; Επίσης, οι πολιτικές επιτυχίες της Ένωσης Κέντρου ήταν αποτέλεσμα αποκλειστικά ενός δικού της, αυτοτελή πολιτικού λόγου και προγράμματος, υπερβατικού της βασικής διαιρετικής τομής μεταξύ της Αριστεράς και το κυριάρχου αστικού πολιτικού κόσμου, όπως είχε προκύψει από την απελευθέρωση και ύστερα, ή οικειοποιήθηκε προγραμματικούς άξονες και στοχεύσεις και αποκτώντας προσβάσεις σε νέα κοινωνικά στρώματα, που μέχρι την εμφάνιση της Ε.Κ., ο χώρος του Κέντρου δεν είχε; Αυτά θα μας απασχολήσουν στις σελίδες που ακολουθούν.

Η εργασία συγκροτείται σε πέντε ενότητες. Η πρώτη ενότητα επιχειρεί να παρουσιάσει τα γενικά χαρακτηριστικά στο διεθνές περιβάλλον της δύο πρώτες δεκαετίες μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Επίσης, αφηγείται τις σημαντικότερες πολιτικές εξελίξεις και το οικονομικό, κοινωνικό και ιδεολογικό πλαίσιο της Ελλάδας από το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου, το 1949 μέχρι και την Δικτατορία, το 1967. Η πρώτη ενότητα αντλεί τα στοιχεία από την σχετική βιβλιογραφία.

Η δεύτερη ενότητα προσπαθεί να τεκμηριώσει γιατί η Ε.Κ. δεν ήταν ένα ακόμα κόμμα του Κέντρου. Ποιοί ήταν οι άξονες και οι στοχεύσεις στο λόγο και την πρακτική της Έ.Κ. και του ηγέτη της, Γεωργίου Παπανδρέου, που της παρείχαν νέα πολιτικά χαρακτηριστικά και κοινωνικά ερείσματα, από αυτά που είχαν τα κόμματα και οι ηγέτες των κεντρώων πολιτικών σχηματισμών, μετά το θάνατο του Πλαστήρα και ύστερα. Αυτό επιχειρήθηκε με την ανάλυση του λόγου του Γεωργίου Παπανδρέου σε στιγμές όξυνσης της πολιτικής αντιπαράθεσης την τριετία 1961-1964. Αναζητήθηκαν οι ομιλίες του στις σημαντικότερες συγκεντρώσεις του «ανένδοτου», στις κεντρικές προεκλογικές συγκεντρώσεις των εκλογών του Νοέμβρη του 1963 και του Φλεβάρη του 1964 όπως επίσης και οι προγραμματικές δηλώσεις των κυβερνήσεων της Ε.Κ..

Επίσης, παρουσιάζεται το αναλυτικό πλαίσιο και οι διεκδικήσεις των σημαντικότερων σχηματισμών που εξέφρασαν πολιτικά την έκρηξη των κοινωνικών αγώνων από το 1961 και ύστερα. Εξετάζεται εάν υπήρξαν σχέσεις πολιτικής επικοινωνίας και ανατροφοδότησης ανάμεσα σε αυτούς και τον λόγο και το πρόγραμμα της Ε.Κ.. Τέλος, παρουσιάζονται πολύ συνοπτικά οι πρωτοβουλίες της Ε.Κ. για την πολιτική μεταστροφή του πληθυσμού της υπαίθρου.

Η τρίτη ενότητα καταπιάνεται με την Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά (ΕΔΑ). Παρουσιάζει, συνοπτικά, τους όρους κάτω από τους οποίους ιδρύθηκε η ΕΔΑ και το καθοριστικό ρόλο του ΚΚΕ στην ίδρυση και την αποκρυστάλλωση του πολιτικού της χαρακτήρα. Κατόπιν αναλύονται οι θέσεις της ΕΔΑ για την φύση και τον χαρακτήρα των κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων της μετεμφυλιακής Ελλάδας, όπως επίσης οι βασικοί προγραμματικοί της άξονες και τα στρατηγικά της καθήκοντα. Ακολουθώς παρουσιάζονται συνοπτικά τα ζητούμενα και οι στοχεύσεις απέναντι στον κεντρώο χώρο, πριν την εμφάνιση της Ένωσης Κέντρου, όπως επίσης και η αυτοκριτική για την γραμμή της απέναντι στον χώρο αυτόν, την δεκαετία του '50. Έπειτα, παρουσιάζεται η γραμμή, οι στοχεύσεις και η τακτική σχετικά με την Ένωση Κέντρου και σχολιάζεται το πως μεταβάλλονται αυτές, δυνάμει των πολιτικών εξελίξεων. Πέρα από την σχετική βιβλιογραφία, η ενότητα αυτή αντλεί τις πηγές της από το αρχείο της ΕΔΑ. Επί το πλείστον από τις αποφάσεις και τις εισηγήσεις σε κεντρικές πολιτικές διαδικασίες της ΕΔΑ (πανελλαδικές συνδιασκέψεις, συνέδρια, προσυνεδριακά κείμενα και συνέδους της Διοικούσας Επιτροπής) από το 1956 μέχρι και το 1967.

Η τέταρτη ενότητα επιχειρεί να παρουσιάσει την κριτική από τα «αριστερά» στην ΕΔΑ, στις θέσεις της για το ζήτημα του Κέντρου. Επιλέχθηκε για αυτό η παρουσίαση των αναλύσεων του ελληνικού «Μαρξιστικού-Λενινιστικού» πολιτικού ρεύματος, μέσα από τα βασικά του τεκμήρια και κυρίως τα άρθρα της πολιτικής επιθεώρησης «Αναγέννηση». Καταρχήν περιγράφεται συνοπτικά το πρώτο βασικό ρήγμα στο ελληνικό κομμουνιστικό κίνημα, από όπου στοιχειοθετήθηκαν οι πρώτες διαφωνίες στις οποίες αναφερόταν το ελληνικό «Μαρξιστικό-Λενινιστικό» πολιτικό ρεύμα. Επίσης, παρουσιάζεται η αντιπαράθεση του Κομμουνιστικού Κόμματος της Κίνας και του Κομμουνιστικού Κόμματος Σοβιετικής Ένωσης, στα τέλη της δεκαετίας του 1950 και της αρχές της δεκαετίας του 1960. Οι θέσεις του πρώτου κόμματος παρείχαν έναν πολύ συνολικότερο και συνεκτικό πλαίσιο στο οποίο ενέταξε τις διαφωνίες του για την πολιτική της ΕΔΑ και του ΚΚΕ το ελληνικό «Μαρξιστικό-Λενινιστικό» πολιτικό ρεύμα. Ύστερα, παρουσιάζονται βασικά πραγματολογικά στοιχεία για την συγκρότηση, την επιρροή και την δραστηριότητα του ρεύματος αυτού, μέχρι και την εκδήλωση του πραξικοπήματος. Κατόπιν αναλύονται τα βασικά αναλυτικά σχήματα του

«Μαρξιστικού-Λενινιστικού» ρεύματος, η αντιμετώπιση του οργανισμού της Έ.Κ., η κριτική στην ΕΔΑ και οι πολιτικές προτάσεις και προτεραιότητες που έθεσε. Επίσης, παρατίθενται και οι απαντήσεις της ΕΔΑ, στην κριτική που τις ασκήθηκε από το «Μαρξιστικό-Λενινιστικό» πολιτικό ρεύμα. Τα στοιχεία αυτής της ενότητας αντλήθηκαν από σχετική βιβλιογραφία και τα απομνημονεύματα των δρώντων υποκειμένων για την σύγκρουση στους κόλπους του ΚΚΕ με κέντρο την καθαίρεση Ζαχαριάδη στην 6^η ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ το 1956, από τα βασικά πολιτικά κείμενα της σύγκρουσης ΚΚΚ και ΚΚΣΕ, από συνεντεύξεις και μαρτυρίες προσώπων που μετείχαν στα προδικτατορικό ελληνικό «Μαρξιστικό-Λενινιστικό» πολιτικό ρεύμα και από τα άρθρα του περιοδικού «Αναγέννηση» και των τεκμηρίων της «Συνεπής Πολιτικής Αριστερής Κίνησης», της πολιτικής οργάνωσης που συγκρότησε το «Μαρξιστικό-Λενινιστικό» πολιτικό ρεύμα το 1967.

Χρειάζεται να επισημανθεί πως το «Μαρξιστικό-Λενινιστικό» πολιτικό ρεύμα δεν ήταν η μόνη οργανωμένη προσπάθεια που διαφώνησε με την πολιτική γραμμή της ΕΔΑ, ασκώντας κριτική από τα «αριστερά». Εκτός από τις τροτσκιστικών αναφορών πολιτικές ομαδώσεις, την δεκαετία του '60, κριτική από τα «αριστερά» στην ΕΔΑ, άρθρωσαν και άλλες πολιτικές κινήσεις, όπως οι «Φίλοι Νέων Χωρών» και η «Πανσπουδαστική Δημοκρατική Κίνηση Σωτήρης Πέτρουλας», στο χώρο των φοιτητών. Ωστόσο, επιλέχθηκε το «Μαρξιστικό-Λενινιστικό» πολιτικό ρεύμα επειδή αποτέλεσε την –κατά τεκμήριο– πιο σοβαρή και συγκροτημένη προσπάθεια. Οι λόγοι που αξιολόγησα το «Μαρξιστικό-Λενινιστικό» πολιτικό ρεύμα ως την σημαντικότερη προσπάθεια αντιπολίτευσης από τα «αριστερά», στην πολιτική γραμμή της ΕΔΑ είναι πολλοί. Καταρχήν, σαφή αναφορά στις θέσεις που επεξεργάστηκε η «Αναγέννηση» είχαν δύο από τις σημαντικότερες αντιδικτατορικές οργανώσεις της ,πέραν των ΚΚ, αριστεράς. Η «Οργάνωση Μαρξιστών Λενινιστών Ελλάδας» (ΟΜΛΕ), ο άμεσος πολιτικός επίγονος του προδικτατορικού «Μαρξιστικού-Λενινιστικού» πολιτικού ρεύματος. Η ΟΜΛΕ συγκρότησε το «Αγωνιστικό Μέτωπο Ελλήνων Εξωτερικού» (ΑΜΕΕ), μια από τις σημαντικότερες αντιδικτατορικές οργανώσεις στις χώρες της δυτικής Ευρώπης, ιδιαίτερα μαζική στους χώρους των ελλήνων φοιτητών σε Ιταλία και Γαλλία, με την Πανσπουδαστική Προοδευτική Συνδικαλιστική Παράταξη(ΠΠΣΠ). Σαφώς επηρεασμένο από τις αναλύσεις της «Αναγέννησης» επίσης ήταν και το «Επαναστατικό Κομμουνιστικό Κίνημα Ελλάδας» (ΕΚΚΕ), που έπαιξε σημαντικό ρόλο με την φοιτητική του παράταξη, την Αντιφασιστική Αντιιμπεριαλιστική Σπουδαστική Παράταξη Ελλάδας (ΑΑΣΠΕ), στην εξέγερση του πολυτεχνείου¹. Αλλά και την πρώτη

¹Βλέπε σχετικά: Μαρτυρία Άννας Φιλίνη (στελέχους ΕΚΚΕ) στις 27/01/2014 στο σεμινάριο των εργαστηρίων των ΑΣΚΙ «Με το βλέμμα στο αύριο: αντιδικτατορικός αγώνας και πολιτικές διεργασίες

μεταπολιτευτική περίοδο, στον πολιτικά μαχητικό χώρο της εξωκοινοβουλευτικής αριστεράς, που στράτευσε σημαντικό κομμάτι της τότε φοιτητικής και εργαζόμενης νεολαίας, η επιρροή των θέσεων του «Μαρξιστικού-Λενινιστικού» πολιτικού ρεύματος ήταν έκδηλη. Στο μεταπολιτευτικό ΕΚΚΕ και τις οργανώσεις που προέκυψαν από την ΟΜΛΕ: το ΚΚΕ μ-λ που, ήταν η πιο μαζική οργάνωση, αλλά και το Μ-Λ ΚΚΕ κ.α. Στην τελευταία ενότητα παρουσιάζω τις απόψεις και τις θέσεις του παλιού στελέχους του ΚΚΕ, Λευτέρη Αποστόλου και της πολιτικής ομάδας που συγκροτήθηκε γύρω από αυτόν, της «Ανανεωτικής Ομάδας Δημοκρατικής Αριστεράς» (ΑΟΔΑ), για το ζήτημα του Κέντρου. Αν και η ΑΟΔΑ δεν είχε την μαζικότητα και την επιρροή του «Μαρξιστικού-Λενινιστικού» πολιτικού ρεύματος, ούτε κατάφερε να αφήσει το στίγμα της στην ελληνική Αριστερά στο επίπεδο που το κατάφερε η «Αναγέννηση» εντούτοις επέλεξε να την παρουσιάσω γιατί ήταν η μόνη συγκροτημένη προσπάθεια που επιχείρησε να στοιχειοθετεί μια συγκροτημένη πολιτική γραμμή σε αντιπαράθεση με την ΕΔΑ και δεν διαφοροποιούνταν από τα «αριστερά» αλλά από τα «δεξιά». Ο Λ. Αποστόλου και η ΑΟΔΑ επιχείρησαν να συγκροτήσουν μια συνεκτική άποψη που να εκφράζει το διάχυτο πνεύμα που επηρέαζε ένα σημαντικό κομμάτι των υποστηρικτών της Αριστεράς και το περιέγραφε σε έκθεση του ο Ηλίας Ηλίου μετά τις εκλογές του Νοέμβρη του 1963, μια από τις κορυφαίες προσωπικότητες της ΕΔΑ, ως «κύκλους» που δεν υποστήριξαν εκλογικά την ΕΔΑ αλλά την Ε.Κ. επειδή εκτιμούσαν πως μπορούσε με σοβαρότερες πιθανότητες να διεκδικήσει την ανατροπή της ΕΡΕ και να αντιμετωπίσει τα άμεσα προβλήματα².

Αρχικά παρουσιάζεται το βιογραφικό και η πολιτική διαδρομή του Λευτέρη Αποστόλου, η ίδρυση αλλά και η κρίση που εμφανίστηκε σύντομα στην ΑΟΔΑ και την οδήγησε στον εκφυλισμό. Κατόπιν αναλύονται οι απόψεις του Λ. Αποστόλου και της ΑΟΔΑ σχετικά με το πρόγραμμα και τους στρατηγικούς στόχους της ελληνικής αριστεράς την μετεμφυλιακή περίοδο, τις συμμαχίες που προϋπέθετε, αλλά και με το ποιές ενέργειες εκτιμούσαν πως θα υπηρετούνταν καλύτερα. Επίσης, στο τέλος, επιχειρείτε συγκριτική ανάλυση στις συνάψεις και τις διαφορές ανάμεσα στην ΑΟΔΑ και την ΕΔΑ. Το υλικό προέρχεται σχεδόν αποκλειστικά από το αρχείο του Λευτέρη Αποστόλου, που βρίσκεται στα ΑΣΚΙ. Τα σχετικά τεκμήρια στο αρχείο του Λ. Αποστόλου αρχίζουν από το 1961 και τελειώνουν το 1965. Τα έκρινα επαρκή ώστε να μας μεταφέρουν με σαφήνεια τις απόψεις του Λ. Αποστόλου και της ομάδας του για το εξεταζόμενο ζήτημα.

(1967-1974)», χειμερινό εξάμηνο 2013-2014. <http://195.134.75.12/aski/index.php/seminario-aski>

² Η έκθεση του Ηλία Ηλίου παρατίθεται αυτούσια στο: Πάνος Δημητρίου, *Η Διάσπαση του ΚΚΕ, μέσα από τα κείμενα της περιόδου 1950-1975*. Θεμέλιο, 1978. Τόμος Α', σελ. 166-192.

1. Εισαγωγή στο ιστορικό πλαίσιο. Οι βασικές εξελίξεις στον κόσμο και στην Ελλάδα κατά τις δυο πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες.

1.1. Τα βασικά χαρακτηριστικά του διεθνούς περιβάλλοντος στις δυο δεκαετίες που ακολούθησαν τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Παρουσιάζοντας τα βασικά χαρακτηριστικά, που περιγράφουν αυτό που σχηματικά ονομάζουμε μεταπολεμικό κόσμο, δεν μπορούμε να μην αναφερθούμε στις συνέπειες του «Ψυχρού Πολέμου». Την κυριαρχία δηλαδή στο διεθνές σύστημα του ανταγωνισμού (που σε πολλές περιπτώσεις έφτασε στα πρόθυρα μιας γενικής πολεμικής σύρραξης) δύο διαφορετικών διεθνών συνασπισμών, με διαφορετική κοινωνική οργάνωση στο εσωτερικό τους. Αναφέρομαι στον πολύπλευρο, ιδεολογικό, γεωπολιτικό, οικονομικό, επιστημονικό ανταγωνισμό του Καπιταλιστικού/Δυτικού κόσμου, στον οποίο ηγεμόνευαν οι ΗΠΑ, με τον Σοσιαλιστικό/Ανατολικό κόσμο, όπου ηγετικό ρόλο είχε η Σοβιετική Ένωση (ΕΣΣΔ). Αν και ο «Ψυχρός Πόλεμος» δεν αποτέλεσε την μόνη σημαντική εξέλιξη των δυο πρώτων δεκαετιών μετά τον πόλεμο, εντούτοις, οι συνέπειές του επέδρασαν –με τον έναν ή τον άλλον τρόπο- στις περισσότερες των υπόλοιπων εξελίξεων, είτε στο διεθνές πεδίο, είτε στην ιστορία μεμονωμένων χωρών, μεταξύ αυτών φυσικά και της Ελλάδας. Το συνεργατικό πνεύμα της αντιφασιστικής συμμαχίας εγκαταλείφθηκε σχετικά γρήγορα, μετά το τέλος του Πολέμου. Τα γεγονότα σε Ελλάδα και Βέλγιο³ αποτέλεσαν τεκμήριο πως το πνεύμα των διεθνών σχέσεων, μεταπολεμικά, δεν θα ήταν τόσο ειρηνικό και διαλλακτικό. Σίγουρα όχι τόσο, όσο υποστήριζαν οι βασικές αρχές του Χάρτη του Ατλαντικού, το οποίο αποτέλεσε ένα από τα βασικά κείμενα πάνω στα οποία στηρίχθηκε η ίδρυση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ), που υπογράφηκε το 1941 από τον πρωθυπουργό της Βρετανίας, Ουίνστον Τσώρτσιλ και του προέδρου των ΗΠΑ, Φραγκλίνου Ρουσβέλτ.⁴ Πράγματι, οι διαφορετικές προσεγγίσεις σε μια σειρά από ζητήματα ανάμεσα στους πρώην συμμάχους⁵ και οι

³ Σχετικά: Σαράφη Λη, «Τα «Δεκεμβριανά» του Βελγίου: Πολιτικές συγκρούσεις και κοινωνία στην Απελευθέρωση». Εισήγηση στο διεθνές συνέδριο: Από την απελευθέρωση στα Δεκεμβριανά. Π. Παπαστράτης, Μ. Λυμπεράτος (επιμέλεια), Πάντειο Πανεπιστήμιο, 19-23 Νοέμβριου 2014.

⁴ Ο «Χάρτης του Ατλαντικού» προέτασε, μεταξύ άλλων, την καταδίκη των εδαφικών αλλαγών με την χρήση βίας, την ελευθερία των λαών να επιλέγουν τις κυβερνήσεις της αρεσκείας τους και την δημιουργία ενός μεταπολεμικού συστήματος ασφάλειας. Εύανθης Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου*. Πατάκης, 2001, σελ.46.

⁵ Με κυριότερες το ύψος των πολεμικών επανορθώσεων που διεκδικούσε η ΕΣΣΔ από την Γερμανία, όπως επίσης και η διευθέτηση του ζητήματος της μεταπολεμικής Γερμανίας. Γιάννης Γιαννουλόπουλος, *Ο μεταπολεμικός κόσμος. Ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία (1945-1963)*. Παπαζήσης, 1992, σελ. 39-81.

επεμβάσεις στα εσωτερικά άλλων, μικρότερων, χωρών (Ελλάδα, Ρουμανία, Πολωνία κ.α.) διόγκωσαν την καχυποψία εκατέρωθεν και οδήγησαν στη ραγδαία επιδείνωση των σχέσεων μεταξύ τους.

Σημείο καμπής για την πορεία προς τον «Ψυχρό Πόλεμο», αποτέλεσε η εξαγγελία του «Δόγματος Τρούμαν», τον Μάρτιο του 1947. Ο θάνατος του Φ. Ρούσβελτ και η ανάληψη της προεδρίας από το Χάρρυ Τρούμαν, στις 12 Απριλίου του 1945, είχε επιφέρει την σκλήρυνση της στάσης των ΗΠΑ, απέναντι στις ΕΣΣΔ.⁶ Παρά ταύτα, με την εξαγγελία του «Δόγματος Τρούμαν», με το οποίο οι ΗΠΑ δήλωναν πως θα παρείχαν στρατιωτική και οικονομική στήριξη σε χώρες, όπως η Ελλάδα και η Τουρκία, που αντιμετώπιζαν τον κίνδυνο να βρεθούν κάτω από την Σοβιετική επιρροή⁷, η ανοιχτή σύγκρουση αποτέλεσε γεγονός. Από αυτό το σημείο και ύστερα, η σύγκρουση ανάμεσα στις δύο «υπερδυνάμεις» οξύνθηκε κλιμακωτά, εμπλέκοντας μια σειρά από χώρες, κόμματα, φορείς, διανοούμενους στην διπολική δίνη της. Η κλιμακωτή όξυνση της Ψυχροπολεμικής αντιπαράθεσης, εμφανίστηκε ως σπείρα γεγονότων, που κάθε ενέργεια των αντιπάλων, αποτελούσε την αναβαθμισμένη απάντηση σε κάποια προηγούμενη.

Έτσι μετά την εξαγγελία του «Δόγματος Τρούμαν», ακολούθησε η αποπομπή των ΚΚ Ιταλίας και Γαλλίας από τις συνεργατικές κυβερνήσεις των χωρών τους, η καταγγελία του «Σχεδίου Marshall»⁸ από τον υπουργό εξωτερικών της ΕΣΣΔ, Μολότωφ, στο Συνέδριο του Παρισιού, τον Ιούνιο του 1947, η ίδρυση της Κομινφόρμ, με σκοπό τον συντονισμό των ΚΚ της ανατολικής Ευρώπης και των δύο μεγαλύτερων δυτικό-ευρωπαϊκών ΚΚ (ΚΚ Ιταλίας και Γαλλίας) το Φθινόπωρο του 1947⁹, ο στενότερος έλεγχος των Σοβιετικών στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης¹⁰ και ο αποκλεισμός του Βερολίνου, η παρέμβαση των ΗΠΑ στις ιταλικές εκλογές το 1948¹¹ και η ίδρυση του ΝΑΤΟ, το 1949, που μονιμοποίησε την αμερικάνικη στρατιωτική παρουσία στην Ευρώπη. Παρά το γεγονός πως ο «Ψυχρός Πόλεμος» εκκολάφθηκε πάνω στις αντιπαράθεσεις στον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο της Ευρώπης, εντούτοις, η εμπλοκή (άμεση ή έμμεση) των χωρών των δύο συνασπισμών στο πόλεμο της Κορέας

⁶ David Horowitz, *Από την Γιάλτα στο Βιετνάμ*. Κάλβος, 1975, σελ. 55-70.

⁷ Η ιστορική ομιλία του προέδρου Χ. Τρούμαν
<http://www.americanrhetoric.com/speeches/harrystrumantrumandocctrine.html>

⁸ Βάση του οποίου προβλεπόταν η χορήγηση οικονομικής βοήθειας σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες, με την προϋπόθεση πως ήταν διατεθειμένες να συνεργαστούν μεταξύ τους για την οικονομική τους ανάκαμψη.

⁹ Γιώργος Πετρόπουλος, *Η ίδρυση της «Κομινφορμ»*. «Ριζοσπάστης», φ. 7/10/2001.

<http://www.rizospastis.gr/story.do?id=969897&publDate=7/10/2001>

¹⁰ Raymond Poidevin, *«Η Ευρώπη από το 1914 μέχρι σήμερα»* στο *Γενική Ιστορία της Ευρώπης, τόμος 6*. Παπαζήσης, 1990, σελ. 172-178.

¹¹ Σχετικά: Mario Del Pero, *The united States and "Psychological Warfare" in Italy, 1948-1955*. «The Journal of American History», March 2001.

αποτέλεσε την θερμότερη στιγμή, της πρώτης περιόδου (1947-1953) του «Ψυχρού Πολέμου», που έχει χαρακτηριστεί και ως η εκρηκτικότερη¹².

Η απόκτηση από την ΕΣΣΔ πυρηνικών όπλων και η σχετική κάλυψη από μέρους της, του πυρηνικού χάσματος που την χώριζε από τις ΗΠΑ, συνέβαλλε τα μέγιστα στην εγκατάλειψη της προοπτικής του πολέμου, ως «εργαλείου πολιτικής», ανάμεσα στις δύο υπερδυνάμεις.¹³ Διατηρήθηκε όμως μια λεπτή ισορροπία «τρόμου» ανάμεσα στους δύο συνασπισμούς, η οποία το επόμενο διάστημα έδωσε την εικόνα πως ήταν αρκετά εύθραυστη. Επίσης ολοκληρώθηκε η περικύκλωση του Ανατολικού/Σοσιαλιστικού κόσμου από τον Δυτικό/Καπιταλιστικό μέσα από τρία διαφορετικά διεθνή σύμφωνα: του NATO, της Βαγδάτης και της SEATO. Η νέα σοβιετική ηγεσία, που ανέλαβε την εξουσία μετά τον θάνατο του Στάλιν, το 1953, φάνηκε διατεθειμένη να ακολουθήσει μια –πρωταρχικά– μετριοπαθέστερη πολιτική απέναντι στην Δύση. Εξήγγειλε μάλιστα την «ειρηνική συνύπαρξη» ανάμεσα στους δύο κόσμους. Με την γραμμή της «ειρηνικής συνύπαρξης» η νέα ηγεσία της ΕΣΣΔ υποστήριζε πως ο σοσιαλισμός και ο καπιταλισμός παρέμεναν αντίπαλοι, αλλά θα ανταγωνίζονταν, πλέον, με ειρηνικά μέσα. Πάρα ταύτα, η εξωτερική πολιτική της μετασταλινικής ηγεσίας, στην κορυφή της οποίας αναδείχθηκε ο Ν. Χρουστώφ, χαρακτηριζόταν από την εναλλαγή μεταξύ των εντυπωσιακών κινήσεων συμφιλίωσης, με εξίσου δυναμικές απαντήσεις στις προκλήσεις της Δύσης. Έτσι, η σοβιετική πρωτοβουλία για το «λιώσιμο των πάγων» που πάρθηκε με την υπογραφή της «Συνθήκης Ειρήνης για την Αυστρία» απείχε μόνο δύο μέρες από την υπογραφή του συμφώνου της Βαρσοβίας¹⁴, στις 13 και 15 Μαΐου του 1955 αντίστοιχα. Την ίδια περίοδο, οι ΗΠΑ, κάτω από την προεδρία του Ν. Αϊζενχάουερ και υπό την αρμοδιότητα του υπουργού εξωτερικών Τ.Φ. Ντάλλες, επέμεναν στο δόγμα της «ανάσχεσης» του Κομμουνισμού, εισάγοντας την τακτική της «ασύμμετρης απάντησης» και διακηρύσσοντας πως οι ΗΠΑ, στο στρατιωτικό πεδίο, θα ακολουθούσαν την πολιτική των «μαζικών αντιποίνων».¹⁵

Συνεπώς, το διάστημα 1953 έως 1962, αποτέλεσε μια περίοδο όπου ο «Ψυχρός Πόλεμος» παλινδρομούσε συνεχώς από την ύφεση στην κορύφωση και πάλι πίσω¹⁶, μεταφέροντας την σύγκρουση, σε πολλές περιπτώσεις, στις χώρες της περιφέρειας.

¹² Eric Hobsbawm, *Η εποχή των άκρων. Ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας 1914-1991*. Θεμέλιο.2006, σελ. 293.

¹³ Στο ίδιο, σελ. 294.

¹⁴ Μια τύπου «NATO» συμφωνία ανάμεσα στις λαϊκές δημοκρατίες της ανατολικής Ευρώπης, υπό την αιγίδα της ΕΣΣΔ. Αποτέλεσε την «απάντηση» του σοσιαλιστικού συνασπισμού στην ένταξη της Δυτικής Γερμανίας στο NATO.

¹⁵ John Young, *Η Ευρώπη του Ψυχρού Πολέμου, 1945-1991. Πολιτική Ιστορία*. Πατάκης, 2002, σελ. 49-61.

¹⁶ Ε. Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία...*, ο.π. σελ. 150-208.

Το Φθινόπωρο του 1962, η «κρίση των πυραύλων της Κούβας»¹⁷ αποτέλεσε μια από τις κορυφαίες στιγμές του «Ψυχρού Πολέμου», που παραλίγο να οδηγήσει στην ανοιχτή και απευθείας πολεμική αναμέτρηση. Η αποφυγή εν τέλει του πολέμου, ο κίνδυνος του «πυρηνικού ολέθρου» για όλους τους εμπλεκόμενους και οι αμοιβαίες υποχωρήσεις συνέβαλαν στην σταδιακή ύφεση ανάμεσα στις δύο υπερδυνάμεις, σε συνδυασμό με τις αλλαγές στις ηγεσίες (για την ΕΣΣΔ) και του δόγματος ασφάλειας (για την περίπτωση των ΗΠΑ). Οι αλλαγές αυτές αποθάρρυναν πλέον την ανοιχτή και απευθείας σύγκρουση ανάμεσα στους δύο αντιπάλους. Την ίδια περίοδο, ο ΟΗΕ, που συγκροτήθηκε από τα κράτη που είχαν πολεμήσει τον Άξονα, στη βάση των αρχών της αποκήρυξης της βίας και της κυρίαρχης ισότητας των κρατών, πολλές φορές παρακάμφθηκε. Ανταποκρίθηκε μόνο εν μέρει στον ρόλο του, ως διεθνές πεδίο αποσόβησης των συρράξεων και αποκλιμάκωσης των εντάσεων.¹⁸

Ο δυτικός/καπιταλιστικός συνασπισμός, ο οποίος αυτοαποκαλούνταν και ως «ελεύθερος κόσμος», βρέθηκε κάτω από την αδιαμφισβήτητη ηγεμονία των ΗΠΑ. Η γεωγραφική έκταση του συνασπισμού αυτού περιελάμβανε ολόκληρο των καπιταλιστικό κόσμο και το δυτικό ημισφαίριο¹⁹, περικυκλώνοντας τον σοσιαλιστικό κόσμο. Στην προμετωπίδα του βρίσκονταν, εκτός των ΗΠΑ, οι μεγάλες δημοκρατίες της Ευρώπης: η Βρετανία κύρια και μετά η Δυτική Γερμανία, η Ιταλία, η Γαλλία (με τάσεις ανεξαρτησίας την περίοδο του Ντε Γκώλ) και η Ιαπωνία. Οι ανεπτυγμένες χώρες της Δύσης ήταν οργανωμένες ως κοινοβουλευτικές δημοκρατίες, επιδιώκοντας την πολιτική σταθερότητα στο εσωτερικό τους. Στο εσωτερικό των χωρών της Δύσης, κατά κανόνα, ήταν αποδεκτή η συχνή εναλλαγή των κυβερνήσεων, όχι όμως η υπέρβαση του δεδομένου πολιτικού πλαισίου εντός του οποίου όφειλε να λειτουργεί η δημοκρατία. Με άλλα λόγια, αποδεκτές ήταν κυβερνήσεις που ξεκινούσαν από την «αντιδραστική» δεξιά (όχι όμως εθνικιστική) και έφθαναν μέχρι την Σοσιαλδημοκρατία. Επίσης ανεχτές, λόγω ειδικών συνθηκών, μπορούσαν να γίνουν και δικτατορίες, δίχως όμως αυτή η προοπτική να αποτελούσε δόκιμη επιλογή. Σε κάθε περίπτωση όμως, κόμματα τα οποία ήταν κομμουνιστικά (ή ακόμα και μη δεδηλωμένα αντικομμουνιστικά)²⁰ μπορούσαν να δραστηριοποιούνται στο πολιτικό στερέωμα των δυτικών κρατών, αλλά έπρεπε, απαραίτητως, να ήταν

¹⁷ Η «κρίση των πυραύλων της Κούβας» ξέσπασε όταν η ΕΣΣΔ επιχείρησε να εγκαταστήσει πυρηνικούς πυραύλους στο έδαφος της Κούβας, το καλοκαίρι του 1962, ως απάντηση στην εγκατάσταση πυρηνικών πυραύλων από το ΝΑΤΟ στην Μ. Βρετανία, την Ιταλία και την Τουρκία. Περισσότερα: Allison Graham- Zelikow Philip, *Η κρίση της Κούβας, η ουσία της απόφασης*. Παπαζήσης, 2006.

¹⁸ Ε. Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία..* ο.π. σελ. 45-48.

¹⁹ Eric Hobsbawm, *Η εποχή των άκρων..* ο.π., σελ. 290.

²⁰ Στο ίδιο, σελ. 305.

αποκλεισμένα από κάθε προοπτική εξουσίας.

Για την μεταπολεμική ανοικοδόμηση, μέχρι και την δεκαετία του '70, οι χώρες της Δύσης, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, ακολουθούσαν βασικά σχεδιασμένη οικονομική πολιτική, στα πλαίσια των κεϋνσιανων μοντέλων, με το κράτος να παρεμβαίνει ενεργά στον τομέα της οικονομίας με τήρηση των όρων νομισματικής σταθερότητας²¹. Στις ανεπτυγμένες χώρες της Δύσης αυτό συνδυάστηκε με την έμφαση στην δημιουργία κράτους πρόνοιας, στις κοινωνικές παροχές με πολιτικές ενεργής ενίσχυσης της ζήτησης και την διάδοση των καταναλωτικών αγαθών.²²

Από την Δύση προοδευτικά έτεινε να γίνεται ολοένα και πιο σεβαστό το status quo στην ανατολική Ευρώπη έτσι που η αντισοβιετική δραστηριότητα σε αυτές της χώρες ήταν περισσότερο φιλολογική και λιγότερο πρακτική. Έξω από τα όρια, όμως, αυτού που θεωρούταν ανατολικός κόσμος, στο εσωτερικό του σκληρού πυρήνα των δυτικών κρατών, στις χώρες της καπιταλιστικής περιφέρειας και στο Τρίτο Κόσμο, όποια (οιονεί ή πραγματική) δυσάρεστη εξέλιξη για τα δυτικά συμφέροντα λάμβανε χώρα, αντιμετωπιζόνταν αδίστακτα και δυναμικά. Τις περισσότερες φορές –αλλά όχι όλες– την πρωτοβουλία στην αντιμετώπιση τέτοιων «κινδύνων» αναλάμβαναν οι ΗΠΑ. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, μεταξύ άλλων, πολιτικές διώξεις στο εσωτερικό χωρών του «ελεύθερου» δυτικού κόσμου²³, την οργάνωση πραξικοπημάτων για την ανατροπή δημοκρατικά εκλεγμένων κυβερνήσεων²⁴, τη διεξαγωγή πολέμων σε χώρες του Τρίτου Κόσμου κ.ο.κ.²⁵. Οι ηγεμόνες της Δύσης, για να νομιμοποιήσουν πολιτικά τέτοιου τύπου ενέργειες συχνά επικαλούνταν την θεωρία πως η επίθεση της ΕΣΣΔ στην Δύση θα εκδηλωνόταν, πιθανά, με την μορφή εσωτερικών αναταραχών εντός των κοινωνιών του καπιταλιστικού κόσμου και του αναπτυσσόμενου κόσμου.

Παρά το γεγονός πως τις καπιταλιστικές χώρες τις συνέδεαν τα παραπάνω χαρακτηριστικά, η ενότητα δεν ήταν τόσο μονολιθική. Ακόμα μάλιστα και ανάμεσα στις χώρες που συμμετείχαν στο ΝΑΤΟ, κυρίως στην Ευρώπη. Πέρα από περιφερειακές συγκρούσεις σύμμαχων χωρών, όπως της Ελλάδας με την Τουρκία με θρυαλλίδα το Κυπριακό, υπήρξαν προσπάθειες με τις οποίες οι χώρες τις ευρωπαϊκής ηπείρου, δίχως να αρνούνται το αφήγημα του «ελεύθερου κόσμου», επιχείρησαν να αποστασιοποιηθούν από την ηγεμονία των ΗΠΑ. Σε αυτήν την

²¹ Ε. Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία*. ο.π. σελ. 49-58.

²² Tony Judt, *Η Ευρώπη μετά τον Πόλεμο*. Αλεξάνδρεια, 2012, σελ. 360-390.

²³ Όπως ο Μακαρθισμός στις ΗΠΑ μεταπολεμικά. Περισσότερα: *Οι δίκες του Μακαρθισμού*. Επιμέλεια Α. Ψαρομηλίκος, Β. Λάζου, Κ. Καρτάλης, «Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία», Φεβρουάριος 2011.

²⁴ Η περίπτωση της Χιλής είναι ενδεικτική. Σχετικά: M. Gonzalez, Λ. Μπόλαρης, L. Hermana, *Χιλή 1972-1973. Η τραγωδία του κοινοβουλευτικού δρόμου*. Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, 2013.

²⁵ Η περίπτωση του Βιετνάμ ίσως ήταν η πιο χαρακτηριστική. Marilyn Young, *Οι πόλεμοι του Βιετνάμ, 1945-1990*. Οδυσσέας, 2008.

κατεύθυνση τις σημαντικότερες πρωτοβουλίες ανέλαβε η Γαλλία, την περίοδο του Ντε Γκωλ (1958-1969). Το γεγονός αυτό συνέπεσε ,και ως ένα βαθμό σχετίστηκε, με τις διεργασίες για την ενοποίηση στον ευρωπαϊκό χώρο, μετά τον Πόλεμο.

Τα πρώτα βήματα για την ευρωπαϊκή ενοποίηση, όπως αποκρυσταλλώθηκαν με το σχέδιο Σούμαν και την σύσταση της «Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα» (ΕΚΑΧ)²⁶ το 1952, με την συμμετοχή της Δυτικής Γερμανίας, της Γαλλίας, της Ιταλίας και των χωρών της Benelux (Βέλγιο, Ολλανδία, Λουξεμβούργο), επιχειρήθηκαν με την ενεργητική υποστήριξη των ΗΠΑ. Σκοπός ήταν να προωθηθεί καλύτερα η μεταπολεμική ανασυγκρότηση, να ανακάμψει και να ενσωματωθεί ομαλά στον ευρωπαϊκό χώρο η Δυτική Γερμανία και να αντιμετωπιστεί η «απειλή» της σοβιετικής διείσδυσης στην ευρωπαϊκή ενδοχώρα²⁷. Εν ευθέτω χρόνο, η ύπαρξη της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ)²⁸, έτεινε να σηματοδοτεί, για τους θιασώτες της συμμετοχής σε αυτήν, τους υψηλούς οικονομικούς ρυθμούς ανάπτυξης , την «ευημερία» για τις κοινωνίες και την διεκδίκηση μιας νέας, αναβαθμισμένης, αυτόνομης, θέσης, εντός τους δυτικού κόσμου, για τις χώρες-μέλη.²⁹

Στον σοσιαλιστικό κόσμο και ειδικότερα στο συνασπισμό των λαϊκών δημοκρατιών της Ανατολικής Ευρώπης, η κυριαρχία της ΕΣΣΔ ήταν αδιαμφισβήτητη. Αν και η ΕΣΣΔ ήταν περισσότερο διατεθειμένη από τις ΗΠΑ και την Μ. Βρετανία να μην διαταράξει το συνεργατικό πνεύμα που κατακτήθηκε ,στα πλαίσια των αναγκών του αντιφασιστικού αγώνα, και να τηρήσει τα συμφωνημένα³⁰, από την έναρξη του Ψυχρού Πολέμου, το 1947, ο έλεγχος της στα άλλα κράτη του σοσιαλιστικού συνασπισμού έγινε πολύ στενότερος. Το όραμα των «εθνικών δρόμων» προς το σοσιαλισμό, για τις λαϊκές δημοκρατίες της ανατολικής Ευρώπης, (τουλάχιστον για αυτές τις δημοκρατίες που είχαν την αντικειμενική δυνατότητα να το πραγματώσουν και δεν στηριζόντουσαν μόνο από την δύναμη επιβολής του Κόκκινου Στρατού) υποτάχθηκε στις ιδιαίτερες ανάγκες της εξωτερικής πολιτικής και ασφάλειας της ΕΣΣΔ.³¹ Η μονοκρατορία του Κόμματος έγινε αναγκαίο καθεστώς, ενώ προχώρησαν

²⁶ Περισσότερα: Andreas Lioubas, *Το σχέδιο Schuman και η δημιουργία της ΕΚΑΧ*. Γραπτή Εργασία για το ΕΠΟ 33: «Δημιουργία και Εξέλιξη των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων» (Διδάσκων Τσαρδανίδης Χαράλαμπος), ακαδημαϊκό έτος 2012-2013. Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

http://www.academia.edu/2258818/%CE%A4%CE%BF_%CE%A3%CF%87%CE%AD%CE%B4%CE%B9%CE%BF_Schuman_%CE%BA%CE%B1%CE%B9_%CE%B7_%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%B9%CE%BF%CF%85%CF%81%CE%B3%CE%AF%CE%B1_%CF%84%CE%B7%CF%82_%CE%95%CE%9A%CE%91%CE%A7

²⁷ Ε. Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία*.. ο.π., σελ. 440-443.

²⁸ Η οποία ξεκίνησε την λειτουργία της την 1^η Ιανουαρίου του 1958.

²⁹ John Young, *Η Ευρώπη του Ψυχρού Πολέμου*.. ο.π. σελ. 106.

³⁰ David Horowitz, *Από την Γιάλτα στο*.. ο.π.,σελ. 55-69.

³¹ Geoff Elley, *Σφυρηλατώντας την Δημοκρατία. Ιστορία της Ευρωπαϊκής Αριστεράς, 1923-2000*. Σαββάλας, 2010. Τόμος Β', σελ. 545-549.

σε πολλές περιπτώσεις σε εκκαθαρίσεις όσων δεν συμμορφώνονταν με τις επιλογές του σοβιετικού κέντρου³². Τα παραπάνω επιτάθηκαν μετά την ρήξη ΕΣΣΔ-Γιουγκοσλαβίας, που διόγκωσε την ανασφάλεια στην ηγεσία Στάλιν. Επίσης, δόθηκε έμφαση στις χώρες αυτές στην ανάπτυξη της βαριάς βιομηχανίας, βάση κεντρικού σχεδιασμού, δίνοντας σε κάθε περίπτωση προτεραιότητα στις ιδιαίτερες ανάγκες του Σοβιετικού κράτους και θέτοντας σε δεύτερη μοίρα τις απλές, ανάγκες των πολιτών των λαϊκών δημοκρατιών³³.

Σημείο καμπής για τον σοσιαλιστικό κόσμο αποτέλεσε το 20^ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ, τον Φλεβάρη του 1956, στο οποίο ο νέος ηγέτης της ΕΣΣΔ, Ν. Χρουστσόφ, καταδίκασε την περίοδο Στάλιν, παίρνοντας αποστάσεις –πλέον- από μια σειρά αποφάσεων της προηγούμενης περιόδου. Αυτό το γεγονός, σε συνδυασμό και με την παρουσίαση των «εγκλημάτων Στάλιν», οδήγησε στην ανάπτυξη δύο αντίρροπων διαδικασιών. Από τη μια κλόνισε την πίστη σε πολλούς από τους υποστηρικτές και τα μέλη των ΚΚ των δυτικών χωρών, καταρρακώνοντας την αίγλη που είχε αποκτήσει η ΕΣΣΔ βάση της συμβολής της, αλλά και των κομμουνιστών παγκόσμια, στην αντιφασιστική νίκη³⁴. Αφετέρου δημιούργησε την ελπίδα για αλλαγές, στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης, κυρίως στην Πολωνία και την Ουγγαρία. Η διάψευση αυτών των προσδοκιών, με την εισβολή στην Ουγγαρία τον Νοέμβρη του 1956 και την ακύρωση των αλλαγών που προωθούνταν, αποδείκνυε πως μπορεί η νέα σοβιετική ηγεσία να είχε καταδικάσει την συμπεριφορά Στάλιν, αλλά δεν ήταν διατεθειμένη να αποποιηθεί τον πολιτικό έλεγχο στην σφαίρα επιρροή της. Κατά συνέπεια, η καταγγελία του Στάλιν, δίχως την ουσιαστική αλλαγή στην πολιτική ποδηγέτηση και τον ασφυκτικό έλεγχο απέναντι στις λαϊκές δημοκρατίες, οδήγησαν ώστε τα αρνητικά αποτελέσματα της καταδίκης αυτής, να ήταν περισσότερα από τα όποια θετικά, για την πολιτική γοητεία της ΕΣΣΔ.

Στο διεθνές Κομμουνιστικό Κίνημα, για πρώτη φορά από το 1917 και την Οκτωβριανή επανάσταση, άρχισε να αμφισβητείται ο ηγετικός ρόλος του ΚΚΣΕ. Κυρίως από τις σοσιαλιστικές χώρες και τα κομμουνιστικά κόμματα και οργανώσεις που συσπειρώθηκαν γύρω από τις θέσεις του Κομμουνιστικού Κόμματος Κίνας (ΚΚΚ), στις αρχές της δεκαετίας του 1960. Το ΚΚΚ κατήγγειλε ανοιχτά την μετα-Σταλινική ηγεσία του ΚΚΣΕ για δεξιά αναθεώρηση των ιδεολογικών και πολιτικών αρχών του κομμουνιστικού κινήματος. Δεν κατάφερε όμως να ανατρέψει την κυριαρχία της ΕΣΣΔ στο διεθνές κομμουνιστικό κίνημα. Με το ΚΚΣΕ ,εν τέλει, συντάχθηκε η συντριπτική πλειονότητα των επισήμων ΚΚ και των σοσιαλιστικών χωρών. Οι παραπάνω

³² Στο ίδιο, σελ. 559-565.

³³ E. Hobsbawm, *Η εποχή των άκρων*.. ο.π. σελ. 505-512.

³⁴ Geoff Elley, *Σφυρηλατώντας την Δημοκρατία*.. ο.π. σελ. 591-595.

«απογοητεύσεις» είχαν επίσης συνέπειες στο πεδίο των μαζικών, αντικαπιταλιστικών και αντιπολεμικών κινημάτων, ειδικά στις χώρες της Δύσης.

Ειδικότερα, την δεκαετία του '60 ήρθε στο προσκήνιο, κυρίως εντός των κοινωνιών της Δύσης, μια νέα γενία, η οποία, λόγω του Πολέμου, αποτελούσε μεγάλο ποσοστό των κοινωνιών της Δύσης. Δίχως να είχε βιώσει την μεσοπολεμική περίοδο και την φρίκη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, δεν αρκούσαν στις παροχές του μεταπολεμικού κοινωνικού συμβολαίου των ανεπτυγμένων χωρών της Δύσης, αμφισβητώντας τα κυρίαρχα πολιτικά και πολιτισμικά αφηγήματα³⁵. Εντάθηκαν στο εσωτερικό αυτής της γενιάς οι επαναστατικές διεργασίες, ενώ η επιρροή της θεωρίας του Μαρξισμού ήταν έκδηλη. Ωστόσο, η αποκαρδιωτική εικόνα της ανατολικής Ευρώπης και οι πρακτικές του ΚΚΣΕ και των άλλων φίλο-σοβιετικών ΚΚ, με αποκορύφωμα την εισβολή στην Πράγα το 1968, την οδήγησε σε αναζήτηση νέων επαναστατικών υποδειγμάτων, εκτός του σοβιετικού «μοντέλου». Εκεί πολλαπλασιάστηκαν οι αναφορές και η επιρροή ανανεωτικών επαναστατικών εγχειρημάτων: του Μαοϊσμού, του Γκεβαρισμού, του Αναρχισμού κ.α. Συγχρόνως αναπτύχθηκε το ενδιαφέρον στους εθνικούς αγώνες για την αποτίναξη των δεσμών της αποικιοκρατίας³⁶.

Αυτή η ανάπτυξη του ενδιαφέροντος δεν ήταν τυχαία. Μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο είχαν ενταθεί οι εθνικοί αγώνες για την αποαποικιοποίηση. Εμφανίστηκε έτσι μια σειρά νέων κρατών και αποκρυσταλλώθηκε το γεωπολιτικό πεδίο του «Τρίτου Κόσμου». Το γεωπολιτικό πεδίο τούτο, περιελάμβανε χώρες της περιφέρειας, οι οποίες επεδίωκαν να κατακτήσουν (ή είχαν πρόσφατα κατακτήσει) την εθνική τους κυριαρχία και να υπάρξουν ως ανεξάρτητα κράτη, αποδεσμευμένα από την ξένη εξάρτηση και επιρροή στο εσωτερικό τους, η οποία κατά κανόνα, προέρχονταν από τις ανεπτυγμένες χώρες του δυτικού κόσμου. Στις περισσότερες των περιπτώσεων οι χώρες αυτές ήταν φτωχές, με χαμηλό επίπεδο (ή στρεβλής) βιομηχανικής ανάπτυξης, με μεγάλες διαφορές στο εσωτερικό τους, ευάλωτες προς την πολιτική αστάθεια και υπό το καθεστώς δημογραφικής έκρηξης³⁷. Μέσα στους κόλπους του «Τρίτου Κόσμου» αναπτύχθηκε και το «Κίνημα των Αδέσμευτων», το οποίο συγκροτήθηκε επίσημα το Σεπτέμβριο του 1961 στην την πρώτη σύνοδο των χωρών που συμμετείχαν, στο Βελιγράδι. Βασικοί συντελεστές της συγκρότησης των «Αδέσμευτων», ήταν η Γιουγκοσλαβία, η Αίγυπτος και η Ινδία, ενώ συμμετείχε και η Κύπρος. Αποτέλεσε προσπάθεια που απέβλεπε στο κοινό συντονισμό στην διεθνή πολιτική των χωρών κυρίως του «Τρίτου Κόσμου». Το «Κίνημα των Αδέσμευτων»

³⁵ Tony Judt, *Η Ευρώπη μετά..* ο.π., σελ. 390-420.

³⁶ Geoff Elley, *Σφυρηλατώντας την Δημοκρατία..* ο.π., σελ. 602-620.

³⁷ E. Hobsbawm, *Η εποχή των άκρων..* ο.π., σελ. 441-475

προέτασσε μια πολιτική ενεργούς ουδετερότητας, απέναντι στους δύο συνασπισμούς. Δηλαδή, ζητούμενο των «Αδέσμευτων» ήταν, η απεμπλοκή τους από το πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου, δίχως αυτό να σήμαινε απόσυρση από το στίβο των διεθνών πολιτικών εξελίξεων. Γενικός (και παράλληλα σχετικά αόριστος) ενοποιητικός άξονας ήταν ο στόχος, η πολιτική των κρατών-μελών του να μπορούσε να καθορίζεται από τα εθνικά τους συμφέροντα και όχι από τις ανάγκες των σχέσεων τους με τους δύο μεγάλους γεωπολιτικούς συνασπισμούς. Το «Κίνημα των Αδέσμευτων» δραστηριοποιήθηκε και μέσα στις διαδικασίες του ΟΗΕ, λαμβάνοντας σχετικές, με την γενική του πολιτική, πρωτοβουλίες. Οι κύριες αιχμές στο λόγο των χωρών που συμμετείχαν ήταν αντί-αποικιακές και αντί-ιμπεριαλιστικές. Κατά συνέπεια δεν ήταν παράλογο που το κίνημα αποτέλεσε μια από τις αναφορές των κοινωνικών κινημάτων της εποχής. Ταυτόχρονα ,οι σχέσεις της πλειοψηφίας των χωρών του, ήταν μάλλον καλύτερες με τις χώρες του ανατολικού συνασπισμού, από ότι με αυτές του δυτικού.³⁸

1.2. Η μετεμφυλιακή Ελλάδα.

1.2.1. Η μετεμφυλιακή Ελλάδα. Οι πολιτικές εξελίξεις από το 1950 μέχρι και το 1967.

Η έκβαση του εμφυλίου πολέμου, με τη νίκη της παράταξης των «εθνικοφρόνων», εκτός των άλλων, κατοχύρωσε την οργανική συμμετοχή της Ελλάδας στον δυτικό συνασπισμό. Η Ελλάδα αποφασίστηκε να λειτουργήσει ως βασιλευόμενη (κοινοβουλευτική) δημοκρατία. Η κυβερνητική εξουσία ,όμως, μπορούσε να ασκείται μόνο από κόμματα που ανήκαν στον «εθνικό κορμό», όπου ήταν σταθερά αποκλεισμένη η ελληνική Αριστερά. Η ανεπιφύλακτη και αδιαμφισβήτητη αποδοχή της ένταξης της Ελλάδας στον «δυτικό κόσμο» και ο αντικομμουνισμός, αποτελούσαν το βασικό κριτήριο για την αποδοχή των πολιτικών δυνάμεων στον «εθνικό κορμό». Αντίστροφα, η αμφισβήτηση αυτών των αξιωμάτων, καθιστούσε αυτόματα ύποπτους του φορείς της αμφισβήτησης, για «αντεθνικά αισθήματα», σύμφωνα με την επικρατούσα ιδεολογία³⁹.

Έτσι, η άσκηση της κυβερνητικής εξουσίας στην Ελλάδα, μετά τον Εμφύλιο, όφειλε να υπάρχει εντός των πλαισίων του δυτικού συνασπισμού και να είναι εναρμονιζόμενη κυρίως, με τις ιδιαίτερες γεωπολιτικές αναγκαιότητες των ΗΠΑ, κάθε φορά, καθώς η

³⁸ Περισσότερα: I.I. Kovalenko- R.A. Tuzmukhamedov, *The non-Aligned Movement*. Progress Publishers, 1988.

³⁹ Δέσποινα Ι. Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα, 1922-1967*. Σαββάλας, 2006, σελ. 207-222.

Ελλάδα ανήκε στη σφαίρα επιρροής τους και ο ρόλος τους ήταν καθοριστικός στα πολιτικά πράγματα της χώρας⁴⁰. Τα Ανάκτορα υπήρχαν ως εγγυητής και σύμβολο αυτού του προσανατολισμού, με ενεργή και αυτόβουλη πολιτική παρέμβαση στα πράγματα⁴¹. Το ίδιο και ο στρατός, που εξασφάλιζε και κατοχύρωνε την συνέχεια του πολιτικού και κοινωνικού καθεστώτος, σε κάθε περίπτωση⁴². Αυτό δεν σήμαινε βέβαια πως οι δύο αυτοί παράγοντες ταυίζονταν ή ότι δεν υπήρχαν στο εσωτερικό τους ιδιαίτερες πολιτικές επιδιώξεις, όντας άβουλα ενεργούμενα -απλοί διεκπεραιωτές- των γενικών εντολών των ΗΠΑ. Όπως θα παρουσιάσουμε παρακάτω, συνοπτικά, τούτο δεν ίσχυε. Ωστόσο, οφείλουμε να υπογραμμίσουμε, σε αυτό το σημείο, πως αποτέλεσαν πυλώνες του γενικού μετεμφυλιακού πλαισίου εξουσίας και σε καμία περίπτωση δεν πήραν πολιτικές πρωτοβουλίες που ήταν ενάντιες στην συμμετοχή της Ελλάδας στον δυτικό συνασπισμό και στα στρατηγικά συμφέροντα των ΗΠΑ.

Η νίκη στον Εμφύλιο Πόλεμο της παράταξης των εθνικοφρόνων και η συντριβή της Αριστεράς δεν σήμαινε πως το πολιτικό καθεστώς που προέκυψε μετά το τέλος του πολέμου ήταν σταθεροποιημένο. Αντίθετα τα αποτελέσματα των βουλευτικών εκλογών το Μάρτη του 1950 και το Σεπτέμβρη του 1951 απέδειξαν ότι αφενός οι κοινωνικές επιδιώξεις του ΕΑΜικού προγράμματος (δημοκρατία, λαϊκή πρόνοια, οικονομική ανάπτυξη προς όφελος των μικρών και μεσαίων στρωμάτων) συνέχιζαν να συνεγείρουν σημαντικό κομμάτι του πληθυσμού, όπως αποτυπώθηκε στα ποσοστά της Δημοκρατικής Παράταξης(Δ.Π.), της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς (ΕΔΑ) και της Εθνικής Προοδευτικής Ένωσης Κέντρου (ΕΠΕΚ). Αφετέρου, τα παλιά κόμματα (το Κόμμα Φιλελευθέρων και το Λαϊκό Κόμμα) τα οποία, δίχως άλλο, θεωρούνταν «εθνικοφρονικά» φάνηκε πως είχαν χάσει την προπολεμική τους επιρροή. Ειδικά τα ποσοστά του Λαϊκού Κόμματος, ως εκφραστής των κατεχοχόων «εθνικοφρονικών» δυνάμεων, ήταν ιδιαίτερα πενιχρά⁴³.

Το καθεστώς που προέκυψε μετά τον Εμφύλιο, αποκρυσταλλώθηκε οριστικά και οδηγήθηκε σε μια σχετική σταθεροποίηση από το 1952 και ύστερα. Καταρχήν, από την 1^η Ιανουαρίου το 1952, δημοσιεύτηκε και το οριστικό Σύνταγμα της Ελλάδας, το οποίο είχε καταρτιστεί εν μέσω του Εμφυλίου Πολέμου, επηρεαζόμενο σαφώς από αυτόν. Παράλληλα με το επίσημο Σύνταγμα συνέχισαν να βρίσκονται σε ισχύ μια σειρά συνταγματικών μέτρων και νομοθετικών ψηφισμάτων

⁴⁰ Σωτήρης Ριζάς, *Η Ελληνική πολιτική μετά τον Εμφύλιο πόλεμο. Κοινοβουλευτισμός και δικτατορία*. Καστανιώτης, 2008, σελ. 32-35.

⁴¹ Στο ίδιο, σελ. 22-25

⁴² Δημήτρης Χαράλαμπος, *Πελατειακές σχέσεις και λαϊκισμός: Η εξωθεσμική συναίνεση στο ελληνικό πολιτικό σύστημα*. Εξάντας, 1989, σελ. 125-184.

⁴³ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η «καχεκτική» δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές, 1946-1967*. Πατάκης, 2000, σελ. 102-124 & 132-153.

που περιόριζαν σημαντικά τις ατομικές ελευθερίες, παγίωναν τις πολιτικές διακρίσεις, καταστρατηγώντας τα δικαιώματα που εγγυούταν το Σύνταγμα σε όλους τους πολίτες του, δίχως διακρίσεις. Κάτω από αυτό το συνταγματικό πλαίσιο λειτούργησε το πολιτικό καθεστώς της Ελλάδας, κατά την περίοδο που εξετάζει η παρούσα εργασία.⁴⁴

Στο επίπεδο των πολιτικών κομμάτων, η εμφάνιση του Ελληνικού Συναγερμού (Ε.Σ.) το 1951 και η ανάληψη από αυτόν της κυβερνητικής εξουσίας, το Νοέμβριο του 1952, παρείχε στους νικητές του εμφυλίου, και στο μετεμφυλιακό καθεστώς που οικοδομούσαν, την αναγκαία πολιτική νομιμοποίηση. Ο Ε.Σ., με ηγέτη τον Στρατάρχη Παπάγο (γενικό αρχηγό των ενόπλων δυνάμεων κατά την οριστική τους επικράτηση έναντι του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας (ΔΣΕ), πρόσωπο με μεγάλη ιστορική διαδρομή και εξέχων κύρος στις τάξεις των «εθνικοφρόνων»), απέσπασε το 49,22% των ψήφων, στις εκλογές που προηγήθηκαν. Ο Ε.Σ. αποτέλεσε μια υπερβατική πολιτική κατάσταση των παλιών διαιρέσεων των πολιτικών δυνάμεων (βενιζελικές/ αντιβενιζελικές) και εμφανίστηκε ως μια ανασυνθετική πρωτοβουλία των «εθνικών δυνάμεων» πάνω στην νέα ιστορική διαιρετική τομή «εθνικόφρονες»/μη «εθνικόφρονες»⁴⁵. Με τον Ε.Σ. παγιώθηκε η δομή της μετεμφυλιακής πολιτικής κυριαρχίας και σχηματοποιήθηκαν τα βασικά χαρακτηριστικά της ελληνικής Δεξιάς. Η ελληνική Δεξιά αποτέλεσε από τον Ε.Σ. και ύστερα, την βασική –μα όχι και την μόνη– καθεστωτική παράταξη, στο πεδίο των πολιτικών κομμάτων, την μετεμφυλιακή περίοδο.

Το μπλοκ των δυνάμεων που υποστήριζε την ελληνική Δεξιά στην μετεμφυλιακή περίοδο ήταν πολυδιάστατο. Η ελληνική Δεξιά, αποτέλεσε τον πλέον αξιόπιστο συνομιλητή των ΗΠΑ, έχοντας επίσης, κατά κανόνα, τις περισσότερες πολιτικές συνάψεις, από τα άλλα αστικά κόμματα, με τον Στρατό και το Παλάτι. Σε πολλές περιπτώσεις μάλιστα υπήρξαν παρεμβάσεις από αυτούς τους πόλους εξουσίας προς όφελος της Δεξιάς. Ειδικά σε περιπτώσεις που τέθηκε υπό αμφισβήτηση χαρακτήρας της μετεμφυλιακής πολιτικής κυριαρχίας⁴⁶. Επίσης, η κατοχή του κρατικού μηχανισμού ήταν ένας σημαντικό εργαλείο δημιουργίας πολιτικής υποστήριξης προς

⁴⁴ Αναλυτικότερα: Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, 1922-1974: όψεις της ελληνικής εμπειρίας*. Θεμέλιο, 1983, σελ. 525-600.

⁴⁵ Ηλίας Νικολακόπουλος: «Ελεγχόμενη δημοκρατία: Από το τέλος του Εμφυλίου ως την αρχή της Δικτατορίας» στο *Ιστορία του νέου Ελληνισμού*, τόμος 9. Ελληνικά Γράμματα, 2003.

⁴⁶ Όπως στις βουλευτικές εκλογές του '61 ή από το '65 και ύστερα. Βέβαια, υπήρξαν και εξαιρέσεις, κυρίως από το Παλάτι, ειδικά σε περιόδους που βρέθηκε σε διένεξη με ηγέτες της δεξιάς παράταξης. Βλέπε ενδεικτικά: Δημήτρης Παπαδιαμάντης, *Στρατός και πολιτική εξουσία στη μετεμφυλιακή Ελλάδα (1949-1967)*. Διδακτορική διατριβή, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, ΠΜΣ- Β' κύκλου, σελ. 149-176.

<http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/26819#page/1/mode/2up> & Σ. Ριζάς, *Η Ελληνική πολιτικ. η..* ο.π. σελ. 227-238 & 326-328.

την Δεξιά, είτε ως μαζικός εργοδότης⁴⁷ είτε με την χρήση προς όφελός της, του «μονοπωλίου της βίας» και των ιδεολογικών του μηχανισμών. Ειδικά οι περιοχές της υπαίθρου, δυνάμει της απομόνωσης τους και των εκτεταμένων δικτύων πατρωνίας, αποτελούσαν, στην πλειονότητα τους, μέχρι και τις εκλογές του '63, προπύργια των δεξιών κομμάτων, του Ε.Σ. και κατόπιν της Εθνικής Ριζοσπαστικής Ένωσης (ΕΡΕ).⁴⁸ Η έναρξη του ένοπλου Κυπριακού αγώνα το 1954 για την ένωση με την Ελλάδα και η βίαιη καταστολή του από τους Βρετανούς (των οποίων η Κύπρος αποτελούσε αποικία) οδήγησαν στην εκ νέου αποσταθεροποίηση του πολιτικού σκηνικού⁴⁹. Διέγειραν τα αντιδυτικά αισθήματα στην ελληνική κοινωνία της εποχής. Παράλληλα η πολιτική Αριστερά, καταφέροντας να αντέξει στις πιέσεις που υφίσταντο την πρώτη μετεμφυλιακή περίοδο, ολοκλήρωσε με επιτυχία την πολιτική και οργανωτική της ανασυγκρότηση⁵⁰, επανερχόμενη με δυναμική στα πολιτικά πράγματα. Ο χώρος του Κέντρου, ταυτόχρονα, είχε μεγάλες δυσχέρειες στο να αποσαφηνίσει την πολιτική του φυσιογνωμία και αδυνατούσε να κατοχυρώσει έναν αυτοτελή πολιτικό ρόλο στα πράγματα. Αντίρροπες δυνάμεις και στρατηγικές αναπτύσσονταν στο εσωτερικό του, στοιχείο που το ταλάνισε καθ'όλη την δεκαετία του '50.

Μετά τον θάνατο του Παπάγου, τον Ε.Σ. διαδέχθηκε η ΕΡΕ, με ηγέτη τον Κ. Καραμανλή, που ανέλαβε την ηγεσία της δεξιάς παράταξης, μετά από παρέμβαση του Παλατιού⁵¹. Η μεθόδευση του εκλογικού νόμου, με την ψήφιση εκλογικού συστήματος –του «τριφασικού» όπως έμεινε γνωστό– το οποίο καταφανώς ευνοούσε την ΕΡΕ, έναντι των άλλων πολιτικών κομμάτων, είχε ως αποτέλεσμα στην δημιουργία της Δημοκρατικής Ένωσης (Δ.Ε.), στην οποία συμμετείχαν όλα τα υπόλοιπα πολιτικά κόμματα, συμπεριλαμβανομένης και της ΕΔΑ, με εξαίρεση το μικρό κόμμα του Σπ. Μαρκεζίνη⁵². Αν και ο χαρακτήρας της συμμαχίας της Δ.Ε. ήταν αυστηρά καθορισμένος ως εκλογικό και μόνο μέτωπο⁵³, εντούτοις αποτέλεσε το

⁴⁷ Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, *Κράτος, κοινωνία, εργασία στην μεταπολεμική Ελλάδα*. Θεμέλιο, 1987.

⁴⁸ Για εκτενέστερη ανάλυση της κοινωνιολογίας των εκλογών στην μετεμφυλιακή Ελλάδα βλέπε, Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η «καχεκτική» δημοκρατία...*, ο.π.

⁴⁹ Συνοπτική παρουσίαση του Κυπριακού προβλήματος από το 1950 έως και το 1974: Σ. Ριζάς- Ι. Στεφανίδης, *«Το Κυπριακό Ζήτημα: ο αγώνας για ένωση, ανεξαρτησία και η τουρκική εισβολή.»* στο *Ελληνική πολιτική Ιστορία*, Γ. Βούλγαρης (επιμ.) Ελληνικά Γράμματα, 2009.

⁵⁰ Για την πολιτική και οργανωτική ανασυγκρότηση της αριστεράς στην Ελλάδα κατά την πρώτη μετεμφυλιακή περίοδο βλέπε: Μιχάλης Λυμπεράτος, *Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ: Η ραγδαία ανασυγκρότηση της αριστεράς και οι μετεμφυλιακές πολιτικές αναγκαιότητες*. Στοχαστής, 2011.

⁵¹ Σπύρος Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα*. Παπαζήσης, 1978. Τόμος Β', σελ. 377-380.

⁵² Ο Σπ. Μαρκεζίνης υπήρξε στενός συνεργάτης του Γεωργίου του Β' στο πρώτο μισό της δεκαετίας του '40 ενώ αποτέλεσε και το δεύτερο ισχυρότερο πρόσωπο του Ελληνικού Συναγερμού, μετά τον Παπάγο. Μετά την ρήξη του με τον ηγέτη του Ε.Σ. , το 1954, συγκρότησε το Κόμμα Προοδευτικών το 1955, μαζί με 30 ακόμα βουλευτές που επηρέαζε.

⁵³ Μάλιστα είχε προβλεφθεί η κυβέρνηση που θα προερχόταν από την Δ.Ε., σε ενδεχόμενη νίκη της, να διαθέτε κοινοβουλευτική αυτοδυναμία, δίχως την ψήφο των –εκλεγμένων με την Δ.Ε.– βουλευτών της αριστεράς.

προοίμιο της μετεξέλιξης της βασικής πολιτικής διαιρετικής τομής από το σχήμα «εθνικόφρονες»/μη «εθνικόφρονες» στο σχήμα δεξιά/αντι-δεξιά.⁵⁴ Επίσης, η ΕΔΑ κατάφερε να διαρρήξει, μέσω της καθοριστικής της συμβολής στη δημιουργία της Δ.Ε., την πολιτική απομόνωση που της είχε επιβληθεί, αυξάνοντας παράλληλα το πολιτικό της κύρος.

Στις βουλευτικές εκλογές του Φλεβάρη του 1956 την πρωτιά κατέλαβε ο συνασπισμός της Δ.Ε. με μικρή διαφορά από αυτόν της ΕΡΕ, 48,15% έναντι 47,38%. Όμως, εξαιτίας των στρεβλώσεων του εκλογικού συστήματος, που αναφέραμε παραπάνω, αυτοδύναμη κυβέρνηση κατάφερε να συγκροτήσει η ΕΡΕ, εκλέγοντας 165 βουλευτές, έναντι 132 που εξέλεξε η Δ.Ε. Παρά ταύτα, αυτή η πρώτη κυβέρνηση της ΕΡΕ, δεν είχε επαρκή πολιτική νομιμοποίηση για να μακροημερεύσει, στοιχείο που συνέβαλλε τα μέγιστα ώστε να πραγματοποιηθούν οι επόμενες βουλευτικές εκλογές σχετικά σύντομα, τον Μάιο του 1958.

Τις εκλογές της 11ης Μαΐου του 1958 τις κέρδισε η ΕΡΕ, σχετικά εύκολα, με ποσοστό που έφθασε το 41,16%. Η έκπληξη όμως ήταν το ποσοστό της ΕΔΑ, το 24,42%, με το οποίο κατέλαβε την δεύτερη θέση, αφήνοντας τρίτο το Κόμμα των Φιλελευθέρων, των Σ. Βενιζέλου και Γ. Παπανδρέου, που απέσπασε ποσοστό της τάξεως του 20,67%. Η άνοδος της ΕΔΑ ήταν προϊόν, καταρχήν, της επανασυσπείρωσης γύρω της, του κοινωνικού σώματος που συνεγείρονταν, ακόμα, από τα κοινωνικά προτάγματα που είχε θέσει η ΕΑΜική εμπειρία⁵⁵. Αυτό έγινε δυνατό, δυνάμει των πολιτικών της επιτυχιών την προηγούμενη περίοδο και της πετυχημένης της οργανωτικής ανασυγκρότησης μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο. Σημαντικό ρόλο έπαιξε επίσης⁵⁶ και η συμπαράσταση της ΕΔΑ στις κινητοποιήσεις συμπαράστασης στον αγώνα της Κύπρου, σε συνδυασμό με την δυσφορία που προκαλούσε η στάση των δυτικών «συμμάχων» απέναντι σε αυτόν. Την ίδια περίπου περίοδο ο χώρος του Κέντρου, μαινόταν από εσωτερικές έριδες και οι σημαντικότεροι ηγέτες του «φλέρταραν» συνεχώς πολιτικά είτε με την κυβέρνηση της ΕΡΕ, είτε με «εθνικόφρονες» προσωπικότητες (π.χ. τον Γρίβα), είτε με τα εξωκοινοβουλευτικά κέντρα εξουσίας,

⁵⁴ Ηλίας Νικολακόπουλος, «Ελεγχόμενη δημοκρατία: Από το τέλος του Εμφυλίου...», ο.π.

⁵⁵ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η «καχεκτική» δημοκρατία..* ο.π., σελ. 236-246. & Χρ. Βερναρδάκης- Γ. Μαυρή, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα*. Εξάντας, 1991, σελ. 218-222.

⁵⁶ Ενδεικτικά: Αντώνης Αντωνίου, «Η στάση της ελληνικής και κυπριακής Αριστεράς απέναντι στις συνθήκες Ζυρίχης-Λονδίνου. «Δρόμος της Αριστεράς», φ. 20/12/2012. <http://www.e-dromos.gr/%CE%B7-%CF%83%CF%84%CE%AC%CF%83%CE%B7-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CE%B5%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%AE%CF%82-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%BA%CF%85%CF%80%CF%81%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%AE%CF%82-%CE%B1%CF%81/>

όπως τα Ανάκτορα. Συνεπώς, δεν κατάφερε να διαφοροποιηθεί ρητώς από την στρατηγική και την φυσιογνωμία της δεξιάς παράταξης, εμφανιζόμενο στο κόσμο που δυσανασχετούσε με την πολιτική της ΕΡΕ, ως ακατάλληλος να προωθήσει μια διαφορετική πολιτική.⁵⁷

Τα αποτελέσματα των εκλογών του '58 αποτέλεσαν «σοκ» για το μετεμφυλιακό καθεστώς. Η επιτυχία της ΕΔΑ το εισήγαγε σε νέα φάση. Κύρια χαρακτηριστικά της νέας αυτής φάσης ήταν οι διεργασίες πολιτικής συσπείρωσης των καθεστωτικών δυνάμεων απέναντι στην Αριστερά και η ένταση των πιέσεων που της ασκούσαν. Κλιμακώθηκαν οι διώξεις στα στελέχη, τα μέλη και τους οπαδούς της Αριστεράς, στο σημείο που φυλακίστηκε με πολιτική δίωξη και το στέλεχος πρώτης γραμμής, ήρωας της Αντίστασης και διευθυντής της εφημερίδας «Αυγής», Μ. Γλέζος, ενώ ιδρύθηκε και η Γενική Διεύθυνση Εθνικής Ασφάλειας, το 1959⁵⁸.

Την περίοδο της δεύτερης διακυβέρνησης της ΕΡΕ (1958-1961), υπογράφηκε η συνθήκη της Ζυρίχης-Λονδίνου για την Κύπρο, το 1959, με την οποία ιδρύθηκε η Κυπριακή Δημοκρατία στη βάση της «εγγυημένης ανεξαρτησίας» και του «δικοινοτικού συστήματος διακυβέρνησης».⁵⁹ Επίσης, δρομολογήθηκαν από την κυβέρνηση Καραμανλή οι διαδικασίες ένταξης στην ΕΟΚ⁶⁰.

Οι εκλογές της 29^{ης} Οκτωβρίου του 1961, αποτέλεσαν το ανώτατο σημείο των κλιμακούμενων πιέσεων που υφίσταντο η Αριστερά, από τις εκλογές του 1958 και ύστερα. Από την στιγμή μάλιστα που δεν έγινε δυνατό να ψηφιστεί ένα εκλογικό σύστημα το οποίο θα «θεσμοθετούσε» την πολιτική απομόνωση της Αριστεράς⁶¹, οι διώξεις και η αντικομμουνιστική πόλωση αποτέλεσε μονόδρομο για το καθεστώς. Καταρτίστηκαν μάλιστα και οργανωμένα σχέδια άσκησης πιέσεων, με την συνεργασία υπηρεσιών του Στρατού και Κυβέρνησης⁶². Εν τω μεταξύ, ενόψει των εκλογών, ενοποιήθηκε ο χώρος του Κέντρου με την ίδρυση της «Ενώσεως Κέντρου»(Ε.Κ.). Η Ε.Κ. τυπικά προβλέφτηκε να καθοδηγείται από οκταμελή διοικούσα επιτροπή, αποτελούμενη από όλες τις βασικές ηγετικές προσωπικότητες των κεντρώων σχηματισμών που την ίδρυσαν με πρόεδρο τον Γ. Παπανδρέου.

Από τις εκλογές του Οκτώβρη του 1961, ως πρώτο κόμμα εξελέγη η ΕΡΕ, με το 50.81% των ψήφων, ακολούθησε ο συνασπισμός Ε.Κ.- Κόμμα Προοδευτικών με το

⁵⁷ Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο..* ο.π. Τόμος Γ', σελ. 267-268, 296, 508, 552-554.

⁵⁸ Στο ίδιο, σελ. 371-379, 460-461,

⁵⁹ Σ. Ριζάς-Ι. Στεφανίδης, «*Το κυπριακό ζήτημα..*» ο.π.

⁶⁰ Σωτήρης Ριζάς, «*Η σύνδεση της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα(ΕΟΚ)*» στο Κωνσταντίνος Καραμανλής: *Ο αναμορφωτής της μεταπολεμικής Ελλάδας*. «Ελεύθερος Τύπος», ένθετο «Ελλήνων Ιστορικά», τ.15.

⁶¹ Αναφέρομαι τις διεργασίες για το εκλογικό σύστημα των «συγγενών κομμάτων». Ηλίας Νικολακόπουλος, ο.π. σελ. 264-265.

⁶² Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο..* ο.π., τόμος Δ', σελ. 40-41.

33,66% και τρίτο ήλθε το «Πανδημοκρατικό Αγροτικό Μέτωπο Ελλάδος (ΠΑΜΕ), εκλογικός συνδυασμός της ΕΔΑ και των συνεργαζόμενων με αυτήν, με το 14,63%. Τις εκλογές στιγμάτισαν οι εκτεταμένες καταγγελίες για άσκηση τρομοκρατίας («βίας») και εκλογικών παρατυπιών («νοθείας») στα κόμματα και τους υποστηρικτές των συνδυασμών όχι μόνο της Αριστεράς αλλά και του Κέντρου. Αποτέλεσμα αυτής της τρομοκρατίας, ιδίως στην ύπαιθρο, και των εκλογικών παρατυπιών ήταν η μεταφορά ενός σοβαρού ποσοστού της εκλογικής υποστήριξης από την ΕΔΑ, κατευθείαν στην ΕΡΕ⁶³.

Η Ε.Κ. και η ΕΔΑ αρνήθηκαν να αναγνωρίσουν τα αποτελέσματα των εκλογών και την κυβέρνηση της ΕΡΕ που προέκυψε βάση αυτών των αποτελεσμάτων, υποστηρίζοντας πως αποτέλεσε προϊόν «βίας και νοθείας». Η άρνηση αυτή δεν υπήρξε απλά μια στιγμιαία καταγγελία, αλλά αποτέλεσε την βασική στρατηγική των κομμάτων της Ε.Κ. και της ΕΔΑ, την διετία 1961-1963.⁶⁴ Στόχος αυτής της στρατηγικής ήταν η πτώση της κυβέρνησης της ΕΡΕ και η προκήρυξη νέων, «τίμιων» εκλογών. Αυτή η στρατηγική ονομάστηκε «ανένδοτος αγώνας» και εκφράστηκε πρωτίστως από την Ε.Κ. και τον ηγέτη της, Γ. Παπανδρέου, που αναδείχθηκε και ως η βασική φυσιογνωμία του «ανένδοτου».

Επίσης, μετά τις εκλογές του 1961, αυξήθηκαν κατακόρυφα τα συμβάντα διαμαρτυρίας και εντάθηκαν οι κοινωνικές διεκδικήσεις, αντίθετα με την τριετία '58-61, που αν και βρέθηκε η ΕΔΑ στην αξιωματική αντιπολίτευση, αποτέλεσε περίοδο αναδίπλωσης των κοινωνικών αγώνων⁶⁵. Στοιχειοθετήθηκε έτσι ένας αναβρασμός στην βάση της κοινωνίας, ο οποίος έστρεφε τα πυρά του κυρίως κατά της ΕΡΕ. Στην εμπροσθοφυλακή αυτών των κινητοποιήσεων βρέθηκαν οι συνδικαλιστικές οργανώσεις των φοιτητών και των εργαζομένων.

66

Δυνάμει αυτών των εξελίξεων, το (ευρύτερο) κυβερνητικό στρατόπεδο βρέθηκε σε κρισιακή κατάσταση. Οι σχέσεις μεταξύ Παλατιού και ηγεσίας της ΕΡΕ επιδεινώνονταν διαρκώς, με συνεχόμενες συγκρούσεις⁶⁷. Η κυβέρνηση δεν μπορούσε να αποφορτίσει την κοινωνική διαμαρτυρία, οι συγκεντρώσεις του «ανένδοτου» ήταν μαζικές και με παλμό, ενώ οι προσπάθειες Καραμανλή να αναλάβει την πρωτοβουλία των κινήσεων, διαμέσου της πρότασης για αναθεώρηση του Συντάγματος, απέτυχαν.

⁶³ Ηλ. Νικολακόπουλος, ο.π. σελ. 274-282.

⁶⁴ Στο ίδιο, σελ.293.

⁶⁵ Νίκος Σερντεδάκης, «Συλλογική δράση και φοιτητικό κίνημα την περίοδο 1959-1964: δομικές προϋποθέσεις, πολιτικές ευκαιρίες και ερμηνευτικά σχήματα.» στο *Η σύντομη δεκαετία του '60: θεσμικό πλαίσιο, κομματικές στρατηγικές, κοινωνικές συγκρούσεις, πολιτισμικές διεργασίες*. Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου(επιμ.). Καστανιώτης, 2008.

⁶⁶ Για την ανάπτυξη των κοινωνικών διεκδικήσεων από το 1961 και ύστερα: Βερναρδάκης-Μαυράς, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες*. ο.π., σελ.150-158.

⁶⁷ Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο*. ο.π. Τόμος Δ', σελ.176-181 & 246-249.

Πρόθεση του Καραμανλή ήταν να ενισχύσει την εκτελεστική εξουσία, έναντι των άλλων πυλώνων της εξουσίας στο δοσμένο μετεμφυλιακό πολίτευμα.⁶⁸ Τον Μάιο του 1963, με την δολοφονία του Βουλευτή –συνεργαζόμενου με την ΕΔΑ- Γ. Λαμπράκη στην Θεσσαλονίκη από μέλη παρακρατικών οργανώσεων, προκαλείται πολιτικός σάλος. Η αίσθηση πως στην δολοφονία του βουλευτή εμπλέκονταν τμήματα του κρατικού μηχανισμού αλλά και η ίδια η κυβέρνηση⁶⁹, έντεινε την αγανάκτηση στην κοινωνία και προκάλεσε ισχυρότατους κλυδωνισμούς στο μπλοκ εξουσίας. Εν τέλει, με αφορμή την σύγκρουση Καραμανλή - Βασιλιά, κάτω από το βάρος του πολιτικού κλίματος που περιγράφηκε παραπάνω, η κυβέρνηση Καραμανλή παραιτήθηκε στις 19 Ιουνίου του 1963. Κατόπιν, το Παλάτι έδωσε εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον εξωκοινοβουλευτικό υπουργό εμπορίου της κυβέρνησης Καραμανλή, έμπιστο των Ανακτόρων, Παναγιώτη Πιπινέλη. Η Ε.Κ. και η ΕΔΑ διαφώνησαν με την ανάθεση της εντολής στον Π. Πιπινέλη και την νέα κυβέρνηση στηριζόμενη στην εμπιστοσύνη των βουλευτών της ΕΡΕ και επεδίωξαν την συγκρότηση υπηρεσιακής κυβέρνησης, κοινής εμπιστοσύνης η οποία θα αναλάμβανε την ευθύνη διεξαγωγής «ελεύθερων και τίμιων» εκλογών, σε σύντομο χρονικό διάστημα. Η Ε.Κ. ειδικά απείλησε με αποχή, εάν δεν γίνονταν αποδεκτοί οι παραπάνω όροι.

Το Παλάτι υποχώρησε και στις 27 Σεπτεμβρίου του 1963, έδωσε εντολή για να σχηματίσει υπηρεσιακή κυβέρνηση στο πρόεδρο του Αρείου Πάγου, Στ. Μαυρομιχάλη. Πράγματι, η υπηρεσιακή κυβέρνηση του Στ. Μαυρομιχάλη προώθησε κάποια βασικά μέτρα ώστε να διεξαχθούν οι εκλογές της 3^{ης} Νοεμβρίου του 1963, σε πολύ ομαλότερο κλίμα από αυτό των εκλογών του 1961. Οι εκλογές της 3^{ης} Νοεμβρίου επεφύλαξαν νέα έκπληξη. Την πρώτη θέση κατέλαβε το κόμμα της Ε.Κ. με το 42,4% των ψήφων, ακολούθησε η ΕΡΕ υπό την ηγεσία του Κ. Καραμανλή με το 39,37%, Τρίτη, η ΕΔΑ, με το 14,34% και τέλος το Κόμμα των Προοδευτικών του Σπ. Μαρκεζίνη με το 3,73%. Ο χώρος του Κέντρου στις εκλογές της 3^{ης} Νοεμβρίου έκανε το πρώτο σημαντικό βήμα αμφίπλευρης ανάπτυξης σε βάρος της ΕΔΑ και της ΕΡΕ. Σε αυτές τις εκλογές σημαντικότερες απώλειες είχε η εκλογική επιρροή της ΕΔΑ στην παραδοσιακή εκλογική της βάση, την «κοινωνική αριστερά». Σημαντικό κομμάτι της εκπροσώπησης της «κοινωνικής αριστεράς» ανέλαβε η Ε.Κ. απευθείας από την ΕΔΑ. Εξού και το 14,63% των εκλογών του '61 με το 14,34% των εκλογών του '63 δεν είχαν την ίδια σύσταση: Το πρώτο, προερχόταν από τα χαμηλά

⁶⁸ Ν. Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί*.. ο.π. σελ. 542-554.

⁶⁹ Χαρακτηριστικές οι δηλώσεις των κομμάτων της αντιπολίτευσης, μετά την δολοφονία. Σπ. Λιναρδάτος, στο ίδιο, σελ. 265.

ποσοστά στην ύπαιθρο, λόγω του ότι η τρομοκρατία ασκήθηκε με πολύ μεγαλύτερη ένταση εκεί. Το δεύτερο, ήταν σχετικό με την πτώση της ΕΔΑ προς όφελος της Ε.Κ. στα αστικά κέντρα, η οποία καλύφθηκε από την επαναφορά των ψήφων στην ύπαιθρο, λόγω των πολύ ομαλότερων πολιτικών συνθηκών στις οποίες διεξήχθησαν οι εκλογές του '63⁷⁰.

Στο κοινοβούλιο που προέκυψε από τις εκλογές του 1963 η Ε.Κ. διέθετε 138 βουλευτές και η ΕΡΕ 132. Δεν μπορούσε έτσι να προκύψει αυτοδύναμη κυβέρνηση. Τούτων δοθέντων η Ε.Κ. είχε την επιλογή είτε να αναζητήσει την πολιτική συνεννόηση με την ΕΡΕ και την προώθηση κυβέρνησης της «κεντροδεξιάς», αλλά αυτό θα είχε ως αποτέλεσμα να ακυρώσει όλη την στρατηγική του «ανένδοτου», η οποία είχε συμβάλλει τα μέγιστα ώστε να καταλάβει την πρώτη θέση. Μπορούσε επίσης να στηριχθεί στην ψήφο κριτικής υποστήριξης που η ΕΔΑ ήταν διατεθειμένη να της παράσχει, αλλά αυτό θα ακύρωνε τα «εθνικά διαπιστευτήρια» της ίδιας της Ε.Κ., οδηγώντας την πιθανά σε διάσπαση. Μονόδρομος ήταν η διεκδίκηση, εκ νέου, της αυτοδυναμίας από την Ε.Κ.. Προκηρύχθηκαν έτσι νέες εκλογές για τις 16 Φλεβάρη του 1964.

Στο ενδιάμεσο, η Ε.Κ., με την εύνοια του Βασιλιά, σχημάτισε κυβέρνηση μειοψηφίας, αμιγώς Κεντρώα, που έμεινε στην αρχή για 50, περίπου, ημέρες και την βοήθησε να ενισχύσει τα μέγιστα την λαϊκή υποστήριξη υπέρ της. Η κυβέρνηση αυτή πήρε κάποια άμεσα, θεαματικά μέτρα, προς όφελος των μεσαίων και κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων (ιδίως των αγροτών) και ενίσχυσης του κοινωνικού κράτους. Επίσης, προχώρησε σε μια σειρά από ενέργειες ειρήνευσης, με την απόλυση πολιτικών κρατούμενων και εξόριστων, αποκλιμακώνοντας παράλληλα και τα μέτρα καταστολής που ασκούσαν από τις υπηρεσίες ασφάλειας και τρομοκρατούσαν τους πολίτες, ειδικά στην ύπαιθρο.⁷¹ Παράλληλα, λίγες μέρες πριν τις εκλογές του Φλεβάρη του 1964, πέθανε ο Σ. Βενιζέλος, δεύτερος στην ιεραρχία του κόμματος της Ε.Κ. και ανταγωνιστής του Γ. Παπανδρέου. Στην ΕΡΕ, αντίστοιχα, την ηγεσία ανέλαβε ο Π. Κανελλόπουλος, μετά την αποχώρηση του Καραμανλή και την εγκατάσταση του στο Παρίσι, το Δεκέμβριο του 1963.

Τα αποτελέσματα των εκλογών της 16^{ης} Φλεβάρη του 1964 ήταν ένας νέος, μεγαλύτερος αυτή τη φορά, θρίαμβος για την Ε.Κ.. Απέσπασε το 52,72% του ποσοστού των ψήφων, έναντι 35,26% του συνασπισμού της ΕΡΕ με το Κόμμα των Προοδευτικών και 11,80% της ΕΔΑ. Στην νέα βουλή η ΕΚ διέθετε 171 έδρες, 107 η ΕΡΕ και 28 η ΕΔΑ. Η Ε.Κ. μέσα σε τρεις μήνες εκτινάχθηκε 10 ποσοστιαίες μονάδες,

⁷⁰ Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η «καχεκτική»*.. σελ. 319-323.

⁷¹ Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο..* ο.π. Τόμος Δ', σελ. 339-343.

με τον κύριο όγκο να προέρχεται από την Δεξιά, αυτή τη φορά, η οποία έχασε αντίστοιχα 18% της εκλογικής της δύναμης⁷². Απώλειες είχε και η ΕΔΑ, πιο περιορισμένες σε αυτήν την εκλογική αναμέτρηση, μιας και σε 24 «άγονες» περιφέρειες δεν παρουσίασε συνδυασμούς, υποστηρίζοντας υποψηφίους της Ε.Κ. απέναντι σε αυτούς της ΕΡΕ. Από αυτό συναγόταν πως από τις 2,5% ποσοστιαίες μονάδες που έχασε η ΕΔΑ ανάμεσα στις δύο εκλογικές αναμετρήσεις, προς όφελος της Ε.Κ., μόνο το 1% αποτύπωνε την πραγματική μετακίνηση των ψηφοφόρων⁷³. Η νέα, αυτοδύναμη, κυβέρνηση της Ε.Κ. την περίοδο 1964-1965 προχώρησε με πολύ δειλά, αντιφατικά και αυτοαναιρούμενα βήματα πάνω στο πνεύμα των προγραμματικών της δεσμεύσεων: Προώθησε κάποια πολύ βασικά μέτρα εκδημοκρατισμού, αναδιανομής του πλούτου προς όφελος των φτωχότερων στρωμάτων και κοινωνικών παροχών⁷⁴. Επί της ουσίας η διακυβέρνηση της Ε.Κ. προσπάθησε να ισορροπήσει ανάμεσα σε δύο αλληλοαναιρούμενους πόλους: αφενός να μην ξεπερνούσε τα (εκ των πραγμάτων πολύ στενά) όρια του μετεμφυλιακού καθεστώτος, αφετέρου να μην αποξενωνόταν εντελώς από τις προσδοκίες του κόσμου που την στήριξε και την είχε οδηγήσει στον εκλογικό θρίαμβο του Φλεβάρη. Αυτό είχε τα εξής αποτελέσματα: Για τα κέντρα εξουσίας του μετεμφυλιακού καθεστώτος όλο και πιο πολύ γινόταν φανερό πως η κυβέρνηση της Ε.Κ., ανεξάρτητα και από την θέληση των ηγετών της, μπορούσε δυνητικά να καταστεί μη απολύτως ελεγχόμενη. Ταυτόχρονα όμως, οι προσδοκίες που πυροδότησε στην πλειοψηφία των πολιτών η ανέλιξή της στην εξουσία, ήταν πολύ μεγαλύτερες από αυτά που είχε την διάθεση η κυβέρνηση της Ε.Κ. να πραγματώσει. Κατά συνέπεια, η «στρατηγική της ισορροπίας» της Ε.Κ. οδήγησε σε κλιμάκωση των κοινωνικών αγώνων από την «λαϊκή» πλευρά⁷⁵ και ένταση των αμφιβολιών από την «καθεστωτική», η οποία έλαβε χαρακτηριστικά ανάδρασης. Η κατάσταση τούτη αντικατοπτρίστηκε και στο ίδιο το εσωτερικό της κοινοβουλευτικής ομάδας της Ε.Κ., όπου εμφανίστηκαν δύο συγκρουόμενες τάσεις: η μια με απόκλιση προς τα αριστερά, με βασικό εκφραστή τον Ανδρέα Παπανδρέου και η άλλη προς τα δεξιά από τον Κ. Μητσοτάκη και τον Π. Κόκκα, εκδότη της κεντρώας εφημερίδας «Ελευθερία». Η νέα ,μεγάλη, ήττα της δεξιάς στις δημοτικές εκλογές του Ιουλίου του 1964, η παράλληλη σημαντική ενίσχυση της ΕΔΑ εντός του μπλοκ των «δημοκρατικών δυνάμεων»⁷⁶ ,το οποίο συγκροτούσαν (άτυπα) με την Ε.Κ., η δραστηριότητα και η

⁷² Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η «καχεκτική»*.. σελ. 328-334.

⁷³ Στο ίδιο, σελ. 334-337.

⁷⁴ Σ. Ριζάς, *Η ελληνική πολιτική μετά..* ,ο.π., σελ. 297-303.

⁷⁵ Βερναρδάκης- Μαύρης, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες..* ο.π. σελ. 150-158.

⁷⁶ Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η «καχεκτική»*.., ο.π. σελ. 344-346.

πανελλαδική ανάπτυξη της Δημοκρατικής Νεολαίας Λαμπράκη(ΔΝΛ)⁷⁷, αλλά και η δράση του κύκλου του Α. Παπανδρέου⁷⁸ επέτειναν την ανησυχία στο καθεστωτικό μπλοκ. Ταυτόχρονα η στάση του Γ. Παπανδρέου στις συζητήσεις για το Κυπριακό, προκάλεσε έντονη δυσαρέσκεια στις ΗΠΑ για την κυβέρνηση της Ε.Κ.⁷⁹. Όλα τα παραπάνω τροφοδότησαν τις διεργασίες για την ανοιχτή πολιτική επέμβαση των εξωκοινοβουλευτικών καθεστωτικών πυλώνων, με σκοπό να προκαλέσουν την πτώση της κυβέρνησης του Γ. Παπανδρέου.

Ενορχηστρωτής των διεργασιών τούτων, ήταν το Παλάτι, ως πόλος συσπείρωσης των εσωτερικών καθεστωτικών δυνάμεων. Η προετοιμαζόμενη επέμβαση είχε ως ζητούμενο την διάσπαση της Ε.Κ., την πτώση της κυβέρνησης Παπανδρέου και την αντικατάστασή της από κυβέρνηση, πιθανότατα κεντρών στελεχών, της εμπιστοσύνης του καθεστώτος, η οποία θα στηριζόταν στην κοινοβουλευτική ομάδα της ΕΡΕ, του Κ.Π. και όσων αποχώρησαν από την Ε.Κ..⁸⁰ Οι κατηγορίες για προσπάθεια διάβρωσης του Στρατού από τον Α. Παπανδρέου, εξαιτίας της υπόθεσης «ΑΣΠΙΔΑ» παρείχαν την αφορμή για την επέμβαση. Πράγματι, τον Ιούλιο του 1965, ο πρωθυπουργός Γ. Παπανδρέου οδηγήθηκε σε παραίτηση και η κυβέρνηση του ανατράπηκε, εξαιτίας της άρνησης του Βασιλιά Κωνσταντίνου να αποδεχτεί την αντικατάσταση του υπουργού άμυνας -και εμπίστου των ανακτόρων- Π. Γαρουφαλιά. Σχεδόν αμέσως ο Βασιλιάς όρκισε πρωθυπουργό τον πρόεδρο της Βουλής και βουλευτή της Ε.Κ., Γ. Νόβα. Οι περισσότεροι βουλευτές της Ε.Κ. που στήριξαν άμεσα την πρωτοβουλία του Βασιλιά, προέρχονταν από την ομάδα του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη. Παρά όμως το σχεδιασμένο των κινήσεων, οι εμπνευστές της εκτροπής βρέθηκαν προ απροόπτου. Υπήρξε άμεση αντίδραση απέναντι στις κινήσεις του Παλατιού, με την εκδήλωση μαζικών και μαχητικών διαδηλώσεων και απεργιών σε όλη την Ελλάδα. Στις διαδηλώσεις αυτές δολοφονήθηκε ο 23χρόνος φοιτητής Σωτήρης Πέτρουλας⁸¹, ενώ και ο ίδιος θεσμός της μοναρχίας μπήκε στο

⁷⁷ Η «Δημοκρατική Νεολαία Λαμπράκη» προέκυψε μετά την συγχώνευση της Νεολαίας της ΕΔΑ και της «Δημοκρατικής Κίνησης Νέων Γρηγόρης Λαμπράκης» που είχε ιδρυθεί στις 8 Ιουνίου του 1963, στις 14 Σεπτεμβρίου του 1964 με πρόεδρο τον Μίκη Θεοδωράκη. Περισσότερα Κατερίνα Σαϊν-Μάρτεν, *Λαμπράκηδες, Στορία μιας γενιάς*. Πολύτροπον, 1984. & Ιωάννα Παπαθανασίου, *Η νεολαία Λαμπράκη την δεκαετία του 1960. Αρχειακές τεκμηριώσεις και αυτοβιογραφικές καταθέσεις*. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., 2008.

⁷⁸ Jean Meynaud, *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, μέρος Β. Η βασιλική εκτροπή από τον Κοινοβουλευτισμό του Ιουλίου του 1965*. Μπαύρον, 1974, σελ. 45-60.

⁷⁹ Α. Παπαχελάς, *Ο βιασμός της ελληνικής δημοκρατίας. Ο αμερικάνικος παράγων, 1947-1967*. Εστία, 1998. σελ. 133.

⁸⁰ Για την αποκρυστάλλωση αυτού του σεναρίου χαρακτηριστική ήταν και η ομιλία του Π. Κανελλόπουλου σε συγκέντρωση της ΕΡΕ στην πλατεία Κλαυθμώνος, στις 19 Φεβρουαρίου του 1964. Βλέπε: «Ο λόγος του κ. Π. Κανελλόπουλου κατά την χθεσινή συγκέντρωση εις την πλατεία Κλαυθμώνος», «Ελευθερία» φ. 20/2/1965. <http://efimeris.nlg.gr/ns/main.html>

⁸¹ Ο Σ. Πέτρουλας ήταν φοιτητής στην Ανώτατης Εμπορικής, είχε διατελέσει στέλεχος της ΔΝΛ, αντιπολιτευόμενος από «αριστερά» την επίσημη γραμμή. Βλέπε σχετικά: Αλέκα Μπουτζοβή,

στόχαστρο των διαδηλωτών⁸², παρά το γεγονός πως ούτε η Ε.Κ., ούτε η ΕΔΑ επιθυμούσαν να θέσουν πολιτειακής φύσεως ζητήματα. Δυο διαδοχικές κυβερνήσεις των «αποστατών» της Ε.Κ. (όπως έμειναν γνωστές) αναγκάστηκαν να παραιτηθούν, αυτές του Νόβα και του Τσιριμώκου, κάτω από το βάρος των αντιδράσεων. Μόνο η τρίτη προσπάθεια, με την κυβέρνηση Στεφανόπουλου τον Σεπτέμβρη του 1965, εξασφάλισε οριακή κοινοβουλευτική πλειοψηφία, βαρυνόμενη ταυτόχρονα όμως με κατηγορίες για προσπάθειες ανοιχτής εξαγοράς των ψήφων εμπιστοσύνης από βουλευτές της Ε.Κ.⁸³.

Η «αποστασία» και η κοινωνική έκρηξη των «Ιουλιανών» που ακολούθησε, έχει υποστηριχθεί πως αποτέλεσε μια από τις κορυφαίες στιγμές της ταξικής πάλης στην μετεμφυλιακή Ελλάδα⁸⁴. Είναι γεγονός πως η κατάσταση στην Ελλάδα μετά την «αποστασία» έλαβε τα χαρακτηριστικά πανεθνικής κρίσης. Κρίση στους καθεστωτικούς κύκλους αλλά και στην μετεμφυλιακή δομή κυριαρχίας, αφού η πτώση της κυβέρνησης Παπανδρέου οδήγησε σε περαιτέρω απονομιμοποίηση του, ενώ αντίρροπα σχέδια για την διέξοδο από αυτήν την κρίση άρχισαν να αναπτύσσονται στα διάφορα κέντρα εξουσίας. Κρίση ωστόσο και εντός των «δημοκρατικών δυνάμεων», αφού η κοινωνική διαθεσιμότητα που έθετε με τον τρόπο της ζητήματα ριζικής πολιτικής και πολιτειακής αλλαγής, όπως εκδηλώθηκε με την λαϊκή αυτενέργεια στις κινητοποιήσεις του Ιούλη, δεν κατάφερε να εκφραστεί ούτε από την Ε.Κ. αλλά και ούτε από την ΕΔΑ. Για την ηγεσία της Ε.Κ. η πολιτική έκφραση των αισθημάτων που είχαν εκδηλώσει οι μάζες στις κινητοποιήσεις του Ιούλη του 1965, ήταν πολύ πέρα από τα πολιτικά της όρια και δεν φαινόταν διατεθειμένη να τα ξεπεράσει. Επέλεξε να χρησιμοποιήσει το εξεγερσιακό κλίμα του καλοκαιριού του 1965 ως μοχλό πίεσης ώστε να επιτύχει ένα κεντρικό συμβιβασμό με το Παλάτι και την δεξιά. Η ΕΔΑ από την άλλη επέλεξε να αποστασιοποιηθεί από τα ζητήματα που είχε φέρει στο προσκήνιο η εισβολή των μαζών στα πολιτικά πράγματα. Επέμεινε στην στρατηγική της εύρεσης διεξόδου, μέσα στα πλαίσια του υπάρχοντος πολιτικού και πολιτειακού συστήματος, όπως αποκρυσταλλώθηκε με την πρόταση των «πέντε σημείων⁸⁵».

«Μηχανισμοί και φορείς της κατασκευής της επιλεκτικής μνήμης. Η περίπτωση του Σωτήρη Πέτρουλα» στο Η ελληνική νεολαία στον 20^ο αιώνα. ΑΣΚΙ & Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς. Θεμέλιο, 2010.

⁸² Βερναρδάκης-Μαυρή, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες*. ο.π. σελ. 268-278.

⁸³ Σπ.Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο.. ο.π.*, τόμος Ε', σελ. 249-302.

⁸⁴ Βερναρδάκης-Μαυρή, στο ίδιο, σελ. 239-244 & Μιχάλης Λυμπεράτος, *«Τα Ιουλιανά και η «αποστασία» του 1965*. <https://www.barikat.gr/content/ta-iouliana-kai-i-apostasias-toy-1965>

⁸⁵ Απευθύνθηκε στις άλλες πολιτικές δυνάμεις, με την μορφή της εκκλήσεως από την Ε.Ε. της ΕΔΑ στις 7^η Φλεβάρη του 1965. Κύρια σημεία της ήταν 1. Καταδίκη κάθε απειλής απέναντι στον βουλευτικό θεσμό 2. Σχηματισμός υπηρεσιακής οικονομικής εμπιστοσύνης, που θα διεξάγει εκλογές με το σύστημα της απλής αναλογικής μέσα σε τρεις μήνες. 3. Κατάργηση εκτάκτων μέτρων,

Η κοινοβουλευτική ζωή από το φθινόπωρο του 1965 μέχρι την άνοιξη του 1967 μικρή επαφή είχε με τις ανάγκες και τα ζητούμενα της πλειοψηφίας του λαού. Για το καθεστωτικό μπλοκ, πέρα από την ανάπτυξη διαφορετικών σχεδίων για την λύση της κρίσης⁸⁶ και την πλήρη αυτονόμηση των επιμέρους συνιστωσών του, άμεσες επιδιώξεις ήταν η πάση θυσία αποφυγή των εκλογών. Η πάλη για αποφυγή των εκλογών συνδεόταν με την βεβαιότητα πως τα ποσοστά της Ε.Κ. και της ΕΔΑ θα ήταν εξαιρετικά υψηλά, εκφράζοντας την αποδοκιμασία των μαζών απέναντι στο καθεστώς. Αποτέλεσμα που, δεδομένης της συγκυρίας, θα είχε απροσδιόριστες συνέπειες στην μετεμφυλιακή τάξη πραγμάτων. Ταυτόχρονα, έλαβαν χώρα και προσπάθειες συνεννόησης του Παλατιού και της ΕΡΕ με την ηγεσία της Ε.Κ., οι οποίες σχετιζόταν με την ανάγκη αποφόρτισης της κοινωνικής δυσαρέσκειας, προς αυτούς. Από την άλλη, η Ε.Κ. και η ΕΔΑ, αποζητούσαν τη συνεννόηση με τις καθεστωτικές πολιτικές δυνάμεις και την μοναρχία, με σκοπό να αποσπάσουν την συγκατάθεση για εκλογές αλλά και εξαιτίας του φόβου ενδεχόμενου πραξικοπήματος. Το αποτέλεσμα των εκλογών πίστευαν πως θα κατοχύρωνε την δυναμική τους και αυτό θα τις εξασφάλιζε από τυχόν νέες εκτροπές.

Στα τέλη του 1966 εντάθηκαν οι προσπάθειες συνεννοήσεων μεταξύ Βασιλιά- Γ. Παπανδρέου και Π. Κανελλόπουλου. Οι προσπάθειες αυτές εντέλει κατέληξαν σε συμφωνία, μέσω της οποίας αποφασίστηκε η χώρα να προετοιμαστεί για εκλογές με υπηρεσιακή κυβέρνηση. Επίσης, αναλήφθηκαν και σχετικές δεσμεύσεις από τον Γ. Παπανδρέου ώστε το αποτέλεσμα των εκλογών αλλά και η κυβέρνηση που θα προέκυπτε να μην αποτελούσε κίνδυνο για τις καθεστωτικές δυνάμεις. Αποτέλεσμα αυτής της συμφωνίας ήταν η ανατροπή της κυβέρνησης Στεφανόπουλου με την απόσυρση της εμπιστοσύνης της ΕΡΕ από αυτήν⁸⁷. Την πρωθυπουργία ανέλαβε ο Ι. Παρασκευόπουλος, ο οποίος συγκρότησε κυβέρνηση για να οδηγήσει την χώρα σε εκλογές, έχοντας λάβει την εμπιστοσύνη της ΕΡΕ και της Ε.Κ., που κατάφερε να ξεπεράσει της επιφυλάξεις της πτέρυγας του Α. Παπανδρέου⁸⁸.

Εντούτοις, ο συμβιβασμός ήταν προσωρινός και οι διαφορές, εκ των πραγμάτων αγεφύρωτες. Στις 30 Μαρτίου του 1967, εξαιτίας τις οξύτητας των συγκρούσεων ανάμεσα στην ΕΡΕ και την Ε.Κ., για μια σειρά από θέματα, η κυβέρνηση του Ι. Παρασκευόπουλου παραιτήθηκε⁸⁹. Στις 3^{ης} του Απρίλη πρωθυπουργός ορκίστηκε ο

αμνήστευση πολιτικών αδικημάτων 4. Κοινή διακήρυξη από όλα τα κόμματα πως δε θέτουν πολιτειακό ζήτημα 5. Αμνηστία στις υποθέσεις ΑΣΠΙΔΑ και σχεδίου ΠΕΡΙΚΛΗΣ.

⁸⁶ Για τα βασικά σχέδια στους κύκλους του καθεστώτος, μετά τα «Ιουλιανά» βλέπε: Ηλίας Νικολακόπουλος, «Ελεγχόμενη δημοκρατία: Από το τέλος του...», ο.π.

⁸⁷ Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο..* ο.π. Τόμος Ε', σελ. 376-396

⁸⁸ Κων/νος Διγκαβές, *Έτσι προδόθηκε η Δημοκρατία*. Αυτοέκδοση, 1975, σελ. 166-168.

⁸⁹ Βλέπε: Σπ. Λιναρδάτος, στο ίδιο, σελ. 402-420.

Π. Κανελλόπουλος, που έλαβε την εντολή από τον Βασιλιά. Ταυτόχρονα, από τα διάφορα σχέδια που προωθούνταν από τα καθεστωτικά κέντρα, για την λύση της κρίσης, αυτό που κέρδιζε συνεχώς έδαφος ήταν το σενάριο μιας βασιλικής και ελεγχόμενης χούντας, που θα κατέλυε το κοινοβουλευτισμό⁹⁰.

Με την προκήρυξη των εκλογών για το Μάιο του 1967 εντάθηκαν οι ζυμώσεις στο καθεστώς για μια νέα αντιδραστική αναδιίπλωση, αυτή την φορά με την ανοιχτή κατάλυση του κοινοβουλευτισμού. Η εκδήλωση ενός στρατιωτικού κινήματος υπό το Βασιλιά βρισκόταν ήταν ένα από τα βασικά σενάρια διαχείρισης της κρίσης, αλλά δεν αποτολμιόταν. Οι όποιοι ενδοιασμοί εν τέλει ξεπεράστηκαν και το στρατιωτικό πραξικόπημα εκδηλώθηκε στις 21 Απρίλη του 1967, όχι από αξιωματικούς πιστούς στο Παλάτι, αλλά από τους αξιωματικούς της στρατιωτικής οργάνωσης ΕΕΝΑ, που πρόλαβαν τις σχετικές πρωτοβουλίες του Βασιλιά. Οι ηγέτες των πραξικοπηματιών ήταν οι Συνταγματάρχες Γ. Παπαδόπουλος και Ν. Μακαρέζος, ο Ταξίαρχος Σ. Πατακός και ο αντισυνταγματάρχης Δ. Ιωαννίδης. Ήταν όλοι «εθνικόφρονες», που είχαν πολεμήσει ενάντια στο ΔΣΕ κατά τον εμφύλιο από πόστα επιτελικά ή πρώτης γραμμής. Συγκρότησαν στα μέσα της δεκαετίας του '50 μια συνωμοτική στρατιωτική οργάνωση τύπου ΙΔΕΑ. Αν και αυτή η οργάνωση έγινε σχεδόν αμέσως γνωστή, εντούτοις λόγω των «εγνωσμένων εθνικών τους φρονημάτων», μπόρεσαν και χρημάτισαν σε νευραλγικές θέσεις του στρατιωτικού μηχανισμού, καταφέροντας να αποκτήσουν δύναμη, προσβάσεις και εν τέλει να αυτονομηθούν, εντός του ευρύτερου «εθνικοφρονικού» μπλοκ, αποτολμώντας το πραξικόπημα και επιβάλλοντας την δικτατορία.⁹¹

1.2.2. Η μετεμφυλιακή Ελλάδα. Το κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο.

Ακόμα και πριν από το πόλεμο η Ελλάδα ήταν μια χώρα, κατά βάση, φτωχή. Ο πόλεμος ωστόσο και μετέπειτα η κατοχή, εκτός των άλλων, διέλυσαν την οικονομία της χώρας. Η παραγωγική δραστηριότητα συρρικνώθηκε, οι υποδομές υπέστησαν τεράστια πλήγματα ενώ οι νομισματικές και δημοσιονομικές λειτουργίες του κράτους ήταν εντελώς απορρυθμισμένες και ο πληθωρισμός ανεξέλεγκτος. Εκτός από την καταστροφή έγινε παράλληλα τεράστια αναδιανομή του πλούτου, προς όφελος λίγων, εξαιτίας της λειτουργίας της «μαύρης αγοράς».⁹²

⁹⁰ Δημ. Παπαδιαμάντης, *Στρατός και πολιτική εξουσία..* ο.π. σελ. 222-231.

⁹¹ Στο ίδιο, σελ. 231-240.

⁹² Γιώργος Σταθάκης, *Δόγμα Τρούμαν και Σχέδιο Μάρσαλ: Η ιστορία της αμερικάνικης βοήθειας στην Ελλάδα*. Βιβλίοραμα, 2004. Σελ. 33-50.

Μετά την απελευθέρωση τα βήματα προόδου της οικονομίας ήταν ασθματικά. Η ανοικοδόμηση, εξαιτίας και του εμφυλίου πολέμου, αν και κατάφερε να αποκαταστήσει τις περισσότερες καταστροφές της κατοχής, εντούτοις χώλαινε. Το 1950 η οικονομία είχε φτάσει στα προπολεμικά επίπεδα, πράγμα που ήταν πρόοδος, ωστόσο αυτή η πρόοδος μπορούσε να ακυρωθεί. Η οικονομία δεχόταν πληθωριστικές πιέσεις, το εμπορικό ισοζύγιο ήταν ελλειμματικό, όπως και τα δημόσια οικονομικά. Επίσης δεν υπήρχε εμπιστοσύνη στο νόμισμα και στο τραπεζικό σύστημα της χώρας. Οι κίνδυνοι που μπορούσαν να προκύψουν βάση των παραπάνω αποσοβούνταν εξαιτίας των χρηματοδοτήσεων της αμερικάνικης βοήθειας.⁹³ Ωστόσο, με την σταδιακή περικοπή της αμερικάνικης βοήθειας στις αρχές τις δεκαετίας του '50, η Ελλάδα έπρεπε αναγκαστικά, να στηριχθεί στις δικές της δυνάμεις και να αναπτυχθεί ταχέως.

Για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος η ελληνική οικονομία, καταρχήν, έπρεπε να αποκαταστήσει την αξιοπιστία της. Αυτό περνούσε μέσα από την νομισματική σταθερότητα και την απόκρουση των πληθωριστικών πιέσεων, γεγονός που επέβαλλε την ανάγκη δημοσιονομικής πειθαρχίας: ισοσκελισμένους –τουλάχιστον- προϋπολογισμούς και συγκράτηση του κόστους εργασίας. Προτεραιότητα, επίσης, δόθηκε στην ανάπτυξη της βαριάς βιομηχανίας οπότε και τα έργα υποδομής, όπως ο ηλεκτρισμός, προσανατολιζόνταν ώστε να εξυπηρετήσουν, πρωτίστως, τις ανάγκες της παραπάνω επιλογής. Όλα αυτά προϋπέθεταν, τέλος, ένα κράτος παρεμβατικό, στο τομέα της οικονομίας. Έτσι, σε συνδυασμό με τον σεβασμό των δικαιωμάτων της ιδιοκτησίας, το κράτος είχε και έναν προστατευτικό ρόλο απέναντι στην εγχώρια παραγωγή και επιβολής συναλλαγματικών και πιστωτικών περιορισμών ώστε να μην υποσκάπτονται οι γενικοί στόχοι που το ίδιο είχε θέσει.⁹⁴

Τα παραπάνω όμως, εκτός των άλλων, είχαν και σημαντικό κοινωνικό κόστος. Κυρίως λόγω των πολιτικών ελέγχου του κόστους εργασίας και της συγκράτησης των μισθών, ούτως ώστε σε καμία περίπτωση να μην ξεπερνούσε ο ρυθμός αύξηση τους, τον ρυθμό ανόδου της παραγωγικότητας. Επίσης, το κοινωνικό κόστος ήταν μεγάλο και εξαιτίας των χαμηλών κοινωνικών δαπανών, ελέω της ανάγκης τήρησης των όρων της δημοσιονομικής πειθαρχίας. Και αυτό σε περίοδο όπου το γενικό βιοτικό επίπεδο της ελληνικής κοινωνίας ήταν εξαιρετικά χαμηλό.⁹⁵

Ο βασικός στόχος της πολιτικής οικονομίας του μετεμφυλιακού καθεστώτος ήταν

⁹³ Χ.Ι. Ιορδάνογλου, *Μετεμφυλιακή Οικονομική Ιστορία της Ελλάδας*. Μέρος 1^ο: «Η Ελληνική Οικονομία στην Περίοδο 1950-1973: Ανάπτυξη, Σταθερότητα και «Πειθαρχία», σελ. 4-6. (υπό έκδοση).

⁹⁴ Χ.Ι. Ιορδάνογλου, στο ίδιο, σελ. 22-40.

⁹⁵ Ενδεικτικά για το βιοτικό επίπεδο της εργατικής τάξης στην μεταπολεμική περίοδο: Σπ. Σακελλαρόπουλος, *Τα αίτια του απριλιανού πραξικοπήματος*. Λιβάνης, 1998, σελ. 226-231.

ταχεία ανάπτυξη της οικονομίας με παράλληλη νομισματική σταθερότητα. Σε μεγάλο βαθμό αυτό κατορθώθηκε⁹⁶. Η ταχεία ανάπτυξη όμως συγκάλυψε και σημαντικά διαθρωπικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας τα οποία παρέμειναν άλυτα: Τον, βασικά, εσωστρεφή χαρακτήρα της ελληνικής παραγωγής και την έλλειψη βιωσιμότητας της πλειοψηφίας των αγροτικών ιδιοκτησιών⁹⁷.

Οι γενικές αρχές που υπαγόρευε αυτός ο στόχος τηρήθηκαν γενικά από όλες τις κυβερνήσεις από το 1952 μέχρι και το 1967. Υπήρξαν και σημαντικές διαφορές στην έμφαση που δόθηκε. Οι κυβερνήσεις της Δεξιάς, από το 1952 έως και το 1963, ακολούθησαν πιστότερα τους κανόνες δημοσιονομικής πειθαρχίας, ενώ ήταν και πιο αυστηρές στην νομισματική πολιτική. Τα πλεονάσματα που επιτεύχθηκαν στον προϋπολογισμό διατέθηκαν κυρίως ως δημόσιες επενδύσεις στο οδικό δίκτυο και στα εγγειοβελτιωτικά έργα⁹⁸. Πολλές από αυτές τις πρωτοβουλίες απέβλεπαν στην προσέλκυση ξένων επενδύσεων στην βαριά βιομηχανία, που ήταν έναν από τα βασικά ζητούμενα των κυβερνήσεων της περιόδου, ειδικά των κυβερνήσεων Καραμανλή⁹⁹.

Οι προερχόμενες από το χώρο του κέντρου κυβερνήσεις που ακολούθησαν ,και πιο πολύ οι κυβερνήσεις της Ε.Κ., άλλαξαν την έμφαση της οικονομικής πολιτικής, δίχως να ανατρέψουν όμως τους βασικούς κανόνες του μετεμφυλιακού οικονομικού καθεστώτος. Πιο συγκεκριμένα την τετραετία 1963-1967, η δημοσιονομική πειθαρχία χαλάρωσε, αυξάνοντας της καταναλωτικού τύπου δαπάνες του δημόσιου προϋπολογισμού: παιδεία, μισθοί δημοσίων υπαλλήλων, κρατική ενίσχυση των αγροτών κ.α. Στο τομέα της εισοδηματικής πολιτικής οι κυβερνήσεις του Κέντρου έτειναν να ενθαρρύνουν υψηλότερους ρυθμούς στην αύξηση των μισθών.¹⁰⁰ Αυτές οι επιλογές, ειδικά για τις κυβερνήσεις της Ε.Κ., συνδέονταν με τις προσδοκίες που είχε δημιουργήσει σε κοινωνικές δυνάμεις ήδη από την περίοδο που βρίσκονταν στην αντιπολίτευση, όπως θα δούμε παρακάτω.

Το οικονομικό καθεστώς της μετεμφυλιακής περιόδου ,αν και πέτυχε τους στόχους τους οποίους το ίδιο είχε θέσει στον εαυτό του, δεν έλυσε ένα βασικό πρόβλημα, που ήταν εξάλλου και ίδιον της ύπαρξης του: την μεγάλη ανισότητα στην ελληνική κοινωνία, η οποία μάλιστα την δεκαετία του '40 είχε δοκιμαστεί σκληρά. Έτσι, η

⁹⁶ Χ.Ι. Ιορδάνογλου, *Μετεμφυλιακή Οικονομική Ιστορία*.. ο.π. σελ. 65.

⁹⁷ Χ. Χατζιωσήφ, «Η πολιτική οικονομία της μεταπολεμικής Ελλάδας, 1944-1967.» στο *Εισαγωγή στη Νεοελληνική Οικονομική Ιστορία (18^{ος}-20^{ος} Αιώνας)*. Βασίλης Κρεμμύδας(διεύθυνση). Τυπωθήτω, Γιώργος Δάρδανος, 1999.

⁹⁸ Χ. Ι. Ιορδάνογλου, στο ίδιο, σελ. 40-41.

⁹⁹ Το υπόδειγμα της σύμβασης για το «Αλουμίνιο της Ελλάδος» είναι χαρακτηριστικό. Βλέπε σχετικά: Κώστας Κωστής, *Ο μύθος του ξένου ή η Pechiney στην Ελλάδα*. Αλεξάνδρεια, 1999.

¹⁰⁰ Χ.Ι. Ιορδάνογλου, στο ίδιο, σελ. 42-43.

μεγάλη πλειοψηφία του κόσμου, αν και σήκωσε το κύριο βάρος των συνεπειών της πολιτικής της «ταχύρυθμης ανάπτυξης με σταθερότητα», εντούτοις ωφελήθηκε ελάχιστα από αυτήν.¹⁰¹

Επίσης υπήρχε και ένα σημαντικό κομμάτι του πληθυσμού, το οποίο μπορούσε και απέφευγε την ανάληψη του κόστους της μεταπολεμικής οικονομικής σταθερότητας, απασχολούμενο από το κράτος. Εργαζόμενο, τις περισσότερες των περιπτώσεων, με καλύτερους όρους από τους εργαζόμενους σε ιδιωτικές επιχειρήσεις και τους αγρότες. Το κράτος είχε μακρά παράδοση στην ελληνική κοινωνία ως εργοδότης και μεταπολεμικά επιστρατεύτηκε από την δεξιά, κυρίως, παράταξη για την απόκτηση υποστήριξης, μέσω της διανομής των θέσεων εργασίας στους ευνοούμενους της. Αυτό το γεγονός συνέβαλλε καθοριστικά στην υπερτροφία του δημοσίου τομέα, έτσι που το κράτος απέκτησε χαρακτηριστικά «μαζικού εργοδότη», επιδρώντας παράλληλα θετικά στην σταθεροποίηση του μετεμφυλιακού κοινωνικού καθεστώτος.¹⁰² Παράλληλα η νομική κατοχύρωση των πολιτικών διακρίσεων και ο αποκλεισμός των μη «εθνικοφρόνων» –εκτός των άλλων- και από την εργασία στον δημόσιο τομέα συνέβαλλαν στην, παγίωση της διχοτόμησης της ελληνικής κοινωνίας, διαχωρίζοντας τους πολίτες σε «α'» και «β'» κατηγορίας. Αυτός ο διαχωρισμός περιβαλλόταν και με ιδεολογικά χαρακτηριστικά.¹⁰³

Τούτων δοθέντων, η μεταπολεμική ελληνική κοινωνία υπήρχε μέσα σε μια κρατική οντότητα η οποία διασφάλιζε ενεργά την κοινωνική ανισότητα. Συγχρόνως ο στενός έλεγχος των πολιτικών και ιδεολογικών φρονημάτων των πολιτών, αποτελούσε επίσης μια από τις βασικές λειτουργίες του ελληνικού μετεμφυλιακού καθεστώτος.

Αυτή η ανισότητα αντικατοπτριζόταν στο βιοτικό επίπεδο της μεγάλης πλειοψηφίας του πληθυσμού, που σήκωνε το βάρος των παραπάνω επιλογών: η ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας, ο εξηλεκτρισμός των νοικοκυριών, οι συνθήκες κατοικίας, η άνοδος των μορφωτικού επιπέδου του πληθυσμού και η καταπολέμηση του αναλφαβητισμού βελτιώθηκαν με πολύ αργούς ρυθμούς, αδυνατώντας να αντιμετωπίσουν τα πιεστικά προβλήματα της ελληνικής κοινωνίας της εποχής.¹⁰⁴

Επίσης, η ανισότητα μεταξύ υπαίθρου και των αστικών κέντρων μεγάλωσε, με τις αγροτικές περιοχές να αντιμετωπίζουν τα παραπάνω προβλήματα πολύ πιο διογκωμένα.¹⁰⁵ Αυτό οδηγούσε σε μεγάλη αγροτική έξοδο και αναζήτηση εργασίας προς άλλους τομείς της οικονομίας. Ο ρυθμός, όμως, δημιουργίας θέσεων εργασίας

¹⁰¹ Στο ίδιο, σελ. 65-67.

¹⁰² Κωνσταντίνος Τσουκαλάς: *Κράτος, κοινωνία, εργασία*.. ο.π., σελ. 53-144.

¹⁰³ Περισσότερα: Δέσποινα Παπαδημητρίου, *Από το λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων*..ο.π.

¹⁰⁴ Βερναρδάκης-Μαυρής, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες*.. ο.π. σελ. 119-132.

¹⁰⁵ Σπ. Σακελλαρόπουλος, *Τα αίτια του*.. ο.π. σελ. 185-195.

στους άλλους τομείς ήταν μικρότερος από την ζήτηση εργασίας, πράγμα που είχε ως αποτέλεσμα υψηλά ποσοστά ανεργίας και υποαπασχόλησης. Την ίδια περίοδο δημιουργήθηκαν μεγάλα μεταναστευτικά ρεύματα από την Ελλάδα προς τις χώρες της δυτικής Ευρώπης, της Αυστραλίας αλλά και της Αφρικής και των ΗΠΑ¹⁰⁶.

Ακόμη στο επίπεδο της μεταβολής των κοινωνικών χαρακτηριστικών της Ελλάδας, η πρόοδος ήταν αργή. Η εσωστρεφής και αντικομουνιστική άμυνα της κυρίαρχης ιδεολογίας δεν ευνόησε την ανάπτυξη ανανεωτικών ιδεών¹⁰⁷, τουλάχιστον την πρώτη δεκαετία μετά το πόλεμο. Σταδιακά όμως αυτό άρχισε να αλλάζει. Την δεκαετία του '60 κάνουν την εμφάνιση τους νέα ρεύματα ιδεών, πολλά ριζοσπαστικά, στην ελληνική κοινωνία. Σε πολλές περιπτώσεις κομιστές αυτών των ρευμάτων ήτανε οι νέοι της εποχής¹⁰⁸.

¹⁰⁶ Βλέπε σχετικά: Θ. Λιανός- Τ. Καβουρίδη, *Μεταναστευτικά ρεύματα στην Ελλάδα κατά τον 20^ο αιώνα*. ΚΕΠΕ, 2012.

¹⁰⁷ Ιωάννα Λαμπίρη-Δημάκη, «Κοινωνική Αλλαγή 1949-1974: Η κοινωνιολογική οπτική του ιστορικού φαινομένου.» στο *Ιστορία του νέου Ελληνισμού*, τόμος 9^{ος}, ο.π.

¹⁰⁸ Για περισσότερα βλέπε: Κώστας Κατσάπης, *Το «πρόβλημα νεολαία»*. Μοντέρνοι νέοι, παράδοση και αμφισβήτηση στη μεταπολεμική Ελλάδα: 1964-1974. Απρόβλεπτες Εκδόσεις, 2013.

2. Ο «ανένδοτος» ως σημείο συνάντησης των ευρύτερων κοινωνικών αιτημάτων με την πολιτική πρόταση της Ενώσεως Κέντρου

2.1. Επισημάνσεις για την υπόθεση εργασίας.

Είναι κοινός τόπος, σε μεγάλο ποσοστό των κοινωνικών, πολιτικών και ιστορικών ερευνών για την μετεμφυλιακή Ελλάδα, πως η παρεμβολή της Εαμικής «περιπέτειας» αποτέλεσε την βασική διαιρετική τομή της Ελληνική κοινωνίας, τουλάχιστον μέχρι και την Μεταπολίτευση. Διαιρετική τομή, η οποία βρισκόταν παρούσα σε πολλαπλά πεδία στο σύνολο του έθνους: στο κεντρικό πολιτικό σκηνικό, στο συνταγματικό και νομικό πλαίσιο του κράτους, στις σχέσεις που αναπτύσσονταν στην βάση της κοινωνίας, τον πολιτισμό κ.ο.κ.

Στο πλαίσιο αυτό, συγκροτήθηκαν δύο αντίπαλα, κατά κύριο λόγο, κοινωνικά μπλοκ. Το πρώτο, που για τις χρηστικές ανάγκες της ανάλυσης το ονομάζουμε σχηματικά «εθνικόφρων», συσπειρωνόταν γύρω από το πολιτικό καθεστώς και τους πυλώνες εξουσίας (Παλάτι, Στρατός) που βρίσκονταν υπό την κυριαρχία των νικητών του εμφυλίου πολέμου, με ιδεολογία τον «εσωστρεφή εθνικισμό», το συντηρητικό λαϊκίστικο αντικομμουνισμό¹⁰⁹ και με σταθερό προσανατολισμό προς τον δυτικό «ελεύθερο» κόσμο και κυρίως τις Η.Π.Α. Έχοντας ως κεντρικό μοχλό το ίδιο το κράτος, είτε ως μαζικό εργοδότη, είτε με τους ιδεολογικούς του μηχανισμούς, είτε ακόμα υπό την απειλή του μονοπωλίου της βίας που διέθετε, κατάφερε να ενσωματώσει μεγάλο μέρος των λαϊκών στρωμάτων, ειδικά κατά την πρώτη μετεμφυλιακή δεκαετία¹¹⁰. Το δεύτερο εκφραζόταν πολιτικά, μέχρι και την εμφάνιση της Έ.Κ., κυρίως διαμέσου της ΕΔΑ αλλά και από κόμματα που καταλάμβαναν το χώρο μεταξύ του, εντός του «εθνικού κορμού» κέντρου, και της φιλοκομμουνιστικής αριστεράς. Τέτοια κόμματα ήταν η ΕΠΕΚ αλλά και το Δημοκρατικό Κόμμα Εργαζόμενου Λαού (ΔΚΕΛ), των Γ. Καρτάλη και Α. Σβώλου, στο πρώτο μισό της δεκαετίας του '50.

Το δεύτερο αυτό κοινωνικό μπλοκ, το οποίο βρισκόταν κατά κανόνα εκτός του «εθνικού κορμού» και των πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων του επίσημου

¹⁰⁹ Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, *Κράτος, κοινωνία, εργασία..* ο.π. & Δέσποινα Παπαδημητρίου: *Από το λαό των νομιμοφρόνων*, ο.π.

¹¹⁰ Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, ο.π.

Συντάγματος¹¹¹, έχει οριστεί από μια σημαντική μερίδα ερευνητών της περιόδου ως «Εαμικής προέλευσης/Εαμογενές»¹¹². Σε αυτήν την εργασία, το Εαμογενές μπλοκ νοείται ως εκείνο το κομμάτι της ελληνικής κοινωνίας που συνεγειρόταν από τα γενικά πολιτικά ζητούμενα που τέθηκαν στο προσκήνιο από το ΕΑΜ, με την μορφή της πλατιάς λαϊκής αυτοργάνωσης-αυτενέργειας. Ζητούμενα όπως ο πλατύς, πολύπλευρος και συνολικός εκδημοκρατισμός της Ελλάδας, η εμπέδωση της εθνικής ανεξαρτησίας της χώρας και η (ενδεχομένως αόριστη) επιδίωξη για ένα κράτος δικαίου και πρόνοιας με αναδιανεμητικό προσανατολισμό και ζητούμενο την λαϊκή ευημερία¹¹³. Επίσης, κοινός ενοποιητικός παράγοντας αυτού του μέρους του πληθυσμού ήταν η μη αποδοχή της καθεστωτικής θέσης πως η κομμουνιστική αριστερά βρισκόταν εκτός του κορμού των «εθνικών δυνάμεων». Συνέπεια αυτού και η επιθυμία για γενικευμένη ειρήνευση και δημοκρατική ομαλότητα στην χώρα. Τα παραπάνω συνιστούν και τους βασικούς άξονες πάνω στους οποίους συγκροτήθηκε η λαϊκόδημοκρατική ιδεολογία¹¹⁴.

Αποκαλυπτικές, για την ύπαρξη αυτών των δύο «κοινωνικών μπλοκ» και της πολιτικής τους ανατομίας αλλά και δυναμικής, ήταν οι εθνικές εκλογές των χρόνων 1950 και 1951. Φάνηκε σε αυτές τις εκλογές να αναδεικνύονται τρεις βασικές παρατάξεις, ευρύτερες από τα κόμματα που κατήλθαν στο εκλογικό στίβο. Καταρχήν, αναδείχθηκε μια ισχυρή και συμπαγής «εθνικόφρων» παράταξη, που συσπειρωνόταν γύρω από τα συντηρητικά κόμματα. Επίσης, υπήρξε και ένα άλλο σημαντικό κομμάτι του πληθυσμού που μοίραζε την υποστήριξη του ανάμεσα στην εαμικής προέλευσης Αριστερά (Δημοκρατική Παράταξη και Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά) και του προγράμματος αλλαγής που επαγγελλόταν η ΕΠΕΚ.¹¹⁵ Τέλος, εμφανίστηκε και ένα τρίτο κομμάτι, όχι ποσοτικά μικρό, που έχασκε ανάμεσα στους δύο κοινωνικούς πόλους, εκφραζόμενο μέσα από τα βενιζελικής προέλευσης κόμματα του Κέντρου.

Επίσης, εξίσου σημαντικό στοιχείο που ήρθε στο προσκήνιο από αυτές τις εκλογές και θεωρώ ότι διατηρήθηκε όλη την μετεμφυλιακή περίοδο ήταν η αυτονομία των στρωμάτων του πληθυσμού που συνέχισαν να συνεγείρονται από τα προγραμματικά στοιχεία που είχαν διεκδικηθεί από την Εαμική εμπειρία, δεν ταυτίζονταν απαραίτητα

¹¹¹ Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, 1922-1974: Όψεις της Ελληνικής εμπειρίας*. Θεμέλιο, 1986.

¹¹² Βλ. ενδεικτικά: Βερναρδάκης-Μαυρή, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες*, ο.π. Δ. Χαραλάμπης: *Πελατειακές σχέσεις και λαϊκισμός*, ο.π. Νικολακόπουλος: *Η «καχεκτική» δημοκρατία*, ο.π.

¹¹³ Μιχάλης Λυμπεράτος, *Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου: Από τα Δεκεμβριανά στις εκλογές του 1946*. Βιβλιόραμα, 2006. Σελ. 31-53 & Μιχάλης Λυμπεράτος, «Αριστερά και καμπές της ταξικής πάλης: Το παράδειγμα του ΕΑΜ». Περιοδικό «Τετράδια» τ.61, Χειμώνας-Ανοιξη 2012.

¹¹⁴ Βερναρδάκης-Μαυρή, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες*, ο.π., σελ. 356-363.

¹¹⁵ Ηλίας Νικολακόπουλος, *Η «καχεκτική» δημοκρατία*, ο.π. σελ. 102-155 & Προγραμματικές Κατευθύνσεις-Καταστατικό ΕΠΕΚ. Εκδόσεις Κωβαίου, 1953. Αποσπάσματα παρατίθενται Βερναρδάκης-Μαυρή, στο ίδιο.

όμως πολιτικά με τον βασικό επίγονο του ΕΑΜ την μετεμφυλιακή περίοδο, του κόμματος της φιλοκομμουνιστικής Αριστεράς.

Συγκεκριμένα υπήρχαν σαφή σημεία επικοινωνίας και επαφής μεταξύ των στρωμάτων αυτών και της ΕΔΑ, αλλά αυτοί οι όροι επικοινωνίας και επαφής δεν συνιστούσαν μια σχέση συμμετρικής, ευθύγραμμης και μονολιθικής ενότητας μεταξύ τους. Η ανάγκη για άμεσες αλλαγές που προσδοκούσαν αυτά τα στρώματα του πληθυσμού, τα οδηγούσαν σε μια πιο ανεξάρτητη σχέση, έναντι μιας άμεσης εκπροσώπησης τους από την ΕΔΑ. Όροι αυτής της κατάστασης ανιχνεύονταν και στις αντινομίες ανάμεσα στον αριθμό των μελών της ΕΔΑ σε σχέση με την εκλογική της επιρροή¹¹⁶.

Τέλος, σημαντική ήταν και η παρουσία του μεσαίου κοινωνικού χώρου. Στον «μεσαίο» χώρο, κατατάσσονταν ένα μεγάλο κομμάτι του πληθυσμού, σε όλη την περίοδο της μετεμφυλιακής εποχής. Βασικό του χαρακτηριστικό ήταν η διπλή του οριοθέτηση και απέναντι στην αριστερά και την λαϊκόδημοκρατική ιδεολογία εν γένει αλλά και στο κράτος των εθνικοφρόνων αντίστοιχα. Παρά όμως την διπλή του οριοθέτηση, αυτός ο κοινωνικός χώρος βρισκόταν ανάμεσα στο μεταίχμιο των δύο αυτών πόλων, δίχως να μπορεί να αναπτύξει ένα συνεκτικό και αυτόνομο πλαίσιο πολιτικών επιδιώξεων και ιδεολογίας¹¹⁷. Συνεπώς, οποιοδήποτε κόμμα επεδίωκε στην μετεμφυλιακή Ελλάδα να διεκδικήσει την εξουσία από την δεξιά παράταξη, που αποτελούσε την κύρια μορφή πολιτικής έκφρασης του «εθνικοφρονικού» μπλοκ, χρειαζόταν να μπορέσει να συναντηθεί και να εκφράσει το σύνολο ή μεγάλο μέρος των προσδοκιών του στρώματος εκείνο του πληθυσμού που ενστερνιζόταν τους άξονες της λαϊκόδημοκρατικής ιδεολογίας. Από τον ευρύτερο χώρο των κεντρογενών δυνάμεων, πρώτη η ΕΠΕΚ πέτυχε την παραπάνω «συνάντηση», έστω και συγκυριακά. Η αποτυχημένη προσπάθεια της ΕΠΕΚ να ισορροπήσει εντός των εξαιρετικά στενών ορίων του μετεμφυλιακού κράτους και των προσδοκιών εκείνου του κόσμου που αντιμετώπιζε τις πιέσεις του ίδιου κράτους, την οδήγησε στο βαθμιαίο εκφυλισμό.

Το παραπάνω γεγονός, παράλληλα με την πετυχημένη πολιτική και οργανωτική ανασυγκρότηση της ελληνικής αριστεράς¹¹⁸ την δεκαετία του 1950 και τις πολιτικές

¹¹⁶ Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός πως τα οργανωμένα μέλη της ΕΔΑ, την στιγμή που αποσπά το μάζι του εκλογικής της επιρροής στις εκλογές του 1958 είναι πολύ λιγότερα από το 1965 που η εκλογική της επιρροή στις εθνικές εκλογές έχει υποχωρήσει δραστικά προς όφελος της ΕΚ. Βλέπε σχετικά: Τάσος Τρίκας, *ΕΔΑ, 1951-1967: Το νέο πρόσωπο της αριστεράς*. Θεμέλιο, 2009.

¹¹⁷ Χ. Τυροβούζης, «Ο Γεώργιος Παπανδρέου και το κοινωνικό δυναμικό του «Κεντρώου» χώρου (1946-67): Μια πρώτη προσέγγιση» στο Γεώργιος Παπανδρέου: 60 χρόνια παρουσίας και δράσης στην πολιτική ζωή. Επιμέλεια Π. Πετρίδης- Γ. Αναστασιάδης. University Studio Press, 1994.

¹¹⁸ Μιχάλης Λυμπεράτος, *Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ..*, ο.π.

επιτυχίες που αυτή κατατάσσει¹¹⁹, είχαν ως αποτέλεσμα την επαναπροσέγγιση μεταξύ Αριστεράς και της πλειονότητας των στρωμάτων που συνεγείρονταν από το πολιτικά ζητούμενα της ΕΑΜικής εμπειρίας. Οι εκλογές του 1958 αποτέλεσαν το σημείο της μέγιστης εκλογικής επιρροής της ΕΔΑ, μετεμφυλιακά. Με ποσοστό που άγγιξε το 25% των ψήφων, βρέθηκε στην θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης, συσπειρώνοντας γύρω της το συντριπτικά πλειοψηφικότερο μέρος αυτών κοινωνικών δυνάμεων. Παράλληλα όμως, αυτό ακριβώς το μέγιστο σημείο αποτέλεσε την απαρχή της κάμψης της εκλογικής επιρροής της ΕΔΑ. Ο φόβος που προκάλεσε στο καθεστώς το ποσοστό της ΕΔΑ, το οδήγησε στο να κλιμακώσει τις πιέσεις και την τρομοκρατία απέναντι στην αριστερά αλλά και στην κοινωνική της βάση¹²⁰. Αποκορύφωμα αυτών των πιέσεων ήταν οι εκλογές του Οκτώβρη του '61 οι οποίες έχουν μείνει στην ιστοριογραφία της περιόδου ως εκλογές «βίας και νοθείας». Στις εκλογές του 1961 θα αναφερθούμε αναλυτικότερα παρακάτω. Το γεγονός όμως πως η ΕΔΑ δεν κατάφερε να αναπτύξει μια πολιτική γραμμή τέτοια, που να κινητοποιούσε τον κόσμο της, ανταπεξερχόμενο στις πιέσεις και την τρομοκρατία, την έφερε μπροστά σε πολιτικό αδιέξοδο. Αντίθετα, αυτό ακριβώς το κατάφερε η Ε.Κ. ηγούμενη στον «ανένδοτο», μετά τις εκλογές του 1961, τις οποίες κατήγγειλε ως παράνομες. Η δυναμική του ανένδοτου και η επιτυχία της στρατηγικής της Ε.Κ. αντικατοπτριζόταν και στους κοινωνικές αγώνες που αναπτύσσονται το διάστημα 1961-1963. Κατά συνέπεια, την περίοδο που η ΕΔΑ βρίσκονταν στην αξιωματική αντιπολίτευση και είχε αναλάβει την πρωτοβουλία στην πολιτική εκπροσώπηση αυτού του κοινωνικού μπλοκ, που ήταν το πλέον δυσανεγμένο από το μετεμφυλιακό πλαίσιο κυριαρχίας, οι κινητοποιήσεις των μαζών βρίσκονταν σε κάμψη. Αντίθετα από την περίοδο του «ανένδοτου» και ύστερα, οι κοινωνικοί αγώνες κλιμακώθηκαν ραγδαία¹²¹.

Η Ε.Κ., κόμμα το οποίο προέκυψε από την ένωση όλων των κεντρώων κομμάτων του πολιτικού συστήματος, υπό την ηγεσία του Γ. Παπανδρέου, κατάφερε να αποκτήσει εξαιρετικά αξιόλογο λαϊκό έρεισμα, πράγμα το οποίο αποτυπώθηκε και στα ποσοστά της, στις εκλογές του '63 και του '64¹²². Αν και τα βασικά πολιτικά της στελέχη ανήκαν αναμφισβήτητα στον «εθνικό» κορμό, και μάλιστα πολλοί από αυτούς είχαν και στενές σχέσεις με την Δεξιά παράταξη και τους άλλα κέντρα εξουσίας του καθεστώτος,

¹¹⁹ Σημαντικοί σταθμοί των επιτυχιών της αριστεράς την δεκαετία του 1950 είναι οι δημοτικές εκλογές του 1954, το κοινό αντιδεξιό εκλογικό μέτωπο της Δημοκρατικής Ένωσης στις εκλογές του 1956 και η συμβολή της στις κινητοποιήσεις για το κυπριακό, την ίδια περίοδο. Βλέπε ενδεικτικά: Σπύρος Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο..* Τόμοι Β-Γ, ο.π.

¹²⁰ Σπύρος Λιναρδάτος, στο ίδιο, τόμος Γ'.

¹²¹ Ροσέτος Φακιάλας, *Ο εργατικός συνδικαλισμός στην Ελλάδα*. Παπαζήσης, 1978 & Νίκος

Σερντεδάκης: *«Συλλογική δράση και φοιτητικό κίνημα..»*, ο.π.

¹²² Ηλίας Νικολακόπουλος, *η «καχεκτική»..*, ο.π. σελ. 301-339.

κατάφεραν να αναβαπτιστούν στην λαϊκή συνείδηση την διετία '61-63. Παρά το γεγονός πως η δημιουργία ενός μεγάλου αντιπολιτευτικού «εθνικού» κόμματος που θα μείωνε την επιρροή της αριστεράς αντιστοιχούσε στις κατευθύνσεις της ,πάντοτε δραστήριας στα ελληνικά πράγματα, Αμερικάνικης πρεσβείας¹²³ εντούτοις δεν αρκεί μόνο αυτό για την ερμηνεία των επιλογών αλλά και της επιτυχίας της πολιτικής δραστηριότητας της Ε.Κ.. Σημαντική μερίδα της ηγετικής ομάδας του πολιτικού χώρου του κέντρου, συμπεριλαμβανομένων και μέρους των εκδοτών, φάνηκε να αντιλήφθηκε πως για να υπερβούν το ρόλο της «εθνικής αντιπολίτευσης» χρειαζόταν να συνδεθούν και να εκφράσουν τους πόθους και τις επιδιώξεις των μαζών που συνεγείρονταν από τα ζητούμενα της «εθνικής δημοκρατικής αλλαγής», του προγράμματος της ΕΔΑ, που αποτελούσαν την συνέχεια των ζητούμενων του ΕΑΜικού προγράμματος.¹²⁴ Η ενεργοποίηση αυτού του κόσμου, ήταν η θρυαλλίδα εξελίξεων που απέβλεπαν στην απόσπαση της κυβερνητικής εξουσίας από την δεξιά παράταξη. Οι τοποθετήσεις, εξάλλου, του Γ. Παπανδρέου την διετία 62-63 πως ο «ανένδοτος» όχι μόνο δεν ζημίωσε το Κέντρο, αλλά το οδήγησε να επεκταθεί *«σαν παλίσροια και προς τα αριστερά και προς τα δεξιά»* ή η δήλωση πως αν το Κέντρο αποδεχόταν τις εκλογές της «βίας και νοθείας» του '61 τα δύο «άκρα» θα πολωνόντουσαν και η χώρα θα πήγαινε από δικτατορία σε επανάσταση, αυτό εμμέσως, υποδήλωναν¹²⁵.

Επίσης, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε τους όρους και τις συνθήκες διαβίωσης των λαϊκών στρωμάτων στην μετεμφυλιακή Ελλάδα. Τέτοιο ήταν το επίπεδο που έδινε το υλικό υπόστρωμα για να ξεδιπλωθεί ένα μεγάλο κίνημα αμφισβήτησης όχι μόνο της συγκεκριμένης κυβερνητικής εξουσίας, της ΕΡΕ, αλλά και του συνόλου των πολιτικών δομών. Αυτό το γεγονός, παράλληλα με το κλίμα ανελευθερίας, τροφοδοτούσε την δυσaréσκεια.

Συνεπώς, με βάση τα περιγραφέντα, εγείρετε το ερώτημα: Με ποια πολιτική γραμμή, ποιους εννοιολογικούς άξονες, ποιες αιχμές και στοχεύσεις καταφέρνει η Ε.Κ. να επικοινωνήσει με τα αιτήματα και τις προσδοκίες των λαϊκών στρωμάτων, καταφέροντας να αποσπάσει μεγάλο μέρος της εκπροσώπησης των προσδοκιών αυτών από την ΕΔΑ; Τροφοδοτεί η στάση της, την καταγεγραμμένη στα ποσοτικά και ποιοτικά δεδομένα την κατακόρυφη άνοδο των κοινωνικών κινήματων της εποχής;

¹²³ Αλέξης Παπαχελάς, *Ο βιασμός...*, ο.π.

¹²⁴ Τους βασικούς άξονες και τα ζητούμενα του προγράμματος «Εθνικής Δημοκρατικής Αλλαγής» θα τους παρουσιάσουμε παρακάτω, στην ενότητα 3.2. (βλέπε περιεχόμενα).

¹²⁵ Λόγος του Γ.Παπανδρέου στην συγκέντρωση της Ε.Κ. στην Πάτρα & Διάγγελμα του Γ.Παπανδρέου *«Για τον ένα χρόνο από το εκλογικό Πραξικοπήμα»*. «Ελευθερία» φ. 2/7/1962 & 30/10/1962. <http://efimeris.nlg.gr/ns/main.html>

Αναπτύσσεται κάποια σχέση μεταξύ αυτών των μερών; Υπάρχουν εννοιολογικές συσχετίσεις; Αυτά θα επιχειρήσουμε να διερευνήσουμε στις σελίδες που ακολουθούν.

2.2. Ο πολιτικός λόγος της Ε.Κ. την περίοδο του «ανενδότη».

2.2.1. Οι εκλογές «βίας» και «νοθείας» του '61. Το σημείο τομής.

Οι εκλογές του Οκτωβρίου του 1961, αποτελούν έναν από τους βασικούς σταθμούς της ιστορίας στην μετεμφυλιακή Ελλάδα. Εκτεταμένη τρομοκρατία ασκήθηκε από τους κρατικούς μηχανισμούς, κυρίως στην ύπαιθρο, στον κόσμο που δε πρόσκειντο στο κόμμα της δεξιάς, βάση οργανωμένου σχεδίου. Αυτό ήταν και το μέγιστο σημείο του κλίματος έντασης των καθεστωτικών πιέσεων, μετά την εκλογική επιτυχία της ΕΔΑ, τον Μάιο του 1958¹²⁶.

Οι εκλογές του '61 αποτέλεσαν εκείνο το σημείο που αποκαλύφθηκε η δυνατότητα της επιβολής των νικητών του εμφυλίου πολέμου, κυρίως διαμέσου του κρατικού μηχανισμού, στο σύνολο του πληθυσμού. Ταυτόχρονα όμως, αποτέλεσαν και την απαρχή της ανάπτυξης μιας πλειοψηφικής κοινωνικής δυναμικής που τα επόμενα χρόνια αμφισβήτησε συνολικά όλο το μετεμφυλιακό πλαίσιο εξουσίας¹²⁷. Θρυαλλίδα των εξελίξεων αποτέλεσε η άρνηση της νομιμότητας των εκλογικών αποτελεσμάτων από την Ε.Κ.¹²⁸ και η κήρυξη του «ανένδοτου», την επόμενη των εκλογών.

Ο «ανένδοτος», που εντάθηκε ραγδαία με μεγάλες λαϊκές συγκεντρώσεις σε όλη την Ελλάδα την διετία 62-63, είχε ως αφετηρία του την μη αποδοχή της νεοεκλεγείσας κυβέρνησης της ΕΡΕ, ως κυβέρνηση που προήλθε από εκλογές «βίας και νοθείας», την θέση πως λάμβανε χώρα παραβίαση του πολιτεύματος, ενώ έθετε ως άμεσο στόχο το τρίπτυχο: «*τίμιες εκλογές, τίμιο εκλογικό σύστημα, τίμιο κράτος*». Έως ότου να γινόταν κατορθωτό αυτό, η Ε.Κ. θα λειτουργούσε ως «*εθνική αντίσταση*» που θα υπεράσπιζε το πολίτευμα, απέναντι σε ένα καθεστώς «*εσωτερικής κατοχής*», όπως δήλωνε ο ηγέτης της, με την χαρακτηριστική του ρητορική δεινότητα, φθάνοντας στο σημείο να συσχετίσει τον «ανένδοτο», με το «Όχι» της 28^{ης} Οκτωβρίου του 1940¹²⁹.

¹²⁶ Σπύρος Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο*..ο.π. Τόμος Δ', σελ. 22-78.

¹²⁷ Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, «*Η ελληνική δεκαετία του '60: "Σύντομη" ή μακρά;*» στο *Η «σύντομη» δεκαετία του '60*, ο.π.

¹²⁸ Δηλώσεις Γ.Παπανδρέου, «Ελευθερία» φ. 1/11/1961. <http://efimeris.nlg.gr/ns/main.html>

¹²⁹ Πνευματικό Ίδρυμα Γεωργίου Παπανδρέου, *Γεώργιος Παπανδρέου: Ο πολιτικός λόγος*. Εισαγωγή-επιμέλεια: Παύλος Πετρίδης, Γιώργος Αναστασιάδης. «*Η καταγγελία του εκλογικού πραξικοπήματος του 1961 στη βουλή*» (πρακτικά της Βουλής, συνεδρίαση της 18.1.1962). University Studio Press, 1995. σελ. 450-457. & Λόγος του Γ.Παπανδρέου στην Πάτρα, ό.π..

2.2.2. Μετατοπίζοντας το πεδίο της αντιπαράθεσης.

Η Ε.Κ. επιχειρούσε να μετατοπίσει το πεδίο της σύγκρουσης με την ΕΡΕ: δεν εμφανιζόταν ως αντιπολίτευση στην κυβέρνηση της ΕΡΕ, αλλά ως υπερασπιστής της «δημοκρατίας» και του «έθνους», απέναντι στους «σφετεριστές» του¹³⁰. Ταυτόχρονα, η μετεμφυλιακή δομή εξουσίας ταυτιζόταν εξολοκλήρου με την ΕΡΕ¹³¹. Σε βαθμό μάλιστα που η «ελεγχόμενη»¹³² μετεμφυλιακή δημοκρατία, δεν ήταν προϊόν των όρων ανασυγκρότησης του κράτους, με πολύ σαφή και συγκεκριμένο προσανατολισμό, μετά την Απελευθέρωση, αλλά και την έκβαση του Εμφυλίου Πολέμου. Αντίθετα, στο λόγο της Ε.Κ. εμφανιζόταν σαν το αποκλειστικό αποτέλεσμα των πολιτικών των κυβερνήσεων της Δεξιάς. Κατά συνέπεια, η ΕΡΕ ήταν η αποκλειστική υπεύθυνη για το καθεστώς των διώξεων, τις διακρίσεις, το κλίμα ανελευθερίας, τον έλεγχο της ενημέρωσης κ.ο.κ. Όπως σημειωνόταν σχετικά ήταν η «εξουσιολάγνα» πολιτική της ΕΡΕ, που την οδηγούσε στην οικοδόμηση «κομματικού και αστυνομικού κράτους», με το οποίο κατέλυε την δημοκρατία και τις ελευθερίες, διαχώριζε τους πολίτες σε «φίλους του κόμματος» και «μη φίλους του κόμματος», σκοπεύοντας στην διαιώνιση της κυριαρχίας της.¹³³

Τούτων δοθέντων, η Ε.Κ. εμφανιζόταν όχι ως μια αντίστροφη επιλογή της ΕΡΕ, αλλά ως η πολιτική επιλογή που ήταν συνώνυμο της δημοκρατίας. Έναντι του «κομματικού κράτους» προέτασε την επαναφορά της κυριαρχίας του Συντάγματος, με πιο χαρακτηριστική την δήλωση του Γ. Παπανδρέου πως ο ίδιος δεν υπηρετούσε το κόμμα του, μα τα «ιδεώδη της δημοκρατίας»¹³⁴. Συνεπώς, εγγύηση της κυριαρχίας του πολιτεύματος θα ήταν η εκλογική νίκη της Ε.Κ. και η εκλογική συντριβή της ΕΡΕ. Η ρητορική αυτή, συγκεκριμενοποιήθηκε περισσότερο στις προγραμματικές τις διακηρύξεις της Ε.Κ., στις εκλογές του Νοέμβρη του '63 και του Φλεβάρη του '64. Η Ε.Κ. υποσχόταν πως θα εδραιώσει την «πολιτική δημοκρατία», ήτοι οι κρατικοί μηχανισμοί θα έμεναν εκτός πολιτικής, υπηρετώντας το «Σύνταγμα και όχι το «κόμμα», τα πολιτικά φρονήματα θα ήταν ελεύθερα, ενώ θα υπήρχε ισονομία των πολιτών. Παράλληλα, κάτω από το βάρος της δολοφονίας του Βουλευτή της ΕΔΑ

¹³⁰ Λόγος Γ.Παπανδρέου στη συγκέντρωση της Θεσσαλονίκης. «Μακεδονία» φ.29/5/1962.
<http://efimeris.nlg.gr/ns/main.html>

¹³¹ Δημήτρης Χαραλάμπης, *Πελαταικές σχέσεις και..* ο.π. σελ. 222.

¹³² Χαρακτηρισμός του Ηλία Νικολακόπουλου.

¹³³ Λόγοι του Γ.Παπανδρέου σε Αθήνα, μπαλκόνι λέσχης Φιλελευθέρων & Συγκέντρωση στην Πλατεία Κλαυθμώνος. «Ελευθερία» φ. 22/4/1962 & 23/11/1962.

¹³⁴ Λόγος Γ.Παπανδρέου στην Πάτρα, ο.π.

Λαμπράκη τον Μάιο του 1963, από μέλη αντικομμουνιστικής οργάνωσης, συνεργαζόμενης με τις αρχές, στηλιτεύονταν έντονα οι παρακρατικές οργανώσεις¹³⁵.

2.2.3. Τα άλλα κέντρα της εξουσίας στην μετεμφυλιακή Ελλάδα. Στρατός, Ανάκτορα & Η.Π.Α. στο λόγο της Ε.Κ..

Αναφέραμε παραπάνω, πως η Ε.Κ. ταύτισε την μετεμφυλιακή δομή της εξουσίας με την κυβέρνηση της ΕΡΕ. Το ζήτημα του καθεστώτος, μετασχηματίστηκε σε ζήτημα κομματικό και πιο συγκεκριμένα σε ζήτημα κυριαρχίας του κομματικού κράτους έναντι του Συντάγματος. Συνεπώς, οι άλλοι δύο βασικοί πυλώνες εξουσίας στην μετεμφυλιακή Ελλάδα, πέρα από την κυβερνητική εξουσία, ο στρατός δηλαδή και τα Ανάκτορα, δεν παρουσιάζονταν από την Ε.Κ. ως αυτόνομοι πόλοι της μετεμφυλιακής δομής εξουσίας, αλλά ως ενεργούμενα της ΕΡΕ. Το πρόβλημα δηλαδή με τα κέντρα αυτά, δεν ανέκυπτε με το «είναι» τους και τον ρόλο τους από την Απελευθέρωση και ύστερα αλλά με την επιρροή ή την κυριαρχία της ΕΡΕ σε αυτά.

Πιο συγκεκριμένα, όσο αφορά τον Στρατό και τα σώματα ασφαλείας, υπήρχε μια πλήρης αποσύνδεση μεταξύ της ηγεσίας τους από την μεγάλη πλειοψηφία των αξιωματικών τους. Το πρόβλημα δηλαδή δεν εντοπιζόταν στην ίδια την δομή και το ρόλο του στρατού και των σωμάτων ασφαλείας, αλλά στους *«κομματάρχες της ΕΡΕ»* και τις *«ανάξιες»* ηγεσίες τους, οι οποίες ενέπλεκαν τα σώματα αυτά στην πολιτική, υπηρετώντας τις επιδιώξεις της ΕΡΕ¹³⁶. Στο επίπεδο των απλών στελεχών του στρατού και των σωμάτων ασφαλείας, η Ε.Κ., δήλωνε με κάθε σαφήνεια πως δεν τους ταύτιζε με το *«κομματικό κράτος της ΕΡΕ»*.

Ο σκοπός της Ε.Κ. ήταν το να στρέψει όλα τα βέλη στην ΕΡΕ, επιχειρώντας να την απομονώσει από τα άλλα κέντρα ισχύος¹³⁷. Αυτό επαληθεύετε και στην περίπτωση της αντιμετώπισης των Ανακτόρων από την Ε.Κ.. Το πρόβλημα δηλαδή όσο αφορά το Παλάτι, δεν αφορούσε ούτε το θεσμικό του ρόλο, ούτε τις πολιτικές αντιλήψεις της Μοναρχίας. Το πρόβλημα εντοπιζόταν στους *«Ηρακλείδης»* και τους *«κακούς συμβούλους»*, οι οποίοι *«καπηλεύονταν»* το στέμμα, για να υπηρετήσουν την πολιτική της ΕΡΕ. Η Ε.Κ., στηριζόμενη στην θέση της, πως υπήρχε παραβίαση του δημοκρατικού πολιτεύματος και παράνομη κυβέρνηση στη χώρα, εγκαλούσε τον Βασιλιά, ως ρυθμιστή και εγγυητή του πολιτεύματος, να αναλάβει πρωτοβουλία για να

¹³⁵ Αρχείο ΕΔΑ, κ.482, φ.3. Προεκλογικός λόγος του Γ.Παπανδρέου σε Θεσσαλονίκη (14/10/1963). ΑΣΚΙ.

¹³⁶ Λόγοι Γ.Παπανδρέου σε συγκεντρώσεις Πάτρας & Θεσσαλονίκης. ο.π. & Γιώργος Παπανδρέου: *Ο πολιτικός λόγος. «Η καταγγελία του εκλογικού πραξικοπήματος..»* ο.π.

¹³⁷ Χρήστος Χρηστίδης, *«Ανένδοτος Αγώνας: Η αιχμή του δόρατος»* στο *Η “σύντομη” δεκαετία του ‘60*, ο.π.

επανέλθει η χώρα στα συνταγματικά πλαίσια. Απέδιδε δηλαδή στον Βασιλιά, τον ρόλο του θεματοφύλακα της δημοκρατίας, με πολιτικές ευθύνες, όταν αυτή παραβιαζόταν.¹³⁸

Ακόμα πιο προσεκτική ήταν η στάση της Ε.Κ. όσο αφορούσε την δραστηριότητα των ΗΠΑ στην χώρα. Οι αναφορές στο ρόλο τους ήταν ελάχιστες την περίοδο του «ανενδότου». Κυρίως είχαν να κάνουν με πιο γενικές διακηρύξεις του τύπου ότι η Ε.Κ. *«τιμάει τους συμμάχους αλλά απαιτεί σεβασμό της ανεξαρτησίας του Ελληνικού λαού»* ή το *«είμαστε σύμμαχοι με την Δύση, επιθυμούμε να είμαστε φίλοι με την Ανατολή»*¹³⁹. Σχετικά με το ΝΑΤΟ και την συμμετοχή της χώρας σε αυτό, γινόταν σοβαρή κριτική για το ύψος των αμυντικών δαπανών. Η Ε.Κ. κριτίκαρε τις αμυντικές δαπάνες ως υπέρογκες για τις δυνατότητες της χώρας, οι οποίες αποσπούσαν πόρους από άλλους, σημαντικούς τομείς, όπως ήταν λ.χ. η εκπαίδευση. Τα πυρά όμως έπεφταν πάλι στο εσωτερικό πολιτικό μέτωπο: Δεν αμφισβητούνταν η συμμετοχή της χώρας στην συμμαχία του ΝΑΤΟ, ούτε η στάση των ΗΠΑ, αλλά η «εθελόδουλη» νοοτροπία της ΕΡΕ, η οποία δεν διεκδικούσε, ως όφειλε, την συμμετοχή των συμμάχων στις αμυντικές δαπάνες. Προτιμούσε έτσι η κυβέρνηση της ΕΡΕ, τα *«εύσημα του ΝΑΤΟ, από τα εύσημα του λαού.»*, όπως σημείωνε ο ηγέτης της Ε.Κ., σχετικά.¹⁴⁰

Συνεπώς, θα μπορούσαμε να πούμε πως το γενικότερο πολιτειακό πρόβλημα εμφανιζόταν, στην επιχειρηματολογία της Ε.Κ., ως κομματικό: Μεταφερόταν όλη η προσοχή, στο εσωτερικό κυβερνητικό μέτωπο. Αποσυνδεόντουσαν, έτσι, οι δομές του μετεμφυλιακού καθεστώτος από την συγκεκριμένη ηγεσία τους. Δε έθεταν, δηλαδή, ζήτημα μιας γενικότερης πολιτικής και πολιτειακής αλλαγής, αλλά επαναλειτουργίας του πολιτεύματος, με την απομάκρυνση των υπονομευτών της ΕΡΕ, από την δημόσια αρχή.

2.2.4. Η Ε.Κ. ως «δημοκρατικός πόλος» έναντι των δύο «ολοκληρωτισμών».

Η Ε.Κ. επιχειρούσε να αναλάβει τον ρόλο του πόλου της δημοκρατίας και της τήρησης του Συντάγματος, απέναντι στα δύο αντιδημοκρατικά άκρα: Την ΕΡΕ και την

¹³⁸ Λόγος Γ.Παπανδρέου σε συγκεντρώσεις Ηρακλείου, Θεσσαλονίκης, Πάτρας, Πλατείας Κλαυθμώνος. Ελευθερία φ.19/3/1962, 2/7/1962, 23/11/1962, «Μακεδονία» φ.29/5/1962 <http://efimeris.nlg.gr/ns/main.html> & Γ. Παπανδρέου, ο πολιτικός λόγος, «Η επιστολή προς τον Βασιλέα Παύλο.» 18.3.1962. ο.π.

¹³⁹ Εισήγηση Γ.Παπανδρέου στην πρόταση της μομφής της Ε.Κ. προς την κυβέρνηση της ΕΡΕ. «Ελευθερία» φ. 18/5/1962. & Προγραμματικές δηλώσεις της 2^{ης} Κυβέρνησης της Ε.Κ. Ελευθερία φ.31/3/1964. <http://efimeris.nlg.gr/ns/main.html>

¹⁴⁰ Εισήγηση Γ.Παπανδρέου στην πρόταση μομφής, ο.π.

ΕΔΑ. Αναλύσαμε τους βασικούς άξονες και την αλληλουχία με την οποία συγκροτείται η επιχειρηματολογία της Ε.Κ. απέναντι στην ΕΡΕ και την σχέση της με την μετεμφυλιακή δομή εξουσίας. Μια επιχειρηματολογία που σε πολλά της σημεία μοιραζόταν κοινούς άξονες με την επιχειρηματολογία της ΕΔΑ, την ίδια περίοδο. Εξάλλου, μιλάμε για επιχειρηματολογία η οποία κατάφερε να εκφράσει κυρίως εκείνο το κοινωνικό μπλοκ το οποίο ,σε επίπεδο δημοκρατικών δικαιωμάτων και βιοτικού επιπέδου, ασφυκτιούσε εντός του μετεμφυλιακού καθεστώτος. Ήταν δηλαδή αυτό το κομμάτι του πληθυσμού, προνομιακός χώρος και για την Ε.Κ. και για την ΕΔΑ. Εξίσου σημαντικό ήταν και το γεγονός πως οποιαδήποτε συνεργασία μεταξύ Ε.Κ. και ΕΔΑ, ενείχε τον πολύ σοβαρό κίνδυνο η Ε.Κ. να βρεθεί εκτός των ορίων του «εθνικού κορμού» πράγμα που σε καμία περίπτωση δε το επιθυμούσε το σύνολο της ηγεσίας της. Με άλλα λόγια, η ηγετική ομάδα της Ε.Κ. ακροβατούσε στο μεταίχμιο ενός «εθνικού κόμματος» μεν, αλλά που ήταν αναγκασμένο να εκφράζει τις προσδοκίες, αν ήθελε να αναπτύξει δυναμική εξουσίας, εκείνου του κόσμου, που πιεζόταν από τις δομές του «κράτους των εθνικοφρόνων.»

Οπότε, ο «διμέτωπος» αγώνας, ήταν μια αναγκαία συνθήκη και για την ενότητα στα ηγετικά κλιμάκια της Ε.Κ. αλλά και για την αποδοχή (ή την ανοχή) της Ε.Κ. από τα κέντρα ισχύος. Ο «διμέτωπος» αυτός αγώνας ενάντια στα δύο «άκρα», διεξαγόταν με πολύ προσεκτικό τρόπο ώστε έτσι να μην αποξενώνει την Ε.Κ. από τις προσδοκίες των κοινωνικών δυνάμεων που υποστήριζαν έως τότε ή είχαν υποστηρίξει την Αριστερά. Ο αντικομμουνισμός δηλαδή της Ε.Κ. ήταν χαμηλής έντασης και διαφορετικής υφής από τον επίσημο αντικομμουνιστικό λόγο του καθεστώτος¹⁴¹: έκανε σαφή διαχωρισμό μεταξύ ηγεσιών και βάσης, η κριτική ήταν πάντα από την σκοπιά της δημοκρατίας, ενώ δεν υπήρχε καμία κριτική στις κοινωνικές επαγγελίες της ΕΔΑ και του κομμουνιστικού κινήματος εν γένει. Οριοθετούσε δηλαδή τον εαυτό της απέναντι στην ΕΔΑ η Ε.Κ. όχι λόγω διαφορών στις κοινωνικές επιδιώξεις, αλλά ως αντίθετη στην «κομμουνιστική τυραννία». Επίσης, όταν η δυναμική της Ε.Κ. είχε γίνει σαφής, απηύθυνε προς την κοινωνική βάση της ΕΔΑ, τους «μη κομμουνιστές, συνοδοιπόρους οπαδούς», το επιχείρημα ότι η μη ενίσχυση της Ε.Κ. ενείχε τον κίνδυνο να παραμείνει στην εξουσία η ΕΡΕ¹⁴². Το ίδιο επιχείρημα χρησιμοποιούνταν και αντίστροφα από την Ε.Κ. ,ως διαπιστευτήριο της χρησιμότητας της, ως «εθνικό» κόμμα: Υπήρχε μείωση της εκλογικής επιρροής της «αντεθνικής» ΕΔΑ, εξαιτίας του

¹⁴¹ Βλ. σχετικά: Δέσποινα Παπαδημητρίου, *από το λαό των..* ο.π. σελ. 206-269.

¹⁴² Αρχείο ΕΔΑ, κ.482, φ.3. Γ. Παπανδρέου, προεκλογικός λόγος στην Αθήνα(1964). ΑΣΚΙ

«ανένδοτου» και του πολιτικού της προγράμματος¹⁴³. Το παραπάνω επιχείρημα ήταν πολύ σημαντικό για την οριοθέτηση της «αυτόνομης πορείας της Ε.Κ.» αλλά και την επέκταση της προς τον χώρο της ΕΡΕ και της ΕΔΑ: Αφενός, υπήρχε πλέον ένα κόμμα εντός του «εθνικού χώρου» με συνεπή αντιδεξιό προσανατολισμό (με ότι νοσηματοδοτήσεις είχε προσδώσει η Ε.Κ. στο χώρο της δεξιάς). Αφετέρου, η ύπαρξη αυτού ακριβώς του κόμματος, αποδεικνυόταν αποτελεσματικότερη μέθοδος καταπολέμησης της κομμουνιστικής επιρροής στις πλατείες μάζες του πληθυσμού.

2.2.5. Το πολιτικό πρόγραμμα της Ε.Κ. και η κοινωνική του απεύθυνση.

Ο εκδημοκρατισμός ή με την ορολογία της εποχής, η *«αποκατάσταση του δημοκρατικού πολιτεύματος»*, δεν νοούνταν μόνο στο επίπεδο του πολιτικού εκδημοκρατισμού, αλλά επεκτεινόταν και στη σφαίρα της οικονομίας. Πιο ειδικά, για την Ε.Κ., η κυβέρνηση της ΕΡΕ δεν ήταν μόνο παράνομη, παραβιάζοντας το δημοκρατικό πολίτευμα, ούτε είχε μόνο οικοδομήσει ένα «κομματικό», αντιδημοκρατικό και αυταρχικό κράτος. Η ΕΡΕ είχε αποξενωθεί περαιτέρω από την μεγάλη πλειοψηφία του Ελληνικού λαού και λόγω της κοινωνικής και οικονομική πολιτικής που ακολούθησε μετά τις εκλογές. Πολιτική η οποία ευνοούσε τους λίγους, *«εξυπηρετώντας την ολιγαρχία»*, έδειχνε πνεύμα *«δουλικότητας»* απέναντι στους συμμάχους, ενώ οι δημόσιες επενδύσεις ήταν αντιπαραγωγικές και αφορούσαν τις *«πελατειακές εξυπηρετήσεις»* του *«κομματικού κράτους»*. Αιχμές της κριτικής της Ε.Κ. στις πολιτικές της ΕΡΕ αποτέλεσαν οι χαμηλές πιστώσεις στην παιδεία, η μη στήριξη των αγροτών, η άνιση κατανομή του εισοδήματος και η ανυπαρξία κράτους δικαίου και πρόνοιας¹⁴⁴.

Στους αντίποδες αυτής της πολιτικής, η Ε.Κ., μέσω του οικονομικού και κοινωνικού της προγράμματος, υποσχόταν ότι θα προχωρούσε σε δικαιότερη αναδιανομή του εθνικού εισοδήματος, παροχή δωρεάν παιδείας με ενίσχυση των φτωχών σπουδαστών, πολύπλευρη στήριξη των αγροτών και έμφαση στην λαϊκή πρόνοια, κυρίως στην υγεία και την στέγαση και, τέλος, σε αναμόρφωση της κρατικής διοίκησης με πάταξη της γραφειοκρατίας, βελτίωση του επιπέδου των κρατικών λειτουργιών, κατοχύρωση της ανεξαρτησίας τους από τις κυβερνήσεις και βελτίωση

¹⁴³ Διάγγελμα Γ. Παπανδρέου *«Για τον ένα χρόνο από το εκλογικό πραξικόπημα»*. Ελευθερία 30/10/1962 & αρχείο ΕΔΑ: προεκλογικός λόγος Γ.Παπανδρέου στην Αθήνα(1964),ο.π. & «Η επιστολή στον Βασιλέα Παύλο»,ο.π.

¹⁴⁴ Λόγος Γ. Παπανδρέου σε συγκεντρώσεις Θεσσαλονίκης, Πάτρας, Πλατείας Κλαυθμώνος & Εισήγηση Γ. Παπανδρέου στην πρόταση μομφής της Ε.Κ. για την κυβέρνηση της ΕΡΕ, ο.π.

των αμοιβών τους.¹⁴⁵ Στις επόμενες ενότητες θα ασχοληθούμε εκτενέστερα με τον κάθε ένα από τους παραπάνω άξονες και την σχέση που απέκτησε, διαμέσου αυτών των αξόνων, με τα αντίστοιχα κοινωνικά κινήματα. Προς το παρών, θα σημειώσουμε πως τα κοινωνικά υποκείμενα στα οποία απευθυνόταν μέσω αυτών των αξόνων, ήταν τα φτωχότερα και κυριαρχούμενα στρώματα του πληθυσμού. Στρώματα, των οποίων οι προσδοκίες σε κοινωνικό και οικονομικό επίπεδο, είχαν αγνοηθεί με την νίκη των αστικών δυνάμεων στον Εμφύλιο Πόλεμο και βρίσκονταν περιθωριοποιημένες στο μετεμφυλιακό κράτος.

Ειδική μνεία γινόταν στο ρόλο και των νέων και δη των σπουδαστών. Μια κοινωνική κατηγορία που είχε δραστηριοποιηθεί δυναμικά στα πολιτικά πράγματα στα μέσα της δεκαετίας του '50, με αιχμή τις κινητοποιήσεις συμπαράστασης στον αγώνα του κυπριακού ελληνισμού, ενώ είχε βρέθηκε και στην πρωτοπορία του «ανένδοτου» συνδέοντας τα φοιτητικά αιτήματα με τον αγώνα για τον εκδημοκρατισμό της χώρας¹⁴⁶.

Το πρόγραμμα της Ε.Κ. δεν ήταν κάτι «καινούργιο» για τον βενιζελικής προέλευσης χώρο. Τα κύρια «μοτίβα» στην πολιτική αντίληψη, προϋπαρχαν στην νέα γενιά των φιλελεύθερων πολιτικών της δεκαετίας του '30. Πολιτικοί και στοχαστές όπως ο Γ. Παπανδρέου, ο Π. Κανελλόπουλος, ο Κ. Τσάτσος, ο Γ. Θεοτοκάς και άλλοι είχαν θέσει προπολεμικά ζητήματα ισορροπίας μεταξύ κοινωνίας και ατόμου μέσω της παρέμβασης του κράτους. Εγείρονταν ζητήματα δηλαδή πολιτειακής οργάνωσης του κράτους ούτως ώστε να εξασφαλίζεται η κοινωνική δικαιοσύνη διαμέσου της ισότητας των ευκαιριών, η δημοκρατική πολιτειακή οργάνωση με ταυτόχρονη απόρριψη του ολοκληρωτισμού κ.ο.κ.¹⁴⁷ Ο Γ. Παπανδρέου από την Απελευθέρωση και ύστερα, στοιχειοθετεί σταδιακά τον προγραμματικό του λόγο, κατάληξη του οποίου είναι το πρόγραμμα της Ε.Κ.. Μάλιστα, το πρόγραμμα του κόμματος Φιλελευθέρων, το 1954 είχε μεγάλες συγγένειες και ταυτίσεις με τον προγραμματικό λόγο της Ε.Κ. όπως τον παρουσιάσαμε στις προηγούμενες γραμμές.¹⁴⁸ Η κύρια ειδοποιός διαφορά του προγράμματος της Ε.Κ. συνίστατο στον προσανατολισμό και την ενότητά του με τις κινηματικές διαδικασίες σε επίπεδο κοινωνίας. Αν και υπήρχαν, δηλαδή, πολλά από τα παραπάνω προγραμματικά στοιχεία στον λόγο του Γ. Παπανδρέου όλη την

¹⁴⁵ Αρχείο ΕΔΑ, κ.482, φ.3. Προεκλογικοί λόγοι Γ. Παπανδρέου σε Θεσσαλονίκη και Αθήνα. 14/10/1963 & 1964. ΑΣΚΙ.

¹⁴⁶ Χρήστος Λάζος, *Ελληνικό φοιτητικό κίνημα, 1821-1973: Κοινωνικοί και πολιτικοί αγώνες*. Γνώση, 1987. σελ. 315-339.

¹⁴⁷ Βλέπε σχετικά: Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Ο Ελληνικός Φιλελευθερισμός. Το ριζοσπαστικό ρεύμα, 1932-1979*. Πατάκης, 2010.

¹⁴⁸ «Εισήγηση Γ. Παπανδρέου για το πρόγραμμα του Κόμματος Φιλελευθέρων». Πρακτικά συνεδρίου Κόμματος Φιλελευθέρων (24-27/6/1954). Παρατίθενται στο Γεώργιος Παπανδρέου, *ο πολιτικός λόγος*, ο.π.

μετεμφυλιακή περίοδο, εν τούτοις μόνο με την Ε.Κ. συγκροτήθηκαν σε ένα πλαίσιο που στοχοποίησε σε τέτοιο βαθμό την Δεξιά -και πίσω από την δεξιά, τις μετεμφυλιακές δομές κυριαρχίας- αρνούμενο να την αποδεχθεί ως κόμμα εντός των ορίων του δημοκρατικού πολιτεύματος. Και αυτό, σε συνδυασμό με μια πολιτική τακτική η οποία (συνειδητά ή όχι) συνέγειρε τα συλλογικά και κοινωνικά υποκείμενα, επανεισάγοντάς τα στο πολιτικό προσκήνιο με ταυτόχρονο «χαμήλωμα» των τόνων της αντικομμουνιστικής ρητορικής. Αντικομμουνιστική ρητορική που εξασκούσαν στο μίνιμουμ, κυρίως για να εξασφαλίζει τα «εθνικά διαπιστευτήρια» του κέντρου, αρνούμενη την επαφή με τις κορυφές και τους πολιτικούς εκπροσώπους της φιλοκομμουνιστικής αριστεράς. Δεν απέρριπτε ωστόσο της κοινωνικές επαγγελίες της αριστεράς, προνοώντας έτσι ώστε να μην αποξένωνε την πλατειά βάση των υποστηρικτών της

Συμπερασματικά, παρατηρούμε πως ο αγώνας για την πολιτική, οικονομική και κοινωνική δημοκρατία ήταν μια πολυεπίπεδη πολιτική γραμμή, η οποία συγχώνευε το αίτημα για πολιτικές ελευθερίες, την αναδιανομή του πλούτου, τον εκσυγχρονισμό του κράτους και την οικοδόμηση του κράτους πρόνοιας. Ή αλλιώς, με τους όρους των δρώντων υποκειμένων, αυτή ήταν η προσπάθεια για την «εθνική αναγέννηση» που θα στηριζόταν στην *«Δικαιοσύνη, την Αρετή και την Ελευθερία»* και θα οδηγούσε στην *«Αληθινή Δημοκρατία»*¹⁴⁹.

2.3. Οι διεργασίες στο κοινωνικό σώμα: Φοιτητές, εργατοϋπάλληλοι και αγρότες την περίοδο του «ανενδότου».

2.3.1. Η «έκρηξη» των κοινωνικών αγώνων την διετία '61-'63.

Το ότι η διεξαγωγή του «ανένδοτου» από την Ε.Κ. αποτέλεσε την θρυαλλίδα των εξελίξεων το διαπιστώνουμε από την κατακόρυφη άνοδο των κοινωνικών αγώνων από το '62 και ύστερα¹⁵⁰. Είχαμε δηλαδή μεγάλη αύξηση των συμβάντων διαμαρτυρίας, άνοδο της συμμετοχής του κόσμου σε αυτά, ενώ τα αιτήματα πολιτικοποιήθηκαν περισσότερο¹⁵¹.

Στην αιχμή των κινητοποιήσεων βρίσκονταν οι φοιτητές και οι εργατοϋπάλληλοι. Οι αγώνες τους δεν αφορούν μόνο στενά κλαδικά αιτήματα: συγκροτούσαν όρους

¹⁴⁹ Λόγοι Γ. Παπανδρέου, ο.π.

¹⁵⁰ Βερναρδάκης- Μάυρης, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες*., ο.π. σελ. 150-159.

¹⁵¹ Νίκος Σερντεδάκης, ο.π. & Σπύρος Σακελλαρόπουλος: *Τα αίτια του απριλιανού*., ο.π. σελ. 231-240.

επικοινωνίας με τον αντιπολιτευτικό λόγο, περί παραβιάσεως του πολιτεύματος και αποκατάστασης της δημοκρατίας, ιδρύοντας μετωπικά σχήματα «εκδημοκρατισμού». Τέτοια ήταν ο «Συντονισμός Εργατοϋπαλληλικών Οργανώσεων» (Σ.Ε.Ο. «115») και η «Δημοκρατική Αντίσταση Σπουδαστών 1-1-4» (ΔΑΣ 1-1-4). Κινηματικές διεργασίες υπήρξαν επίσης και στους αγρότες. Το βιοτικό επίπεδο των αγροτικών στρωμάτων στην μετεμφυλιακή Ελλάδα ήταν εξαιρετικά χαμηλό, τα μεγάλα μεταναστευτικά ρεύματα προς το εξωτερικό των δεκαετιών του '50 και του '60 προέρχονταν κυρίως από αγρότες¹⁵². Παρά ταύτα, τα αγροτικά στρώματα σε όλη την δεκαετία του '50 παρέμεναν στη συντριπτική τους πλειοψηφία, στενά προσδεδεμένα στο κυρίαρχο καθεστώς. Αυτό ήταν συναφές κυρίως εξαιτίας της εξάρτησης των αγροτών από το κράτος, όπως επίσης και της προληπτικής καταστολής και των πιέσεων που υφίσταντο τα αγροτικά στρώματα του πληθυσμού. Η μαζική στράτευση στην Αριστερά των αγροτικών στρωμάτων, την περίοδο της Κατοχής και του Εμφυλίου, ήταν ένα φαινόμενο που δεν έπρεπε να ξανά επαναληφθεί¹⁵³.

Είναι σημαντικό να κρατήσουμε πάντως πως την περίοδο '58-'61, που η ΕΔΑ βρισκόταν στο απόγειο της εκλογικής της επιρροής, αναλαμβάνοντας την πρωτοβουλία του αντιπολιτευτικού αγώνα, οι κοινωνικοί αγώνες βρέθηκαν σε κατάσταση στασιμότητας ή κάμψης. Την ίδια στιγμή μάλιστα που λόγω αυτής της ανάπτυξης της ΕΔΑ, συσπειρώθηκαν περαιτέρω οι κυρίαρχες καθεστωτικές δυνάμεις. Αντίθετα, μετά τις εκλογές του '61 και την διεξαγωγή του «ανένδοτου» η ανάπτυξη των κοινωνικών αγώνων ήταν ραγδαία, αλλά αυτή τη φορά δεν βρίσκεται η ΕΔΑ στην ηγεσία της αντιπολίτευσης, αλλά η Ε.Κ.. Αυτό ακριβώς ήταν, κατά την γνώμη μας, το σημείο τομής, το οποίο έφερε την Αριστερά μπροστά σε μια αντιφατική κατάσταση: Οι κοινωνικοί αγώνες αναπτύσσονταν, η αμφισβήτηση του μετεμφυλιακού πλαισίου εντεινόταν, αλλά οι κυριαρχούμενες μάζες εκφραζόντουσαν πλέον διαμέσου –κυρίως– της Ε.Κ. και όχι της ΕΔΑ, η εκλογική επιρροή της οποίας όλο και περισσότερο συρρικνωνόταν.

2.3.2. Τα αιτήματα και ο λόγος του Φοιτητικού Κινήματος.

Στον κύκλο των κινητοποιήσεων, που ξεκίνησε από τον «ανένδοτο» και ύστερα,

¹⁵² Σπύρος Σακελλαρόπουλος, *«Η επίδραση του αγροτικού κινήματος στην εκλογική μετατόπιση των αγροτικών στρωμάτων, 1961-1964»* στο *Το αγροτικό κίνημα στην Ελλάδα*. Επιμέλεια, Αντώνης Μωυσίδης. Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς & εκδόσεις Νήσος, 2011.

¹⁵³ Η υποστήριξη μεγάλου μέρους των τοπικών κοινωνιών πρώτα στον ΕΛΑΣ και μετέπειτα στον ΔΣΕ αντιμετωπίστηκε με τις αναγκαστικές μετακινήσεις των πληθυσμών. Βλέπε σχετικά: Νίκος Καμπέρης, *«Οι αγρότες στην κατοχή και στον εμφύλιο»* στο *Το αγροτικό κίνημα στην Ελλάδα*, ο.π. & Γ. Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου, 1946-1949*. Βιβλιόραμα 2001. σελ. 589-602.

πρώτοι παρενέβησαν οι φοιτητές. Οι φοιτητές είχαν πρωτοεμφανιστεί ως δρώντα πολιτικά υποκείμενα στις κινητοποιήσεις για το Κυπριακό, στα μέσα της δεκαετίας του '50. Σαν συγκροτημένο κίνημα έκαναν αισθητή πολιτικά την παρουσία τους από το 1959, δραστηριοποιούμενοι κατά κύριο λόγο για ζητήματα χρηματοδότησης της παιδείας και επαγγελματικής αποκατάστασης¹⁵⁴. Το 1960 ήταν μια χρονιά κάμψης για το φοιτητικό κίνημα, ενώ από το 1961 άρχισε να ανακάμπτει. Ορόσημο αποτέλεσε το 1962, με τις μαζικές κινητοποιήσεις που οδήγησαν στην ίδρυση της «Εθνικής Φοιτητικής Ένωσης Ελλάδας» (ΕΦΕΕ) στο Δ' πανσπουδαστικό συνέδριο, τον Απρίλη του 1963. Την ίδια χρονιά συγκροτήθηκε και συστηματοποιήθηκε ο φοιτητικός λόγος του κινήματος για τον εκδημοκρατισμό, την υπεράσπιση των ακαδημαϊκών ελευθεριών αλλά και του «15%» για την Παιδεία. Πολλές από τις κινητοποιήσεις πήραν πανεκπαιδευτικό και πανελλαδικό χαρακτήρα¹⁵⁵. Ωστόσο, αιχμή του δόρατος αποτέλεσαν οι φοιτητικοί σύλλογοι των πανεπιστημιακών σχολών της Αθήνας, οι οποίοι συσπειρώθηκαν κυρίως γύρω από την «Διοικούσα Επιτροπή Συλλόγων Πανεπιστημίων Αθηνών» (ΔΕΣΠΑ). Βασικές φυσιογνωμίες της διοίκησης της ΔΕΣΠΑ ήταν οι Γ. Φερεντίνος, Μ. Μυλωνάκης, Γ. Γιαννιούπουλος κ.α.

Συγκεκριμένα, από τις αρχές του '62 υπήρχαν κινητοποιήσεις στο χώρο των φοιτητών, που είχαν να κάνουν με αμιγώς φοιτητικά αιτήματα, αλλά και την δράση της καθεστωτικής «Εθνικής Κοινωνικής Οργάνωσης Φοιτητών» (ΕΚΟΦ).¹⁵⁶ Όσο κλιμακωνόταν ο «ανένδοτος», ο λόγος του φοιτητικού κινήματος πολιτικοποιήθηκε περαιτέρω. Με αφορμή την επέτειο της 25ης Μάρτη, εμφανίστηκαν οι πρώτες αναφορές στους αγώνες για την «Δημοκρατία» και την «Εθνική Αναγέννηση» στους οποίους οι φοιτητές ήταν σταθερά «προσηλωμένοι».¹⁵⁷

Οι πρώτες μαζικές διαδηλώσεις έλαβαν χώρα τον Απρίλη του 1962. Αφορμή αποτέλεσε η σκληρή στάση της αστυνομίας, απέναντι σε φοιτητές του Φυσικού τμήματος του Πανεπιστημίου Αθηνών και της Θεσσαλονίκης, που διαμαρτυρήθηκαν για τον αποκλεισμό τους από τους διαγωνισμούς του ΟΤΕ¹⁵⁸. Ακολούθησαν συνεχόμενες κινητοποιήσεις όλο τον Απρίλιο, διοργανωμένες από την ΔΕΣΠΑ. Ήταν φανερό πλέον, πως τα αιτήματα ξεπερνούσαν τα φοιτητικά πλαίσια και εγγράφονταν στο γενικότερο πλαίσιο που σκιαγραφούσε ο «ανένδοτος». Η επισήμανση της

¹⁵⁴ Νίκος Σερντεδάκης, «Συλλογική δράση και φοιτητικό κίνημα την περίοδο 1959-1964..» ο.π. & Νίκος Σερντεδάκης, «Η διαδρομή του ελληνικού φοιτητικού κινήματος στην μετεμφυλιακή Ελλάδα» στο *Η Ελληνική νεολαία στον 20 αιώνα*. ΑΣΚΙ και Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς. Θεμέλιο, 2010.

¹⁵⁵ Χαρακτηριστικό παράδειγμα οι κινητοποιήσεις του Δεκέμβρη του 1962, για το δημοψήφισμα του «15%» στην παιδεία. Αυγή φ.19/12/1962. ΑΣΚΙ, βιβλιοθήκη.

¹⁵⁶ Συλλογή Γ. Γιαννιούπουλου, φάκ. 11, υποφ. 9. ΔΕΣΠΑ:Ανακοινώσεις 19/2/1962 & 9/3/1962. ΕΜΙΑΝ

¹⁵⁷ Συλλογή Γ. Γιαννιούπουλου, φάκ. 11, υποφ. 9. ΔΕΣΠΑ:Διακήρυξη 24-3-1962. ΕΜΙΑΝ

¹⁵⁸ Σ. Λιναρδάτος, *από τον εμφύλιο*..Τόμος Δ', ο.π., σελ. 135-137.

κυβέρνησης της ΕΡΕ ως κινδύνου για τα δημοκρατικά δικαιώματα, οι αναφορές στον «ανένδοτο» και οι εκκλήσεις για «συναγερμό» ώστε να διασφαλιστούν οι *«ιεροί θεσμοί»* της *«ελληνικής πατρίδος»* συγκροτούσαν όρους επικοινωνίας με τον λόγο της Ε.Κ.¹⁵⁹. Επίσης, στην φοιτητική συγκέντρωση της Αθήνας, την 6^η του Απρίλη του 1962 αποφασίστηκε η ίδρυση της «ΔΑΣ 1-1-4», η οποία θα επιχειρούσε πλέον να συσχετίσει τα φοιτητικά αιτήματα για ακαδημαϊκές ελευθερίας, βελτίωση των όρων σπουδών, επαγγελματική αποκατάσταση, με το γενικότερο αγώνα για την δημοκρατία και την αντίσταση στην *«παράνομη κυβέρνηση»* και το *«κομματικό κράτος»*.¹⁶⁰ Βασικές φυσιογνωμίες της διοίκησης της «ΔΑΣ 1-1-4» ήταν οι: Ε.Βυρουράκης, Β. Κωστόπουλος, Θ. Πάγκαλος, Κ. Λάλος κ.α.

Κατά την διάρκεια του 1962 ο λόγος του φοιτητικού κινήματος αποσαφηνιζόταν όλο και περισσότερο και οι σπουδαστικές «δημοκρατικές» συγκεντρώσεις ήταν συχνές. Υπήρχε συμμετοχή και ενίσχυση στις συγκεντρώσεις που διοργάνωνε η Ε.Κ., στα πλαίσια του «ανένδοτου», κυρίως στην Αθήνα¹⁶¹. Η φιλολογία ενάντια στην ΕΡΕ επίσης ήταν στο προσκήνιο και οι τόνοι υψηλοί. Η κυβέρνηση της ΕΡΕ χαρακτηριζόταν ως *«παράνομη»*, *«σκοταδιστική»*, με ροπή προς τον *«νεοφασισμό»*¹⁶². Το φοιτητικό κίνημα δηλαδή, δεν πίεζε απλώς την κυβέρνηση της ΕΡΕ ώστε να ικανοποιήσει κάποια ή όλα από τα αιτήματα. Προχωρούσε στην ανοιχτή σύγκρουση μαζί της. Στον λόγο του φοιτητικού κινήματος η κυβέρνηση Καραμανλή αποτελούσε εχθρό για το δημοκρατικό πολίτευμα, που η πτώση της ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για την οποιαδήποτε ικανοποίηση των αιτημάτων του φοιτητικού κινήματος¹⁶³. Η ανακοίνωση της «Δ.Α.Σ. 1-1-4.» για την πτώση της κυβέρνησης Καραμανλή, τον Ιούνιο του 1963, ήταν ενδεικτική των αντικυβερνητικών αισθημάτων του φοιτητικού κινήματος: Εκδήλωνε την *«χαρά και ανακούφιση για την πτώση της κυβέρνησης»*, χαρακτηρίζοντας την ως *«κυβέρνηση σκοταδιστικής εκπαιδευτικής πολιτικής, βιαστή των δημοκρατικών ελευθεριών και οργανωτή νεοφασιστικών ομάδων»*¹⁶⁴.

¹⁵⁹ Συλλογή Γ. Γιαννουλόπουλου, φακ. 11, υποφ. 9. ΔΕΣΠΑ: Ανακοίνωση 11-4-1962. ΕΜΙΑΝ.

¹⁶⁰ Συλλογή Ντ. Κουσίδου- Στ. Σταυροπούλου, 04. ΔΑΣ 114, κ.3. ΔΑΣ 1-1-4: Προκήρυξη 23/5/1962 & 25/5/1962, ΑΣΚΙ, ψηφιακά αρχεία: Η ελληνική νεολαία στις συλλογές των ΑΣΚΙ.

¹⁶¹ Συλλογή Ντ. Κουσίδου- Στ. Σταυροπούλου, 04. ΔΑΣ 114, κ.3. Ψήφισμα «Πανσπουδαστικής δημοκρατικής συγκέντρωσης» που κλήθηκε με πρωτοβουλία της Δ.Α.Σ. 1-1-4. ΑΣΚΙ, ψηφιακά αρχεία: Η ελληνική νεολαία στις συλλογές των ΑΣΚΙ.

¹⁶² Συλλογή Ντ. Κουσίδου- Στ. Σταυροπούλου, 04. ΔΑΣ 114, κ.3. ΔΑΣ 1-1-4: Ανακοινώσεις 20/8/1962, 18/10/1962. ΑΣΚΙ ψηφιακά αρχεία: Η ελληνική νεολαία στις συλλογές των ΑΣΚΙ.

¹⁶³ Συλλογή Γ. Γιαννουλόπουλου, φάκ. 50, υποφ.2. ΔΑΣ 1-1-4: Διακήρυξη για το ακαδημαϊκό έτος 1962-1963.ΕΜΙΑΝ.

¹⁶⁴ Συλλογή Ντ. Κουσίδου- Στ. Σταυροπούλου, 04. ΔΑΣ 114, κ.3. ΑΣΚΙ, ψηφιακά αρχεία: Η ελληνική νεολαία στις συλλογές των ΑΣΚΙ.

Τον Δεκέμβριο του 1962, το φοιτητικό κίνημα εισήλθε σε ένα νέο γύρο κινητοποιήσεων για την αύξηση των χρηματοδοτήσεων στην παιδεία. Αυτός ο γύρος αγώνων έμεινε γνωστός ως το κίνημα για το «15%». Ζητούμενο ήταν η *«αναγέννηση της παιδείας»*, διαμέσου του εκδημοκρατισμού της, επιχειρηματολογία με αρκετές συνάψεις με την αντίστοιχη που χρησιμοποιούσε η Ε.Κ. την ίδια περίοδο, όπως είδαμε παραπάνω. Η «αναγέννηση» της παιδείας, λοιπόν, είχε ως βασικά της στοιχεία, κατά το φοιτητικό κίνημα, τις ακαδημαϊκές ελευθερίες, την διασφάλιση και επέκταση του ασύλου, τα δημοκρατικά δικαιώματα, τον εκσυγχρονισμό των σπουδών και το να γίνει προσιτή η πανεπιστημιακή μόρφωση σε όλους του πολίτες¹⁶⁵. Αυτά προϋπέθεταν την γενναία αύξηση των πιστώσεων για την παιδεία, πράγμα το οποίο προσέκρουε στην άρνηση της κυβέρνησης της ΕΡΕ. Οι κινητοποιήσεις είχαν πανελλαδική εμβέλεια και πανεκπαιδευτικό χαρακτήρα. Το «15%» στην παιδεία ήταν απαραίτητο σύμφωνα με τα επιχειρήματα του φοιτητικού κινήματος, ώστε να μπορέσουν να εκσυγχρονιστούν και να αναβαθμιστούν οι πανεπιστημιακές εγκαταστάσεις αλλά και το έμπυχο δυναμικό του πανεπιστημίου και να στηριχθούν ουσιαστικά οι φτωχοί και εργαζόμενοι φοιτητές.¹⁶⁶ Ως αντίρροπα μέτρα, οι φοιτητές, προέκριναν την μείωση των αντιπαραγωγικών επενδύσεων και των στρατιωτικών δαπανών. Επίσης στιγματιζόταν η υψηλή χορηγία της κυβέρνησης στην πριγκίπισσα Σοφία, ως «προίκα» για τον γάμο της με τον Δον Χουάν Κάρλος της Ισπανίας.

Οι διάυλοι επικοινωνίας με την Ε.Κ. ήταν πάλι εμφανείς. Στις 11 Δεκέμβρη του 1962 η Ε.Κ. ανέλαβε πρωτοβουλία στην Βουλή, φέρνοντας σχέδιο νόμου στο οποίο ζητούσε 15% του προϋπολογισμού να δίνετε ως πίστωση στην παιδεία. Αυτό ήταν αναγκαίο κατά την Ε.Κ. ώστε να μπορούσε η παιδεία στη χώρα, και δη η ανώτερη, να παρεχόταν δωρεάν αφού μέχρι τότε οι φοιτητές επιβαρύνονταν οικονομικά με διάφορα έξοδα: εξέταστρα, συγγράμματα κ.ο.κ. Το ζήτημα της δωρεάν παιδείας η Ε.Κ. το συσχέτιζε με την δημοκρατία. Σχετική ήταν η δήλωση πως *«δημοκρατία σημαίνει να σπουδάζουν και οι φτωχοί»*. Επίσης, ήταν επιβεβλημένη για την Ε.Κ. η συνολικότερη μεταρρύθμιση στο χώρο της εκπαίδευσης, έτσι ώστε να μειωνόταν ο αναλφαβητισμός, να ανυψωνόταν το μορφωτικό επίπεδο του λαού αλλά και να αναπτυσσόταν η έρευνα. Το γεγονός μάλιστα της ένταξης της χώρας στην Κοινή Αγορά, επέβαλλε την ταχεία ανάπτυξη της έρευνας, ειδική μνεία έγινε γι' αυτό το λόγο στις μεταπτυχιακές σπουδές, για να μπορούσε να αντιμετωπίσει η χώρα επιτυχώς τους κινδύνους του ανταγωνισμού από τα πιο ανεπτυγμένα κράτη της δυτικής

¹⁶⁵ Ομιλία Γ. Φερεντίνου, προέδρου ΔΕΣΠΑ, σε συγκέντρωση των σπουδαστών της Αθήνας. «Ελευθερία» φ. 8/12/1962. <http://efimeris.nlg.gr/ns/main.html> & συλλογή Γ. Γιαννουλόπουλου, φακ. 11, υποφ. 10. ΔΕΣΠΑ: Ανακοίνωση 21/1/1963. ΕΜΙΑΝ.

¹⁶⁶ Συλλογή Γ. Γιαννουλόπουλου, φακ. 22. Διπτύχο ΔΕΣΠΑ: 15% προίκα στην παιδεία. ΕΜΙΑΝ.

Ευρώπης. Η εισήγηση της Ε.Κ. για την πρόταση νόμου πρότεινε τα απαραίτητα χρήματα να εξοικονομούνταν κυρίως από την μείωση των αμυντικών δαπανών¹⁶⁷.

Το Δ' πανσπουδαστικό συνέδριο, που συνήρθε τον Απρίλιο του '63 και αποφάσισε να ιδρύσει την ΕΦΕΕ, επιχείρησε να συγκροτήσει σε ενιαία πρόταση, για την «*ριζική αναμόρφωση της παιδείας*», όλα τα αιτήματα των φοιτητικών αγώνων την προηγούμενη περίοδο. Αυτή η «ριζική αναμόρφωση της παιδείας», θα αποτελούσε μια από τις όψεις της συνολικότερης προσπάθειας εκδημοκρατισμού της χώρας. Όντως, από την εισηγητική έκθεση της προπαρασκευαστικής επιτροπής δηλωνόταν ρητώς πως σκοπός του συνεδρίου ήταν η «*αναγέννηση*» της παιδείας, που θα στηριζόταν στις αρχές «*της δημοκρατίας, της αξιοπρέπειας και της προόδου*». Η «*εθνική αναγέννηση*», θα αποτελούσε δηλαδή το «*εκπαιδευτικό ιδανικό*». Επίσης, η ισχυρή παιδεία και επιστήμη θα αποτελούσε το αναγκαίο όπλο, ώστε η Ελλάδα να μην οδηγηθεί στο «*μαρασμό*», εξαιτίας της σύνδεσης με την Κοινή Αγορά¹⁶⁸. Η επιχειρηματολογία τούτη αντλούσε τις αναφορές της, από την διαδεδομένη εκείνη την εποχή στην Ευρώπη, θεωρία του «ανθρωπίνου κεφαλαίου». Η θεωρία του «ανθρωπίνου κεφαλαίου» σχετιζόταν με το λεγόμενο «*sputnik shock*», το σοκ που προκάλεσε δηλαδή η επιτυχία της ΕΣΣΔ στο διάστημα. Αυτή η επιτυχία θεωρήθηκε πως προήλθε και από τις τεράστιες επενδύσεις που έκανε η ΕΣΣΔ στο τομέα της εκπαίδευσης και της μόρφωσης, στον ανθρώπινο παράγοντα δηλαδή¹⁶⁹.

Πρακτικά, η «ριζική αναμόρφωση» της παιδείας αφορούσε τρία επίπεδα στα οποία έπρεπε να λάβουν χώρα οι αναγκαίες αλλαγές και μεταρρυθμίσεις: Πρώτον, δημοκρατικά δικαιώματα, ανθρωπιστική μόρφωση, ελεύθερη διακίνηση ιδεών και συμμετοχή στην δημόσια ζωή. Αυτό σε σχέση με την συνολικότερη προσπάθεια πολιτικού εκδημοκρατισμού της χώρας. Δεύτερον, άνοιγμα της εκπαίδευσης στα πλατιά και φτωχότερα στρώματα του πληθυσμού. Επανασχεδιασμός της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ώστε να καταπολεμηθεί ο αναλφαβητισμός, να απαντούσε η μέση εκπαίδευση στις ανάγκες των λαϊκών στρωμάτων και να γίνει προσιτή σε αυτά. Ουσιαστική στήριξη των φτωχών ώστε να μπορούν να σπουδάσουν, με την επέκταση των υποτροφιών και την ενίσχυση από το κράτος στα έξοδα της σπουδής και διευκολύνσεις στους εργαζόμενους φοιτητές. Τρίτον, επενδύσεις στις υποδομές και αναβάθμιση των προγραμμάτων σπουδών.

¹⁶⁷ Εισήγηση Γ. Παπανδρέου στην συζήτηση της Βουλής για το «15%» στην παιδεία. «Ελευθερία» φ. 12/12/62. <http://efimeris.nlg.gr/ns/main.html>

¹⁶⁸ Συλλογή Γ. Γιαννουλόπουλου, φακ. 2, υποφ. 1. Δ' Πανσπουδαστικό συνέδριο: *Εισηγητική έκθεση της προπαρασκευαστικής επιτροπής*. ΕΜΙΑΝ.

¹⁶⁹ Ενδεικτικά: Παναγιώτης Κόκκοτας, *Ο ρόλος της παιδείας στην οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδος*. Σ.Τούντας, 1986.

Ενίσχυση της έρευνας, αύξηση του διδακτικού προσωπικού, εκσυγχρονισμός των εργαστηρίων.

Για να πραγματοποιηθούν όλα τα παραπάνω, οι αποφάσεις του πανσπουδαστικού συνεδρίου έθεταν δυο προαπαιτούμενα. Το πρώτο αφορούσε την «αποκατάσταση» της δημοκρατίας μέσω της ανατροπής της κυβέρνησης της ΕΡΕ. Στον χώρο του πανεπιστημίου αυτό σήμαινε την παράλληλη διάλυση της ΕΚΟΦ και του σπουδαστικού τμήματος της Ασφάλειας. Στηλιτευόταν εξάλλου η κυβέρνηση της ΕΡΕ ως υπεύθυνη για τον ανώμαλο πολιτικό βίο και την υπανάπτυξη της χώρας, συνέπεια της οποίας ήταν ο αντιδημοκρατικός, αντιανθρωπιστικός και αναχρονιστικός χαρακτήρας της ανώτερης παιδείας. Το δεύτερο προαπαιτούμενο είχε να κάνει με την αύξηση των πιστώσεων στην παιδεία ώστε να έφθαναν το 15% του προϋπολογισμού. Η πρόταση για την εξοικονόμηση των απαραίτητων πόρων για αυτό το σκοπό πρότεινε την μείωση των στρατιωτικών δαπανών και την συμμετοχή και των άλλων χωρών του ΝΑΤΟ σε αυτές, την πάταξη της φοροδιαφυγής, τον περιορισμό των αντιπαραγωγικών έργων αλλά και τον κρατικό δανεισμό για τον ίδιο λόγο. Τέλος, υπήρχαν αναφορές και στους αγώνες άλλων κοινωνικών υποκειμένων, όπως οι εργαζόμενοι και οι αγρότες, αναφορές στο πρόβλημα της μετανάστευσης και στο διεθνές κίνημα ειρήνης¹⁷⁰. Επίσης, όσο αφορούσε τις διεθνείς σχέσεις, η ΕΦΕΕ αποφάσισε να συμμετάσχει εξίσου και στην φίλοκομμουνιστική «International Union of Student» (I.U.S.) αλλά και στην προσκείμενη στο δυτικό μπλοκ «International Student Conference» (I.S.C.). Απόφαση η οποία ήταν προϊόν της ανάγκης να διαφυλαχθεί η ενότητα στην βάση, ανάμεσα στους αριστερούς και κεντρώους φοιτητές, οι οποίοι συγκροτούσαν την λεγόμενη «δημοκρατική πλειοψηφία» της ΕΦΕΕ¹⁷¹.

Στο ίδιο μήκος κύματος και πολιτικό πλαίσιο κινήθηκαν και οι μετέπειτα τοποθετήσεις του Κεντρικού Συμβουλίου της ΕΦΕΕ, που, όπως αναφέραμε, ιδρύθηκε με απόφαση του Δ' πανσπουδαστικού συνεδρίου. Μάλιστα, σε διακήρυξη του Κ.Σ. βρίσκουμε και την σημείωση πως ο αγώνας για την *«δημοκρατία και την αναγέννηση είναι εθνικός, όχι κομματικός»*¹⁷².

Την πολιτική επικοινωνία του φοιτητικού κινήματος με την Ε.Κ. την εντοπίζουμε και στους προεκλογικούς λόγους του Γ. Παπανδρέου στις εθνικές εκλογές του 1963 και

¹⁷⁰ Συλλογή Ντ. Κουσίδου- Στ. Σταυρόπουλου, 08. Φοιτητικό κίνημα, κ.6. Πανσπουδαστική, έκτακτη έκδοση: «Αποφάσεις του Δ' Πανσπουδαστικού Συνεδρίου». ΑΣΚΙ, ψηφιακά αρχεία. Η ελληνική νεολαία στις συλλογές των ΑΣΚΙ.

¹⁷¹ Συλλογή Ντ. Κουσίδου- Στ. Σταυροπούλου, 08. Φοιτητικό κίνημα, κ.6. Εισήγηση Γ. Γιαννουλόπουλου στο Δ' πανσπουδαστικό συνέδριο για το καταστατικό της ΕΦΕΕ. ΑΣΚΙ, ψηφιακά αρχεία. Η ελληνική νεολαία στις συλλογές των ΑΣΚΙ.

¹⁷² Συλλογή Γ. Γιαννουλόπουλου, φακ. 26, υποφ.2. Διακήρυξη ΕΦΕΕ: Νοέμβρης 1963. ΕΜΙΑΝ.

του 1964¹⁷³, αλλά με μεγαλύτερη σαφήνεια το διαπιστώνουμε στις προγραμματικές διακηρύξεις της πρώτης κυβέρνησης του Κέντρου, μετά τις εκλογές του 1963. Πέρα από τα γενικότερα μέτρα πολιτικού εκδημοκρατισμού που εξαγγέλθηκαν: περιορισμός πιστοποιητικών κοινωνικών φρονημάτων, ελεύθερη διακίνηση ιδεών, διάλυση παρακρατικών οργανώσεων κ.α., περιλήφθηκαν και εξαγγελίες για θέσπιση της δωρεάν παιδείας, επέκταση των κρατικών υποτροφιών, αυξήσεις σε μισθούς εκπαιδευτικών, αυξήσεις στις επενδύσεις για την παιδεία κ.ο.κ.¹⁷⁴

Στους λίγους μήνες, από τον Φλεβάρη του 1964 μέχρι και τον Ιούλη του 1965, που κατάφερε η Ε.Κ. να διατηρηθεί στην κυβερνητική αρχή ανέλαβε πρωτοβουλία για μια συνολικότερη εκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Άξονες της μεταρρύθμισης αυτής ήταν η καθιέρωση της δωρεάν παιδείας, η ισότητα των ευκαιριών στην εκπαίδευση, η αναβάθμιση των σπουδών και η καθιέρωση της δημοτικής. Ωστόσο, την παρουσίαση θα την σταματήσουμε εδώ. Ξεπερνάει τους σκοπούς αυτής της εργασίας, η συνολικότερη παρουσίαση του φοιτητικού κινήματος την δεκαετία του '60 στην Ελλάδα, των πολιτικών συσχετισμών στο εσωτερικό του, όπως επίσης και το τι εν τέλει ικανοποίησε η κυβέρνηση της Ε.Κ. από τα αιτήματα των αγώνων του φοιτητικού κινήματος¹⁷⁵. Στόχος μας ήταν να ψηλαφίσουμε, ανατρέχοντας στις κυριότερες στιγμές του φοιτητικού κινήματος την διετία 1962-1963, τους όρους επικοινωνίας και συνάφειας μεταξύ του λόγου που αρθρώνει το κίνημα αυτό σε σχέση με το γενικότερο πολιτικό πλαίσιο του «ανένδοτου», όπως συγκροτήθηκε από την παράταξη της Ε.Κ..

2.3.3. Το κίνημα στο χώρο των εργατοϋπαλλήλων.

Το επίσημο συνδικαλιστικό κίνημα στην χώρα, όπως εκφραζόταν από την Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας (ΓΣΕΕ), βρισκόταν κάτω από στενό καθεστωτικό έλεγχο, καθ' όλη την διάρκεια της μεταπολεμικής περιόδου. Οι απαρχές αυτού του ελέγχου, βρίσκονταν στην καθαίρεση της δημοκρατικά εκλεγμένης διοίκησης της ΓΣΕΕ από την κυβέρνηση Τσαλδάρη, το 1946. Μετεμφυλιακά, αποκρυσταλλώθηκε το σχετικό νομοτεχνικό και οικονομικό καθεστώς, μέσω του οποίου μπορούσαν οι κρατικοί μηχανισμοί και οι κυβερνήσεις της Δεξιάς να εξασφαλίζουν την πολιτική

¹⁷³ Αρχείο ΕΔΑ: Λόγος του Γ. Παπανδρέου στην προεκλογική συγκέντρωση της Αθήνας (1964), ο.π. ΑΣΚΙ.

¹⁷⁴ Πνευματικό Ίδρυμα Γ. Παπανδρέου. «Οι προγραμματικές δηλώσεις της κυβέρνησεως της ΕΚ» ο.π.

¹⁷⁵ Για μια συνολικότερη παρουσίαση των πρωτοβουλιών της κυβέρνησης της Ε.Κ. στο χώρο της παιδείας αλλά και την κριτική της ΕΔΑ βλέπε σχετικά: Ελένη Μητροσύλη (επιβλέπουσα Δ. Παπαδημητρίου), *Η Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση του 1964 στη Στοιχειώδη και Μέση Εκπαίδευση και η κριτική της ΕΔΑ*. Διπλωματική Εργασία για το ΠΜΣ Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2014. <http://pandemos.panteion.gr/> (υπό ανάρτηση).

νομιμοφροσύνη της ΓΣΕΕ. Κυρίαρχες φυσιογνωμίες της -κρατικά ελεγχόμενης- ΓΣΕΕ ήταν ο γενικός γραμματέας της Φ. Μακρής αλλά και ο δεξιός συνδικαλιστής Δ. Θεοδώρου. Η ΓΣΕΕ, είχε ξεκάθαρο αντικομμουνιστικό προσανατολισμό όπως φανέρωνε η διεθνής συμμετοχή της, στην αντικομμουνιστική και προσκείμενη στο δυτικό μπλοκ «Διεθνή Συνομοσπονδία Ελεύθερων Συνδικάτων» (CISL). Όπως επίσης και ο αποκλεισμός από τις τάξεις της ΓΣΕΕ, όσων συνδικάτων δεν αποκήρυσσαν ρητά την ελληνική Αριστερά.¹⁷⁶

Παρά όμως τις δεδομένες θέσεις που είχε κατακτήσει το καθεστώς στον χώρο του συνδικαλισμού, δεν κατάφερε όλες τις φορές να αναστείλει το διεκδικητικό κίνημα. Ειδικότερα, από το 1962 και ύστερα, έλαβε χώρα κατακόρυφη άνοδος του πλήθους των απεργιών, της διάρκειάς τους αλλά και της συμμετοχής των εργατών σε αυτές. Οι κινητοποιήσεις κλιμακώθηκαν τα έτη 1963 και 1964¹⁷⁷.

Οι πρώτες προσπάθειες κοινού συντονισμού σωματείων σε περισσότερο διεκδικητικό προσανατολισμό μπορούν να εντοπιστούν, μεταπολεμικά, στις προσπάθειες μαχητικού εορτασμού της εργατικής Πρωτομαγιάς από τις ομοσπονδίες «Εργατών τύπου», «Λογιστών», «Ηλεκτρισμού», στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '60. Την επέτειο της Πρωτομαγιάς η ΓΣΕΕ επιχειρούσε συστηματικά να την υποβαθμίσει¹⁷⁸. Το σημείο τομής ωστόσο ήταν το 1963, όταν ο «ανένδοτος» βρισκόταν στην κορύφωσή του, όπου με αφορμή τον ασφαλιστικό νόμο της κυβερνήσεως της ΕΡΕ, τον Φλεβάρη του 1963, και την ηθελημένη αδράνεια της ΓΣΕΕ να συντονίσει της κινητοποιήσεις ενάντια στον ασφαλιστικό νόμο, συγκροτείται ο πρώτος συντονισμός πρωτοβάθμιων και δευτεροβάθμιων εργατοϋπαλληλικών οργανώσεων, 30 στον αριθμό¹⁷⁹. Αυτός ο συντονισμός ήταν το πρόπλασμα της εργατικής συνδικαλιστικής πρωτοβουλίας των «Συνεργαζόμενων Εργατοϋπαλληλικών Οργανώσεων» που έμειναν γνωστές ως «Σ.Ε.Ο. 115» και προοδευτικά κατάφεραν να αποτελέσουν τον βασικό συνδικαλιστικό εκφραστή της ανόδου του διεκδικητικού κινήματος των χρόνων εκείνων, κατορθώνοντας να υπερβούν την ΓΣΕΕ.

Η ηγεσία των «Σ.Ε.Ο. 115» αποτελούνταν από συνδικαλιστές του Κέντρου και της Αριστεράς, όπως ο Ι. Αλευράς του συλλόγου τραπεζοϋπαλλήλων, ο Ο. Χατζηβασιλείου του συνδικάτου φωταερίου κ.α.. Σκοπός των «Σ.Ε.Ο. 115», δεν ήταν η ίδρυση μιας οργάνωσης αντιπαραθετικής στην ΓΣΕΕ, αλλά ο εκδημοκρατισμός της

¹⁷⁶ Jean Meynaud(Π. Μερλόπουλος- Γ. Νοταράς), *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, 1946-1965*. Α' Τόμος, Σαββάλας, 2002. σελ. 227-233.

¹⁷⁷ Χ. Βερναρδάκης- Γ. Μαυρή, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες*. ο.π. σελ. 150-158.

¹⁷⁸ «Αυγή» φ. 2/5/1962. ΑΣΚΙ, βιβλιοθήκη.

¹⁷⁹ Αρχείο ΕΔΑ, κ.352.2, φάκ. 1, υποφ. α'. Σχέδιο προγραμματικής διακήρυξης «Σ.Ε.Ο. 115». ΑΣΚΙ.

και η ενίσχυση του διεκδικητικού αγωνιστικού της χαρακτήρα¹⁸⁰. Ανάλογη πρωτοβουλία είχε αναλάβει η αριστερά και σε προηγούμενη περίοδο, με το «Δημοκρατικό Συνδικαλιστικό Κίνημα», ηγέτης του οποίου ήταν ο Δ. Στράτης, γενικός γραμματέα της ΓΣΕΕ την περίοδο 1926-1929. Η ιδιαιτερότητα, όμως, των «Σ.Ε.Ο. 115» βρισκόταν στην δυναμική που ανέπτυξαν τα έτη 1963-1964, χρόνια στα οποία αναπτύχθηκαν ραγδαία οι κοινωνικοί αγώνες, όπως έχουμε περιγράψει. Σε αυτήν την συγκυρία οι «Σ.Ε.Ο. 115» συσπείρωναν στις γραμμές τους εκατοντάδες συνδικαλιστικές οργανώσεις, φθάνοντας τις 315 των Δεκέμβριο του 1964. Οι πορείες επίσης που διοργανώσαν για τον εκδημοκρατισμό της ΓΣΕΕ, ήταν μαζικότερες, με συμμετοχή εκατοντάδων χιλιάδων εργαζομένων¹⁸¹.

Το πλαίσιο επάνω στο οποίο συγκροτούσαν οι διεκδικήσεις των «Σ.Ε.Ο. 115» ήταν προϊόν δύο ζητούμενων: Το πρώτο ζητούμενο είχε να κάνει με διεκδικήσεις όσο αφορούσε αναδιανομή του εισοδήματος υπέρ των εργαζομένων: αυξήσεις σε μισθούς, συντάξεις, εργατικά δικαιώματα κ.ο.κ. Το δεύτερο ζητούμενο έγειρε αξιώσεις σε θέματα πολιτικού εκδημοκρατισμού: αποκατάσταση δημοκρατίας ΓΣΕΕ, ανεξαρτησία του συνδικαλισμού από την κυβέρνηση, συνδικαλιστικές ελευθερίες και κατάργηση των εκτοπίσεων για την συνδικαλιστική δράση.¹⁸²

Υπήρχαν αρκετές εννοιολογικές συνάψεις μεταξύ του λόγου της Ε.Κ. και των «Σ.Ε.Ο. 115.» Συχνές ήταν οι αναφορές στα κείμενα των «Σ.Ε.Ο. 115» στην «αληθινή δημοκρατία», την «κυριαρχία της ολιγαρχίας» κ.α. Επίσης, ο έντονος αντικυβερνητικός τόνος, ο οποίος καθιστούσε την ΕΡΕ ως κύριο υπεύθυνο της «ανώμαλης» και «αντεργατικής» κατάστασης στον χώρο των εργαζομένων και του συνδικαλισμού, συγκροτούσαν, τουλάχιστον, όρους επαφής και όσμωσης μεταξύ του λόγου της Ε.Κ. και των αιτημάτων των «Σ.Ε.Ο. 115»¹⁸³.

Οι επαφές αυτές μεταξύ των «Σ.Ε.Ο. 115» και της ΕΚ δεν παρέμειναν μόνο στο επίπεδο τις συνάψεως εννοιών και δομής επιχειρημάτων. Η νίκη της Ε.Κ. στις βουλευτικές εκλογές του 1963 και 1964 προσλήφθηκε ως νίκη των δημοκρατικών δυνάμεων, νίκη στην οποία οι Έλληνες εργαζόμενοι «συνέβαλλαν τα μέγιστα»¹⁸⁴. Τα αποτελέσματα αυτά, γέμισαν προσδοκίες της «Σ.Ε.Ο. 115», οι οποίες μάλιστα παρείχαν κριτική πολιτική στήριξη στην κυβέρνηση της Ε.Κ. Υπήρξαν αρκετές

¹⁸⁰ Ανακοίνωση των «Σ.Ε.Ο. 115» προς όλους τους εργατοϋπαλλήλους. Παρατίθενται στο: Ορέστης Χατζηβασιλείου, *Συνδικαλισμός και κοινωνική αντίδραση, 1947-1987*. Οδυσσέας, 1987. σελ. 63-64.

¹⁸¹ Εμβληματική η πανεργατική συγκέντρωση της 6^{ης} Απρίλη του 1964.

¹⁸² Αρχείο Ο. Χατζηβασιλείου, κ.6. Ψήφισμα της πρωτομαγιάτικης συγκέντρωσης των 82 συνεργαζόμενων εργατοϋπαλλήλικών οργανώσεων Αθηνών-Πειραιώς(1/5/1963).ΑΣΚΙ.

¹⁸³ Αρχείο Ο. Χατζηβασιλείου, κ.6. Ανακοίνωση της Ε.Ε. των «Σ.Ε.Ο. 115», 23/8/63. ΑΣΚΙ.

¹⁸⁴ Ο Ι. Αλευράς μάλιστα εκλέχθηκε Βουλευτής Α' Αθήνας, με την Ε.Κ.. Αρχείο Ο. Χατζηβασιλείου, κ.6. Ανακοίνωση Ε.Ε. «Σ.Ε.Ο 115», αχρονολόγητο σημειώμα (μετά τις εκλογές του 1963). ΑΣΚΙ.

συναντήσεις και επιστολές με κυβερνητικά στελέχη, αλλά και τον ίδιο το πρωθυπουργό και όχι μόνο¹⁸⁵. Λίγο πριν τις βουλευτικές εκλογές του Φλεβάρη του 1964, οι «Σ.Ε.Ο. 115» διοργάνωσαν συγκέντρωση σε ανοιχτό χώρο, με σκοπό να καταγγείλουν το κόμμα της ΕΡΕ και την ρητορική του, ενόψει των εκλογών. Ρητορική, η οποία είχε ως αιχμή τον κίνδυνο αποσταθεροποίησης της δραχμής, λόγω της κοινωνικής πολιτικής που είχε ακολουθήσει η κυβέρνηση της Ε.Κ. κατά την διάρκεια των 50 ημερών που έμεινε στην αρχή¹⁸⁶.

Στις προγραμματικές τις διακηρύξεις η Ε.Κ. τροφοδοτούσε τις προσδοκίες για την ικανοποίηση πολλών από των ζητημάτων για τα οποία αγωνιζόντουσαν οι «Σ.Ε.Ο. 115». Οι υποσχέσεις δηλαδή για *«αποκατάσταση της υγείας του συνδικαλιστικού κινήματος και τις ελεύθερες διαπραγματεύσεις μεταξύ εργαζομένων, εργοδοτών»*, η επέκταση των εργατικών δικαιωμάτων όπως άδειες μετ' αποδοχών, ο ενιαίος κώδικας εργασίας κ.ο.κ. Επίσης, η έμφαση που δινόταν στην κοινωνική πρόνοια: προγράμματα λαϊκής στέγης, υγεία, επέκταση και αυξήσεις στις συντάξεις, η μείωση της φορολογίας των φυσικών προσώπων, η ανάληψη πρωτοβουλιών για την μείωση της μετανάστευσης στο εξωτερικό¹⁸⁷.

Μετά τις εκλογές του Φλεβάρη του 1964, όπου η Ε.Κ. με το 53% των ψήφων κατόρθωσε να αποκτήσει την αυτοδυναμία, οι «Σ.Ε.Ο. 115» αναπροσάρμοσαν την τακτική τους. Ασκούσανε πιέσεις προς την κυβέρνηση και τα αρμόδια υπουργεία ώστε να προχωρήσουν πιο τολμηρά στο δρόμο του δημοκρατικού μετασχηματισμού, δίχως όμως να υιοθετούν μια αντικυβερνητική στάση. Αντιμετώπιζαν την κυβέρνηση της Ε.Κ. δηλαδή με πνεύμα κριτικής υποστήριξης. Κύρια αιχμή των αιτημάτων τους αποτελούσε ο εκδημοκρατισμός της ΓΣΕΕ, με την σύγκληση ενός *«δημοκρατικού, ενωτικού, πανεργατικού συνεδρίου»*, όπως διεκδικούσαν. Από την κυβέρνηση ζητούσαν να δώσει τέρμα στην κρατική χρηματοδότηση της ΓΣΕΕ, καθώς με την διαχείρισή της κατόρθωνε η ηγεσία της να αναπαράγει το καθεστώς της, ώστε να επιτευχθεί η διάλυση του «συνδικαλιστικού» της ασφάλειας, η επαναφορά της αναλογικής εκλογικής στις συνδικαλιστικές οργανώσεις και η ακύρωση των εκτοπίσεων των συνδικαλιστών. Επίσης, στο επίπεδο της αναδιανομής του εισοδήματος, τα αιτήματα αφορούσαν την κατοχύρωση και την εκ νέου επέκταση των κατακτήσεων των πρώτων μηνών διακυβέρνησης από την Ε.Κ. (μείωση ορίων,

¹⁸⁵ Αρχείο Ο. Χατζηβασιλείου, κ.6. Ε.Ε. «Σ.Ε.Ο. 115»: Ανακοίνωση συνάντησης με Γ.Παπανδρέου, συγχαρητήρια για επιτυχία «ανένδοτου». 15/11/1963 & υπόμνημα προς Πρόεδρο κυβέρνησης, Υπουργό συντονισμού & Υπουργό εργασίας. 21/11/1963 . ΑΣΚΙ.

¹⁸⁶ Αρχείο Ο. Χατζηβασιλείου, κ.6. Ε.Ε. «Σ.Ε.Ο. 115»: Ανακοίνωση 2/2/1964. ΑΣΚΙ.

¹⁸⁷ Γ. Παπανδρέου, ο πολιτικός λόγος: «Οι προγραμματικές δηλώσεις της κυβερνήσεως της Ε.Κ.», ο.π.

ηλικίας συνταξιοδότησης, διεύρυνση βαρέων και ανθυγιεινών ενσήμων, 7ώρο και κλαδική ασφάλιση κ.ο.κ.)¹⁸⁸.

Τέλος, το πνεύμα και η οπτική των «Σ.Ε.Ο. 115», δεν ήταν στενά κλαδική. Το κίνημα των εργατοϋπαλλήλων, όπως και το φοιτητικό κίνημα, αναγνώριζε τον εαυτό του ως έναν χώρο που ήταν μέρος ενός συνολικότερου αγώνα τον εκδημοκρατισμό, όπως εκφράστηκε με τον «ανένδοτο» και εκλήφθηκε πως συνεχίστηκε από την πλειοψηφία των δρώντων υποκειμένων, έστω και με αντιφάσεις, μετά τις εκλογές του 1963 και 1964. Συνεπώς, όφειλε να επικοινωνεί με το πολιτικό πλαίσιο των «δημοκρατικών πολιτικών δυνάμεων», αλλά και με τους αγώνες άλλων κοινωνικών χώρων. Αυτό φαίνεται από τις υποστήριξη που παρείχαν στους «*εργαζόμενους σπουδαστές*» και στα αιτήματα για την «*κοινωνικοποίηση*» της παιδείας, την ειρήνη, τα μέτρα για τις παρακρατικές οργανώσεις κ.α.¹⁸⁹

Το ζήτημα μεταξύ των σχέσεων της Ε.Κ. και του εργατοϋπαλληλικού κινήματος, όπως εκφράστηκε από τις «Σ.Ε.Ο. 115» σε καμία περίπτωση δεν καλύπτεται στα παραπάνω. Πολλές, σημαντικές στιγμές δεν εξετάζονται, όπως για παράδειγμα η πρωτοβουλία της κυβέρνησης της ΕΚ, να καταθέσει νομοσχέδιο για εργατικά σωματεία και να κηρύξει έκπτωτη την ηγεσία του Φ. Μακρή στην ΓΣΕΕ, το καλοκαίρι του 1964, αλλά και η απουσία των εκπροσώπων των «Σ.Ε.Ο. 115» από την προσωρινή διοίκηση τους¹⁹⁰. Παρά όμως την σπουδαιότητα των θεμάτων τούτων, θα ξέφευγε από τους στόχους της εργασίας μας η ανάλυση της στάσης της κυβέρνησης της Ε.Κ., των μετεκλογικών επιδιώξεων της και η διάψευση ή όχι των προσδοκιών του εργατοϋπαλληλικού κινήματος. Σκοπός δικός μας ήταν η διερεύνηση των όρων επικοινωνίας μεταξύ εργατοϋπαλληλικού κινήματος και Ε.Κ. πάνω στο πλαίσιο (ή όχι) του «ανένδοτου» αλλά και το αν δημιούργησε προσδοκίες, στο κίνημα αυτό, η άνοδος της Ε.Κ. στην κυβερνητική εξουσία.

2.3.4. Ο αγώνας για την πολιτική μετατόπιση των αγροτικών στρωμάτων.

Το βιοτικό επίπεδο του πληθυσμού της υπαίθρου, καθ'όλη την διάρκεια των μετεμφυλιακών χρόνων ήταν πολύ χαμηλό, αρκετά χαμηλότερο και από αυτό των πόλεων. Ειδικά δε, αυτό των αγροτών, άγγιζε στις περισσότερες των περιπτώσεων τα όρια της ανέχειας. Εξού και το μεγάλο ελληνικό μεταναστευτικό κύμα της περιόδου

¹⁸⁸ Αρχείο Ο. Χατζηβασιλείου, κ.6. «Σ.Ε.Ο. 115»: Ψηφίσματα πανεργατικών συγκεντρώσεων 2/2/1964, 6/4/1964 & 1/5/1964 . ΑΣΚΙ.

¹⁸⁹ Αρχείο Ο. Χατζηβασιλείου, κ.6. Ψήφισμα της πρωτομαγιάτικης συγκέντρωσης των Αθηναίων εργαζομένων στο θέατρο «Σαμαρτζή» (απόκομμα από την «Αθηναϊκή» φ. 2/5/1962). ΑΣΚΙ.

¹⁹⁰ Για μια συνολικότερη παρουσίαση βλέπε: Γ. Κουκουλές, *Το εργατικό κίνημα και ο μύθος του Σίσυφου, 1964-1966*. Οδυσσέας, 2000.

προερχόταν σε μεγάλο βαθμό από νέους, αγροτικών οικογενειών¹⁹¹. Οι λόγοι πρέπει να αναζητηθούν στην χαμηλή παραγωγικότητα της ελληνικής καλλιέργειας, εξαιτίας της μικρής αγροτικής ιδιοκτησίας, του χαμηλού επιπέδου των μέσων αγροτικής παραγωγής, του κυκλώματος των μεσαζόντων στην εμπορεία των αγροτικών προϊόντων, στα ακριβά λιπάσματα κ.ο.κ. Συνεπώς, τα αγροτικά στρώματα ήταν εντελώς εκτεθειμένα στους κινδύνους: μια χρονιά με κακή σοδειά ή απρόβλεπτες εναλλαγές του καιρού μπορούσε να φέρει στο χείλος της καταστροφής πολλούς αγρότες. Αυτό με τη σειρά του είχε ως αποτέλεσμα την μεγάλη εξάρτηση των αγροτικών στρωμάτων από τις κρατικές επιδοτήσεις, οι οποίες ήταν μάλλον ανεπαρκέστες. Τα παραπάνω προβλήματα διογκώθηκαν με την σύνδεση της Ελλάδας με την Κοινή Αγορά. Σύνδεση, με την οποία τα ελληνικά αγροτικά προϊόντα θα αντιμετώπιζαν τον ανταγωνισμό από τα παραχθέντα ,με πολύ ευνοϊκότερους όρους, αντίστοιχα ευρωπαϊκά αγροτικά προϊόντα¹⁹².

Παράλληλα, η διαχείριση των αγροτικών πληθυσμών από το καθεστώς, ήταν τέτοια, ούτως ώστε να μην επαναληφθεί ξανά το Εαμικο προηγούμενο της μαζικής ενεργοποίησης και αυτοθέσμησης των αγροτικών στρωμάτων¹⁹³. Το κλίμα τρομοκρατίας και πιέσεων, με τον ασφυκτικό έλεγχο των αγροτικών συνεταιρισμών¹⁹⁴, την δραστηριότητα των «Ταγμάτων Εθνικής Ασφάλειας» (ΤΕΑ), την απομόνωση των ορεινών περιοχών ήταν το απαραίτητο συμπλήρωμα στο πλέγμα των πελατειακών σχέσεων και εξαρτήσεων από τις κρατικές επιδοτήσεις. Αυτό ήταν το πλαίσιο πάνω στο οποίο αποσπάστηκε η υποστήριξη των αγροτικών στρωμάτων στο μετεμφυλιακό καθεστώς. Υποστήριξη, η οποία στις εκλογές μετουσιωνόταν σε μεγάλη δυναμική της ΕΡΕ στην ύπαιθρο. Η περίπτωση των εκλογών του 1961, ήταν ενδεικτική¹⁹⁵. Κατά συνέπεια, όποιο κόμμα φιλοδοξούσε να αποπέμψει την ΕΡΕ από την κυβερνητική αρχή και να αναδιατάξει τον συσχετισμό δύναμης, έπρεπε να ανατρέψει, τουλάχιστον εν μέρει, το πολιτικό κλίμα στην ύπαιθρο. Η άνοδος των κινητοποιήσεων στον αγροτικό χώρο από το '62 και ύστερα, κυρίως των σουλτανινοπαραγωγών και των καπνοπαραγωγών, με αίτημα τις καλύτερες τιμές για τα προϊόντα τους και η σκληρή αντιμετώπιση τους από την κυβέρνηση, οδήγησαν στη διόγκωση της δυσαρέσκειας. Ταυτόχρονα, σχετικά με τις άμεσες οικονομικές διεκδικήσεις, η Ε.Κ., υποσχέθηκε την ικανοποίηση των αιτημάτων για τις τιμές, διακανονισμό των αγροτικών χρεών, φορολογικές ελαφρύνσεις με παράλληλη ενίσχυση των αγροτικών

¹⁹¹ Χ.Βερναρδάκης- Γ. Μαύρης, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες*. ο.π., σελ. 129-130.

¹⁹² Σπ. Σακελλαρόπουλος, *«Η επίδραση του αγροτικού κινήματος...»* ο.π.

¹⁹³ Μπέικος Γεωργούλας, *Η λαϊκή εξουσία στην ελεύθερη Ελλάδα*. Θεμέλιο, 1979.

¹⁹⁴ Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση*. ο.π. σελ. 591-600.

¹⁹⁵ Γ. Κάτρης, *Η γέννηση του νεοφασισμού στην Ελλάδα*. Παπαζήσης, 1974. σελ. 108-132.

συντάξεων¹⁹⁶. Οι περισσότερες υποσχέσεις μάλιστα, έγιναν πράξη από την πρώτη κυβέρνηση της Ε.Κ., των «50 ημερών»¹⁹⁷. Γεγονός, που συνέβαλε στην μετατόπιση μεγάλου κομματιού του αγροτικού πληθυσμού, κυρίως στις πεδινές περιοχές, απευθείας από την ΕΡΕ στην Ε.Κ., στις εκλογές του 1964¹⁹⁸.

Προς αυτή την κατεύθυνση, σημαντική ήταν η συμβολή της προσπάθειας για την ανατροπή του πολιτικού κλίματος στην ύπαιθρο, την προηγούμενη διετία. Από την πλευρά της Ε.Κ. αυτό επιχειρήθηκε μέσω των συνεχόμενων περιοδίων στελεχών και βουλευτών του κόμματος στις επαρχίες και την ενεργή συμπαράσταση και πολιτική κάλυψη στους αγροτικούς αγώνες της περιόδου 1962-1963.

Οι σημαντικότερες κινητοποιήσεις ήταν αυτές των σουλτανινοπαραγωγών της Κρήτης το Καλοκαίρι του 1962 και των καπνοπαραγωγών της Αιτωλοακαρνανίας, τον Σεπτέμβρη του ίδιου έτους. Μάλιστα, στις κινητοποιήσεις των καπνοπαραγωγών, η τοπική χωροφυλακή άνοιξε πυρ προς τους συγκεντρωμένους αγρότες, με θύμα τον αγρότη Π. Βλάχο, ο οποίος έγινε σύμβολο των κινητοποιήσεων. Η Ε.Κ. με την δραστηριότητα της και εντός βουλής αλλά και εκτός, προώθησε ενεργά τα αιτήματα των αγροτών. Ενώ, στην περίπτωση της δολοφονίας του Π. Βλάχου, κατέστησε υπεύθυνη την ΕΡΕ, ζητώντας της να εγκαταλείψει την κυβέρνηση¹⁹⁹.

Επίσης, η προσπάθεια της Ε.Κ. να διεξαχθούν οι εκλογές του 1963 από γνήσια υπηρεσιακή κυβέρνηση με το σύστημα της απλής αναλογικής, ήταν πολύ σημαντικός παράγοντας για την αποκλιμάκωση των πιέσεων στην ύπαιθρο. Κατά την Ε.Κ. η διεξαγωγή των εκλογών από υπηρεσιακή κυβέρνηση ήταν ο αναγκαίος όρος ώστε να διασφαλιστεί η πολιτική αποστασιοποίηση των σωμάτων ασφαλείας, τουλάχιστον κατά την διάρκεια των εκλογών, η ανεξαρτησία του ραδιόφωνου από την κυβέρνηση και η ουδετερότητα των κρατικών λειτουργιών που θα διενεργούσαν τις εκλογές.²⁰⁰ Πιο συγκεκριμένα, μετά την δολοφονία του βουλευτή της ΕΔΑ, Λαμπράκη στην Θεσσαλονίκη, τον Μάιο του 1963, από παρακρατικούς, με εμπλοκή της χωροφυλακής, λόγω της έκρυθμης κοινωνικής δυσaréσκειας, η κυβέρνηση της ΕΡΕ κλονίστηκε. Τον Ιούνιο του 1963, με αφορμή διαφωνία του με τα Ανάκτορα για το βασιλικό ταξίδι στο Λονδίνο, ο πρωθυπουργός της ΕΡΕ, Κ. Καραμανλής, υπέβαλε την παραίτηση του. Πολύ σύντομα, ορκίστηκε κυβερνητικό σχήμα προερχόμενο από

¹⁹⁶ Γ. Παπανδρέου, *ο πολιτικός λόγος*: «Οι προγραμματικές δηλώσεις της κυβερνήσεως της ΕΚ» ο.π και προεκλογικοί λόγοι Γ. Παπανδρέου σε Αθήνα & Θεσσαλονίκη, ο.π.

¹⁹⁷ Σπ. Λιναρδάτος, *από τον εμφύλιο.. ο.π. Τόμος Δ', σελ. 339-344.*

¹⁹⁸ Ηλ. Νικολακόπουλος, *η «καχεκτική» δημοκρατία.. ο.π. σελ. 303-338.*

¹⁹⁹ «Ελευθερία», φ.27/7/1962 & 11/9/62. <http://efimeris.nlg.gr/ns/main.html>

²⁰⁰ Λόγος του Γ. Παπανδρέου στην συγκέντρωση της πλατείας Κλαυθμώνος & Δηλώσεις Γ. Παπανδρέου για τον ορισμό της υπηρεσιακής κυβέρνησης Μαυρομιχάλη. «Ελευθερία» φ.6/9/1963 & 29/9/1963. <http://efimeris.nlg.gr/ns/main.html>

την ΕΡΕ, υπό τον υπουργό εμπορίου της κυβέρνησης Καραμανλή, Π. Πιπινέλη. Άρχισαν οι διεργασίες για τους όρους και το σύστημα των επερχόμενων εκλογών που φαινόταν πως δεν θα αργούσαν. Τότε, η κύρια δραστηριότητα της Ε.Κ. αφορούσε την πτώση της κυβέρνησης Π. Πιπινέλη και την συγκρότηση υπηρεσιακής, κοινής εμπιστοσύνης, για τους λόγους που αναφέραμε παραπάνω. Μάλιστα, δε δίστασε να κινητοποιήσει τον λαϊκό παράγοντα, διοργανώνοντας μεγάλη συγκέντρωση την Πλατεία Κλαυθμώνος στις 5 Σεπτέμβρη του 1963. Παράλληλα, απειλούσε με αποχή από τις εκλογές, εάν δεν ικανοποιούνταν τα αιτήματα της, την ίδια στιγμή που η ΕΔΑ εμφανιζόταν πιο συγκρατημένη. Το ρίσκο που ανέλαβε εξελίχθηκε θετικά, αφού τελικά ο Βασιλιάς, που στο ενδιάμεσο είχε αναλάβει την πρωτοβουλία των κινήσεων, υποχώρησε, ορίζοντας υπηρεσιακή κυβέρνηση, με πρωθυπουργό –κοινής αποδοχής- τον Αρεοπαγίτη Στ. Μαυρομιχάλη. Προκηρύχθηκαν και επίσημα οι εκλογές για της 3^{ης} Νοέμβρη του 1963. Όντως, η κυβέρνηση Μαυρομιχάλη, στο ενδιάμεσο, πήρε μέτρα για την διασφάλιση της ελεύθερης διεξαγωγής των εκλογών, αφοπλίζοντας τα ΤΕΑ, αντικαθιστώντας τους νομάρχες από εισαγγελείς, καθώς και τους αρχηγούς των σωμάτων ασφαλείας²⁰¹.

Στην παραπάνω προσπάθεια για την ανατροπή του πολιτικού κλίματος στην ύπαιθρο, η Ε.Κ. δεν ήταν μόνη. Σημαντική ήταν η συνεισφορά και των άλλων αγωνιζόμενων τμημάτων του κοινωνικού σώματος. Κυρίως συνέβαλε η δράση του φοιτητικού κινήματος. Άλλο ένα στοιχείο που ενισχύει την άποψη, πως οι κοινωνικές διεκδικήσεις την διετία 1962-1963 είχαν πολιτικές απολήξεις, ξεκάθαρα επηρεασμένες από το κλίμα του «ανένδοτου». Ειδικότερα, η «Δ.Α.Σ. 114» προέτρεπε, με διακήρυξη της, στους φοιτητές, πως ενόψει των καλοκαιρινών διακοπών και την επιστροφή των περισσότερων στις επαρχίες τους, να διαδώσουν της *«δημοκρατικές εφημερίδες, να διοργανώσουν ομιλίες και συζητήσεις αναλύοντας το νόημα του 1-1-4 και την κατάλυση της δημοκρατίας από την κυβέρνηση»*²⁰². Στο ίδιο πλαίσιο, εντάσσεται και η περιοδεία των ΔΕΣΠΑ και «Δ.Α.Σ. 1-1-4», τον Σεπτέμβρη του 1962, στα χωριά των αγωνιζόμενων καπνοπαραγωγών της Αιτωλοακαρνανίας, στα οποία επισκέφτηκαν τους τραυματίες των συγκρούσεων και τον τάφο του δολοφονημένου Π. Βλάχου²⁰³.

²⁰¹ Σπ. Λιναρδάτος, *από τον εμφύλιο..* ο.π. σελ. 309-326.

²⁰² Συλλογή Γ. Γιαννουλόπουλου, φακ. 50, υποφάκ. 2. Δ.Α.Σ. 1-1-4: Διακήρυξη (αχρονολόγητη). ΕΜΙΑΝ.

²⁰³ «Αυγή» φ. 12/9/1963, ΑΣΚΙ. & «Ελευθερία» φ. 13/9/1963. <http://efimeris.nlg.gr/ns/main.html>

3. Η Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά (ΕΔΑ). Προσεγγίσεις για το Κέντρο: Το πρόγραμμα, η στρατηγική, οι ερμηνείες και τα πολιτικά επίδικα (1956-1967).

3.1. Η πολιτική και οι πρωτοβουλίες του ΚΚΕ για τον ανασυγκρότηση του αριστερού κινήματος στην Ελλάδα μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο.

3.1.1. Η κατάσταση στο ΚΚΕ μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο.

Η εμπλοκή του ΚΚΕ στον Εμφύλιο Πόλεμο, αλλά και η οδυνηρή ήττα που υπέστη είχαν τεράστιο κόστος. Τα ποσοτικά στοιχεία είναι αποκαλυπτικά. Στον ΔΣΕ άνηκε η συντριπτική πλειοψηφία των 80.000 θυμάτων, των πολεμικών συγκρούσεων. Επίσης, 60.000 περίπου ήταν οι πολιτικοί πρόσφυγες, ενώ άλλοι 150.000 χιλιάδες βρέθηκαν είτε ως πολιτικοί κρατούμενοι είτε ως πολιτικοί εξόριστοι²⁰⁴.

Βέβαια, οι απώλειες δεν ήταν μόνο ποσοτικής φύσεως, αλλά και ποιοτικής. Το ΚΚΕ βρέθηκε μετά τις συγκρούσεις οργανωτικά και πολιτικά αποδιοργανωμένο: οι περισσότερες οργανώσεις του στην Ελλάδα είχαν διαλυθεί και όσες είχαν απομείνει, κυρίως στην Αθήνα, βρίσκονταν σε καθεστώς βαθιάς παρανομίας, χωρίς σύνδεση μεταξύ τους και με τεράστιες δυσκολίες στην πολιτική τους παρέμβαση. Επίσης οι κοινωνικές και πολιτικές συμμαχίες, που με τόση προσπάθεια και φροντίδα είχε προωθήσει το ΚΚΕ στα πλαίσια του ΕΑΜ, είχαν διαρραγεί. Τέλος, η στρατηγική που θα ακολουθούσε το κόμμα μετά το τέλος του Εμφυλίου θα ήταν εξαιρετικά αντιφατική, όπως θα δούμε, δυσκολεύοντας περαιτέρω την αναγκαία πολιτική και οργανωτική του ανασυγκρότηση.

Πράγματι, η σύγκρουση δύο διαφορετικών πολιτικών αναγκών: της προώθησης της πολιτικής εξομάλυνσης στην Ελλάδα, παράλληλα με την εξεύρεση όσο το δυνατόν «ανώδυνων» πολιτικών ερμηνειών για την εμπλοκή και την ήττα στον Εμφύλιο Πόλεμο, ώστε να μην υποσκαφθεί περαιτέρω το κύρος της ζαχαριαδικής ηγεσίας, οδήγησαν στην εκ παραλλήλου ύπαρξης δύο αλληλοαναιρούμενων πολιτικών στρατηγικών. Η πρώτη πολιτική στρατηγική ήταν η συνέχεια, στις νέες συνθήκες, του Εαμικού υποδείγματος: δημιουργία ενός πλατιού δημοκρατικού συνασπισμού στη βάση ενός ελάχιστου προγράμματος δημοκρατικού μετασχηματισμού της χώρας. Η δεύτερη στρατηγική ήταν σχετική με την πολιτική γραμμή του ΚΚΕ την τελευταία

²⁰⁴ Μιχάλης Λυμπεράτος, *Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ..* ο.π., σελ. 29-30.

περίοδο του εμφυλίου πολέμου: Η κατάσταση στην χώρα κρινόταν ως «επαναστατική», θέτοντας ως άμεσο στόχο την «σοσιαλιστική επανάσταση»²⁰⁵. Ενώ, ακόμα και στα φραστικά σχήματα, υπήρχαν τοποθετήσεις που κατέτειναν προς αυτήν την στρατηγική.

Κατά συνέπεια, δημιουργούταν πολιτική ασάφεια, έτσι που μπορούσε να εκληφθεί από τα μέλη και τους οπαδούς του Κόμματος πως ο πολιτικός στόχος του εκδημοκρατισμού, από έναν πλατύ συνασπισμό, όπως επίσης και τα πολιτικά καθήκοντα που απέρρεαν από αυτήν την στρατηγική, ήταν ένα ξεπερασμένο πολιτικό στάδιο.

Η παραπάνω ασάφεια στην πολιτική στρατηγική του ΚΚΕ, επιδεινωνόταν από την οργανωτική κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει το κόμμα, εξαιτίας των διώξεων και της κατάστασης παρανομίας στην οποία βρισκόταν. Η κεντρική καθοδήγηση του ΚΚΕ βρίσκονταν στις λαϊκές δημοκρατίες της ανατολικής Ευρώπης, μαζί με ένα μεγάλο μέρος των στελεχών και της βάσης των οπαδών του. Στο εσωτερικό, η συντριπτική πλειονότητα των οπαδών, μελών και στελεχών ήταν είτε εκτοπισμένοι, είτε κρατούμενοι, είτε είχαν αποστασιοποιηθεί εντελώς. Στην ύπαιθρο, που το ΚΚΕ κατά την διάρκεια της κατοχής είχε αποκτήσει ισχυρά ερείσματα²⁰⁶, δεν υπήρχε η δυνατότητα ούτε για την πιο στοιχειώδη πολιτική παρέμβαση. Το γεγονός πως ο ΔΣΕ στελεχώθηκε κυρίως από τις δυνάμεις της Αριστεράς της υπαίθρου, οι αναγκαστικές μετακινήσεις πληθυσμών κατά την διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου, αλλά και η ύπαρξη κρατικών και παρακρατικών ομάδων «προστασίας» του κοινωνικού καθεστώτος, καθιστούσαν το περιβάλλον εξαιρετικά δυσχερές.

Και στις πόλεις, ωστόσο, η κατάσταση δεν ήταν καλύτερη. Το ΚΚΕ το πρώτο διάστημα μετά το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου, οργανωτικά υπήρχε μόνο στην Αθήνα και το Πειραιά και εκεί με τεράστιες δυσκολίες. Τα περισσότερα από τα λίγες εκατοντάδες μέλη ήταν σε καθεστώς διαρκούς παρακολούθησης από τους κατασταλτικούς μηχανισμούς του κράτους ενώ η σύνδεση μεταξύ τους και με την καθοδήγηση, ήταν ελλιπέστατη. Το ίδιο απορυθμισμένη ήταν και η πολιτική αντιπροσώπευση του Π.Γ. του ΚΚΕ στην Ελλάδα. Τα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια συνυπήρχαν τρία καθοδηγητικά κέντρα στην Αθήνα, που και για λόγους συνωμοτικότητας, δεν είχαν πολιτική σύνδεση μεταξύ τους. Το πρώτο -και βασικό- καθοδηγητικό κέντρο ήταν αυτό που βρισκόταν υπό την ηγεσία του εμπείρου στελέχους του ΚΚΕ, Νίκου Πλουμπίδη με την συνεργασία του Νίκου Βαβούδη. Το

²⁰⁵ Παύλος Νεφελούδης, *Στις πηγές της κακοδαιμονίας. Τα βαθύτερα αίτια διάσπασης του ΚΚΕ, 1918-1968*. Gutenberg, 1975. σελ.296-305 & Μιχάλης Λυμπεράτος, στο ίδιο, σελ. 319-342.

²⁰⁶ Μιχάλης Λυμπεράτος, «Αριστερά και καμπές της ταξικής πάλης..», ο.π.

κέντρο αυτό βρισκόταν σε ραδιοεπικοινωνία απευθείας με το Π.Γ. του ΚΚΕ. Δεύτερο κέντρο ήταν αυτό των νεαρών στελεχών που προέρχονταν από την ΕΠΟΝ, με κεντρική φυσιογνωμία των Στ. Κασιμάτη ή «Ορέστη», το οποίο ενισχύθηκε από νέους, απολυμένους από την Μακρόνησο ,μετέπειτα κεντρικά στελέχη της ΕΔΑ, με βασικά στελέχη τους Α. Μπριλλάκη, Π. Παρασκευόπουλο, Π. Κατερίνη. Τέλος, εμφανίστηκε ένα τρίτο καθοδηγητικό κέντρο από στελέχη του ΚΚΕ ,κρατούμενους στις φυλακές Αβέρωφ με επικεφαλής τους Νίκανδρο Κεπέση και Π. Αντωνόπουλο.

Στις πολιτικές πρωτοβουλίες που αναλάμβαναν αυτά τα τρία κέντρα, και κυρίως στο πρώτο, υπό τους Πλουμπίδη-Βαβούδη, παρενέβαινε και ο παλαίμαχος κομμουνιστής, στενός συνεργάτης του ίδιου του Ν. Ζαχαριάδη, Μ. Πορφυρογένης. Ο Μ. Πορφυρογένης βρισκόταν στην Γαλλία και είχε επιφορτιστεί, μαζί με άλλους συνεργάτες του, το καθήκον της υλικής ενίσχυσης των δυνάμεων του ΚΚΕ στην Ελλάδα. Εντούτοις ,ο Μ. Πορφυρογένης, χρησιμοποιώντας το αδιαμφισβήτητο κύρος του και την γενική του αποδοχή, διατηρούσε πολιτικές επαφές με στελέχη και προσωπικότητες της ευρύτερης Αριστεράς όπως τον Ι. Σοφιανόπουλο, τον Μ. Κύρκο, τον Ν. Γρηγοριάδη κ.α.²⁰⁷

Όλα τα παραπάνω παράνομα κλιμάκια επιχειρούσαν να προωθήσουν την πολιτική του ΚΚΕ στην Ελλάδα. Ωστόσο, αποδεδειγμένη ραδιοεπικοινωνία με το Π.Γ. του ΚΚΕ είχε μόνο το κέντρο Πλουμπίδη-Βαβούδη. Οι υπόλοιποι καθοδηγητικοί πυρήνες προσπαθούσαν να ερμηνεύσουν την πολιτική του ΚΚΕ, κυρίως όπως διοχετευόταν στις εκπομπές του ραδιοφωνικού σταθμού του ΚΚΕ, που εξέπεμπε από την Ρουμανία, την «Ελεύθερη Ελλάδα». Λόγω ότι και η ίδια πολιτική του ΚΚΕ ήταν συγκεχυμένη ανάμεσα σε δύο διαφορετικές στρατηγικές, όπως παρουσιάσαμε παραπάνω, η σύγχυση ανάμεσα στα όρια των αρμοδιοτήτων των καθοδηγητικών κέντρων του ΚΚΕ, ήταν δεδομένη. Υπήρχε, δηλαδή, δυσκολία να αποσαφηνιστεί ποιος εκπροσωπεί τι και κυρίως ποια πολιτική προωθούσε, εκ μέρους του ΚΚΕ, στην Ελλάδα.

Το ΚΚΕ με την σειρά του προσπάθησε να αντιμετωπίσει αυτή την σύγχυση αρμοδιοτήτων, αποστέλλοντας στη χώρα, παράνομα, κεντρικά στελέχη του, όπως τον Ν. Μπελογιάννη και τον Νίκο Ακριτίδη²⁰⁸. Πιο αποσαφηνισμένο πολιτικό σχέδιο είχε το κλιμάκιο Πλουμπίδη-Βαβούδη. Σε αυτό συνέβαλε το γεγονός πως είχαν την καλύτερη, από τα άλλα δύο κέντρα, επικοινωνία με το Π.Γ. του ΚΚΕ. Επίσης επειδή είχαν πολύ περισσότερες προσβάσεις στις πολιτικές προσωπικότητες της ευρύτερης

²⁰⁷ Μ. Λυμπεράτος, *Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ..* ο.π. σελ. 262-272 & 277-285.

²⁰⁸ Τμήμα Ιστορίας της Κ.Ε. του ΚΚΕ, «Το ΚΚΕ γεννά Μπελογιάννηδες». 26/04/2010. <http://www.kke.gr>

Αριστεράς και τους παλιούς συμμάχους του ΚΚΕ. Αυτό το σημείο ήταν κεντρικό, μιας και μια από τις συνέπειες του Εμφυλίου Πολέμου, μεταξύ άλλων, ήταν και ότι το ΚΚΕ είχε αποστερηθεί στελέχη ευρύτερου κύρους, με προσπάθειες στον «πολιτικό κόσμο» της εποχής²⁰⁹. Και αυτό, την ίδια στιγμή που το ΚΚΕ, δραστηριοποιούμενο σε συνθήκες βαθιάς παρανομίας, στήριζε –αναγκαστικά– την προώθηση μεγάλου μέρους της πολιτικής γραμμής του, σε εξωκομματικές πολιτικές προσωπικότητες, που συνεργάζονταν μαζί του.

Η πολιτική δραστηριότητα του κέντρου Πλουμπίδη-Βαβούδη αφορούσε κατά κύριο λόγο την προώθηση του σημείου της πολιτικής απόφασης της 6^{ης} Ολομέλειας της Κ.Ε. του ΚΚΕ (Οκτώβρης 1949)²¹⁰ που έθετε ως καθήκον την προώθηση ενός, όσο το δυνατόν, πλατύτερου πολιτικού συνασπισμού, πάνω σε ένα ελάχιστο πρόγραμμα εκδημοκρατισμού της χώρας. Ωστόσο, στην πρώτη πολιτική προσπάθεια τέτοιου τύπου, στην συγκρότηση δηλαδή του πολιτικού συνασπισμού της «Δημοκρατικής Παράταξης» ενόψει των πρώτων εκλογών μετά το τέλος του Εμφυλίου πολέμου, που διεξήχθησαν τον Μάρτιο του 1950, σημαντική ήταν η συμβολή του κέντρου του Παρισιού. Ο Μ. Πορφυρογένης βρισκόταν σε σχετική επαφή με επιστημονικές και πολιτικές προσωπικότητες ευρύτερης ακτινοβολίας, όπως ήταν ο οικονομολόγος Ά. Αγγελόπουλος. Σε πιο συγκεκριμένη συμφωνία ήρθε με τον Ι. Σοφιανόπουλο. Ο Ι. Σοφιανόπουλος ήταν πολιτική προσωπικότητα εγνωσμένου κύρους, προερχόμενος από τον αστικό χώρο, ο οποίος είχε διατελέσει υπουργός της κυβέρνησης του Πλαστήρα το 1945. Κατά την διάρκεια του Εμφυλίου διέμενε στη Γαλλία, έχοντας δραστηριοποιηθεί στο εξωτερικό για την επίτευξη συμβιβαστικής λύσης στην Ελλάδα. Ήταν επίσης αρχηγός και ενός μικρού αριστερού κόμματος, το οποίο δε συμμετείχε στο ΕΑΜ, της «Ένωσης Δημοκρατικών Αριστερών». Η συμφωνία με τον Μ. Πορφυρογένη για την ανάληψη πρωτοβουλίας για την δημιουργία ενός «δημοκρατικού συνασπισμού» ενόψει των εκλογών του 1950, αποτέλεσε το σημείο που επιτάχυνε τις εξελίξεις για την συγκρότηση της «Δημοκρατικής Παράταξης». Ο Ι. Σοφιανόπουλος επέστρεψε στην Αθήνα στις αρχές του 1950 και ανέλαβε δράση. Σε λίγο διάστημα η ίδρυση της «Δημοκρατικής Παράταξης» ήταν γεγονός.²¹¹

3.1.2. Οι πρώτες προσπάθειες. Δημοκρατική Παράταξη και Δημοκρατικός Συναγερμός.

²⁰⁹ Μ. Λυμπεράτος, στο ίδιο, σελ. 258

²¹⁰ Αναλυτικότερα: Ριζοσπάστης, φ. 22/5/2011. Ένθετο: «Καινούργια κατάσταση, καινούργια καθήκοντα. Ομιλία του Ν. Ζαχαριάδη»

<http://www.rizospastis.gr/page.do?publDate=22/5/2011&id=13566&pageNo=1>

²¹¹ Τ. Τρίκας, *ΕΔΑ, 1951-1967.. ο.π., σελ.71-78*

Η «Δημοκρατική Παράταξη» (Δ.Π.) ιδρύθηκε κυρίως από πρόσωπα και πολιτικές οργανώσεις του ευρύτερου χώρου της αριστεράς, τα οποία δεν είχαν συμμετάσχει στον Εμφύλιο. Υπό τον φόβο της ποινικοποίησης της Δ.Π. αλλά και του κινδύνου ηγεμονίας του ΚΚΕ στο εσωτερικό της, επιχειρήθηκε να αποκλειστούν πολιτικές ομάδες και οργανώσεις που δεν είχαν αποκρούσει την συνεργασία με το ΚΚΕ. Αυτός ο αποκλεισμός αφορούσε πολιτικούς και ομαδοποιήσεις όπως το Σοσιαλιστικό Κόμμα, του παλαίμαχου αριστερού Ι. Πασαλίδη, τον Μ. Κύρκο κ.α.²¹² Τελικά, η Δ.Π. ιδρύθηκε από το «Σοσιαλιστικό Κόμμα- Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας» (ΣΚΕΛΔ) των Σβώλου-Τσιριμώκου, τους «Αριστερούς Φιλελεύθερους» των Νεοκ. Γρηγοριάδη και Φ. Χατζήμπεη και την «Ένωση Δημοκρατικών Αριστερών» (Εν.Δ.Α.) του Ι. Σοφιανόπουλου. Από αυτές τις πολιτικές οργανώσεις, το ΣΚΕΛΔ είχε την μεγαλύτερη αντιπαλότητα με το ΚΚΕ, εξαιτίας της προσπάθειάς του να συγκροτήσει έναν διακριτό αριστερό χώρο, σαφώς διαχωρισμένο από το ΚΚΕ. Το ΣΚΕΛΔ, επίσης, ήταν αυτό που επέμενε περισσότερο στην σύμπυξη «δημοκρατικού μετώπου» υπό την ηγεσία του Πλαστήρα. Υποχώρησε από αυτή την αξίωση και προχώρησε με την Δ.Π. όταν ο ίδιος ο Πλαστήρας κατέστησε σαφές πως δεν θα συνεργαζόταν με κόμματα ύποπτα για «συνοδοιπορία», διότι κάτι τέτοιο θα έθετε σε τριγμούς την αποδοχή του ίδιου και την συνοχή του πολιτικού κόμματος που είχε ιδρύσει, της ΕΠΕΚ, εξαιτίας των αναμένων ενστάσεων που θα πρόβαλλε ο αμερικάνικος παράγοντας²¹³. Από την άλλη, ο Ι. Σοφιανόπουλος, είχε αναδειχθεί ως ο συνδετικός κρίκος μεταξύ του ΚΚΕ και των υπόλοιπων ηγετών της Δ.Π.

Η Δ.Π. κατήλθε στις εκλογές της 5^{ης} Μαρτίου του 1950, με πρόγραμμα ειρήνευσης, εκδημοκρατισμού, άρσης των μέτρων του εμφυλίου και κοινωνικής πρόνοιας. Σημείο τριβής με το ΚΚΕ αποτέλεσε η αποδοχή ή όχι της οικονομικής βοήθειας του σχεδίου «Μάρσαλ» από την Δ.Π. Η Δ.Π. απέσπασε ποσοστό της τάξεως του 9.8% εκλέγοντας 18 βουλευτές. Η επιτυχία της στα μεγάλα αστικά κέντρα ήταν ακόμα μεγαλύτερη, με ποσοστά που κυμαίνονταν από 20% έως 25% που την καθιστούσαν σε αρκετές περιπτώσεις πρώτη πολιτική δύναμη. Για την εκλογική υποστήριξη της Δ.Π. δραστηριοποιήθηκε και το κέντρο Πλουμπίδη-Βαβούδη, με επιλεγμένη σταυροδοσία. Η κατανομή των σταυρών, ειδικά στην περιοχή της πρωτεύουσας, επιβεβαίωσε τον ηγεμονικό ρόλο του ΚΚΕ στην συνείδηση των ψηφοφόρων της Δ.Π. Αξιόλογη επιρροή, κατέγραψαν και οι υποψήφιοι του ΣΚΕΛΔ. Έτσι, από τους 18 βουλευτές της Δ.Π., οι 8 άνηκαν στο ΣΚΕΛΔ, οι οποίοι μάλιστα διαφοροποιήθηκαν αμέσως από την

²¹² Μ. Λυμπεράτος, *Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ.*, σελ. 62-65

²¹³ Σ.Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο.* Τόμος Α', ο.π., σελ. 72-84.

κοινοβουλευτική ομάδα της Δ.Π., αφήνοντας την με 10 βουλευτές υπό τον Ι. Σοφιανόπουλο²¹⁴. Από τους υπόλοιπους 10, δυο φέρονταν να ήταν άμεσες επιρροές του ΚΚΕ: ο Δ. Χριστάκος και ο Ι. Δημητρόπουλος.²¹⁵

Η Δ.Π. από την ίδρυση της κατέδειξε πως ήταν ένα αντιφατικό εγχείρημα, που περισσότερο λειτούργησε ως «λύση ανάγκης» για την παρέμβαση της Αριστεράς στις εκλογές του 1950. Υπήρχε η αίσθηση δηλαδή, πως δεν είχε την απαραίτητη στέρεα βάση ώστε να μακροημερεύσει. Δεν ήταν μόνο η δεδομένη αντιπαλότητα μεταξύ ΣΚΕΛΔ και ΚΚΕ, το οποίο ΚΚΕ είχε τον πρώτο λόγο στο κύριο όγκο των ψηφοφόρων της Δ.Π., με την επιμονή του ΣΚΕΛΔ στην συνεργασία με τον Πλαστήρα και τον διαχωρισμό-αποκλεισμό του ΚΚΕ από τις διεργασίες στον ευρύτερο χώρο της αριστεράς. Το αίσθημα διάλυσης της Δ.Π. ενίσχυε και η μεγάλη ανομοιογένεια πολιτικών απόψεων και προτεραιοτήτων μεταξύ των υπόλοιπων βουλευτών της και οι συνεχόμενες τριβές μεταξύ των συμβαλλόμενων δυνάμεων της Δ.Π. και του ΚΚΕ. Οπότε, το ΚΚΕ, από πολύ νωρίς προσανατολίστηκε στην δημιουργία ενός πιο στέρεου συνασπισμού, με τον χαρακτήρα πολιτικού μορφώματος. Η ανάληψη πρωτοβουλιών από πολιτικές προσωπικότητες ευρύτερης αποδοχής, οι οποίες βρίσκονταν σε πολιτική επικοινωνία με το ΚΚΕ, αποτέλεσαν και πάλι την βασική μέθοδο με την οποία επιχειρήθηκε τούτο.

Για αυτό το σκοπό, από την άνοιξη του 1950, δραστηριοποιήθηκε ο παλιός πολιτικός, Μιχάλης Κύρκος, ηγέτης του Εαμικού «Δημοκρατικού Ριζοσπαστικού Κόμματος» (ΔΡΚ), ο οποίος μόλις είχε αποφυλακιστεί²¹⁶. Πρώτο βήμα, αποτέλεσε η δημιουργία πολιτικής εφημερίδας, κάτι που πραγματώθηκε στις 17 Αυγούστου του 1950, με την κυκλοφορία του «Δημοκρατικού». Εκδότης ήταν ο λογοτέχνης Γ. Αγγέλου, διευθυντής ο Δ. Χριστάκος και πολιτικός αρθρογράφος ο Μ. Κύρκος. Για την έκδοση της εφημερίδας εργάστηκε και ο Ν. Μπελογιάννης, που στο μεταξύ είχε έρθει στην Ελλάδα παράνομα, απεσταλμένος του Π.Γ. του ΚΚΕ, αναλαμβάνοντας και την καθοδήγηση των παράνομων οργανώσεων²¹⁷.

Ο προοδευτικός εκφυλισμός της Δ.Π. κλιμάκωσε τις ζυμώσεις για την δημιουργία ενός νέου, με μεγαλύτερη συνοχή, αριστερού μετώπου, με ορίζοντα τις δημοτικές εκλογές του Απρίλη του 1951. Στις ζυμώσεις αυτές, η συμμετοχή του ΚΚΕ ήταν ενεργότερη από τις αντίστοιχες ζυμώσεις για την δημιουργία της Δ.Π. υπό την καθοδήγηση του Ν. Μπελογιάννη. Οι τριγμοί της σύλληψης του Ν. Μπελογιάννη, τον Δεκέμβρη του 1950, και το κλείσιμο του «Δημοκρατικού» οδηγούν στην οριστική διάλυση της Δ.Π. και

²¹⁴ Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η «καχεκτική» δημοκρατία..* ο.π., σελ. 102-125.

²¹⁵ Μ. Λυμπεράτος, *Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ..* ο.π. σελ. 75.

²¹⁶ Μ. Λυμπεράτος, στο ίδιο, σελ. 77-80.

²¹⁷ Τ. Τρίκας, *ΕΔΑ 1951-1967..* ο.π., σελ. 109.

παράλληλα στην ίδρυση του «Δημοκρατικού Συναγερμού» (Δ.Σ.) στις αρχές του 1951. Τα στελέχη που ίδρυσαν τον Δ.Σ. είχαν στενότερες σχέσεις με το ΚΚΕ από αυτά της Δ.Π. Αυτά τα στελέχη ήταν οι Δ. Χριστάκος, Δ. Μαριόλης, Φ. Χατζήμπεης, Μ. Κύρκος κ.α. Επίσης, συμμετέχουν και ο Κ. Μπασιάκος, στενός συνεργάτης του Πλουμπίδη, ο οποίος μετά την σύλληψη Μπελογιάννη ανέλαβε εκ νέου την καθοδήγηση του παράνομου κλιμακίου του ΚΚΕ. Επίσης, συμμετοχή είχαν και λογοτέχνες, όπως ο Κοσμάς Πολίτης, ο Κ. Κοτζιάς κ.α. Πολλοί από αυτούς ήταν μέλη της ΚΟΒ λογοτεχνών του ΚΚΕ, που απέφυγε τις διώξεις κατά την περίοδο του Εμφύλιου αλλά και μετέπειτα²¹⁸.

Ο Δ.Σ. ανέλαβε την πρωτοβουλία των κινήσεων στις διεργασίες στο χώρο της αριστεράς, ενόψει των δημοτικών εκλογών του Απριλίου του 1951. Συσπειρώνοντας στο εσωτερικό του πρόσωπα και πολιτικές ομάδες του μεταπολεμικού ΕΑΜ, οι οποίοι είτε είχαν αποκλειστεί από την Δ.Π., είτε δεν είχαν συμμετάσχει σε αυτήν, επιχείρησε εκ νέου την ανασύνθεση του χώρου της Αριστεράς. Κλειδί των διεργασιών αυτών ήταν οι διαπραγματεύσεις για την συγκρότηση ενός, όσο το δυνατόν ευρύτερου ψηφοδελτίου της αριστεράς για τον δήμο της Αθήνας, με επικεφαλής ένα προβεβλημένο πρόσωπο, ευρείας αποδοχής. Στις διαπραγματεύσεις συμμετείχαν και οι συνιστώσες της Δ.Π. συμπεριλαμβανομένου και του ΣΚΕΛΔ. Τα προβλήματα στις διεργασίες αυτές, ήταν ίδιας φύσεως με αυτά που είχαν προκύψει και με την Δ.Π., που την είχαν οδηγήσει στον εκφυλισμό της.

Πιο συγκεκριμένα, οι δυσκολίες είχαν να κάνουν με τις διαφορετικές εκτιμήσεις επί του πολιτικού προγράμματος, σε συνάρτηση με την διεκδίκηση της πρωτοκαθεδρίας του ΣΚΕΛΔ, στο υπό εκκώλαψη μέτωπο. Το ΣΚΕΛΔ, αλλά και ο Ι. Σοφιανόπουλος, διεκδικούσαν ένα πιο μετριοπαθές πρόγραμμα²¹⁹, ούτως ώστε να μην αποκόψουν οριστικά τους διαύλους επικοινωνίας με την ΕΠΕΚ, στην συνεργασία με την οποία συνέχισαν να προσβλέπουν. Τέλος, ένας ακόμη λόγος τριβής, είχε να κάνει με τους υποψήφιους που θα προέρχονταν από το Δ.Σ., στους δημοτικούς συνδυασμούς. Το ΣΚΕΛΔ και ο Ι. Σοφιανόπουλος επεδίωκαν να ελαχιστοποιήσουν τους υποψήφιους του Δ.Σ., όπως επίσης και από αυτούς τους υποψήφιους να εξέλειπαν οι καταγεγραμμένοι ως φίλοι του ΚΚΕ. Οι επιδιώξεις αυτές του ΣΚΕΛΔ και του Ι. Σοφιανόπουλου ήταν σχετικές με τις φοβίες τους απέναντι στο ΚΚΕ και την επιρροή του, εντός του αριστερού μετώπου. Φόβος υπήρχε απέναντι στην ταύτιση του

²¹⁸ Τ. Τρίκας, στο ίδιο, σελ. 112.

²¹⁹ Σ. Λιναρδάτος, στο ίδιο, σελ. 219-220.

αριστερού μετώπου με το ΚΚΕ και την πολιτική του, και τις ανάλογες διώξεις που μπορεί να επέφερε αυτό αλλά και απέναντι στην πολιτική ηγεμονία του κόμματος²²⁰.

Οι διαφωνίες αυτές οδήγησαν εν τέλει, στην δημιουργία δύο διαφορετικών ψηφοδελτίων, για την διεκδίκηση του δήμου της Αθήνας, από τον χώρο της Αριστεράς. Η μία ήταν του Δ.Σ. με υποψήφιο δήμαρχο τον υφηγητή της Ιατρικής Γ. Σπηλιόπουλο και η άλλη, που υποστηρίχθηκε από το ΣΚΕΛΔ και την Εν.Δ.Α. του Ι. Σοφιανόπουλου, του πρώην αρεοπαγίτη Δ.Γονατά, υποψήφιου βουλευτή της ΕΠΕΚ στις εκλογές του 1950. Αν και τα δύο ψηφοδέλτια στο χώρο της Αριστεράς στην Αθήνα ήταν επιζήμια για τις εκλογικές της επιδόσεις, εντούτοις την απελευθέρωσαν από το κλίμα διαφωνιών, παροδικών συγκολλήσεων και διασπάσεων που χαρακτήριζε την περίοδο της Δ.Π. Αυτό, διότι πίσω από τις πολιτικές συγκρούσεις σχετικά με την πολιτική τακτική, το πρόγραμμα ή και τους υποψήφιους αντιπαράσσονταν δύο μακροπρόθεσμες στρατηγικές στο χώρο της Αριστεράς. Η πρώτη ήταν αυτή γύρω από το ΚΚΕ, η οποία αμφισβητούσε περισσότερο και αξίωνε την ανατροπή –έστω και με αντινομίες- του μετεμφυλιακού πλαισίου, όπως αυτό παγιωνόταν. Η δεύτερη συσπειρωνόταν κυρίως γύρω από το ΣΚΕΛΔ που, προσβλέποντας στην συγκρότηση ενός ελληνικού σοσιαλδημοκρατικού χώρου, αποδεχόταν το μετεμφυλιακό καθεστώς, επιδιώκοντας την ενσωμάτωση της Αριστεράς σε αυτό. Η Αριστερά όφειλε, κατά το ΣΚΕΛΔ, να παρεμβαίνει με εποικοδομητικές προτάσεις, εντός των καθεστωτικών ορίων, έχοντας προσανατολισμό κυβερνητικό.²²¹

Συνεπώς, το 16,7% του Γ. Σπηλιοτόπουλου που υποστήριξε ο Δ.Σ. και το 2,2% του Δ. Γονατά των ΣΚΕΛΔ και Εν.Δ.Α. συνέβαλλαν καθοριστικά στο να ξεκαθαριστεί το τοπίο στην δυναμική των δύο αντικρουόμενων στρατηγικών στις μάζες των υποστηρικτών της αριστεράς. Έτσι, μέσω της κατοχύρωσης της δυναμικής της πρώτης στρατηγικής, η πορεία συγκρότησης προς ένα μεγάλο, μαζικό και συνεκτικό κόμμα της ελληνικής αριστεράς, στοιχειοθετήθηκε σε ένα πολιτικό πλάνο περισσότερο αποσαφηνισμένο.

3.1.3. Η ίδρυση της ΕΔΑ.

Η επιτυχία των ψηφοδελτίων που υποστήριξε ο Δ.Σ. στις δημοτικές εκλογές του 1951, όπου αυτά κατήλθαν, επιτάχυνε τις εξελίξεις για την ανασύνθεση του χώρου της Αριστεράς. Επίσης, κατέστησε τον Δ.Σ. τον καθοριστικό κρίκο, των προσπαθειών

²²⁰ Μ. Λυμπεράτος, στο ίδιο, σελ. 86-93.

²²¹ Μ. Λυμπεράτος, στο ίδιο, σελ. 104-105.

ανασύνθεσης και συγκρότησης ενός μαζικού, συνεκτικού, αριστερού μετωπικού σχήματος. Όμως, παρά την επιτυχία του, ο Δ.Σ. δεν μπορούσε να προχωρήσει μόνος του δεδομένου ότι του έλλειπε η απαραίτητη πλατύτητα, πράγμα που αντικατοπτριζόταν στην έλλειψη επιφανών πολιτικών προσώπων στο εσωτερικό του, πλην του Μ. Κύρκου. Το ΚΚΕ, με τη σειρά του, επεδίωκε να συγκροτήσει ένα πολιτικό μέτωπο, τύπου ΕΑΜ, με λειτουργία κόμματος και όχι συνασπισμού. Συνεπώς, δεν προσέβλεπε σε ένα πολιτικό σχήμα με «καθαρή» γραμμή και πολιτικά «στενή» φυσιογνωμία. Ζητούμενο ήταν ένα πλατύ μέτωπο, σε ορθή πολιτική και ιδεολογική κατεύθυνση. Κατά συνέπεια, το προφίλ της πολιτικής ιδεολογίας του μετώπου αυτού, όφειλε να έχει στοιχεία «δημοκρατικής απελευθέρωσης», συνδεδεμένης με τον πρόβλημα εξάρτησης της χώρας και της κυριαρχία των ΗΠΑ σε αυτήν²²². Αυτή η πολιτική ιδεολογία θα είχε την δυνατότητα να ισορροπεί ανάμεσα στην εκ βάθρων αμφισβήτηση του μετεμφυλιακού πλαισίου, παράλληλα με έναν πολιτικό λόγο με πανεθνική και διαστρωματική εμβέλεια.

Το καλοκαίρι του 1951 προκηρυχτήκαν εκλογές για της 9 του Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους. Στο μεταξύ, 6 βουλευτές της Δ.Π. είχαν δηλώσει πως προσχωρούσαν στον Δ.Σ., συγκροτώντας την κοινοβουλευτική του ομάδα. Το ίδιο διάστημα υπήρξαν ζυμώσεις στις οποίες συμμετείχαν όλα τα κόμματα, οι ομαδοποιήσεις και οι προσωπικότητες της ελληνικής αριστεράς, περιλαμβάνοντας και αυτούς που είχαν αποκλειστεί από την Δ.Π. Ο Δ.Σ. παράλληλα συγκροτήθηκε περαιτέρω οργανωτικά, αποκρυσταλλώνοντας και το πολιτικό του πρόγραμμα. Με αυτό τον τρόπο άσκησε πίεση, ούτως ώστε να κινηθούν γρηγορότερα οι διεργασίες στον χώρο της Αριστεράς. Σε αυτό το πνεύμα έλαβαν χώρα συναντήσεις σε σπίτια στελεχών όλη την Άνοιξη και το Καλοκαίρι του 1951. Την περίοδο του Καλοκαιριού οι διαπραγματεύσεις έγιναν πιο συγκεκριμένες. Κεντρικές φυσιογνωμίες των διαπραγματεύσεων αυτών αναδείχθηκαν ο Ι. Πασαλίδης και ο Μ. Κύρκος.

Σημείο τριβής ανάμεσα στους εμπλεκόμενους αποτελούσε η κατοχύρωση της ισοτιμίας των συνεργαζόμενων απέναντι στο ΚΚΕ και τις επιρροές του. Αφού γρήγορα απορρίφθηκε κάθε σκέψη ενσωμάτωσης της υπόλοιπης Αριστεράς στον Δ.Σ. και συμφωνήθηκε η ίδρυση νέου σχήματος, ήρθε στο φως το κεντρικό σημείο τριβής: Το νέο σχήμα θα λειτουργούσε ως ενιαίο κόμμα ή συνασπισμός; Το ΚΚΕ προωθούσε ενεργά την πρώτη επιλογή, οι συνεργαζόμενοι την δεύτερη. Αυτό, διότι το ΚΚΕ, ως ο κύριος τροφοδότης των οργανωμένων δυνάμεων, θα μπορούσε ασφαλέστερα να καθορίσει τις πολιτικές επιλογές του σχήματος εάν λειτουργούσε ως ενιαίο κόμμα. Επίσης, αυτό θα διασφάλιζε την μακροήμερευση του σχήματος Η

²²² Μ. Λυμπεράτος, στο ίδιο, σελ. 115.

αποσαφήνιση της πολιτικής στρατηγικής του σχήματος, παράλληλα με την κατοχύρωση της ενιαίας κίνησης από την βάση ως την κορυφή, θα απέτρεπε να επαναληφθεί το προηγούμενο της Δ.Π. Αντίθετα, οι συνεργαζόμενοι εκτιμούσαν πως θα εξασφάλιζαν περισσότερο «χώρο» για τις απόψεις τους στο σχήμα, εάν αυτό λειτουργούσε υπό την μορφή συνασπισμού. Τελικά συμφωνήθηκε μια υβριδική μορφή λειτουργίας, η οποία υιοθετούσε πολλά στοιχεία ενιαίου κόμματος, στην πρακτική λειτουργία, κατοχυρώνοντας παράλληλα τον βαρύνοντα ρόλο των συνεργαζόμενων στις κορυφές της ΕΔΑ²²³.

Το σχήμα εν τέλει, ονομάστηκε «Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά» (ΕΔΑ). Στις 8 Αυγούστου του 1951 ανακοινώθηκε η ίδρυση της ΕΔΑ, στον τύπο. Είχε προηγηθεί λίγες μέρες πιο πριν, η υπογραφή του πρακτικού ίδρυσης. Συνιδρυτές ήταν η ΕνΔΑ, το ΔΡΚ, ο Δ.Σ., οι Αριστεροί Φιλελεύθεροι και το Σοσιαλιστικό Κόμμα του Ι. Πασαλίδη. Το ΣΚΕΛΔ υπαναχώρησε την τελευταία στιγμή, διαχωρίζοντας οριστικά την πορεία του, από την πορεία της υπόλοιπης αριστεράς. Οι βασικές προγραμματικές διακηρύξεις της ΕΔΑ σχετίζονταν με τα ζητούμενα του εκδημοκρατισμού, της εθνικής ανεξαρτησίας, της ειρήνης και της κοινωνικής δικαιοσύνης²²⁴. Τέλη του ίδιου μήνα, κυκλοφόρησε και το πρώτο φύλλο της «Δημοκρατικής», ημερήσια εφημερίδα του χώρου της ΕΔΑ, με εκδότη τον Γ. Αγγέλου και πολιτικό αρθρογράφο τον Μ. Κύρκο. Η «Δημοκρατική» κυκλοφόρησε έως τον Ιανουάριο του 1952, ώσπου και έκλεισε με δικαστική εντολή μαζί με το νεολαϊστικό έντυπο «Φρουροί της Ειρήνης», εξαιτίας του νέου γύρου διώξεων που υφίσταντο η αριστερά, λόγω της ανακάλυψης των παράνομων ασυρμάτων του κλιμακίου του ΚΚΕ στην Αθήνα, με τους οποίους επικοινωνούσε με το Π.Γ. του ΚΚΕ στις ανατολικές χώρες. Την θέση της κατόπιν πήρε η εφημερίδα «Αυγή», η οποία κυκλοφόρησε ως όργανο της ΕΔΑ μέχρι και τις 20 Απριλίου του 1967.

Στο επίπεδο της παρέμβασης της ΕΔΑ, στην βάση της κοινωνίας, βαρύνουσας σημασίας ήταν ο ρόλος των νέων. Πιο συγκεκριμένα, στις 15 Αυγούστου του 1951 με την συμβολή της (παράνομης) ΕΠΟΝ, της νεολαίας του Δ.Σ., της Δημοκρατικής Αριστερής Νεολαίας (ΔΑΝ) της Εν.Δ.Α., της Σοσιαλιστικής Νεολαίας Ελλάδας (ΣΝΕ) του Σ.Κ., της Φοιτητικής Αριστερής Νεολαίας των Αριστερών Φιλελεύθερων και της Ριζοσπαστικής Αριστερής Νεολαίας (ΡΑΝ) του ΔΡΚ ιδρύθηκε η Ενιαία Δημοκρατική Νεολαία Ελλάδος (ΕΔΝΕ). Λίγες εβδομάδες αργότερα, πριν τις εκλογές του Σεπτεμβρίου, κυκλοφόρησε το έντυπο της ΕΔΝΕ, «Οι φρουροί της Ειρήνης», με πρωτοβουλία νέων οι οποίοι σχετίζονταν με το κέντρο Στ. Κασσιμάτη- Ακριτίδη. Η

²²³ Μ. Λυμπεράτος, στο ίδιο, σελ. 128-131.

²²⁴ Τ. Τρίκας, *ΕΔΑ 1951-1967*, ο.π., σελ. 137-140.

ΕΔΝΕ υιοθέτησε στοιχεία μιας πλατιάς, οργάνωσης νέων με δημοκρατικό και φιλειρηνικό περιεχόμενο. Ο χαρακτήρας της δεν ήταν στενά πολιτικός, αλλά διέθετε χαρακτηριστικά εκπολιτιστικού και μορφωτικού τύπου. Το γεγονός πως στο εσωτερικό της ηγεμόνευαν οι κομμουνιστές νέοι²²⁵ καθόλου δεν δυσκόλευε την προώθηση ευρύτερων κοινωνικών και πολιτικών συγκλίσεων, πάνω σε ζητήματα εκδημοκρατισμού και ειρήνευσης. Αντίθετα, λόγω της συμμετοχής των περισσοτέρων κομμουνιστών στην εμπειρία της ΕΠΟΝ, οι κομμουνιστές νέοι προωθούσαν ενεργά τις πλατύτερες δυνατές συνεργασίες, πάνω σε συγκεκριμένα ζητήματα. Ενδεικτικό αυτού ήταν η δραστηριοποίηση από κοινού με την νεολαία της ΕΠΕΚ, για την ματαίωση της εκτέλεσης Μπελογιάννη ή η συλλογή υπογραφών υπέρ της ειρήνης ακόμα και από Ιεράρχες²²⁶.

Επίσης, η ΕΔΝΕ, υπό την επιρροή των νέων κομμουνιστών στο εσωτερικό της, δραστηριοποιήθηκε για την ενεργή υποστήριξη των νεαρών σε ηλικία, υποψήφιων βουλευτών της ΕΔΑ. Οι νέοι αυτοί, στην πλειονότητά τους, ήταν απολυμένοι κομμουνιστές από το χώρο εκτόπισης της Μακρονήσου, οι οποίοι είχαν διακριθεί για το γεγονός πως δεν είχαν υπογράψει δηλώσεις μετάνοιας. Η δραστηριότητα αυτή ήταν καθοριστική για δύο λόγους: Πρώτα για το γεγονός πως η ΕΔΑ και το πολιτικό της πρόγραμμα ενόψει των εκλογών του Σεπτεμβρίου του 1951 προωθήθηκε ανοιχτά, στην βάση της κοινωνίας, κυρίως διαμέσου των παρεμβάσεων της ΕΔΝΕ. Δεύτερο, διότι η επιτυχία των υποψηφιοτήτων που προωθούσε η ΕΔΝΕ, έδωσε την δυναμική στους νέους κομμουνιστές βουλευτές να αναλάβουν κεντρικές θέσεις στα όργανα της ΕΔΑ, σχηματίζοντας έτσι μια συμπαγή, κομμουνιστικής αναφοράς ομάδα, η οποία, εν ευθέτω χρόνο και των πολιτικών αναγκαιοτήτων, συνέβαλε στην μετατροπή της ΕΔΑ από κόμμα-συνασπισμό αριστερών στελεχών, στην ΕΔΑ ως το ενιαίο, μαζικό κόμμα της ελληνικής Αριστεράς. Βασικά πρόσωπα αυτού του «κέντρου Μακρονησιωτών», όπως αποκαλέστηκε, ήταν οι Α. Μπριλλάκης, Β.Εφραιμίδης, Π. Κατερίνης κ.α.²²⁷

Στο σημείο τούτο είναι αναγκαίες κάποιες επισημάνσεις για τους όρους συγκρότησης της ΕΔΑ, που επηρέασαν την μετέπειτα πολιτική της πορεία:

Η πρώτη επισήμανση αφορά την ανάκτηση της πολιτικής ηγεμονίας από το ΚΚΕ στον ευρύτερο αριστερό χώρο, κατά την ανασυγκρότηση του μετά τον πόλεμο. Αυτό επιτεύχθηκε κυρίως μέσα από την επιβεβαίωση της πολιτικής επιρροής του κόμματος, στις μάζες των υποστηρικτών της Αριστεράς. Δεύτερη επισήμανση, συνέπεια της πρώτης, έχει να κάνει με τους κεντρικούς ρόλους που κατέλαβαν οι κομμουνιστές

²²⁵ Ι. Παπαθανασίου, *Η νεολαία Λαμπράκη την δεκαετία του '60.*, ο.π., σελ. 42.

²²⁶ Μ. Λυμπεράτος, στο ίδιο, σελ. 135-145.

²²⁷ Στ. Κασμάτης, *Οι παράνομοι Άνθρωποι και ντοκουμέντα*. Φιλίστωρ, 1997. σελ. 583-584.

στην στελεχιακή διάρθρωση της ΕΔΑ. Πράγματι, το ειδικός βάρος της κομμουνιστικής Αριστεράς εντός της ΕΔΑ, κατοχυρωνόταν μέσω της βάσης του κόμματος, την ίδια στιγμή που στις κορυφές, αλλά και στο προγραμματικό πλαίσιο της ΕΔΑ, δινόταν ο απαραίτητος πολιτικός χώρος στις προσωπικότητες της μη κομμουνιστικής Αριστεράς. Τομή στις εξελίξεις αποτέλεσε η Α' Πανελλαδική Συνδιάσκεψη του κόμματος, το καλοκαίρι του 1956, στην οποία μπαίνουν τα θεμέλια της λειτουργίας της ΕΔΑ με όρους μαζικού κόμματος με κάποια χαρακτηριστικά συναφή με την λειτουργία των τριτοδιεθνιστικών κομμουνιστικών κομμάτων. Η συγκρότηση και λειτουργία αυτού του τύπου αποκρυσταλλώθηκε περαιτέρω από το Α' και το Β' Συνέδριο της ΕΔΑ, το 1959 και 1962 αντίστοιχα, αλλά και από τις δύο Πανελλαδικές Οργανωτικές Συσκέψεις το καλοκαίρι του 1964 και το Μάρτη του 1966²²⁸. Κατακτήθηκε σταδιακά μια λειτουργία στην οποία τα κεντρικά όργανα, η Διοικούσα Επιτροπή -με καθήκοντα Κεντρικής Επιτροπής- και η Εκτελεστική Επιτροπή -με ανώτερο καθοδηγητικό ρόλο τύπου Πολιτικού Γραφείου-, εκλέγονταν και λογοδοτούσαν στα κεντρικά συνεδριακά σώματα, στα οποία είχαν το δικαίωμα του εκλέγειν και του εκλέγεσθε όλα τα μέλη του κόμματος. Το βασικό κύτταρο της πολιτικής λειτουργίας της ΕΔΑ ήταν οι οργανώσεις βάσεις με άξονα την πόλη ή συνοικία, το χωριό ή τον τόπο δουλειάς. Το ρόλο του μεσαίου στελεχιακού δυναμικού, με βασικό καθήκον να φέρει σε επαφή την «ηγεσία» με την «βάση», σύμφωνα με τον ορισμό του Α. Γκράμσι²²⁹, ήταν οι επιτροπές πόλης της ΕΔΑ, στα μεγάλα αστικά κέντρα και οι Νομαρχιακές Επιτροπές στην επαρχία. Χαρακτηριστικό αυτού ήταν πως ακόμα στις κρίσεις που εμφανίστηκαν μεταξύ ΚΚΕ και ΕΔΑ μεταγενέστερα, αυτές δεν έλαβαν την μορφή σύγκρουσης προσωπικοτήτων με το ΚΚΕ. Εκφράστηκαν κυρίως ως σύγκρουση μεταξύ των κομμουνιστών που δραστηριοποιούνταν στην ΕΔΑ και της ηγεσίας του ΚΚΕ που βρισκόταν στις χώρες του ανατολικού μπλοκ.

Τέλος, οφείλουμε να σημειώσουμε πως η επιλογή ενός μετώπου «τύπου» ΕΑΜ από το ΚΚΕ, όπως σχηματοποιήθηκε με την επιλογή της ίδρυσης της ΕΔΑ, αποσαφηνίζει τις στρατηγικές επιλογές του ΚΚΕ. Πράγματι, παρά την αντιφατικότητα του ΚΚΕ, τα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια, σχετικά με την πολιτική στρατηγική που ακολουθούσε, η ίδρυση της ΕΔΑ προσανατόλισε τους εν Ελλάδι υποστηρικτές του, στην επιδίωξη μιας αλλαγής δημοκρατικού τύπου, η οποία έθετε ζητήματα αμφισβήτησης του μετεμφυλιακού πλαισίου, κυρίως διαμέσου ειρηνικών και ομαλών πολιτικών εξελίξεων. Στρατηγικές επιλογές, που από το 1956 και ύστερα, ξεκαθαρίστηκαν

²²⁸ Τ. Τρίκας, *ΕΔΑ 1951-1967.. ο.π.*, σελ. 1384-1386

²²⁹ Α. Γκράμσι, *Για την πολιτική και το σύγχρονο κράτος*. Ημερίδα, 2010. Σελ. 95-104 (το πολιτικό κόμμα).

περισσότερο σε συνάρτηση με την περαιτέρω συστηματοποίηση των αναλύσεων και του κοινωνικού προγράμματος της ΕΔΑ.

3.2. Το πλαίσιο ανάλυσης της ΕΔΑ: Οι ερμηνείες για τον χαρακτήρα των κοινωνικών αντιθέσεων, οι προγραμματικοί άξονες και οι εκτιμήσεις για τις πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα.

3.2.1. Το είδος των κοινωνικών αντιθέσεων και οι εκτιμήσεις της ΕΔΑ για την κατάσταση της Ελλάδας.

Προτού αναλύσουμε το πολιτικό πρόγραμμα της ΕΔΑ και τους μετασχηματισμούς που αυτό ευαγγελιζόταν, οφείλουμε να παρουσιάσουμε τις βασικές παραδοχές της ΕΔΑ για το χαρακτήρα των αντιθέσεων που διαπερνούσαν την χώρα. Αυτό διότι το πολιτικό και κοινωνικό πρόγραμμα της ΕΔΑ, ήταν άρρηκτα συνδεδεμένο με το είδος της ανάγνωσης των κοινωνικών αντιθέσεων που αυτή έκανε.

Ακριβέστερα, κατά την ΕΔΑ, η Ελλάδα ήταν χώρα υπανάπτυκτη. Η υπανάπτυξη ήταν σχετική με το ότι στην Ελλάδα δεν είχε ολοκληρωθεί ο δημοκρατικός αστικός μετασχηματισμός. Έτσι, η χώρα είχε μείνει *«καθυστερημένη»*, δίχως βαριά βιομηχανία, με *«μισοφεουδαρχικό»* αγροτικό σύστημα, ενώ παράλληλα κυριαρχούσε στη χώρα το *«ξένο μονοπωλιακό κεφάλαιο»*. Η *«εθνική αστική τάξη»* στην Ελλάδα, δηλαδή, δεν είχε καταφέρει να ανταποκριθεί στον *«ιστορικό της ρόλο»*. Αυτή η κατάσταση αναπαράγόταν με την αποκρυστάλλωση ενός *«ξενόδουλο κράτους»*, το οποίο βρισκόταν στα χέρια μιας *«μικρής μειοψηφίας πλουτοκρατών»*, πλήρως υποταγμένης στο ξένο, μονοπωλιακό, κεφάλαιο²³⁰. Στα πλαίσια της διαχρονικής υποταγής στο ξένο κεφάλαιο, η Ελλάδα, υποστηριζόταν, πως είχε υπάρξει πεδίο ανταγωνισμού μεταξύ των μεγάλων ιμπεριαλιστικών δυνάμεων παλιότερα. Ωστόσο, μετά την απελευθέρωση της χώρας, η Ελλάδα πέρασε στη σφαίρα επιρροής των ΗΠΑ, οι οποίες κυριαρχούσαν πολιτικά στη χώρα, κατά την εκτίμηση της ΕΔΑ. Αυτό δεν σήμαινε βέβαια πως στην Ελλάδα δεν είχαν επιρροή ή δεν μπορούσαν να δεισδύσουν και άλλες ιμπεριαλιστικές δυνάμεις²³¹, αλλά ότι η χώρα ήταν κατά κύριο λόγο υποταγμένη στα αμερικάνικα συμφέροντα²³².

²³⁰ Αρχείο ΕΔΑ, κ.4.,φ.3. Εντυπο: *Σχέδιο προγράμματος της ΕΔΑ. Δ.Ε. της ΕΔΑ*. 28/9/1959. ΑΣΚΙ.

²³¹ Αρχείο ΕΔΑ, κ.4.,φ.4. Εισήγηση Ι. Πασαλίδη στο Α' συνέδριο της ΕΔΑ: *Έκθεση δράσης & θέσεις της Δ.Ε. της ΕΔΑ*. ΑΣΚΙ.

²³² Αρχείο ΕΔΑ, κ.4.,φ.4. Εισήγηση Ηλ. Ηλίου στο Α' συνέδριο της ΕΔΑ: *Εισήγηση της Δ.Ε. επί του προγράμματος της ΕΔΑ*. ΑΣΚΙ.

Ήταν πρόδηλο πως η ΕΔΑ συσχέτιζε την ανάγνωση των προβλημάτων της χώρας με τους δεσμούς «υποτέλειας» της Ελλάδας προς τις ισχυρότερες χώρες -και 'δη τις ΗΠΑ- με βάση το σχήμα ιμπεριαλισμός/εξάρτηση²³³. Εντούτοις, η ανάγνωση αυτή, δεν υποτιμούσε τους εσωτερικούς παράγοντες, οι οποίοι αναπαρήγαγαν την εξάρτηση της χώρας, διαιωνίζοντας τα άλυτα, δομικά της προβλήματα. Στο πνεύμα αυτό, η κύρια αντίθεση που διαπερνούσε την χώρα, ήταν η αντίθεση του συνόλου του έθνους, με το πλαίσιο και τα όργανα της ξένης κυριαρχίας. Οι αντιθέσεις εντός του ίδιου του έθνους, όπως για παράδειγμα οι αντιθέσεις μεταξύ των εργατικών στρωμάτων και της «εθνικής» αστικής τάξης, ήταν δευτερεύουσας σημασίας. Η λύδια λίθος, κατά την ΕΔΑ, της πανεθνικής ενότητας αφορούσε την ικανοποίηση των συμφερόντων όλων των κοινωνικών στρωμάτων της χώρας, μέσω του στόχου της κατάκτησης της εθνικής ανεξαρτησίας²³⁴. Απέναντι σε αυτόν τον στόχο, αντιτίθεντο μια «μικρή ολιγαρχία», «πλουτοκρατικού» και όχι παραγωγικού τύπου, η οποία κυριαρχούσε στο εσωτερικό της χώρας, διαμέσου της εξυπηρέτησης των «ξένων μονοπωλίων» καταπιέζοντας όλα τα στρώματα του πληθυσμού: από τους εργάτες και τους αγρότες έως και την εθνική αστική τάξη²³⁵. Η ΕΔΑ συνέδεε αξεδιόλυτα το αυταρχικό πολιτικό καθεστώς μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο, με την διαιώνιση της κυριαρχίας αυτής της «ολιγαρχίας»²³⁶. Στο επίπεδο των πολιτικών παρατάξεων, ο κυριότερος εκφραστής αυτής της λογικής της «υποτέλειας» και της «ξένης κυριαρχίας», κατά τις ερμηνείες του κόμματος της αριστεράς, ήταν η παράταξη της δεξιάς²³⁷ όπως αποκρυσταλλώθηκε μετά τον Εμφύλιο, με τον Ελληνικό Συναγερμό και κατόπιν την ΕΡΕ.

Τα παραπάνω ερμηνευτικά σχήματα, ανεξάρτητα της ορθότητας τους²³⁸, παρείχαν στην ΕΔΑ μια σειρά δυνατοτήτων, πολύ κρίσιμων σε σχέση με τα πολιτικά επίδικα των δεκαετιών του '50 και του '60. Πρώτα, πρώτα παρείχαν την ευχέρεια στην ΕΔΑ να εμφανίζεται όχι ως κόμμα κάποιων κοινωνικών τάξεων και συγκεκριμένων τμημάτων του πληθυσμού, αλλά ως λαϊκό κόμμα με πανεθνικού τύπου χαρακτηριστικά. Επίσης, έδιναν την δυνατότητα στην ΕΔΑ να ανταπεξέλθει στις εστιασείς περί «αντεθνικού» κόμματος, δομικό στοιχείο του αντικομμουνιστικού-

²³³ Βλέπε ενδεικτικά: Β.Ι. Λένιν, *Ο ιμπεριαλισμός, ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού*. Θεμέλιο, 1984.

²³⁴ Αρχείο ΕΔΑ. Εισήγηση Ι. Πασαλίδη στην Α' Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της ΕΔΑ, *Κεντρική πολιτική εισήγηση Α' Π.Σ*. Έκδοση γραφείου τύπου και μελετών της ΕΔΑ. Αθήνα, 1956. ΑΣΚΙ.

²³⁵ Αρχείο ΕΔΑ. Εντυπο: *Σχέδιο προγράμματος της ΕΔΑ. Δ.Ε. της ΕΔΑ*. ο.π.

²³⁶ Αρχείο ΕΔΑ. Εισήγηση Ι. Πασαλίδη στην Α' Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της ΕΔΑ, *Κεντρική πολιτική εισήγηση Α' Π.Σ*, ο.π.

²³⁷ Αρχείο ΕΔΑ. Εισήγηση Α. Μπριλλάκη στην Α. Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της ΕΔΑ, *Το πρόβλημα της ενότητας των εθνικών δυνάμεων της χώρας*. Έκδοση γραφείου τύπου και μελετών της ΕΔΑ. Αθήνα, 1956. ΑΣΚΙ.

²³⁸ Ζήτημα το οποίο πραγματεύεται ο Τ. Τρίκκας, στο επίμετρο του βιβλίου του. Βλ. σχετικά Τ. Τρίκκας, *ΕΔΑ 1951-1967*, ο.π. σελ. 1359-1364.

εθνικοφρονικού λόγου²³⁹. Μπορούσε έτσι η ΕΔΑ να στοιχειοθετεί ένα δικό της πατριωτικό λόγο, επενδυμένο με δημοκρατικά, προοδευτικά και φιλολαϊκά χαρακτηριστικά σε αντιπαράθεση με τον εσωστρεφή, συντηρητικό εθνικιστικό λόγο των καθεστωτικών δυνάμεων. Η διαπλοκή του ταξικού και του εθνικού αγώνα και ο στιγματισμός των ηγεσιών του δεξιού χώρου ως δυνάμεων δρώντων υπέρ της ξένης εξάρτησης²⁴⁰, την βοηθούσαν στην συγκρότηση ενός πολιτικού πλαισίου με μεγάλη ευρύτητα στις κοινωνικές αναφορές παράλληλα με την αναγκαία οξύτητα απέναντι στον εκάστοτε αντίπαλο. Η πολιτική πρακτική της ΕΔΑ να συγκεντρώνει τις περισσότερες δυνατές δυνάμεις, απέναντι στον κάθε φορά μείζονα κίνδυνο, ήταν ένα από τα σταθερότερα πολιτικά της γνωρίσματα, στα χνάρια του Εαμικού προηγούμενου. Ενδεικτικό αυτού, ήταν ότι όταν έγινε σαφές, πως πέρα από την δεξιά παράταξη, σοβαροί κίνδυνοι για μια πολιτειακή αναδίπλωση προς το αυταρχικότερο, μπορούσαν να προέλθουν και από άλλα παραπολιτικά κέντρα, δεν δίστασε να καλέσει ακόμα και κομμάτια από την ηγεσία της δεξιάς σε πολιτική συνεννόηση²⁴¹. Χωρίς να αντιτίθενται στο παραπάνω πνεύμα, υπογραμμιζόταν και ο πρωταρχικά λαϊκός και εργατικός χαρακτήρας της ΕΔΑ: Η ΕΔΑ ήταν κόμμα όλου του έθνους, του οποίου τα συμφέροντα φιλοδοξούσε να εκφράσει. Στην πρωτοπορία των κοινωνικών δυνάμεων του έθνους, όμως, βρισκόταν οι φτωχοί εργάτες και αγρότες, ως το πιο άγρια εκμεταλλευόμενο κομμάτι του πληθυσμού από την ξενική κυριαρχία.²⁴²

3.2.2. Ο πολιτικός χαρακτήρας του κόμματος της ΕΔΑ και τα γενικά χαρακτηριστικά του προγράμματος της «Εθνικής Δημοκρατικής Αλλαγής».

Ο αυτοπροσδιορισμός του χαρακτήρα της ως κόμματος, από την ΕΔΑ, ήταν σχετικός με τις παραπάνω εκτιμήσεις για την χώρα και της ανάγκης για ευρεία κοινωνική απεύθυνση. Επίσης, ρόλο έπαιζε και η ανάγκη η ΕΔΑ να μην δίνει λαβές στις καθεστωτικές δυνάμεις ώστε να της θέσουν ζητήματα νομιμότητας στην λειτουργία της. Το προηγούμενο του κλεισίματος της πρώτης εφημερίδας της ΕΔΑ, της «Δημοκρατικής», η διάλυση της ΕΔΝΕ, με δικαστικές αποφάσεις, αλλά και οι συνεχείς πιέσεις που υφίσταντο στελέχη και οργανώσεις της ΕΔΑ, από κρατικά όργανα, της

²³⁹ Δέσποινα Παπαδημητρίου, *Από τον λαό των νομιμοφρόνων..* ο.π., σελ. 177-284.

²⁴⁰ Αρχείο ΕΔΑ. *Πρόγραμμα πατριωτικής συνεργασίας(εγκρίθηκε από Ε' σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ.)*. Έκδοση της ΕΔΑ, 1961. ΑΣΚΙ.

²⁴¹ Αρχείο ΕΔΑ, κ.15, φ.3. *Εισήγηση της Ε.Ε. για την 10^η σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ, 25-27/5/1966*. ΑΣΚΙ.

²⁴² Αρχείο ΕΔΑ. *Πρόγραμμα πατριωτικής συνεργασίας(εγκρίθηκε από Ε' σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ.)*. ο.π.

είχαν αποδείξει πως το καθεστώς θα εκμεταλλευόταν οποιαδήποτε αφορμή, ώστε να την θέσει εκτός νόμου²⁴³.

Κατά συνέπεια, η ΕΔΑ δεν προβαλλόταν ως επαναστατικό κόμμα με στρατηγικό προσανατολισμό τον σοσιαλισμό. Η ηγεσία της προσδιόριζε την ΕΔΑ ως κόμμα λαϊκό και δημοκρατικό, το οποίο δρούσε εντός των πλαισίων που καθόριζε το Σύνταγμα και ήταν υπέρ των ομαλών και ειρηνικών μεταβολών²⁴⁴. Στρατηγικός σκοπός της ΕΔΑ ήταν να συμβάλλει αποφασιστικά στην πραγμάτωση της «Εθνικής Δημοκρατικής Αλλαγής». Αν και η ΕΔΑ δεν αποποιούνταν την ύπαρξη και τον αποφασιστικό ρόλο των κομμουνιστών στο εσωτερικό της (όπως επίσης ήταν και φιλικά διακείμενη απέναντι στις σοσιαλιστικές χώρες) εντούτοις δεν έθετε ζητήματα σοσιαλιστικής αλλαγής ανοιχτά, σαν στοχοθεσία της πολιτικής της πάλης. Τούτων δοθέντων, λογικά προέκυπτε πως η προβληματική της σοσιαλιστικής αλλαγής ήταν περισσότερο ζήτημα ζυμώσεως για την ΕΔΑ, το οποίο ήταν πρόθυμη να συζητήσει²⁴⁵, αλλά για να τεθεί πρακτικά, απαραίτητη προϋπόθεση ήταν να πραγματοποιηθεί η «Εθνική Δημοκρατική Αλλαγή» στην προώθηση της οποίας δραστηριοποιούνταν εξολοκλήρου και αποκλειστικά, σε πρακτικό πολιτικό επίπεδο²⁴⁶.

Το πρόγραμμα της «Εθνικής Δημοκρατικής Αλλαγής» με τη σειρά του είχε ως βασικές πολιτικές επιδιώξεις, άξονες, οι οποίοι είχαν τεθεί πρωτύτερα από την Εαμική εμπειρία²⁴⁷. Αυτοί οι άξονες ήταν σχετικοί κυρίως με τα ζητούμενα της εθνικής ανεξαρτησίας, του εκδημοκρατισμού και της συγκρότησης κράτους πρόνοιας με αναδιανεμητικό προσανατολισμό. Το πρόγραμμα, επηρεασμένο από την πολιτική των «λαϊκών μετώπων» που είχαν πρώτη φορά υιοθετηθεί από το ελληνικό κομμουνιστικό κίνημα στα μέσα της δεκαετίας του '30²⁴⁸, έδειχνε περισσότερη φροντίδα στην συγκρότηση ευρύτερων πολιτικών και κοινωνικών συμμαχιών πλειοψηφικού τύπου, παρά στην ιδεολογική καθαρότητα και σαφήνεια των πολιτικών επιδιώξεων.

Η επιδίωξη της εθνικής ανεξαρτησίας, σε μεγάλο βαθμό αφορούσε την υιοθέτηση από την Ελλάδα μιας εξωτερικής πολιτικής αδέσμευτης, ουδετερόφιλης και ενεργά φιλειρηνικής και συνεργατικής, προσανατολισμένης κυρίως στα Βαλκάνια, με βάση το

²⁴³ Για το νομικό πλαίσιο της μετεμφυλιακής περιόδου: Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι συνταγματικοί θεσμοί σε κρίση..* ο.π., σελ. 555-600.

²⁴⁴ Αρχείο ΕΔΑ. Εισήγηση Ι. Πασαλίδη στην Α' Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της ΕΔΑ: *Κεντρική πολιτική εισήγηση Α' Π.Σ.* ο.π. & Τ. Τρίκκας, *ΕΔΑ 1951-1967..* ο.π. σελ. 669-672.

²⁴⁵ π.χ. Αρκετά συχνά με τέτοια ζητήματα καταπιανόντουσαν έντυπα του κόμματος, όπως οι εφημερίδες «Αυγή» και «Δημοκρατική Αλλαγή» και η πολιτική επιθεώρηση «Ελληνική Αριστερά».

²⁴⁶ Ο διαχωρισμός μεταξύ ζητημάτων «ζυμώσεως» και «άμεσης πάλης», ήταν βασικό μοτίβο στην ΕΔΑίτικη πολιτική σκέψη, βλέπε ενδεικτικά: Αρχείο ΕΔΑ, κ.483, φ.1. «Για δεξιά και αριστερή αντιπολίτευση».ΑΣΚΙ.

²⁴⁷ Τ. Τρίκκας, *ΕΔΑ 1951-1967..* ο.π. σελ. 1343-1345.

²⁴⁸ Άγγελος Ελεφάντης, *Η Επαγγελία της αδύνατης επαναστάσης.* Όλκος, 1977. σελ. 236-237.

υπόδειγμα χωρών όπως η Γιουγκοσλαβία ή οι αραβικές χώρες ²⁴⁹. Η ΕΔΑ, δηλαδή, αν και με φιλικά διακείμενες διαθέσεις απέναντι στο ανατολικό μπλοκ και με εμφανή την αντίληψη της πολιτικής συγγένειας με το παγκόσμιο κομμουνιστικό κίνημα στο εσωτερικό της²⁵⁰, διεκδικούσε, παρά ταύτα, μια ανεξάρτητη θέση στο πεδίο των διεθνών σχέσεων, έναντι των ανταγωνισμών του «Ψυχρού Πολέμου». Βέβαια, αυτό προϋπέθετε μια πορεία προς τον αποδέσμευση της χώρας από το ΝΑΤΟ και τις υποχρεώσεις που απέρρεαν από την συμμετοχή σε αυτό.

Πράγματι, η ΕΔΑ, εκτιμούσε πως η συμμετοχή στο ΝΑΤΟ ήταν εξαιρετικά επιζήμια για τα εθνικά συμφέροντα της χώρας. Αυτό, διότι η εξωτερική της πολιτική ήταν μονοδιάστατη, σταθερά προσανατολισμένη στην εξυπηρέτηση των δυτικών συμμάχων. Αυτό με τη σειρά του είχε ως αποτέλεσμα η χώρα να μην εκμεταλλεύεται στο έπακρο τις ωφέλειες από τις δυνατότητες των συμμαχιών που μπορούσε να συνάψει και να κινδύνευε από την εμπλοκή σε θερμοπυρηνικό πόλεμο, εξαιτίας του προσανατολισμού της στο στρατιωτικό δόγμα του ΝΑΤΟ. Επίσης, εξαιρετικά σημαντικός λόγος ήταν η ολόπλευρη ενίσχυση του αγώνα των Ελλήνων της Κύπρου για αυτοδιάθεση, ο οποίος δεν ενισχυόταν όπως έπρεπε, ακριβώς λόγω της συμμετοχής της χώρας στο ΝΑΤΟ και της ανάγκη διατήρησης των ισορροπιών στα πλαίσια της συμμαχίας²⁵¹.

Πέρα από το επίπεδο των εξωτερικών πολιτικών σχέσεων, η ΕΔΑ συνέδεε το ζήτημα της ανεξαρτησίας εξίσου με τις διεθνείς οικονομικές σχέσεις. Πιο συγκεκριμένα, η ΕΔΑ, ήταν υπέρ του προστατευτισμού και της ενεργής υποστήριξης από το κράτος της εγχώριας βιομηχανίας. Ως εκ τούτου, ανησυχούσε ιδιαίτερα και ήταν αρνητική στην σύνδεση της Ελλάδας με την Κοινή Αγορά. Με βάση την εκτίμηση της ΕΔΑ, πως η Ελλάδα ήταν μια χώρα με χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης και αδύναμη εγχώρια βιομηχανία, η σύνδεση της οικονομίας της με τις ανεπτυγμένες οικονομίες των χωρών του Ευρωπαϊκού βορρά, προδίκαιε τις εξελίξεις για περαιτέρω διεξόδυση του ξένου κεφαλαίου²⁵². Εξελίξεις που θα είχαν ως αποτέλεσμα την *«εκχώρηση σημαντικού τμήματος του εθνικού πλούτου σε ξένο μονοπώλιο»* όπως υποστήριζε σε σχετική συζήτηση στη Βουλή, ο βουλευτής της ΕΔΑ Σ. Ηλιόπουλος²⁵³.

²⁴⁹ Αρχείο ΕΔΑ, κ.3., φ.1. *Αποφάσεις Α' Πανελλαδικής Συνδιάσκεψης*. ΑΣΚΙ.

²⁵⁰ Η ΕΔΑ ερμήνευε το δυτικό μπλοκ και το ΝΑΤΟ, ως επιτιθέμενο με ιμπεριαλιστικές βλέψεις και το ανατολικό μπλοκ ως αμυνόμενο και ειρηνόφιλο. Βλ. ενδεικτικά την πολιτική απόφαση του Β' Συνεδρίου της ΕΔΑ. Αρχείο ΕΔΑ. *Το Β' Πανελλαδικό συνέδριο της ΕΔΑ. Επίσημα κείμενα*. Εκδόσεις της ΕΔΑ, 1963. ΑΣΚΙ.

²⁵¹ Αρχείο ΕΔΑ, κ.14, φ.5. *Εισήγηση της Ε.Ε. στην ΣΤ' Σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ*. 9-12/5/1964. ΑΣΚΙ.

²⁵² Αρχείο ΕΔΑ. *«Εισήγηση Η. Ηλιού στο Β' συνέδριο της ΕΔΑ»*. *Το Β' Πανελλαδικό Συνέδριο της ΕΔΑ. Επίσημα κείμενα*. Εκδόσεις της ΕΔΑ, 1963. ΑΣΚΙ.

²⁵³ *«Συνεδρίαση για την κύρωση της σύμβασης ιδρύσεως του «Αλουμινίου της Ελλάδος»*. Εισήγηση Σ. Ηλιόπουλου. Επίσημα πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής, συνεδρίαση 13/9/1960. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.

Στο θέμα του εκδημοκρατισμού, η ΕΔΑ, έδινε περισσότερη έμφαση προγραμματικά στην διεκδίκηση της ομαλής λειτουργίας του δημοκρατικού πολιτεύματος και την άρση των ειδικών μέτρων που είχαν καθιερωθεί από τον Εμφύλιο Πόλεμο και λιγότερη στις πολιτειακές αλλαγές προς το δημοκρατικότερο, οι διακηρύξεις της οποίας, στο επίπεδο αυτό, ήταν πιο γενικόλογες και αφηρημένες. Δηλαδή, η ΕΔΑ, διεκδικούσε την άρση της έκτακτης νομοθεσίας του Εμφυλίου Πολέμου, το κλείσιμο των εξοριών, την απόλυση των πολιτικών κρατούμενων, την κατάργηση των διακρίσεων μεταξύ των πολιτών, την διάλυση των παρακρατικών οργανώσεων, τον δημόσιο έλεγχο των σωμάτων ασφαλείας και την εμπέδωση των πολιτικών και συνδικαλιστικών ελευθεριών²⁵⁴. Πέρα από την κατοχύρωση της απλής αναλογικής ως εκλογικού συστήματος, οι υπόλοιπες διεκδικήσεις ήταν πιο γενικού διακηρυκτικού τύπου, όπως η *«ενίσχυση του θεσμού της αυτοδιοίκησης»*, η *«εξασφάλιση της ενεργής συμμετοχής του λαού στην άσκηση εξουσίας»* ή τέλος *«η διοικητική αποκέντρωση»*.²⁵⁵ Για ευρύτερες πολιτειακές αλλαγές και μεταρρυθμίσεις, η ΕΔΑ ακολουθούσε μια διπλή τακτική, θεωρητικής και φιλολογικής συμφωνίας μεν, με την υπογράμμιση πως αυτές οι αλλαγές δεν αποτελούσαν ζητήματα της πρακτικής της πάλης. Αυτή η τακτική ήταν προϊόν της ανάγκης για ισορροπία μεταξύ των προωθημένων πολιτικών θέσεων δίχως να απομονώνεται παράλληλα από τις διεργασίες στο υπόλοιπο πολιτικό σύστημα. Χαρακτηριστική αυτού του πνεύματος ήταν η τοποθέτηση για την πολιτειακή μορφή της Βασιλευόμενης Δημοκρατίας²⁵⁶.

Τέλος, στο ζήτημα της συγκρότησης κράτους πρόνοιας με αναδιανεμητικό χαρακτήρα, η ΕΔΑ το συσχέτιζε με μια αναπτυξιακή στρατηγική για την οικονομία της χώρας. Πράγματι, το πρόγραμμα της «Εθνικής Δημοκρατικής Αλλαγής» δεν διεκδικούσε απλά και μόνο την δικαιότερη διανομή του εθνικού πλούτου αλλά και την αύξηση του. Κατά συνέπεια το πρόγραμμα της ΕΔΑ έδινε έμφαση στις επενδύσεις στις υποδομές της χώρας, στην συγκρότηση βαριάς βιομηχανίας, την προστασία και υποστήριξη της ελληνικής βιομηχανικής παραγωγής, την ενίσχυση της εγχώριας ζήτησης και την ανάπτυξη των εμπορικών συνεργασιών της Ελλάδας, δίχως μονομέρειες ή σκοπιμότητες²⁵⁷.

Η ανάπτυξη τούτη του εθνικού προϊόντος θα παρείχε της δυνατότητες για μια εκτεταμένη κοινωνική πολιτική του κράτους, η οποία θα ενίσχυε τα φτωχότερα

²⁵⁴ Αρχείο ΕΔΑ. *Πρόγραμμα πατριωτικής συνεργασίας*(εγκρίθηκε από Ε' σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ.).

ο.π.

²⁵⁵ Αρχείο ΕΔΑ. *Πρόγραμμα της ΕΔΑ*. Έκδοση της ΕΔΑ, 1960. ΑΣΚΙ.

²⁵⁶ Σ. Λιναρδάτος, *από τον εμφύλιο..* ο.π. Τόμος Ε', σελ. 324.

²⁵⁷ Αρχείο ΕΔΑ. *Εισήγηση Ν. Κιτσίκη στην Α' Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της ΕΔΑ: «Για τα προβλήματα ανασυγκροτήσεως της χώρας.»* Έκδοση γραφείου τύπου και μελετών της ΕΔΑ, 1956. ΑΣΚΙ

στρώματα. Συγκεκριμένα, το πρόγραμμα της ΕΔΑ ζητούσε γενναίες αυξήσεις σε μισθούς και συντάξεις των εργαζομένων, πρόνοια και υποστήριξη των αγροτών με συντάξεις, διαγραφή χρεών και ενίσχυση στον κεφαλαιουχικό εξοπλισμό, φορολογική ανακούφιση των μεσαίων στρωμάτων και ελάφρυνση των οικονομικών βαρών των σπουδαστών, φοιτητών. Επίσης, ευαγγελιζόταν ειδικότερα προγράμματα πρόνοιας για ευπαθείς κοινωνικές ομάδες όπως σε γυναίκες, ανέργους, αναπήρους κ.ο.κ.²⁵⁸. Το πρόγραμμα αυτό ήταν εμφανώς επηρεασμένο από τις μαρξιστικές αναπτυξιακές θεωρίες, οι οποίες συσχέτιζαν την ιμπεριαλιστική εξάρτηση με την υπανάπτυξη των χωρών²⁵⁹. Εξού και στο πρόγραμμα της «Εθνικής Δημοκρατικής Αλλαγής» ήταν στέρεα η πεποίθηση της ικανοποίησης των συμφερόντων όλων των παραγωγικών τάξεων της Ελλάδας, σε διαφορετικό βαθμό για κάθε επιμέρους τάξη βέβαια, εφόσον η Ελλάδα ανέτρεπε το καθεστώς της ξένης εξάρτησης και την παρασιτική εγχώρια ολιγαρχία η οποία θησαύριζε από αυτό ακριβώς το καθεστώς.

Η πολιτική της ΕΔΑ πορευόταν με βάση τους κεντρικούς άξονες του προγράμματος της «Εθνικής Δημοκρατικής Αλλαγής». Τα στενά όρια της ελληνικής μετεμφυλιακής δημοκρατίας και η ιδιότυπη «υγειονομική» ζώνη που είχε στηθεί γύρω από την ΕΔΑ, επέβαλλαν παράλληλα, την αναγκαιότητα της υιοθέτησης ενός πνεύματος ευελιξίας και μίνιμουμ συμφωνιών από την ΕΔΑ, για την επίτευξη ευρύτερων συγκλίσεων. Αυτό ήταν απαραίτητο, εξαιτίας της ισχυροποίησης της δεξιάς παράταξης μετεμφυλιακά, την κατεξοχήν πολιτική παράταξη των «εθνικοφρόνων». Η Δεξιά έχοντας ξεπεράσει την κρίση των πρώτων μετεμφυλιακών χρόνων, είχε κατορθώσει να συσσωματώσει τις δυνάμεις της, αρχικά στον Ελληνικό Συναγερμό υπό την ηγεσία του Στρατάρχη Παπάγου, κατόπιν στην ΕΡΕ στην οποία δέσποζε η ηγετική φυσιογνωμία του Κ. Καραμανλή.

Κατά συνέπεια, ως στοιχειώδης όρος για την προώθηση της «Εθνικής Δημοκρατικής Αλλαγής» πρόβαλε η ανατροπή της κυριαρχίας της Δεξιάς. Ειδικά την δεκαετία του '50, ήταν δεδομένο πως για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος, απαραίτητη ήταν η όσο δυνατόν πλατύτερη ενότητα στο χώρο των αντιπολιτευόμενων δυνάμεων, ειδικά ανάμεσα στην Αριστερά και στον ευρύ, πολιτικά αντιφατικό, χώρο του Κέντρου²⁶⁰. Όμως, ο κεντρώος χώρος, είχε σε πολλές περιπτώσεις πολιτικό χαρακτήρα ασαφή: ενστερνιζόταν αρκετά από τα προγραμματικά στοιχεία της Αριστεράς, την ίδια ώρα

²⁵⁸ Αρχείο ΕΔΑ. *Πρόγραμμα πατριωτικής συνεργασίας*(εγκρίθηκε από Ε' σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ.).

ο.π.

²⁵⁹ Για συνοπτική παρουσίαση των θεωριών βλέπε ενδεικτικά: Μιλτιάδης Κήπας, *Κοινωνιολογία της ανάπτυξης*. Ηρόδοτος, 2004. σελ. 95-206.

²⁶⁰ Ενδεικτικό αυτής της αντίληψης: Αρχείο ΕΔΑ, κ. 11.2. *Απολογισμός εργασιών Εθνικού Συμβουλίου της ΕΔΑ*, 23-24/9/1961. ΑΣΚΙ.

που μπορεί να λειτουργούσε συμπληρωματικά προς την Δεξιά²⁶¹. Σε κάθε περίπτωση, απαραίτητος όρος για κάθε κόμμα της μετεμφυλιακής περιόδου, ώστε να συμπεριληφθεί εντός του «εθνικού κορμού» ήταν η άρνηση οποιαδήποτε συνεργασίας ή συμφωνίας με το κόμμα της Αριστεράς. Όρος που ήταν εξαιρετικά απρόθυμα να προσπεράσουν όλα τα κόμματα κεντρώου χώρου, εκτός του ΔΚΕΛ των Καρτάλη-Σβώλου. Όσες φορές υπερέβησαν οι κεντρώοι σχηματισμοί το παραπάνω πρόσχωμα ήταν κάτω από εξαιρετικές περιπτώσεις και με πολύ καθορισμένο το είδος της συμμαχίας κάθε φορά²⁶².

Η πολιτική τακτική και στάση της ΕΔΑ απέναντι στο χώρο του Κέντρου, σε κάθε ιδιαίτερη πολιτική συγκυρία, θα παρουσιαστεί εκτενέστερα στην συνέχεια αυτής της ενότητας. Αυτό που πρέπει να σημειώσουμε στο σημείο αυτό, είναι το πνεύμα προγραμματικής ευελιξίας που χαρακτήριζε την ΕΔΑ, με το οποίο μπορούσε να προτάσσει συμμαχίες και συνεργασίες με αυτόν τον χώρο. Συνεργασίες οι οποίες την ίδια ώρα που διαπνέονταν από τους προγραμματικούς άξονες της «Εθνικής Δημοκρατικής Αλλαγής», αποτελώντας πολλές φορές στάδιο προς την πραγμάτωση της, την ίδια στιγμή δεν αντιτίθεντο στις προγραμματικές εξαγγελίες και των ίδιων των κεντρώων κομμάτων. Αυτή η πολιτική αντίληψη στο ζήτημα των συμμαχιών ήταν απότοκο της ανάγκης για αντιδεξιού τύπου συμμαχία (μια και η Δεξιά εμφανιζόταν ως η κύρια κοινοβουλευτική έκφραση του μετεμφυλιακού κράτους) με τα κεντρώα κόμματα.

3.2.3. Εκτιμήσεις για τον ρόλο και την φυσιογνωμία των κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων.

Σχετικές με το χαρακτήρα των κοινωνικών αντιθέσεων, αλλά και συναφές με τις επιδιώξεις του προγράμματος της «Εθνικής Δημοκρατικής Αλλαγής» ήταν οι εκτιμήσεις για τον ρόλο και την φυσιογνωμία των κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων στην Ελλάδα, από την ΕΔΑ.

Πιο συγκεκριμένα, η ΕΔΑ, παρουσίαζε τον εαυτό της ως το κόμμα του διαταξικού συνασπισμού των φτωχών και μικρομεσαίων στρωμάτων της χώρας. Ως εκ τούτου, η ΕΔΑ ήταν το κόμμα που εξέφραζε τα συμφέροντα της μεγάλης πλειοψηφίας των

²⁶¹ Χαρακτηριστική περίπτωση αυτού του πνεύματος, το πρόγραμμα του Κόμματος Φιλελευθέρων, όπως παρουσιάστηκε από τον Γ. Παπανδρέου το 1954, στο συνέδριο του κόμματος. Βλέπε σχετικά: Πνευματικό Ίδρυμα Γεωργίου Παπανδρέου: *Γεώργιος Παπανδρέου, ο πολιτικός λόγος*. Απάνθισμα, ο.π. σελ. 395-421.

²⁶² Βλέπε και τις παραχωρήσεις της ΕΔΑ, ώστε να κατέλθει στις εκλογές του 1956 ενωμένο αντι-EPE μέτωπο της «Δημοκρατικής Ένωσης». Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο.. Τόμος Γ΄*, ο.π. σελ. 61-69.

Ελλήνων²⁶³. Ωστόσο, παρά την ευρύτητα των κοινωνικών εκπροσωπήσεων που φιλοδοξούσε να αναλάβει η ΕΔΑ, την ίδια στιγμή επεσήμανε πως η αλλαγή δεν θα αποτελούσε υπόθεση μόνο δική της, «ενός μόνου κόμματος» όπως υπογράμμιζε, αλλά θα αφορούσε όλες τις κοινωνικές τάξεις και τα δημοκρατικά κόμματα της χώρας, πλην της «ολιγαρχίας και της ξενόδοουλης δεξιάς»²⁶⁴. Σε αυτές τις θεωρήσεις αλλά και στις σχηματοποιήσεις που προέκυπταν, συνέβαλλε καθοριστικά η ανάγκη της ΕΔΑ να ισορροπεί ανάμεσα στις κοινωνικές της επιδιώξεις, οι οποίες αμφισβητούσαν εκ των πραγμάτων την δομή του μετεμφυλιακού κράτους, με τον πλατύ και συνεργατικό χαρακτήρα που ήθελε να προσδώσει στην φυσιογνωμία της. Με άλλα λόγια, η ΕΔΑ, χρειαζόταν τέτοιου τύπου αναλύσεις για την φύση των πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων ώστε να μπορούσε να συσχετίζε δύο διαφορετικές πολιτικές στρατηγικές: Η πρώτη ήταν ο στόχος της ανατροπής του πλαισίου πάνω στο οποίο οικοδομήθηκε το μετεμφυλιακό κράτος, το οποίο είχε ως βασικό συνεκτικό στοιχείο τον αντικομμουνισμό. Η δεύτερη είχε να κάνει με την στρατηγική της ομαλής και ειρηνικής μετάβασης. Ειρηνική μετάβαση η οποία θα επιτυγχανόταν διαμέσου πλατιών πολιτικών συνεργασιών και ευρύτερων δημοκρατικών συγκλίσεων. Από εκεί προέκυπτε και η αναγκαιότητα, που πρόβαλλε συνεχώς η ΕΔΑ, για ενότητα από την βάση έως την κορυφή των «πατριωτικών» δυνάμεων, απαραίτητη για την πραγμάτωση της «εθνικής δημοκρατικής αλλαγής»²⁶⁵.

Πράγματι, με άξονα το βασικό ερμηνευτικό σχήμα της ΕΔΑ, «έθνος απέναντι στην ξενική κυριαρχία» η έμφαση δινόταν στην ανατροπή της δεξιάς παράταξης, ως ο κατεξοχήν μηχανισμός εσωτερίκευσης αυτής της κυριαρχίας, παρά στις ίδιες τις δομές του μετεμφυλιακού κράτους. Επίσης, η -κατά κανόνα- αρνητική στάση των κεντρώων κομμάτων και ηγετών στην όποια προοπτική σύμπραξης με την ΕΔΑ, παρά τις γενναίες παραχωρήσεις που έκανε κάθε φορά η ΕΔΑ ούτως ώστε να προωθούσε αυτήν την συνεργασία, ερμηνευόταν τις περισσότερες των περιπτώσεων ως απόρροια των ταξικών συμφερόντων που εκπροσωπούσαν : Τα κόμματα αυτά εξέφραζαν κατά κύριο λόγο τα «μεσαία στρώματα της πόλης και την εθνική αστική τάξη που πιέζονται από τους ξένους»²⁶⁶. Ήταν αντικειμενικά υπέρ της «Εθνικής Δημοκρατικής Αλλαγής», αλλά την ίδια στιγμή κατείχαν έναν ιδιότυπο κοινωνικό ρόλο: «και εκμεταλλευόμενη και εκμεταλλεύτρια»²⁶⁷. Συνεπώς, επιζητούσαν την αλλαγή αλλά για τους δικούς τους σκοπούς και τον δικό της ρυθμό. Σίγουρα όχι με τον

²⁶³ Αρχείο ΕΔΑ, έντυπο: *Σχέδιο προγράμματος της ΕΔΑ. Δ.Ε. της ΕΔΑ*, ο.π.

²⁶⁴ Στο ίδιο.

²⁶⁵ Αρχείο ΕΔΑ, κ.3, φ.1. *Θέσεις Δ.Ε. ΕΔΑ για την προεργασία της 'Α Πανελλαδικής Συνδιάσκεψης. ΑΣΚΙ.*

²⁶⁶ Αρχείο ΕΔΑ, κ.482, φ.1. *Για την πολιτική φυσιογνωμία της ΕΚ. ΑΣΚΙ.*

²⁶⁷ Στο ίδιο.

αταλάντευτο τρόπο που την επιζητούσαν τα φτωχά και μικρομεσαία στρώματα, με επικεφαλής την εργατική τάξη και τους φτωχούς αγρότες. Στρώματα, πρωτοπορία της αλλαγής, των οποίων τα συμφέροντα, σχεδόν νομοτελειακά, εκπροσωπούσαν από την ΕΔΑ, όπως υποστήριζε το κόμμα της Αριστεράς στην μετεμφυλιακή περίοδο.

Με βάση, λοιπόν, την παραπάνω τεκμηρίωση, η ΕΔΑ μπορούσε να υποστηρίξει πως η αλλαγή *«δεν αφορά μόνο ένα κόμμα ή μια παράταξη αλλά όλες τις δημοκρατικές παρατάξεις[.] τα προβλήματα που καλείται να λύσει (η εθνική δημοκρατική αλλαγή) αφορούν το σύνολο των κοινωνικών τάξεων εκτός από την ξενόδοουλη ολιγαρχία..»*.²⁶⁸

Την ίδια στιγμή παρείχε στον εαυτό της, ως το κόμμα, κατεξοχήν εκπρόσωπο των φτωχότερων και πιο καταπιεσμένων στρωμάτων, τον αποφασιστικό ρόλο: η ΕΔΑ όφειλε να δουλεύει ώστε να κατακτηθεί η ενότητα ανάμεσα στις *«πατριωτικές δυνάμεις»* για την λύση των *«ζωτικών προβλημάτων του λαού»* μιας και σε τελική ανάλυση τα ζητούμενα των κεντρώων κομμάτων και της αριστεράς *«τα χώριζε το αύριο και όχι το σήμερα»*. Και ο τρόπος κατάκτησης αυτής της ενότητας από τη βάση ως τις κορυφές, σύμφωνα πάντα με την ίδια ανάλυση της ΕΔΑ, θα ήταν η άνοδος των λαϊκών αγώνων, *«του κινήματος»*, με τους οποίους θα ξεπερνιόντουσαν οι ταλαντεύσεις από την πλευρά των δυνάμεων που εκπροσωπούσε το Κέντρο. Ταυτόχρονα, θα απομονώνονταν οι αρνητές της ενότητας και όσοι από στους κόλπους των κεντρώων δυνάμεων είχαν σχέσεις με τις δυνάμεις της *«ολιγαρχίας»*. Έτσι, κατά τις εκτιμήσεις της ΕΔΑ, υπό τον κίνδυνο να ξεκοπεί το Κέντρο από την δυναμική κίνηση των μαζών που εκπροσωπούσε, θα μπορούσε να ξεπηδήσει άλλη ηγεσία ή έστω άλλος πολιτικός προσανατολισμός, ευνοϊκότερος για το στόχο της *«αλλαγής»*.²⁶⁹

Στο σημείο αυτό, με βάση όσα έχουμε παρουσιάσει μέχρι στιγμής, μας δίνεται η δυνατότητα για κάποια σχόλια. Οι γενικές θέσεις της ΕΔΑ, που παρουσιάσαμε πιο πάνω, ανεξάρτητα από την αξιολόγηση, αν και σε πιο βαθμό ήταν ορθές -ερωτήματα που ξεπερνάν τους σκοπούς της παρούσας εργασίας- παρείχαν κάποιες πολιτικές δυνατότητες, τις οποίες επιχειρήσαμε να σκιαγραφήσουμε πιο πριν. Παρά τα δεδομένα πολιτικά πλεονεκτήματα των αναλύσεων αυτών, οι θέσεις αυτές, ο τρόπος που τις διαχειρίστηκε η ΕΔΑ, είχαν και αρνητικές συνέπειες. Αυτές είχαν να κάνουν με την λειψή προσοχή που έδειξε η ΕΔΑ στον κίνδυνο συγκρότησης κοινωνικών συμμαχιών σε πλαίσια πολιτικής αντιθετικά προς την γενική γραμμή της ή ακόμα και σε προγραμματικούς άξονες που η ίδια είχε αρχικά θέσει, αλλά με αυτήν όχι ηγεμονεύουσα αλλά ηγεμονευόμενη.

²⁶⁸ Αρχείο ΕΔΑ, έντυπο: *Σχέδιο προγράμματος της ΕΔΑ. Δ.Ε. της ΕΔΑ*, ο.π.

²⁶⁹ Αρχείο ΕΔΑ, κ.482, φ.1. Τρία άρθρα: *«Έφτασε το τέλος του κέντρου;»* (1961). ΑΣΚΙ.

Πράγματι υπήρχε ένα πνεύμα φορμαλισμού στις αναλύσεις της ΕΔΑ, με το οποίο περίπιζε απευθείας τις κοινωνικές τάξεις και τα στρώματα του πληθυσμού με συγκεκριμένους πολιτικούς χώρους. Με βάση αυτό το πνεύμα, οι κύριες παρατάξεις της Δεξιάς, ο Ελληνικός Συναγερμός και η ΕΡΕ, ήταν ο κύριος μηχανισμός που προωθούσαν τα συμφέροντα τις ελληνικής «ολιγαρχίας» με τον οποίο εσωτερικευόταν το καθεστώς εξάρτησης της χώρας. Εξίσου και τα κόμματα του Κέντρου εξέφραζαν, κατά κύριο λόγο, την «εθνική αστική τάξη», η οποία βρισκόταν σε μια ενδιάμεση θέση από την μια εκμεταλλευόμενη (από τα ξένα μονοπώλια) και από την άλλη εκμεταλλεύτρια. Αυτό το πνεύμα συνέβαλλε ώστε η ΕΔΑ να δυσκολευτεί να συστηματοποιήσει τις αναλύσεις της σχετικά με τον χαρακτήρα των ταξικών συμμαχιών στην χώρα, την πολιτική κατεύθυνση αυτών των συμμαχιών και την αυτόνομη κίνηση και αυτενέργεια των μαζών στη βάση τους. Για παράδειγμα, η ανοχή ή και η υποστήριξη που λάμβανε ο χώρος της Δεξιάς από σοβαρό κομμάτι των λαϊκών μαζών μελετήθηκε αποσπασματικά είτε ως προϊόν της καθυστέρησης της οργανωτικής ανάπτυξης της ΕΔΑ²⁷⁰, είτε ως απογοήτευση για την έλλειψη ενότητας στο χώρο των δημοκρατικών δυνάμεων²⁷¹. Επίσης αυτός ο τρόπος ανάγνωσης της αντιστοιχίας των πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων δεν προσανατόλισε εγκαίρως την ΕΔΑ στις δυνατότητες που απέκτησε η Ε.Κ. ,διαμέσου της δυναμικής που ανέπτυξε με τον «ανένδοτο», και την οδήγησε να αναλάβει την εκπροσώπηση ενός πολύ σημαντικού μέρους του κοινωνικού χώρου από τον οποίο αντλούσε τους υποστηρικτές της η Αριστερά.

Τα στοιχεία που παρουσιάστηκαν σε αυτήν την ενότητα αφορούσαν τις γενικές εκτιμήσεις για το χαρακτήρα και το είδος των αντιθέσεων του κοινωνικού καθεστώτος στην Ελλάδα, όπως το αντιλαμβάνονταν το κόμμα της μετεμφυλιακής Αριστεράς. Όπως επίσης παρουσιάστηκαν και οι προγραμματικοί στόχοι και τα καθήκοντα που απέρρεαν από αυτές τις εκτιμήσεις. Τέλος, από τις ίδιες εκτιμήσεις προέκυψαν οι ερμηνείες για τα συμφέροντα, το ρόλο και τις σχέσεις ανάμεσα στα κοινωνικά στρώματα και τις πολιτικές δυνάμεις της χώρας. Εκτιμήσεις οι οποίες υπήρξαν το βασικό ερμηνευτικό σχήμα μέσω του οποίου αντιμετωπίστηκε το ιδιότυπο φαινόμενο του Κέντρου, από την ΕΔΑ.

Ωστόσο, αν και τα παραπάνω στοιχεία που παρουσιάσαμε αποτέλεσαν τους βασικούς άξονες επάνω στους οποίους δομήθηκαν οι ερμηνείες αλλά και η γενική στάση της ΕΔΑ απέναντι στο Κέντρο, εντούτοις θα ήταν λάθος αν τις θεωρήσουμε ως

²⁷⁰ Αρχείο ΕΔΑ. Εισήγηση Ι. Πασαλίδη στην Α' Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της ΕΔΑ: *Κεντρική πολιτική εισήγηση Α' Π.Σ.* ο.π.

²⁷¹ Αρχείο ΕΔΑ, κ.13, φ.5. *Εισήγηση Ε.Ε. στην 7^η σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ. 3/1962.* ΑΣΚΙ.

το μοναδικό καθοριστικό παράγοντα. Όπως λάθος θα ήταν αν θεωρήσουμε την στάση και τις επιδιώξεις της ΕΔΑ αμετάβλητες απέναντι στο Κέντρο, κατά την διάρκεια της μετεμφυλιακής περιόδου. Αντίστοιχα καθοριστικός ήταν ο ρόλος και η συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία, η κάθε φορά αξιολόγηση των σημαντικών πολιτικών επιδίκων όπως επίσης και τα αρνητικά προηγούμενα που έπρεπε να αποφευχθούν. Όλα αυτά, δίχως να αναιρούν τις γενικές παραδοχές και τους στρατηγικούς στόχους, οδηγούν σε σοβαρές διαφορές στην πολιτική τακτική και στους κάθε φορά άμεσους πολιτικούς στόχους. Παρακάτω, θα παρουσιάσουμε πιο συγκεκριμένα τις ερμηνείες, την στάση αλλά και τις επιδιώξεις της ΕΔΑ απέναντι στο κεντρώο χώρο, και ειδικότερα την Ε.Κ., σε σχέση με τα επίδικα και τις αναγκαιότητες κάθε ιστορικής περιόδου.

3.3. Οι θέσεις και η πολιτική γραμμή της ΕΔΑ για τα κόμματα του κεντρώου χώρου, πριν την ίδρυση της Ε.Κ..

3.3.1. Αυτοκριτική και τοποθετήσεις για την περίοδο 1951-1954.

Η βασική τοποθέτηση της ΕΔΑ για την περίοδο 1951-1954 και την στάση του τότε νεοϊδρυθέντος κόμματος της Αριστεράς απέναντι στα κόμματα του Κέντρου, κυρίως την ΕΠΕΚ, ήταν πως ακολουθήθηκε πολιτική λανθασμένη. Το ζήτημα μελετήθηκε κυρίως στην Α' Πανελλαδική Συνδιάσκεψη(Α' Π.Σ.) της ΕΔΑ, που έλαβε χώρα τον Ιούλιο του 1956. Η Α' Π.Σ. αποτέλεσε σημείο καμπής για την ΕΔΑ, μιας και σηματοδότησε την μετάβαση από το μοντέλο του συνασπισμού, όπως προβλέφτηκε να λειτουργεί η ΕΔΑ κατά την ίδρυσή της, στη λειτουργία της ως μαζικό, ενιαίο και οργανωμένο κόμμα. Επίσης, η Α' Π.Σ. εμπέδωσε την φυσιογνωμία της ΕΔΑ ως «πλατύ» δημοκρατικό κόμμα, με στοιχεία πολιτικής ευελιξίας στο πολιτικό πρόγραμμα και στην συγκρότηση συμμαχιών για την «δημοκρατική ενότητα».²⁷² Στις κεντρικές πολιτικές εισηγήσεις της Α' Π.Σ. παρουσιάζονται και οι κρίσεις για την στάση του κόμματος απέναντι στα κόμματα του Κέντρου κατά το πρώτο μισό της δεκαετίας του '50. Σημειωνόταν σχετικά, πως η ΕΔΑ αποτελούσε δημιουργία των «*δημοκρατών της Δ.Π. και της ΕΠΕΚ*», οι οποίες σαν παρατάξεις, δεν επιβεβαίωσαν της προσδοκίες που είχανε καλλιεργήσει για την προώθηση της δημοκρατίας. Πιο συγκεκριμένα η αυτοκριτική εστίαζε στην στάση της ΕΔΑ, τα έτη 1951-1952 όπου

²⁷² Τ. Τρίκας, *ΕΔΑ 1951-1967..* ο.π. σελ. 400-401.

κυβέρνησε ο συνασπισμός της ΕΠΕΚ με τους Φιλελεύθερους, ενώ η Αριστερά είχε λάβει ποσοστό περί το 10% στις εκλογές του Σεπτεμβρίου του 1951, έχοντας 10 έδρες στην τότε Βουλή. Υποστηριζόταν πως ο κυβερνητικός συνασπισμός της ΕΠΕΚ και των Φιλελεύθερων δε κατάφερε να προωθήσει την δημοκρατία. Συμβολή σε αυτό είχε και η άρνηση της συνεργασίας με την ΕΔΑ, στην οποία συνέβαλλε τα μέγιστα και η παρέμβαση των ΗΠΑ. Ωστόσο, η Δ.Ε. της ΕΔΑ στην εισήγησή της στο Α' Π.Σ., είχε την άποψη πως τα προβλήματα αυτά μπορούσαν να ξεπεραστούν. Οι ευθύνες που αυτό δεν κατορθώθηκε, βάραιναν την ΕΔΑ εξαιτίας των υπερβολών στην πολιτικής της: το άκαμπτο πολιτικό πρόγραμμα και τους υψηλούς τόνους απέναντι στα κόμματα του Κέντρου και 'δη στην ΕΠΕΚ. Εξαιτίας των παραπάνω ναρκοθέτησε αυτήν την προοπτική²⁷³.

Αυτό οφειλόταν στο γεγονός πως η ΕΔΑ δεν κατάφερε να εξετάσει σωστά το πραγματικό ρόλο των κομμάτων του Κέντρου, ως κόμματα τα οποία ήταν ο βασικός σύμμαχος στην προσπάθεια της «εθνικής δημοκρατικής αλλαγής».²⁷⁴ Δυνάμει αυτών των εξελίξεων, υποστηριζόταν, πως άνοιξε ο δρόμος για τον θρίαμβο της Δεξιάς παράταξης υπό τον στρατάρχη Παπάγο, όπως αποτυπώθηκε στις εκλογές του Νοέμβρη του 1952. Η μικρή κάμψη του ποσοστού της ΕΔΑ, παράλληλα με την αποτυχία της να εκπροσωπηθεί στην Βουλή που προέκυψε από αυτές τις εκλογές, την οδήγησε στο να ανασυγκροτήσει τις γραμμές της και να αναθεωρήσει την πολιτική της τακτική, γεγονός που την οδήγησε σε αλλαγές την διετία 1954-1956.

Οι θέσεις αυτές διαπνέονταν από το πνεύμα αυτοκριτικής και αποστασιοποίησης απέναντι στις επιλογές του παρελθόντος, ένα πνεύμα που χαρακτήρισε σημαντικό κομμάτι της φιλοκομμουνιστικής αριστεράς εκείνη την περίοδο. Αυτό συνδεόταν με το 20^ο συνέδριο του ΚΚΣΕ που έχει προηγηθεί το Φλεβάρη του 1956, που διακήρυττε την αποστασιοποίηση του ΚΚΣΕ από την περίοδο Στάλιν και την γραμμή της «ειρηνικής συνύπαρξης». Επίσης, εξίσου σημαντική και η 6^η Πλατεία Ολομέλεια του ΚΚΕ, τον Μάρτιο του ίδιου έτους, στην οποία καθαιρέθηκαν από θέσεις ευθύνης τα σημαντικότερα πολιτικά στελέχη του ΚΚΕ της προηγούμενης περιόδου, συμπεριλαμβανομένου και του γενικού γραμματέα, Ν. Ζαχαριάδη, με την ταυτόχρονη αναθεώρηση βασικών θέσεων του κόμματος για την πολιτική συγκυρία. Το λεγόμενο αυτό «νέο πνεύμα» έδωσε το χώρο στην εκδήλωση όλων των διαφωνιών ή δυσανεσκειών που σοβούσαν στο ελληνικό κομμουνιστικό κίνημα όλη την προηγούμενη περίοδο, καθιστώντας αναγκαία την κριτική ματιά στις περισσότερες

²⁷³ Αρχείο ΕΔΑ. Εισήγηση Ι. Πασαλίδη στην Α' Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της ΕΔΑ: *Κεντρική πολιτική εισήγηση Α' Π.Σ.* ο.π.

²⁷⁴ Αρχείο ΕΔΑ. Εισήγηση Α. Μπριλλάκη στην Α. Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της ΕΔΑ: *Το πρόβλημα της ενότητας των εθνικών δυνάμεων της χώρας*, ο.π.

αποφάσεις της προηγούμενης ηγεσίας. Το γεγονός αυτό δεν μπορούσε να αφήσει σε καμία περίπτωση εκτός και το κόμμα της ΕΔΑ, κόμμα με δεδομένες σχέσεις και συνάφειες, στελεχιακά και πολιτικά, με το ΚΚΕ αλλά και το κομμουνιστικό κίνημα ευρύτερα.

3.3.2. Η περίοδος 1954-1956.

Διαφορετική ήταν η αξιολόγηση που γινόταν για την πολιτική του κόμματος απέναντι στο Κέντρο, την διετία 1954-1956. Σύμφωνα με τις κεντρικές εισηγήσεις, η ΕΔΑ εκείνη την περίοδο προώθησε σωστά την γραμμή της ενότητας των δυνάμεων που αντιτίθεντο στην Δεξιά: του Συναγερμού πρώτα και κατόπιν της ΕΡΕ, στερεώνοντας την ενότητα των μαζών από «τα κάτω» προωθώντας το πνεύμα συνεργασίας και προς τα πάνω, στις ηγεσίες και τα στελέχη των κεντρικών κομμάτων. Καθοριστική συμβολή σε αυτές τις επιτυχίες ήταν το πνεύμα «ελαστικότητας» που επέδειξε η ΕΔΑ και το οποίο την οδήγησε στις επιτυχίες, κατά την δήλωση κεντρικού της στελέχους²⁷⁵. Ειδικότερα, οι δημοτικές εκλογές του 1954 εκτιμούνταν πως αποτελέσαν την θρυαλλίδα των μετέπειτα πολιτικών διεργασιών²⁷⁶. Σε εκείνες τις εκλογές στις οποίες με την ενεργή συμβολή της ΕΔΑ (αλλά και του ΔΚΕΛ των Καρτάλη-Σβώλου) κατήλθαν αρκετοί πλατιοί αντισυναγερμικοί συνδυασμοί με επικεφαλής –συνήθως– κεντρικούς παράγοντες ευρύτερης αποδοχής, οι οποίοι κατήγαγαν σημαντικές νίκες σε βάρος των κυβερνητικών υποψηφίων σε πλήθος πόλεων, συμπεριλαμβανομένων και των σημαντικότερων αστικών κέντρων²⁷⁷.

Το βάρος αυτής της επιτυχίας, όπως επίσης και η συμβολή της επιτυχίας τούτης, στην προώθηση της συνεργασίας στο χώρο των αντιπολιτευόμενων, στην Δεξιά, δυνάμεων ήταν ακόμα πιο σημαντικό, δεδομένου ότι απέναντι στους συνδυασμούς αυτούς βρέθηκαν κατά κανόνα και υποψήφιοι υποστηριζόμενοι από το κόμμα των Φιλελευθέρων, το οποίο ήταν και το ισχυρότερο από τα κόμματα του Κέντρου. Συνέπεια τούτων ήταν η εκτίμηση της ΕΔΑ πως η επιτυχία του 1954 αποτέλεσε το πρόπλασμα για την συγκρότηση του κοινού, αντί- ΕΡΕ, (αυτή τη φορά) συνασπισμού της Δημοκρατικής Ένωσης(Δ.Ε.), το 1956²⁷⁸.

Η συγκρότηση της Δ.Ε. ήταν σύμφωνη με τον στρατηγικό στόχο της «εθνικής

²⁷⁵ Στο ίδιο.

²⁷⁶ Αρχείο ΕΔΑ. Εισήγηση Ι. Πασαλίδη στην Α' Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της ΕΔΑ: *Κεντρική πολιτική εισήγηση Α' Π.Σ.* ο.π.

²⁷⁷ Σ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο..* ο.π. Τόμος Β', σελ. 222-233 & Τ. Τρίκκας, *ΕΔΑ 1951-1967..* ο.π. σελ. 249

²⁷⁸ Αρχείο ΕΔΑ. Εισήγηση Ι. Πασαλίδη στην Α' Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της ΕΔΑ: *Κεντρική πολιτική εισήγηση Α' Π.Σ.* ο.π.

δημοκρατικής αλλαγής», μιας και εξασφάλιζε μια βασική προϋπόθεση για το άνοιγμα του δρόμου προς αυτήν: το να εκδιωχθεί η δεξιά παράταξη από την κυβερνητική εξουσία. Επίσης, οι προγραμματικοί άξονες της Δ.Ε. ήταν συναφείς με το πρόγραμμα της ΕΔΑ μιας και όπως υποστήριζε η ίδια η ΕΔΑ είχαν ως βασικούς πυλώνες την *«ελληνική εξωτερική πολιτική, την διεκδίκηση της αυτοδιάθεσης της Κύπρου και το πρόγραμμα αμνηστίας και εκδημοκρατισμού»*.²⁷⁹

Αν και η Δ.Ε. κατάφερε να βγει πρώτη στις εκλογές, αποσπώντας το 48,15% των ψήφων, λόγω του ιδιότυπου εκλογικού συστήματος, το οποίο έμεινε γνωστό ως τριφασικό²⁸⁰, η ΕΡΕ του Κ. Καραμανλή, με ποσοστό της τάξεως του 47,38% κατάφερε να εκλέξει 165 βουλευτές, συγκροτώντας αυτοδύναμη κυβέρνηση. Άποψη της ΕΔΑ ήταν, σε συνάρτηση με τις γενικές ταξικές αναλύσεις, πως η Δ.Ε. δεν εκπλήρωσε το στόχος της, αφού δεν κατάφερε να κατοχυρώσει μια καθαρή και ξεκάθαρη νίκη απέναντι στην ΕΡΕ.

Αυτό χρεωνόταν στο γεγονός πως μεγάλα στρώματα του πληθυσμού, που είχαν συμφέρον από το πρόγραμμα της «αλλαγής», παρέμειναν δέσμια της Δεξιάς. Η κύρια ευθύνη, κατά την ΕΔΑ, βάραινε τα κόμματα και την ηγεσία του Κέντρου. Οι λόγοι αφορούσαν στην διακήρυξη, από μέρους των κομμάτων του Κέντρου, της προσωρινότητας της συνεργασίας με την ΕΔΑ, αυστηρά εντός των προεκλογικών σκοπιμοτήτων της Δ.Ε. Αλλά και το πνεύμα δικαιολόγησης, προς την ΕΡΕ, αυτής ακριβώς της συνεργασίας. Εξίσου, η μη ανάδειξη του μελλοντικού πρωθυπουργού εκ μέρους της Δ.Ε. ενίσχυε επίσης την ασάφεια του συνασπισμού και το πνεύμα σταυροθηρίας. Τέλος, σημαντικός παράγοντας για την μη καθαρή επιτυχία της Δ.Ε. ήταν και ο αποκλεισμός του Κόμματος Προοδευτικών, του μικρού δεξιού σχηματισμού υπό τον παλιό συναγερμικό υπουργό Σπ. Μαρκεζίνη. Αποκλεισμός που η ΕΔΑ υποστήριζε πως στένευε την φυσιογνωμία του συνασπισμού.

Η ΕΔΑ επέρριπτε ευθύνες και στον εαυτό της, μιας και θεωρούσε όλα τα παραπάνω συμπτώματα του μη στερεώματος της πολιτικής της δημοκρατικής ενότητας στις κορυφές των πολιτικών σχηματισμών. Πεποίθηση της ΕΔΑ ήταν πως αν και η ενότητα είχε στηθεί πολιτικά στην βάση της κοινωνίας, δεν είχε αποκρυσταλλωθεί τόσο, ώστε να μπορούσε να την επιβάλλει *de facto* στις κορυφές. Η ΕΔΑ εκτιμούσε πως αυτό θα δύναται να ξεπεραστεί εάν το κόμμα είχε μαζικοποιηθεί στην βάση του, ώστε να μπορούσε να παίζει τον καθοριστικό ρόλο που έπρεπε στις ίδιες της μάζες των πολιτών²⁸¹.

²⁷⁹ Στο ίδιο.

²⁸⁰ Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η «καχεκτική» δημοκρατία..* ο.π., σελ. 196-197.

²⁸¹ Αρχείο ΕΔΑ. Εισήγηση Ι. Πασαλίδη στην Α' Πανελλαδική Συνδιάσκεψη της ΕΔΑ: *Κεντρική πολιτική εισήγηση Α' Π.Σ.* ο.π.

Η κοινή κάθοδος της ΕΔΑ με τα κόμματα της κεντρώας αντιπολίτευσης στον συνδυασμό της ΕΡΕ ήταν αδιαμφισβήτητα από μόνη της μεγάλη επιτυχία για την ΕΔΑ. Αν και ο χαρακτήρας του συνδυασμού της ΕΔΑ ήταν ρητός και κατηγορηματικός σαν εκλογική ομπρέλα (ενώ είχε διασφαλιστεί η αυτοδυναμία μιας πιθανής κεντρώας κυβέρνησης προερχόμενης από την Δ.Ε.) το γεγονός πως η ΕΔΑ κατάφερε ,μόλις 7 περίπου χρόνια μετά το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου, να διαρρήξει το πλαίσιο της πολιτικής απομόνωσης που της είχε επιβληθεί, ήταν από μόνο του εξαιρετικά σημαντικό.

Αυτή η πολιτική επιτυχία εγγράφτηκε σε μια συνολικότερη δυναμική ανόδου της Αριστεράς, την ίδια περίοδο, που οφειλόταν κατά κύριο λόγο στα εξής: Στην επιτυχημένη της πολιτική ανασυγκρότηση, εντός ενός πολιτικού πλαισίου ασφυκτικά στενού. Επίσης, στην συμβολή της στις κινητοποιήσεις για το ζήτημα της Κύπρου και η αξιοποίηση των αντινατοϊκών αισθημάτων που είχαν αναπτυχθεί εξαιτίας της στάσης Αγγλίας και των ΗΠΑ σε αυτό²⁸². Μάλιστα, η ΕΔΑ ανέκτησε έδαφος στο πεδίο των εθνικών ζητημάτων, όπως ήταν το Κυπριακό, στο πεδίο δηλαδή που δεχόταν τις μεγαλύτερες επιθέσεις από τους αντιπάλους της. Τέλος, εξίσου σημαντικό ήταν, ότι μετέβαλε το περιεχόμενο της πολιτικής σύγκρουσης από την αντιπαράθεση «εθνικόφρων/ μη εθνικόφρων» κομμάτων, στο ευνοϊκότερο για αυτήν πλαίσιο: «δεξιές και αντιδεξιές δυνάμεις».²⁸³ Σχήμα αντιπαράθεσης που εναρμονιζόταν πολύ περισσότερο με τις αναλύσεις της για το χαρακτήρα των κοινωνικών αντιθέσεων στην μετεμφυλιακή Ελλάδα.

Κατά συνέπεια, η ΕΔΑ, απέκτησε κύρος σε αυτές τις μάζες που ήταν δυσареστημένες από την πολιτική ηγεμονία του «εθνικοφρονισμού», ως κόμμα που μπορεί ,με ρεαλιστικούς όρους, να προωθήσει την αλλαγή του κοινωνικό-πολιτικού πλαισίου. Αυτό ακριβώς το γεγονός δημιούργησε πανικό στις καθεστωτικές δυνάμεις. Γεγονός που αποδεικνύεται από τον χαρακτήρα που έδωσε στην εκλογική σύγκρουση η ΕΡΕ στις εκλογές του 1956 ως αντιπαράθεσης της παράταξης των «εθνικοφρόνων» ενάντιων κομμάτων-συνοδοιπόρων του κομμουνισμού *«μειωμένης εθνικής αντίστασης»*²⁸⁴.

Επίσης, αυτό επιτεύχθηκε την ίδια στιγμή που οι κυρίαρχες ηγετικές φυσιογνωμίες του Κέντρου, ο Γ. Παπανδρέου και ο Σ. Βενιζέλος, ήταν ιδιαίτερα απροσπάλαστες στις προσπάθειες της αριστεράς για κάποιου είδους συνεργασία ή επαφή. Οπότε, μεγάλος

²⁸² Για συνοπτική παρουσίαση του Κυπριακού τις δεκαετίες 1950-1960:

Σ. Ριζάς- Ι. Στεφανίδης, *«Το Κυπριακό Ζήτημα: ο αγónας για ένωση, ανεξαρτησία και η τουρκική εισβολή»*, ο.π. Για την στάση της ΕΔΑ: Τ. Τρίκας, *ΕΔΑ 1951-1967..* σελ. 293-309.

²⁸³ Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η «καχεκτική» δημοκρατία..* ο.π. , σελ. 201-202.

²⁸⁴ Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη..* ο.π. Τόμος Γ', σελ.75

μέρος της επιτυχίας αυτής προερχόταν (πέρα από τα λάθη της ηγεσίας της δεξιάς και τον τρόπο που κατάφερε να αποξενώσει από την «εθνικόφρων» παράταξη τα κόμματα του κεντρώου χώρου) εξαιτίας της δυναμικής που απέκτησε η ΕΔΑ, κυρίως από τα κάτω. Το γεγονός αυτό έδωσε την δυνατότητα για ανατροπές και υπερβάσεις των προσχωμάτων που έμπαιναν από τις κορυφές. Αυτή η επιτυχία καθόρισε σε μεγάλο βαθμό τις πρωτοβουλίες της ΕΔΑ απέναντι στο κεντρώο χώρο, την επόμενη περίοδο.

3.3.3. Η ΕΔΑ στην αξιωματική αντιπολίτευση. Τα κόμματα του Κέντρου και το επιδιωκόμενο «δημοκρατικό μέτωπο».

Στις εκλογές της 11^{ης} Μαΐου του 1958, η ΕΔΑ βγήκε δεύτερο κόμμα, αποτελώντας πλέον την αξιωματική αντιπολίτευση στην ,εκ νέου, νικήτρια ΕΡΕ. Η μελέτη των αποτελεσμάτων των εκλογών της 11^{ης} Μαΐου, και δη της κατανομής των ψήφων μεταξύ των σχηματισμών του κέντρου και της ΕΔΑ, είναι εξαιρετικά βοηθητική. Καταρχήν, στις εκλογές κατήλθαν πέντε σχηματισμοί, με τους τέσσερις να έχουν αξιόλογη εκλογική απήχηση. Από αυτούς, οι δυο κάλυπταν το χώρο του Κέντρου, το Κόμμα Φιλελευθέρων (Κ.Φ.) με αρχηγούς τον Γ. Παπανδρέου και τον Σ. Βενιζέλο και ο συνασπισμός της Προοδευτικής Αγροτικής Δημοκρατικής Ένωσης (Π.Α.Δ.Ε.), αποτελούμενος από τα μικρά κεντρώα κόμματα²⁸⁵ και το κόμμα του Σπύρου Μαρκεζίνη, ο οποίος τέθηκε και επικεφαλής του συνασπισμού. Η αριστερά εκπροσωπούσαν από την ΕΔΑ με πρόεδρο τον Ι. Πασαλίδη. Δύο ήταν τα κόμματα στον ευρύτερο χώρο της Δεξιάς. Το πρώτο, η ΕΡΕ υπό το Κ. Καραμανλή, ήταν και το μεγαλύτερο, ενώ κατήλθε στις εκλογές και το λείψανο της παλιάς αντιβενιζελικής παράταξης, με τοπική και μόνο επιρροή, η Ένωση Λαϊκών Κομμάτων όπου τα κυριότερα στελέχη της (Παπαληγούρας, Κανελλόπουλος) μετά τις εκλογές απορροφήθηκαν από την ΕΡΕ. Δύο ήταν τα σημαντικά γεγονότα της πορείας προς της εκλογές. Πρώτον η προσπάθεια του Κ.Φ. και της ΕΡΕ να περιθωριοποιήσουν την ΕΔΑ. Αυτό επιχειρήθηκε με την από κοινού ψήφιση εκλογικού νόμου που αποδυνάμωνε το τρίτο κατά σειρά κόμμα προς όφελος του πρώτου κόμματος και του δεύτερου, στην κατανομή των εδρών. Το δεύτερο ήταν η παρ' ολίγον κάθοδος σε κοινό συνδυασμό της ΕΔΑ και της Π.Α.Δ.Ε., πράγμα που τελικά δεν επετεύχθη, με την ευθύνη να πέφτει κατά κύριο λόγο τον Σ.Μαρκεζίνη²⁸⁶.

²⁸⁵ Τα λεγόμενα μικρά κεντρώα κόμματα της Π.Α.Δ.Ε. ήταν α.) Το Κόμμα Αγροτών Εργαζομένων με αρχηγό τον Αλέκο Μπαλτατζή β.) η Ε.Π.Ε.Κ. υπό τον Σ.Παπαπολίτη και γ.) Το ΔΚΕΛ με ηγέτη τον Στ. Αλλαμάνη.

²⁸⁶ Σ.Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο.. ο.π.*, Τόμος Γ. Σελ. 305-314.

Τα αποτελέσματα των εκλογών ήταν απροσδόκητα, σε σχέση με τις πολιτικές εκτιμήσεις. Όχι τόσο για το νικητή των εκλογών, αφού η πολυδιάσπαση της αντιπολίτευσης και η στιβαρότητα του μπλοκ που εξέφραζε η ΕΡΕ δεν έδιναν πολλά περιθώρια στο να νικηθεί, καθώς τελικά κατέκτησε την πρώτη θέση με το 41,16%. Η έκπληξη αφορούσε την κατανομή της δύναμης ανάμεσα στα κόμματα της αντιπολίτευσης και συγκεκριμένα το 24,42% που πέτυχε η ΕΔΑ, ενώ το Κ.Φ. τιμωρήθηκε για την συνεργατική του στάση απέναντι στην κυβέρνηση της ΕΡΕ, ερχόμενο τρίτο, με 20,67%. Το ποσοστό της Π.Α.Δ.Ε. άγγιξε το 10,62%. Η ανάλυση της εκλογικής επιρροής των κομμάτων του Κέντρου και της Αριστεράς ήταν αποκαλυπτική: Η ΕΔΑ κατάφερε να κερδίσει την ψήφο ισχυρού μέρους από τις σκληρά δοκιμαζόμενες λαϊκές τάξεις, καταφέροντας να συνδεθεί, πάλι, με μεγάλο μέρος των λαϊκών στρωμάτων. Την ίδια στιγμή, η επιρροή του Κ.Φ. και της Π.Α.Δ.Ε. δεν ήταν ποσοτικά αμελητέα. Ωστόσο ήταν αποκομμένη από το πιο ζωντανό τμήμα του πληθυσμού: τις μάζες των αστικών κέντρων και κυρίως τα λαϊκότερα στρώματα. Τα κομμάτια του πληθυσμού δηλαδή που ήταν απαραίτητο να «κερδηθούν», εάν ήθελε το κέντρο να είχε τύχη στην διεκδίκηση της εξουσίας. Ταυτόχρονα, η ΕΔΑ, εμφάνισε αδυναμία στο να σπάσει τις υγειονομικές ζώνες που επέβαλλε το καθεστώς σε σημαντικό κομμάτι του πληθυσμού, κυρίως στις ορεινές ζώνες της υπαίθρου, και να πλατύνει την επιρροή της²⁸⁷.

Οι εκλογές του Μάη του 1958 ήταν πραγματικό «σοκ» για τις κυρίαρχες δυνάμεις του μετεμφυλιακού καθεστώτος. Μόλις εννιά χρόνια μετά το τέλος του Εμφυλίου πολέμου, η ΕΔΑ, εκφράζοντας μεγάλο κομμάτι των κοινωνικών δυνάμεων που είχαν στηρίξει το πρόγραμμα του ΕΑΜ, κατάφερε να γίνει αξιωματική αντιπολίτευση και να μπορέσει να υπερβεί πολλούς από τους περιορισμούς τους μετεμφυλιακού καθεστώτος. Αυτό είχε ως συνέπεια να ενταθούν οι πιέσεις, οι διώξεις και η τρομοκρατία απέναντι στο σύνολο της αριστεράς: τα στελέχη, τα μέλη, τους συνεργαζόμενους μαζί της, στους οπαδούς και συμπαθούντες της²⁸⁸.

Το γεγονός ότι η ΕΔΑ βρέθηκε στην θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης σήμαινε για το κόμμα πως ανέλαβε το κύριο ρόλο για την προώθηση της αλλαγής και την ανατροπή της κυριαρχίας της Δεξιάς²⁸⁹. Η θέση αυτή θεμελιωνόταν από την ΕΔΑ και από τις αναλύσεις της, την ίδια περίοδο.

Αναλυτικότερα, σημειωνόταν ότι η χώρα ήταν καθυστερημένη, υποτελής στο ξένο μονοπωλιακό κεφάλαιο που στηριζόταν σε ένα ξενόδοουλο κράτος και μια μικρή

²⁸⁷ Η.Νικολακόπουλος, *Η «καχεκτική» δημοκρατία.. ο.π.*, σελ. 230-251.

²⁸⁸ Τάσος Τρίκας, *ΕΔΑ 1951-1967.. ο.π.*, σελ. 603-610.

²⁸⁹ Αρχείο ΕΔΑ, κ.4, φ.4. Εισήγηση Αντώνη Μπριλλάκη εκ μέρους της Δ.Ε. στο Α' Συνέδριο της ΕΔΑ. *Η ΕΔΑ ως πρωτοπορία του λαού*. ΑΣΚΙ.

μειοψηφία ντόπιων πλουτοκρατών²⁹⁰. Άρα η κύρια αντίθεση στην Ελλάδα ήταν το δίπολο «υποτέλεια/ ανεξαρτησία»²⁹¹. Συνεπώς η κυβέρνηση Καραμανλή και το κόμμα της δεξιάς ήταν το «πιστό όργανο της υποτέλειας»²⁹² ενώ η ΕΔΑ το κόμμα της «εθνικής ανεξαρτησίας» που εξέφραζε την συντριπτική πλειοψηφία των κυριαρχούμενων κοινωνικών στρωμάτων: τους εργάτες, τους αγρότες, τα μεσαία στρώματα, τους διανοούμενους κ.α. που στέναζαν κάτω από την κυριαρχία της ξενοκρατίας και του ιμπεριαλισμού²⁹³.

Ο χώρος του Κέντρου ερμηνευόταν ως εκφραστής της «εθνικής αστικής τάξης»²⁹⁴ της οποίας ο χαρακτήρας ήταν διπτός: Αφενός καταπιεζόταν από την «ξενοκρατία» αφού έχανε την πρωτοκαθεδρία στην ελληνική εθνική αγορά²⁹⁵. Οπότε είχε συμφέρον από την πραγμάτωση του προγράμματος της «εθνικής δημοκρατικής αλλαγής». Αφετέρου όμως το γεγονός πως ήταν και αυτή εκμεταλλεύτρια τάξη, την έκανε να αμφιταλαντεύεται και να μην μπορεί να σταθεί με συνέπεια στην πρώτη γραμμή, στο μπλοκ των δυνάμεων της αλλαγής²⁹⁶. Αν, εν τέλει, «η εθνική αστική τάξη» θα βρισκόταν με το μέρος των δυνάμεων της αλλαγής, αυτό θα κρινόταν, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της ΕΔΑ, από την επιτυχία και την άνοδο των αγώνων του λαού. Η ηγεσία της ΕΔΑ εκτιμούσε πως όσο οι λαϊκοί αγώνες θα αναπτύσσονταν, τόσο περισσότερο θα ανάγκαζαν την «εθνική αστική τάξη» (και κατ' επέκταση την ηγεσία του Κέντρου) να περάσει με τις δυνάμεις της αλλαγής. Αντίθετα, αν βρίσκονταν σε ύφεση, θα έπαυαν να ασκούν πίεση στην εθνική αστική τάξη και αυτή θα συμβιβαζόταν με το καθεστώς της «ξενοκρατίας» και κατά συνέπεια την δεξιά. Έτσι το κύριο βάρος της αλλαγής έπεφτε στις λαϊκές τάξεις ώστε ,με βάση τα παραπάνω ερμηνευτικά σχήματα, να είναι η ΕΔΑ εκφραστής τους.

Η ΕΔΑ αξιολογούσε το παραπάνω ζήτημα ως κεντρικό, δεδομένου ότι δήλωνε ρητά, πως για να προωθηθεί η «εθνική δημοκρατική αλλαγή», χρειαζόταν να ανατραπεί η Δεξιά και αυτό με τη σειρά του προϋπέθετε την σύμπραξη Αριστεράς και Κέντρου.²⁹⁷ Σε θεωρητικό επίπεδο, η ΕΔΑ έθετε το ζήτημα πιο σχηματικά και μονοδιάστατα: ποιος από τα δύο αντιπαρατιθέμενα μπλοκ (της «εθνικής ανεξαρτησίας» ή της «ξενοκρατίας» κατά την ορολογία της ΕΔΑ) θα επετύγχανε να συγκροτήσει συμμαχία με την αμφιταλαντευόμενη «εθνική αστική τάξη»;

²⁹⁰ Αρχείο ΕΔΑ, κ.4. Έντυπο: «Σχέδιο προγράμματος της ΕΔΑ.» Δ.Ε. της ΕΔΑ. 28/9/1959.ΑΣΚΙ.

²⁹¹ Αρχείο ΕΔΑ, κ. 4. Εισήγηση Α. Μπριλλάκη, ο.π.

²⁹² Αρχείο ΕΔΑ, Εισήγηση Ι.Πασαλίδη, ο.π.

²⁹³ Αρχείο ΕΔΑ. Εισήγηση Ηλ. Ηλιού στο Α' Συνέδριο της ΕΔΑ, ο.π.

²⁹⁴ Αρχείο ΕΔΑ. Εισηγήσεις Ι.Πασαλίδη & Α.Μπριλλάκη στο Α' Συνέδριο, ο.π.

²⁹⁵ Εισήγηση Ι.Πασαλίδη στο ίδιο.

²⁹⁶ Εισήγηση Α. Μπριλλάκη στο ίδιο.

²⁹⁷ Αρχείο ΕΔΑ, κ.4,φ.4. Εισήγηση Ν. Κιτσίκη στο Α' Συνέδριο της ΕΔΑ: *Απολογισμός δράσης της κοινοβουλευτικής ομάδας της ΕΔΑ*. ΑΣΚΙ

Σε επίπεδο πολιτικών επιδίκων, στην ανάλυση αυτή, έμπαιναν και άλλες διαστάσεις: η ΕΔΑ πίστευε πως μέσα από τους σχηματισμούς του κεντρώου χώρου εκφράζονταν «δημοκρατικές μάζες», ενώ ανάλογων πολιτικών χαρακτηριστικών ήταν και τα στελέχη του.²⁹⁸ Το πρόβλημα εντοπιζόταν από την ΕΔΑ στις κορυφές του κεντρώου χώρου: Κρατούσαν το χώρο κατακερματισμένο, με την ηγεσία του παγιδευμένη στην πολιτική της δεξιάς, «δέσμια της υποτέλειας και των ξένων»²⁹⁹. Η ανάδειξη κατάλληλης ηγεσίας στο χώρο του κέντρου, για να μπορούσε να ανταποκριθεί στον «ιστορικό της ρόλο» (πράγμα που σήμαινε να συνεργαστεί με την ΕΔΑ για την ανατροπή της Δεξιάς και την προώθηση του προγράμματος της «αλλαγής»), ήταν από τα βασικά προβλήματα που απασχόλησαν την ΕΔΑ, την περίοδο που βρέθηκε στην αξιωματική αντιπολίτευση.

Για την επίλυση του παραπάνω προβλήματος, η ΕΔΑ, προσανατολίστηκε σε μια διττή τακτική «μαστίγιου και καρότου» απέναντι στο κεντρώο χώρο. Η τακτική του «μαστίγιου», αφορούσε πιέσεις που επιχειρούσε να ασκήσει η ΕΔΑ κινητοποιώντας αυτό που θεωρούσε «δημοκρατικές μάζες» του κεντρώου χώρου, απέναντι στους πολιτικούς της εκπροσώπους, την ηγεσία, δηλαδή, των κυριάρχων σχηματισμών του Κέντρου, την ίδια περίοδο. Αυτό στηριζόταν στην παγιωμένη πεποίθηση της ΕΔΑ πως τα ποσοστά των εκλογών του Μάη του 1958, της έδιναν την πολιτική ηγεμονία στον αντιπολιτευόμενο χώρο. Τα ποσοστά αυτά, σε συνάρτηση με την συνεπή αντιπολιτευτική της στάση και τις συνεχείς της εκκλήσεις για ενότητα, θα καθόριζαν την πολιτική ατζέντα στο κομμάτι του πληθυσμού που ήταν δυσανεσθημένο από την κυβερνητική εξουσία που κατείχε η ΕΡΕ. Αυτό με τη σειρά του θα πίεζε την ηγεσία του Κέντρου, ώστε να προσανατολιστεί και αυτή σε μια συνεπέστερη αντι-ΕΡΕ τοποθέτηση και να γίνει πιο προσπελάσιμη στην ιδέα του μετώπου με την Αριστερά. Σε αυτό εκτιμούσε πως θα συνέπρατταν και οι σαφείς προγραμματικές αρχές συνεργασίας που προέτασσε η ΕΔΑ, με θετικές διακηρυκτικές αρχές, γενικού και σχετικά αφηρημένου τύπου όπως: *φιλειρηνική εξωτερική πολιτική, εκδημοκρατισμός, προάσπιση δημόσιου πλούτου, αναδιανομή εισοδήματος κ.ο.κ.*³⁰⁰.

Από την αντίστροφη, η «τακτική του καρότου» είχε να κάνει με την προσπάθεια της ΕΔΑ να προωθήσει της απαραίτητες συμμαχίες, προτάσσοντας την αποφασιστική υποστήριξη που θα μπορούσε να δώσει σε μια κυβέρνηση που θα προωθούσε ένα «ελάχιστο πρόγραμμα αλλαγής», δίχως να θέτει ως όρο την συμμετοχή της σε αυτή³⁰¹. Η ΕΔΑ δηλαδή επιχειρούσε με έναν τρόπο να δελεάσει τα αντιπολιτευόμενα

²⁹⁸ Αρχείο ΕΔΑ. Εισήγηση Ι. Πασαλίδη, ο.π.,

²⁹⁹ Αρχείο ΕΔΑ, κ.11.2. Απολογισμός εργασιών Εθνικού Συμβουλίου ΕΔΑ.(23-24/9/1961). ΑΣΚΙ.

³⁰⁰ Στο ίδιο.

³⁰¹ Αρχείο ΕΔΑ. Εισήγηση Ι. Πασαλίδη, ο.π.

στην ΕΡΕ κόμματα, μέσω της υποστήριξής της, για την κατάληψη της κυβερνητικής εξουσίας από αυτά, με μόνη προϋπόθεση να προωθήσουν ένα μίνιμουμ πρόγραμμα αλλαγών (πάνω στις γενικές αρχές του προγράμματος της «εθνικής δημοκρατικής αλλαγής») και να στηρίζονται στην ψήφο της.

Τέλος, σχετική με τις παραπάνω πολιτικές αντιλήψεις ήταν και η ενθάρρυνση και αποφασιστική υποστήριξη από την ΕΔΑ, για την δημιουργία πολιτικών μορφωμάτων με κεντρώα φυσιογνωμία, με διάθεση συνεργασίας με την Αριστερά, από στελέχη και προσωπικότητες που συνεργάζονταν μαζί της. Τέτοια περίπτωση ήταν και η «Δημοκρατική Ένωση», υπό τον Η. Τσιριμώκο, που ιδρύθηκε τον Σεπτέμβριο του 1958, στην οποία συμμετείχαν άλλοι 11 βουλευτές που είχαν εκλεγεί ως συνεργαζόμενοι με την ΕΔΑ³⁰².

3.4. Ο «γρίφος» της Ε.Κ..

3.4.1. Η στάση και οι θέσεις της ΕΔΑ για την Ε.Κ. την περίοδο του «ανένδοτου».

Η ΕΔΑ μετά τις εκλογές του Οκτώβρη του 1961 βρέθηκε πολιτικά «πληγωμένη». Δεν ήταν μόνο ότι ήταν πλέον 3^η δύναμη με ποσοστό 14,62%, έναντι 33,65% των ενωμένων δυνάμεων του Κέντρου, που είχαν ενοποιηθεί στην Ε.Κ., υπό την ηγεσία του Γ. Παπανδρέου, λίγο πριν της εκλογές και του Κόμματος των Προοδευτικών. Πρώτη ήταν η ΕΡΕ με ποσοστό της τάξης του 50,81, έχοντας μάλιστα αποσπάσει ένα 10% απευθείας από την ΕΔΑ³⁰³. Τα αποτελέσματα αυτά ήταν προϊόν ανοιχτής τρομοκρατίας, κυρίως στην ύπαιθρο, απέναντι στους μη δεξιούς ψηφοφόρους και κυρίως στους οπαδούς της ΕΔΑ³⁰⁴.

Ωστόσο δεν ήταν ένα μεμονωμένο συμβάν. Αντίθετα αποτελέσαν το απόγειο της ραγδαίας κλιμάκωσης των καθεστωτικών πιέσεων απέναντι στην ΕΔΑ, αμέσως μετά τις εκλογές του Μάη του 1958. Οι πιέσεις αυτές, αλλά και η στρατηγική αδυναμία της ΕΔΑ να ανταπεξέλθει αποτελεσματικά, οδήγησαν στην ανάπτυξη κεντρόφυγων δυνάμεων στο εσωτερικό της. Ο προβληματισμός διογκώθηκε τα μέγιστα, ακριβώς μετά τις εκλογές του 1961, οι οποίες αποκάλυψαν το προφανές: η Αριστερά έπρεπε να αντιπαλέψει ένα πολιτικό καθεστώς, το οποίο δε θα δίσταζε να χρησιμοποιήσει την ανοιχτή βία, βάση συντεταγμένου σχεδίου, ώστε να αποτρέψει οποιαδήποτε,

³⁰² Τ. Τρίκας, *Η ΕΔΑ 1951-1967.. ο.π.*, σελ. 738-749.

³⁰³ Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η «καχεκτική» δημοκρατία.. ο.π.*, σελ. 264-292.

³⁰⁴ Για το κλίμα των εκλογών του 1961 βλ. ενδεικτικά: ΕΔΑ. *Η μαύρη βίβλος. Το εκλογικό πραξικόπημα της 29^{ης} Οκτωβρίου του 1961*. Επανεκδοση των εκδόσεων «Ποντίκι», 1996.

δυσάρεστη γι' αυτό, αλλαγή του πολιτικού συσχετισμού.

Το πολιτικό υπόστρωμα των κεντρόφυγων δυνάμεων που αναπτύσσονταν στον ευρύτερο αριστερό χώρο, αφορούσε και ερωτήματα σχετικά με την Ε.Κ. και την στρατηγική της Αριστεράς, απέναντι της. Πιο συγκεκριμένα, εγειρόταν το ερώτημα αν μια εκλογική νίκη του Κέντρου, θα μπορούσε να δρομολογήσει κάποια αναγκαία μέτρα αλλαγής, δίχως αυτό να οδηγεί στην κλιμάκωση των πιέσεων από το μετεμφυλιακό καθεστώς. Κατά συνέπεια, εάν έπρεπε η εκλογική στρατηγική της αριστεράς να προσανατολίζεται από αυτό το σημείο και ύστερα, όχι στην απόσπαση του μεγαλύτερου δυνατού ποσοστού, αλλά στο ελάχιστο που χρειαζόταν για την κοινοβουλευτική της εκπροσώπηση, προσανατολίζοντας το υπόλοιπο μέρος των υποστηρικτών της, στην υποστήριξη της Ε.Κ.. Στο πνεύμα αυτών των ερωτημάτων ενδεικτική ήταν η αρθρογραφία στην εφημερίδα «Ελευθερία», παραμονές των εκλογών του 1961, από το πρώην μέλος της Κ.Ε. του ΚΚΕ, Λ. Αποστόλου³⁰⁵.

Η άποψή του μπορούσε να αναπτύσσεται πάνω στο σχήμα με το οποίο ερμήνευε η ΕΔΑ τα κόμματα του κέντρου, ως πολιτικούς εκπροσώπους της «εθνικής αστικής τάξης». Όπως είδαμε, με βάση αυτό το σχήμα, η «εθνική αστική τάξη» και, κατ' επέκταση, τα κόμματα του κέντρου αντιμετωπιζόντουσαν καταρχήν ως σύμμαχοι στην προώθηση της «εθνικής δημοκρατικής αλλαγής» απέναντι στο καθεστώς της «υποτέλειας», το οποίο ευνοούσε τα συμφέροντα μιας μικρής «ολιγαρχίας». Αυτή η «ολιγαρχία» κατείχε το κρατικό μηχανισμό, διαμέσου της πολιτικής κυριαρχίας της δεξιάς παράταξης. Το πρόβλημα που εντοπιζόταν στην προκειμένη για την ΕΔΑ στο γεγονός πως όφειλε συνεχώς να ακροβατεί ανάμεσα σε μια άποψη που υποστήριζε ενεργά μια πολιτική ενότητας απέναντι στο κέντρο, την ίδια στιγμή που έπρεπε να δικαιολογεί την πολιτική της αυτοτέλειας και του «πρωτοπόρου» ρόλου της, έναντι αυτού.

Τούτων λεχθέντων, μπορούμε να ερμηνεύσουμε την όξυνση της κριτικής απέναντι στην Ε.Κ. από την ΕΔΑ, που έλαβε χώρα την περίοδο, αμέσως μετά τις εκλογές του 1961. Η ΕΔΑ χρέωνε μεγάλες ευθύνες στην ηγεσία της Ε.Κ. για στην πραγματοποίηση των εκλογών της «βίας και νοθείας». Υποστήριζε η ΕΔΑ πως η Ε.Κ. γνώριζε περί των όρων διεξαγωγής των εκλογών, αλλά δεν έπραξε τα δέοντα ώστε να ακυρώσει τους σχεδιασμούς, λόγω του ότι υπολόγιζε να αποκομίσει εκλογικά οφέλη από τις πιέσεις που θα υφίσταντο οι υποστηρικτές της Αριστεράς. Αυτή η στάση ήταν προϊόν της εν γένει ταλαντευόμενης πολιτικής της, η οποία μπορούσε να την οδηγήσει στο να συμπεριφερθεί ως *«στήριγμα της υποτέλειας»*³⁰⁶.

³⁰⁵ Πιο συγκεκριμένα για τις απόψεις του Λ. Αποστόλου, βλέπε εδώ, στην ενότητα 5.

³⁰⁶ Αρχείο ΕΔΑ, κ. 13, φ.5. *Εισήγηση της Ε.Ε. στην 7^η Σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ*. Μάρτης 1962. ΑΣΚΙ.

Μέσα από αυτή την θέση, η ΕΔΑ επεδίωκε να επιβεβαιώσει εκ νέου τον καθοριστικό πολιτικό της ρόλο: Η ΕΔΑ ήταν το «πρωτοπόρο» κόμμα της «δημοκρατικής αλλαγής», ως το κατεξοχήν κόμμα των «πρωτοπόρων» κοινωνικών στρωμάτων της ελληνικής κοινωνίας: των εργατών και των αγροτών. Η πολιτική αυτοτέλεια των στρωμάτων αυτών έπρεπε να διασφαλίζεται σε κάθε περίπτωση, κυρίως από την διακριτή πολιτική δράση της ΕΔΑ. Αυτό ήταν αναγκαίο επειδή, όπως υποστήριζε η ΕΔΑ, ακόμα και με κυβέρνηση των κεντρικών δυνάμεων, όποια θετική αλλαγή προωθούνταν, θα προερχόταν από τους αγώνες και την δυναμική των αμιγώς λαϊκών δυνάμεων και την πίεση που αυτές θα ασκούσαν. Κατά συνέπεια, η εκδίωξη της Δεξιάς από την κυβερνητική εξουσία, που στις αναλύσεις της ΕΔΑ ήταν και η κύρια προϋπόθεση για την προώθηση της «αλλαγής», έπρεπε να συνδυάζεται με την διατήρηση ισχυρών των δυνάμεων της ΕΔΑ, ούτως ώστε να δρομολογηθούν εξελίξεις προς την κατεύθυνση της «αλλαγής».

Η ΕΔΑ υπενθύμιζε και την εμπειρία από το «κεντρώο διάλλειμα» την διετία 1951-1953: η άνοδος του κέντρου στην κυβερνητική αρχή δεν οδηγούσε αυτόματα στην «αλλαγή»³⁰⁷. Με αυτό τον τρόπο η ΕΔΑ, απαντούσε και στις απόψεις που υποστήριζαν πως η ΕΔΑ θα μπορούσε να συμβάλλει αποφασιστικά στην εκλογική ήττα της ΕΡΕ, ακόμα και χωρίς να συνεργαστεί απευθείας με την Ε.Κ., εάν δε συμμετείχε σε σειρά «άγονων» εκλογικών περιφερειών, επιβάλλοντας το αντι-ΕΡΕ μέτωπο από τα κάτω³⁰⁸.

Η κλιμάκωση και το μαζικό ρεύμα του «ανένδοτου», ο αιχμηρός αντιδεξιός λόγος που άρθρωνε η ηγεσία της Ε.Κ., αλλά και η υιοθέτηση βασικών προγραμματικών θέσεων του προγράμματος της «Εθνικής Δημοκρατικής Αλλαγής» από την Ε.Κ.³⁰⁹, επέδρασαν σημαντικά στην αναθεώρηση της τακτικής της ΕΔΑ, απέναντι στο ενιαίο – πλέον- κόμμα του Κέντρου. Αν και τα βασικά ερμηνευτικά σχήματα παραμένουν, όπως η θεώρηση της ΕΔΑ για την σύνδεση των πολιτικών δυνάμεων με τα αντίστοιχα κοινωνικά στρώματα και ο εν γένει «ταλαντευόμενος» χαρακτήρας του Κέντρου, ο λόγος που αρθρωνόταν για την Ε.Κ. άλλαξε στοχεύσεις. Το βασικό ζητούμενο για την ΕΔΑ δεν ήταν πλέον να ασκηθεί κριτική στο Κέντρο ώστε να κατοχυρώσει τον «ηγεμονικό» της ρόλο εντός των δυνάμεων της «αλλαγής», όσο το πώς θα προωθούσε η ίδια την «αλλαγή» καλύτερα, διαμέσου της μελλοντικής κυβέρνησης της Ε.Κ., που φαινόταν πως ερχόταν στα πράγματα.

³⁰⁷ Στο ίδιο.

³⁰⁸ Ενδεικτική η αρθρογραφία του Λ. Αποστόλου, στην εφημερίδα «Ελευθερία», παραμονές των εκλογών. «Ελευθερία» φ. 17/10/1962 & 18/10/1962. <http://efimeris.nlg.gr>

³⁰⁹ Συνοπτική παρουσίαση εδώ, στο 2^ο μέρος.

Στο πλαίσιο αυτό, στοιχειοθέτησε την γραμμή της «*δημοκρατικής στροφής*» ως (προπαρασκευαστικό) στάδιο της «Εθνικής Δημοκρατικής Αλλαγής». Η πραγμάτωση της «δημοκρατικής στροφής» ήταν το άμεσο καθήκον προς την πορεία επίτευξης του μακροπρόθεσμου στόχου, της «εθνικής δημοκρατικής αλλαγής». Η «δημοκρατική στροφή» ως στάδιο, συνδεόταν με την απομάκρυνση της «*αντιδραστικής δεξιάς*» από την εξουσία και την άνοδο σε αυτήν μιας «*πραγματικά δημοκρατικής κυβέρνησης μ' ένα ελάχιστο αλλά σαφές και συγκεκριμένο πρόγραμμα*». Ήταν πρόδηλο, αν και δεν δηλωνόταν ακριβώς ανοιχτά, πως η ΕΔΑ εκτιμούσε πως μια κυβέρνηση προερχόμενη από την Ε.Κ. θα είχε την δυνατότητα να ανοίξει το δρόμο προς την «εθνική δημοκρατική αλλαγή». Αρκεί να μη επεδίωκε να κερδίσει την «*εύνοια*» από την «*ολιγαρχία*» αλλά προχωρώντας στηριζόμενη στον «λαό» και στις δυνάμεις που τον εκπροσωπούσαν.

Κατά την (νέα) αντίληψη της ΕΔΑ, το ζήτημα της προώθησης της «δημοκρατικής στροφής» από μια κυβέρνηση της Ε.Κ. θα αποτελούσε διελκυστίνδα, δεξιά της οποίας θα βρίσκονταν οι παράγοντες του καθεστώτος της υποτέλειας (ΕΡΕ, παλάτι, «ξένοι») και στα αριστερά ο «λαός», του οποίου τα συμφέροντα τα εκπροσωπούσε συνεπέστερα η ΕΔΑ³¹⁰. Με βάση αυτήν την ερμηνεία ο δεύτερος αναγκαίος όρος, εκτός από την απομάκρυνση της ΕΡΕ από την εξουσία, αφορούσε το να ήταν η κυβέρνηση της Ε.Κ., αναγκασμένη «εκ των πραγμάτων» να προωθεί ένα ελάχιστο πρόγραμμα αλλαγής, προς όφελος του λαού, ρυμουλκούμενη ίσως και από αυτόν, κάτω από την συνεχή πίεση, όπως και να είχε, εξαιτίας της αγωνιστικής κινητοποίησης του.

Λογικό επακόλουθο των παραπάνω αναλύσεων ήταν το ερώτημα, με ποια τακτική θα «πίεζε» η ΕΔΑ την Ε.Κ., ούτως ώστε να συνέχιζε να υιοθετούσε πολιτικές θέσεις, θετικές απέναντι στο «λαϊκό κίνημα»; Η ΕΔΑ επέλεγε πρωτίστως τον δρόμο της προώθησης της συνεργασίας «από τα κάτω», βάση ενός συγκεκριμένου και ελάχιστου προγράμματος συνεργασίας, στα πρότυπα της συμπράξεως της Δ.Ε. το 1956. Βασικοί άξονες ήταν η διεξαγωγή άμεσων εκλογών, από υπηρεσιακή κυβέρνηση, με απλή αναλογική, η κατάργηση των «ειδικών» νόμων που απέρρεαν από την νομοθεσία του Εμφυλίου, μέτρα υπέρ των εργαζομένων και η υιοθέτηση «*ελληνικής εξωτερικής πολιτικής*»³¹¹.

Η ΕΔΑ προσδοκούσε πως η πολιτική της πρόταση θα κατάφερνε να κερδίσει την υποστήριξη στις μάζες των υποστηρικτών της «δημοκρατίας» και της «αλλαγής», οι

³¹⁰ Αρχείο ΕΔΑ. «Κλείσιμο των συζητήσεων του Β' Συνεδριού εκ μέρους της Ε.Ε. από τον Α. Μπριλλάκη.» Το Β' Πανελλαδικό Συνέδριο της ΕΔΑ Επίσημα Κείμενα. Αθήνα, 1963. ΑΣΚΙ.

³¹¹ Αρχείο ΕΔΑ. Η πολιτική απόφαση του Β' Συνεδριού της ΕΔΑ. ο.π.

οποίοι ήταν το κατεξοχήν κοινωνικό δυναμικό που απευθυνόταν και η Ε.Κ., μετά τις εκλογές του 1961. Με άλλα λόγια δηλαδή να μπορούσε να ηγεμονεύσει πολιτικά σε εκείνο το μεγάλο κομμάτι της κοινωνίας που ασφυκτιούσε εξαιτίας των μετεμφυλιακών όρων κυριαρχίας, όπως παγιωνόντουσαν, από την κυβερνητική πολιτική της ΕΡΕ, και αποτελούσε τον κύριο πυρήνα ο οποίος συγκροτούσε το δυναμικό πολιτικό ρεύμα του «ανένδοτου». Αυτό το γεγονός ήλπιζε η ΕΔΑ πως θα επέβαλλε περίπου «de facto» την πολιτική της δημοκρατικής συνεργασίας μεταξύ Αριστεράς και Κέντρου, και στην απρόθυμη ηγεσία της Ε.Κ., εάν δεν ήθελε η ηγεσία αυτής να προσπεραστεί από τις διαθέσεις των δημοκρατικών μαζών.

Τέλος, η «συνεργασία των δημοκρατικών δυνάμεων», της Ε.Κ. με την ΕΔΑ, ακόμα και δίχως την άμεση συμμετοχή της ΕΔΑ, στην ενδεχόμενη κυβέρνηση που θα προέκυπτε, θα αποτελούσε την βασικότερη εγγύηση της πραγμάτωσης της «δημοκρατικής στροφής», ανοίγοντας έτσι τον δρόμο για την «δημοκρατική αλλαγή». Στο πλαίσιο αυτό επιστρατεύτηκαν ακόμα και εκκλήσεις σε στελέχη και υποστηρικτές της Ε.Κ.³¹² για αντιδεξιά συνεργασία από τα κάτω, ούτως ώστε να ασκηθεί πίεση στην ηγεσία της Ε.Κ.³¹³ Ζητούμενο ήταν μέσω της κατάκτησης της ενότητας στη βάση, να υπερκεραστεί ο «διμέτωπος» της Ε.Κ. ο οποίος, όπως εκτιμούσε η ΕΔΑ, αποτελούσε το βασικό τροχοπέδη στην προώθηση της δημοκρατικής συνεργασίας.³¹⁴

Η συσχέτιση της τακτικής της ΕΔΑ απέναντι στην Ε.Κ. την διετία 1961-1963 με το διαμορφωμένο κλίμα στην ελληνική κοινωνία την ίδια περίοδο, φωτίζει καλύτερα τα γεγονότα. Ο κύκλος που άνοιξε μετά τις εκλογές «βίας και νοθείας» του Οκτώβρη του 1961, σημαδεύτηκε από την ραγδαία άνοδο των κοινωνικών διεκδικήσεων³¹⁵. Οι όροι διεξαγωγής των εκλογών του 1961, όπως επίσης και η διεξαγωγή του «ανένδοτου», οδηγούν στην περαιτέρω απονομιμοποίηση του «κράτους της δεξιάς», συμβάλλοντας στο να μετατραπεί η διαιρετική τομή «εθνικόφρονες»/μη «εθνικόφρονες», σε «δεξιά/αντιδεξιά» όπως έχουμε γράψει παραπάνω. Μέσα στο δυναμικό ρεύμα που ανέπτυσσε ο «ανένδοτος» βρίσκονταν οι απαρχές μιας συνολικής ρήξης ενός σημαντικού και συνεχώς διογκούμενου δυναμικού της κοινωνίας με όλα τα βασικά χαρακτηριστικά του μετεμφυλιακού πλαισίου εξουσίας: απόρριψη της καταστολής, της (αυτο)λογοκρισίας, της τρομοκρατίας και των διακρίσεων. Αυτή η ρήξη εμπλουτίστηκε σημαντικά με διεκδικήσεις ταξικού περιεχομένου, όπως αναδιανομή του πλούτου,

³¹² Αρχείο ΕΔΑ. Έκκληση του Β' Συνεδρίου της ΕΔΑ προς όλους τους Πατριώτες, Δημοκράτες και τα στελέχη των Δημοκρατικών Κομμάτων. ο.π.

³¹³ Αρχείο ΕΔΑ, κ.7,φ.4. Ανάλυση αποφάσεων του Β' Συνεδρίου. ΑΣΚΙ.

³¹⁴ Αρχείο ΕΔΑ, κ.14,φ.1. Θέσεις της εισήγησης της Ε.Ε. στη 2^η σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ. 8-10/6/1963..ΑΣΚΙ.

³¹⁵ Χ.Βερναρδάκης- Γ. Μαύρης, *Κόμματα και κοινωνικές..* ο.π., σελ.150-158.

συγκρότηση κράτους δικαίου και πρόνοιας κ.ο.κ.³¹⁶ Σε αυτό το δοσμένο πλαίσιο ,ειδικά μετά την όξυνση των διαθέσεων της κοινωνίας για ρήξη με το μετεμφυλιακό πλαίσιο εξουσίας, εξαιτίας του αποτροπιασμού και της κατακραυγής για τη δολοφονία του βουλευτή Λαμπράκη, το Μάιο του 1963 από παρακρατικούς στην Θεσσαλονίκη³¹⁷, ήταν λογικό η ΕΔΑ να εκτιμά πως όποια προσπάθεια «συνθηκολόγησης» της Ε.Κ. με τις «δυνάμεις της αντίδρασης» θα ισοδυναμούσε με πολιτική «αυτοκτονία».

Ωστόσο, όσο ίσχυε αυτό άλλο τόσο δεν ίσχυε πως εξαιτίας αυτού η Ε.Κ. θα προσανατολιζόταν αναγκαστικά προς μια πολιτική συνεργασίας με την ΕΔΑ. Αναλυτικότερα, στο πολιτικό ρεύμα του «ανένδοτου», στο οποίο διαπλεκόταν το ζήτημα του εκδημοκρατισμού με στοιχεία πολιτικής πρόνοιας προς όφελος των φτωχότερων στρωμάτων του πληθυσμού, αρθρώνονταν κοινωνικές επιδιώξεις που είχαν τεθεί πρωτίτερα στα πλαίσια της Εαμικής εμπειρίας. Επίσης, η Ε.Κ., απευθυνόταν κυρίως στο ίδιο λαϊκό μπλοκ δυνάμεων, από το οποίο αντλούσε τους υποστηρικτές της και η ΕΔΑ.³¹⁸ Αυτό όμως δεν σήμαινε απαραίτητα πως δημιουργούσε και τους όρους ή ότι παρείχε τουλάχιστον την βάση ούτως ώστε να προωθηθεί η «αντιδεξιά» συνεργασία Αριστεράς-Κέντρου.

Η Ε.Κ. (κυρίως διαμέσου του Γ. Παπανδρέου) εκμεταλλευόταν την αυτονομία και αυτενέργεια των κοινωνικών στρωμάτων έναντι των επίδοξων πολιτικών εκφραστών τους. Δηλαδή διαχώρισε τον ευρύτερο κοινωνικό κορμό ,που υποστήριζε τις κοινωνικές επαγγελίες του αριστερού προγράμματος, από το ίδιο το κόμμα της Αριστεράς. Υιοθέτησε στον λόγο της τους βασικούς άξονες και την φιλοσοφία του αριστερού προγραμματικού λόγου, αρνούμενη όμως οποιαδήποτε ανοιχτή πολιτική συνεργασία με την ΕΔΑ. Ταυτόχρονα μπόρεσε ,η Ε.Κ., να μετατρέψει το ευρύτερο καθεστωτικό πρόβλημα του χαρακτήρα και της δομής της μετεμφυλιακής εξουσίας να φαντάζει προϊόν της δεκαετής διακυβέρνησης από την Δεξιά³¹⁹. Επίσης, οι ασύγκριτα μεγαλύτερες προσπάθειες που διέθετε από την ΕΔΑ, στα κέντρα τις μετεμφυλιακής εξουσίας στην Ελλάδα, της έδινε την δυνατότητα να παίρνει τολμηρότερες πολιτικές πρωτοβουλίες απέναντι στην ΕΡΕ, δίχως να φοβάται πως αυτό θα την οδηγούσε σε μια συνολικότερη ρήξη με τα άλλα καθεστωτικά κέντρα. Εμφανιζόταν ,έτσι,

³¹⁶ Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, «Η Ελληνική δεκαετία του '60: «Σύντομη» ή Μακρά;» στο *Η «σύντομη» δεκαετία του '60*, ο.π.

³¹⁷ Συνοπτική περιγραφή των γεγονότων: Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο..* ο.π. Τόμος Γ', σελ. 252-274.

³¹⁸ Το ίδιο υποστηρίζει και ο Χ. Τυροβούζης στο, «ο Γ. Παπανδρέου και το κοινωνικό δυναμικό του Κέντρου, 1946-1967. Μια πρώτη προσέγγιση» στο συλλογικό τόμο *Ο Γεώργιος Παπανδρέου: 60 χρόνια παρουσίας και δράσης στη πολιτική ζωή*, ο.π.

³¹⁹ Δ. Χαραλάμπης, *Πελατειακές σχέσεις και λαϊκισμός*, ο.π.

δυναμικότερη σε πολλές περιπτώσεις στην αντιπαράθεση με την ΕΡΕ, από ότι η ΕΔΑ³²⁰. Τέλος, σημαντικό ήταν και το γεγονός της ικανότητας της να άπτεται των ευθυνών για τα «εμφυλιοπολεμικά εγκλήματα», τα οποία βάραιναν τις παρατάξεις της αριστεράς και της δεξιάς, αυτόπαρουσιαζόμενη ως η κατεξοχήν δημοκρατική –μη βίαιη- λύση.

Κατόρθωσε έτσι η Ε.Κ. να αποσπάσει την εκπροσώπηση ενός μεγάλου μέρους των υποστηρικτών της ΕΔΑ, την ίδια στιγμή που ασκούσε πολεμική κριτική απέναντι της. Δεν ήταν μόνο αυτό. Όλα τα παραπάνω συνέβαλλαν καθοριστικά ώστε να μπορέσει η Ε.Κ. να επιβάλλει επιτυχημένα σε μεγάλο μέρος του κοινωνικού χώρου των υποστηρικτών της αριστεράς το δίλημμα : «πρωτιά και αυτοδυναμία της Ε.Κ. ή συνέχιση της εξουσίας της ΕΡΕ;», μετέπειτα.

Ένα από τα πολλά αποτελέσματα του λόγου και της δραστηριότητας της Ε.Κ. την περίοδο του «ανένδοτου» ήταν πως έφερε την ΕΔΑ μπροστά σε ένα δυσεπίλυτο πρόβλημα: Με βάση τις γενικές της αναλύσεις για τον χαρακτήρα της «εθνικής δημοκρατικής αλλαγής», τους κύριους αντιπάλους της αλλά και την κοινωνική και πολιτική συμμαχία που θα το πραγματώσει, η δράση της Ε.Κ. είχε θετικές επιπτώσεις στα πολιτικά πράγματα της χώρας: Βρισκόταν σε οξύτατη πολιτική σύγκρουση με την ΕΡΕ, ενώ προγραμματικά κινούταν στην ίδια φιλοσοφία με το πρόγραμμα της «εθνικής δημοκρατικής αλλαγής», έχοντας υιοθετήσει πολλούς από τους άξονές του. Παρόλα αυτά όμως η Ε.Κ. συνέχιζε να αντιμετωπίζει την ΕΔΑ ως «παρία», αρνούμενη οποιαδήποτε ανοιχτή πολιτική συνεργασία μαζί της. Και αυτό δεν την εμπόδιζε να βρίσκεται σε πολιτική επαφή με μεγάλο μέρος των –μέχρι τότε- υποστηρικτών της ΕΔΑ, αποσπώντας σε πολλές περιπτώσεις την υποστήριξη τους. Δηλαδή, η ΕΔΑ βρέθηκε εμπρός στο οξύμωρο σχήμα να παρακολουθεί να συγκροτείται ένα πλατύ μέτωπο στη βάση της κοινωνίας, με δυναμική ανατροπής της πολιτικής κυριαρχίας της σκληρής δεξιάς αντικομουνιστικής παράταξη και στόχο την πραγμάτωση –μέρους έστω- της αλλαγής, όπως το είχε ευαγγελιστεί. Αυτό, την ίδια στιγμή που μειωνόταν η επιρροή της στον κοινωνικό χώρο που αντλούσε τους υποστηρικτές της, προς όφελος της Ε.Κ., γεγονός που αποκάλυπτε και συμπτώματα «κρίσης καθοδήγησης» στο εσωτερικό της, τα οποία θα ενταθούν την διετία 1964-1965³²¹. Η ΕΔΑ εντόπιζε όψεις αυτής της κατάστασης, ήδη από το 1962, όπου στην

³²⁰ Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα οι απειλές της ΕΚ για «αποχή» από τις εκλογές του Νοέμβρη του 1963, εάν δεν διεξαχόντουσαν από υπηρεσιακή κυβέρνηση. Η ΕΔΑ αντίθετα στάθηκε απέναντι σε οποιαδήποτε τέτοια πρωτοβουλία. Αναλυτικότερα: Σπ. Λιναρδάτος, *από τον εμφύλιο...*, ο.π. 'Τόμος Γ', σελ.305-317.

³²¹ Τότε είναι που εμφανίζονται δημόσια και αντιπολιτευόμενες ομαδοποιήσεις απέναντι στην ΕΔΑ, πέραν των αντιπολιτευόμενων, τροτσκιστικών αναφορών, οργανώσεων, όπως ήταν ο κύκλος του περιοδικού Αναγέννηση, Η ΑΟΔΑ, η φοιτητική ΠΑΝ.ΔΗΚ., οι Φίλοι Νέων Χωρών κ.ο.κ.

εισήγηση της Ε.Ε. στην 7^η Σύνοδο της Δ.Ε., τον Μάρτη του ίδιου έτους, επισημαινόταν η «σύγχυση» για το χώρο του Κέντρου, πάνω στην οποία αναπτυσσόταν «*επιζήμιες*» προσδοκίες για «*νίκη χωρίς θυσίες*».³²²

Η πρωτιά της Ε.Κ. στις εκλογές του Νοέμβρη του 1963 και του Φλεβάρη του 1964, οδήγησαν την ΕΔΑ να επιχειρήσει να ερμηνεύσει αυτές τις μετατοπίσεις, πιο συστηματοποιημένα.

3.4.2. Η «νίκη της δημοκρατίας». Η Ε.Κ. στην κυβέρνηση και τα νέα καθήκοντα.

Ο «ανένδοτος» αποτέλεσε την θρυαλλίδα των εξελίξεων. Από τις εκλογές του Οκτώβρη του 1961 μέχρι τις εκλογές του Νοέμβρη του 1963 το πολιτικό κλίμα άλλαξε δραματικά. Η άνοδος των κοινωνικών αγώνων στο ενδιάμεσο, η στοιχειοθέτηση της μετάβασης από την τομή «εθνικόφρονες» «μη εθνικόφρονες» στην αντίθεση «δεξιά-αριστερά», η σύμπλευση του αιτήματος για δημοκρατία, με την εκτίναξη των κοινωνικών αιτημάτων των λαϊκών στρωμάτων που εκκρεμούσαν για δεκαετίες, συγκρότησαν ένα πολιτικό ρεύμα το οποίο δίνει στις εκλογικές νίκες της Ε.Κ. ,το Νοέμβρη του 1963 και το Φλεβάρη του 1964, χαρακτηριστικά που υπερβαίνουν την απλή, κυβερνητική αλλαγή.

Το 42,4% του Νοέμβρη του 1963 της Ε.Κ. έναντι του 39.37% της ΕΡΕ και το 52.72% τον Φλεβάρη του 1964 έναντι του 35.26% του συνασπισμού ΕΡΕ-Κ.Π. αποκάλυψαν μεγάλες μετατοπίσεις στην βάση της κοινωνίας. Η ΕΔΑ απέσπασε το 14.34% και το 11.80% αντίστοιχα, στις δύο εκλογικές αναμετρήσεις³²³. Στις εκλογές του Φλεβάρη, η ΕΔΑ δεν παρουσίασε υποψήφιους σε 24 «άγονες» εκλογικές περιφέρειες, στις οποίες δεν είχε εκλέξει βουλευτή το 1958.

Καταρχήν, οι εκλογικές νίκες της Ε.Κ. εκτιμήθηκαν από την ΕΔΑ ως νίκη. Νίκη εφόσον επιτεύχθηκε ο πρώτος και βασικός στόχος της ΕΔΑ, που ήταν η εκδίωξη της ΕΡΕ από την κυβερνητική εξουσία³²⁴. Η εξέλιξη αυτή έβαλε τη χώρα σε «*τροχιά δημοκρατικής στροφής*», ενώ αξιοσημείωτο κρινόταν από την ΕΔΑ το γεγονός πως αποσπάστηκαν από την ΕΡΕ μάζες (κυρίως στην ύπαιθρο), οι οποίες την υποστήριζαν μέχρι τότε.³²⁵ Την ίδια στιγμή όμως το αποτέλεσμα αυτό αποτελούσε γρίφο, στον οποίο η ΕΔΑ έπρεπε να απαντήσει.

³²² Αρχείο ΕΔΑ. Εισήγηση της Ε.Ε. στην 7^η Σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ. ο.π.

³²³ Ηλ. Νικολακόπουλος, *Η «καχεκτική» δημοκρατία..* ο.π. ,σελ. 303-339.

³²⁴ Αρχείο ΕΔΑ, κ.14, φ.5. Εισήγηση Ε.Ε. στην ΣΤ' Σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ. Μέρος Β': «*Εκτίμηση των νέων συνθηκών*». 9-12/5/1964. ΑΣΚΙ.

³²⁵ Αρχείο ΕΔΑ, κ.14,φ.4. Εισήγηση Ε.Ε. στην Ε' Σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ. 10/1/1964.ΑΣΚΙ.

Ειδικότερα, η ανάπτυξη του πολιτικού ρεύματος την διετία 1961-1963, με τα στοιχεία που περιγράψαμε παραπάνω, οδήγησε στην εκδίωξη της ΕΡΕ από την κυβερνητική εξουσία. Η ανατροπή αυτή, όμως, δε συνοδεύτηκε με άνοδο της επιρροής της ΕΔΑ, αλλά σε κάμψη της. Τα κύρια οφέλη τα καρπώθηκε η Ε.Κ., η οποία ήταν πλέον ο κύριος πολιτικός εκφραστής των προσδοκιών των ευρύτερων λαϊκών στρωμάτων. Αυτό, βέβαια, δε ταίριαζε με το σχήμα που προέβλεπε η ΕΔΑ. Η προοπτική δηλαδή της εκδίωξης της Δεξιάς από την εξουσία, με την καθοριστική συμβολή ενός πολιτικού κινήματος, το οποίο έφερε στοιχεία πλατειάς λαϊκής πολιτικής ενεργοποίησης όπως ήταν ο «ανένδοτος», ήταν σχεδόν ταυτόσημη με την ενίσχυση της δύναμης της ΕΔΑ. Την αντινομία αυτή την είχε υπόψη του ο ηγετικός πυρήνας του κόμματος. Ένα από τα κορυφαία της στελέχη, ο βουλευτής Ηλίας Ηλίου συνέταξε σχετική έκθεση που την απεύθυνε στην Ε.Ε. του κόμματος³²⁶. Η Ε.Ε. της ΕΔΑ μάλιστα, στην εισήγησή της προς την ΣΤ' Σύνοδο της Δ.Ε., συνόψιζε το παραπάνω ερώτημα ως είχε: *«γιατί ενώ οι λαϊκοί αγώνες ανέβηκαν[...].γιατί ενώ είχαμε γενικά σωστή γραμμή [...] η εκλογική μας δύναμη μειώθηκε;»*³²⁷.

Η ΕΔΑ επιχείρησε να ερμηνεύσει αυτήν την αντινομία, ως προϊόν της αλλαγής των πολιτικών συνθηκών. Πιο συγκεκριμένα, η ΕΔΑ, υποστήριζε πως στις εκλογές του '58, στις οποίες βρέθηκε στο μάξιμουμ της εκλογικής της δύναμης, το πολιτικό κλίμα ήταν εντελώς διαφορετικό από αυτό των εκλογών του '63 και '64. Η Δεξιά, σύμφωνα με την ΕΔΑ, δεν είχε εκτραχηλιστεί προς τον «νεοφασισμό», το Κέντρο ήταν διασπασμένο και παράλληλα σε μεγάλο βαθμό ευθυγραμμισμένο με την πολιτική της Δεξιάς. Αντίθετα, η διετία 61-63 αποτέλεσε σημείο τομής: Ο χώρος του Κέντρου με την Ε.Κ. άλλαξε πολιτική γραμμή, διαφοροποιούμενος από την γραμμή της Δεξιάς, ενώ όσο αφορούσε την ΕΡΕ, είχε συντελεστεί ο «εκφασισμός» της. Κατά συνέπεια, μια κυβέρνηση της Ε.Κ. αποτέλεσε για μεγάλο μέρος του κόσμου την άμεση και ρεαλιστική λύση για να απαλλαγεί από την «τυραννία» της ΕΡΕ.

Όσο αφορούσε τις ευθύνες της ΕΔΑ γι' αυτήν την τροπή των πραγμάτων, το κόμμα της Αριστεράς εκτίμησε πως ο χώρος δόθηκε κυρίως από το «χαμηλό ιδεολογικό και οργανωτικό επίπεδο» της ΕΔΑ, στο εσωτερικό της. Αυτό με τη σειρά του είχε ως αποτέλεσμα το κόμμα να μην μπορέσει να αντιμετωπίσει σωστά την κατάσταση. Ειδικά την διετία 1959-1961, όπου σήκωσε το κύριο αντιπολιτευτικό βάρος από την θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης, εκτιμούταν πως έγιναν «μικρά βήματα». Αποτέλεσμα των οποίων ήταν η ΕΔΑ να βρίσκεται ενώπιον των εξής προβλημάτων: χαμηλό επίπεδο σχέσεων με τις μάζες, έλλειψη «σαφούς ιδεολογικού και πολιτικού

³²⁶ Τ. Τρίκας, *ΕΔΑ 1951-1967..* ο.π. Τόμος Β'. σελ. 1027-1033.

³²⁷ Αρχείο ΕΔΑ. *Εισήγηση Ε.Ε. στην ΣΤ' Σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ. Μέρος Β' ο.π.*

ορίου μεταξύ Κέντρου και Αριστεράς», ανεπαρκής αντιμετώπιση του προβλήματος συσπείρωσης των οπαδών της και λάθη στην εφαρμογή της (σωστής) πολιτικής γραμμής: προβολή του Κέντρου, ανάληψη λίγων πολιτικών πρωτοβουλιών, εξάλειψη του προσώπου της Αριστεράς στις κοινές εκδηλώσεις του ανένδοτου κ.ο.κ.)³²⁸.

Τούτων δοθέντων, η ηγεσία της ΕΔΑ κατέληγε πως κρίσιμο για την υπέρβαση των παραπάνω προβλημάτων ήταν η ιδεολογική και οργανωτική ανάπτυξη του κόμματος. Πιο συγκεκριμένα «δεν αρκούσε η ορθή πολιτική γραμμή» μιας και για να έχει επιτυχίες αυτή η γραμμή, ήταν απαραίτητο να υπάρχει ένα κόμμα που θα την εφαρμόζε, το οποίο θα ήταν «γερό και δυνατό», με εσωτερική συνοχή και «δεσμούς με τις μάζες», ώστε να μπορεί να τις θέτει σε κίνηση. Τούτο πρακτικά σήμαινε την αντιμετώπιση κάποιων βασικών αδυναμιών που ακολουθούσαν στην ΕΔΑ όπως: η εξάπλωση των δυνάμεων της ΕΔΑ στο χώρο της υπαίθρου και στις γυναίκες (κοινωνικοί χώροι στους οποίους η επιρροή της ΕΔΑ έπασχε), η ανατροπή της χαλαρής σχέσης μέλους-κόμματος, η ανάδειξη νέων στελεχών και η αναβάθμιση της ιδεολογικής συγκρότησης στο εσωτερικό της.³²⁹

Για την λύση ωστόσο των παραπάνω προβλημάτων η ΕΔΑ, πέρα από την αναγκαία αναδιάταξη των δυνάμεων της, με την ίδρυση κομματικών πυρήνων σε τόπους δουλειάς και αγροτικούς συνεταιρισμούς³³⁰, οι προτεινόμενες λύσεις της καθοδήγησης ήταν πιο αφηρημένες. Επικαλούνταν την «αναβάθμιση του ρόλου της καθοδήγησης» με όχημα την «μόρφωση των στελεχών και την ανάδειξη νέων», όπως επίσης και τη σωστή εφαρμογή της δημοκρατίας παράλληλα με την αναγκαία «εσωτερική πειθαρχία».³³¹

Η ηγεσία της ΕΔΑ, με τις παραπάνω εξηγήσεις, προσπάθησε να στοιχειοθετήσει μια ερμηνεία της πορείας των πραγμάτων, ως εκείνο το σημείο, που να ήταν, εκτός των άλλων, χρηστική. Η ΕΔΑ, από τότε που άρχισε να μετασχηματίζεται από εκλογικός συνασπισμός στελεχών και ομάδων της αριστεράς σε ενιαίο, με χαρακτηριστικά μαζικά, κόμμα, στράτευε τα μέλη και τους υποστηρικτές της πάνω στο στρατηγικό στόχο της «εθνικής δημοκρατικής αλλαγής», που θα ανέτρεπε το καθεστώς της «υποτέλειας». Αυτός ο στόχος θα πραγματοποιόταν, σύμφωνα με την αφήγηση της ηγεσίας του κόμματος, από ένα μέτωπο με πανεθνικά χαρακτηριστικά, στο οποίο η

³²⁸ Στο ίδιο

³²⁹ Αρχείο ΕΔΑ. Εισήγηση Ε.Ε. στην ΣΤ' Σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ. Μέρος Γ': «Για ένα μαζικό κόμμα της ΕΔΑ». ο.π.

³³⁰ Βέβαια το νέο πολιτικό κλίμα που έφερε η αποπομπή της ΕΡΕ από την κυβερνητική εξουσία, αποκλιμάκωσε τις πιέσεις που υφίσταντο οι πολίτες αριστερών φρονημάτων στην ύπαιθρο, ενώ έδωσε και ώθηση στις κινητοποιήσεις στον αγροτικό χώρο. Περισσότερα: Σπ. Σακελλαρόπουλος, *Τα αίτια του απριλιανού πραξικοπήματος*, ο.π.

³³¹ Αρχείο ΕΔΑ. Εισήγηση Ε.Ε. στην ΣΤ' Σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ. Μέρος Γ', ο.π.

αριστερά θα είχε τον πρωτοπόρο ρόλο, ως πολιτική έκφραση των πρωτοπόρων τάξεων της ελληνικής κοινωνίας. Βασικός, πολλές φορές μόνος αντίπαλος αυτού του μετώπου, οριζόταν η παράταξη της Δεξιάς, ως ο πιο «πιστός εκφραστής της υποτέλειας». Πέρα από την διαπίστωση ότι αυτή η μονοδιάστατη αντίληψη των σχέσεων κόμματος-μαζών ήταν χαρακτηριστική των κομμουνιστικών και φίλο-κομμουνιστικών κομμάτων την περίοδο εκείνη, οφείλουμε να λάβουμε υπόψη πως οι οπαδοί και τα μέλη της Αριστεράς, «διαπαιδαγωγούνταν» πολιτικά επάνω σε αυτήν την άποψη. Η δυναμική, όμως, των εξελίξεων δεν επιβεβαίωσε αυτή την θέση.

Πιο συγκεκριμένα, η ΕΔΑ στις εκλογές του '58 απέσπασε το μέγιστο της εκλογικής της επιρροής, την μετεμφυλιακή περίοδο και ανέλαβε την αξιωματική αντιπολίτευση. Αυτό με τη σειρά του, προκάλεσε ένα «σοκ» στο καθεστώς, με το οποίο συσπειρώθηκε, κλιμακώνοντας τις πιέσεις απέναντι στην αριστερά και τους υποστηρικτές της³³². Το κόμμα της Αριστεράς δεν κατάφερε να αναπροσαρμόσει την πολιτική του στρατηγική, έτσι ώστε να αντεπεξέλθει με επάρκεια στους νέους πολιτικούς όρους, οι οποίοι ήταν απότοκο της όξυνσης των ταξικών συγκρούσεων στην νέα καθεστωτική φάση, που άνοιξε μετά τις εκλογές του '58. Αυτό αντικατοπτριζόταν, στο γεγονός πως η περίοδος '58-61', ήταν περίοδος χαμηλής ανάπτυξης των κοινωνικών αγώνων³³³. Αντίθετα, μετά τις εκλογές του '61 και τον «ανένδοτο», οι κοινωνικοί αγώνες εισήχθησαν σε φάση υψηλής ανάπτυξης, στοιχειοθετώντας ένα πολιτικό και κοινωνικό κίνημα, το οποίο οδήγησε στην εκδίωξη της ΕΡΕ από την κυβερνητική αρχή.

Το «σοκ» στη προκειμένη για την ΕΔΑ είχε να κάνει με το γεγονός ότι την κύρια εκπροσώπηση αυτού του ρεύματος, την ανέλαβε η Ε.Κ.. Τούτη η εξέλιξη, εκτός των άλλων, δημιούργησε φυγόκεντρες τάσεις στο εσωτερικό του κόμματος της Αριστεράς. Δημιουργήθηκαν ακόμη αμφιβολίες για την ακολουθούμενη στρατηγική της Αριστεράς, στον ευρύτερο χώρο των μελών και οπαδών του κόμματος. Χαρακτηριστικό ήταν το γεγονός πως μετά τις εκλογές του 63' & '64 ξεπηδήσανε νέες προσπάθειες, με κριτική «αριστερού και «δεξιού» χαρακτήρα (Αναγέννηση, ΑΟΔΑ), οι οποίες είχαν ως αιχμές την αναθεώρηση της στρατηγικής της Αριστεράς για την επίτευξη της «αλλαγής», βρίσκόμενες σε ανοιχτή πολεμική με την ηγεσία της ΕΔΑ.

Μπρος σε αυτό το πρόβλημα, η ηγεσία της ΕΔΑ, επιχείρησε να δώσει μια ερμηνεία της κατάστασης, η οποία αφενός μεν να δικαίωνε την ορθότητα της πολιτικής της γραμμής και των επιλογών της, μέχρι εκείνο το σημείο, αφετέρου να μπορούσε να

³³² Ενδεικτικά, μόνο για το πλήθος των παρακρατικών οργανώσεων που ξεπήδησαν μετά τις εκλογές του '58. Α. Λεντάκης, *Παρακρατικές οργανώσεις και 21^η Απριλίου*. Καστανιώτης, 1975.

³³³ Βερναρδάκης- Μαύρης, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες*.. ο.π. σελ. 144-150.

ερμηνεύσει όσο το δυνατόν «ανώδυνα» τις πολιτικές της αποτυχίες. Κατά συνέπεια δεν ήταν παράλογο που ο προσανατολισμός κατέτεινε στην ενίσχυση των «*ιδεολογικών και οργανωτικών*» στοιχείων του κόμματος ώστε να μπορούσαν να πραγματώσουν την γενικά ορθή πολιτική γραμμή: δηλαδή την αύξηση της κυκλοφορίας των εντύπων, την εσωκομματική μορφωτική δουλειά, τη συγκεκριμένη μελέτη των προβλημάτων του κάθε τόπου και την προώθηση της πολιτικής κουλτούρας. Με αυτό το τρόπο η ΕΔΑ προσπάθησε να διαφυλάξει το κύρος της ηγεσίας της, αντιμετωπίζοντας ταυτόχρονα το πρόβλημα. Μέγιστη προσοχή δόθηκε στην αντιμετώπιση των πυρών της κριτικής που υφίσταντο η ηγεσία του κόμματος, για την γραμμή που είχε ακολουθηθεί ως τώρα. Στηλιτεύθηκε -«*αποκαλύφθηκε ο χαρακτήρας*» στην κομματική γλώσσα- των «*αποστατών*» και των «*αντικομματικών στοιχείων*» από την ηγεσία του κόμματος.³³⁴

Ωστόσο, το άγχος να διαφυλαχθεί το κύρος της ηγεσίας και η συνοχή του κόμματος, διαμέσου της υπεράσπισης της γραμμής που είχε ακολουθηθεί και της κριτικής στους αμφισβητίες, δεν επέτρεψε στην ηγεσία της ΕΔΑ να αναλάβει τις απαραίτητες πρωτοβουλίες, ώστε να αναγνωρίσει τον εαυτό της, μέσα στους όρους που σκιαγραφούσαν τα νέα πολιτικά δεδομένα. Αυτές τις πρωτοβουλίες ακριβέστερα θα βοηθούσαν, ώστε να ανοίξει ο διάλογος στον κύκλο των μελών και των υποστηρικτών της ΕΔΑ, χωρίς προκαταλήψεις, για τους στρατηγικούς στόχους, τις εκτιμήσεις, τις πολιτικές γραμμές και τακτικές που είχαν ακολουθηθεί έως τώρα. Μια διαδικασία δηλαδή πολιτικού αναστοχασμού για την μετεμφυλιακή πραγματικότητα και την στρατηγική της Αριστεράς: σε ποια ζητήματα κατάφερε να απαντήσει η μέχρι τότε στρατηγική, σε ποια άλλα «χώλαινε» ή δημιουργούσε αμηχανία και κυρίως αν χρειαζόντουσαν αλλαγές ώστε να εναρμονιστεί η στρατηγική αυτή στις ανατροπές που είχαν επέλθει στο ενδιάμεσο. Αντιμετωπίζοντας τις αμφιβολίες και τα ερωτήματα που είχαν προκύψει όχι ως συμπτώματα χαμηλού ιδεολογικού και πολιτικού επιπέδου ανάπτυξης αλλά ως ζητήματα, κυρίως, πολιτικά.

Σε σχέση με τα παραπάνω, η ΕΔΑ επαναπροσδιόρισε τις θέσεις της και την στάση της απέναντι στην νέα φάση που άνοιξε με την Ε.Κ. στην κυβέρνηση. Κυρίαρχη ήταν η θέση πως ο πολιτικός συσχετισμός που πρόέκυψε μετά τις εθνικές εκλογές του '63 και '64 έδινε τα περιθώρια, ώστε να προωθηθούν οι απαραίτητες λύσεις για τα «*λαϊκά προβλήματα*» και να πραγματωθεί η «*δημοκρατική στροφή*». Προς αυτήν την

³³⁴ Αρχείο ΕΔΑ. Εισήγηση Ε.Ε. στην ΣΤ' Σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ. Μέρος Γ': «Για ένα μαζικό κόμμα της ΕΔΑ». ο.π.

πορεία, κρίσιμη ήταν η συμβολή των «*λαϊκών αγώνων*», για τους οποίους η ΕΔΑ εκτιμούσε προς βρίσκονταν σε άνοδο.³³⁵

Παρά ταύτα όμως η πραγμάτωση της «δημοκρατικής στροφής» δεν ήταν δεδομένη για την ΕΔΑ αλλά κρινόταν. Η κυβέρνηση της Ε.Κ. ήταν μια κυβέρνηση αφετηριακά «*ταλαντευόμενη*», με αντιφατικό πολιτικό χαρακτήρα και διαφορετικές τάσεις στο εσωτερικό της: μια συμβιβαστική, «δεξιά» πτέρυγα, η οποία είχε δεσμούς με την ολιγαρχία (και καίριες θέσεις στην κυβέρνηση) και μια αριστερή τάση, με «*αντιμονοπωλιακούς*» προσανατολισμούς, η οποία εξέφραζε με μεγαλύτερη συνέπεια της προσδοκίας της λαϊκής βάσης των υποστηρικτών της Ε.Κ.. Η ηγεσία της Ε.Κ., υποστήριζε στην ανάλυση της η ΕΔΑ, ακολουθούσε συμβιβαστική πολιτική ανάμεσα στις δύο τάσεις³³⁶. Έτσι προέκυπτε πως η κυβέρνηση της Ε.Κ., σε σχέση με αυτήν της ΕΡΕ, μπορούσε να προωθήσει την λύση των «λαϊκών προβλημάτων» και τον εκδημοκρατισμό, αλλά μόνο υπό το βάρος λαϊκών πιέσεων, εφόσον δίχως αυτήν την πίεση, είχε την τάση να «*υπαναχωρεί*» έναντι της Δεξιάς³³⁷. Στο πνεύμα αυτό η ΕΔΑ σημείωνε πως η κοινοβουλευτική αυτοδυναμία που απολάμβανε η Ε.Κ. από τα αποτελέσματα των εκλογών του Φλεβάρη του '64 δεν αποτελούσε, σε τελική ανάλυση, θετική εξέλιξη: Με την αυτοδυναμία η ΕΚ «*αποδεσμευόταν*» από την ανάγκη λογοδοσίας στις «*συνεπείς δημοκρατικές δυνάμεις*».³³⁸

Στο ίδιο μοτίβο προχωρούσαν και οι αξιολογικές κρίσεις του κόμματος της Αριστεράς για τα πεπραγμένα της κυβέρνησης της Ε.Κ.. Η κυβέρνηση της Ε.Κ. είχε λάβει θετικά μέτρα μεν, δεν είχε ανατρέψει, όμως, τα «*βάθρα της υποτέλειας*».³³⁹ Τα βήματα προόδου δηλαδή ήταν λίγα, γεγονός που όριζε μια σαφή απόσταση ανάμεσα στην «*θέληση του λαού*» και σε αυτά που είχε πραγματοποιήσει η Ε.Κ., κατά τις εκτιμήσεις της ΕΔΑ.³⁴⁰ Αυτά τα «*δειλά βήματα προς τα μπρος*» σε συνδυασμό με τις «*υπαναχωρήσεις της Ε.Κ.*», τον «*διμέτωπο που ακολουθούσε*» και τον «*απολογητικό τόνο*» απέναντι στις καθεστωτικές δυνάμεις, εξηγούσαν, πως η «*αντιδραστική δεξιά*», παρά τις συνεχόμενες και ξεκάθαρες πολιτικές ήττες στις τρεις εκλογικές διαδικασίες³⁴¹ που είχαν προηγηθεί, εξακολουθούσε να «*απειλεί την δημοκρατία*»³⁴². Σύμφωνα με αυτήν την εκτίμηση, η ΕΔΑ επεσήμαινε, πως ένα από τα κύρια σχέδια

³³⁵ Αρχείο ΕΔΑ. Εισήγηση Ε.Ε. στην ΣΤ' Σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ. Μέρος Α': «Για μια σταθερή πορεία ουσιαστικού εκδημοκρατισμού.» ο.π.

³³⁶ Αρχείο ΕΔΑ, κ.482, φ.1. Για την πολιτική φυσιογνωμία της Ε.Κ. & κ.482, φ.4. Εκτιμήσεις για την προσωπικότητα του Α. Παπανδρέου. ΑΣΚΙ.

³³⁷ Αρχείο ΕΔΑ. Εισήγηση Ε.Ε. στην Ε' Σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ. ο.π.

³³⁸ Αρχείο ΕΔΑ, κ.8, φ.1. Σχέδιο προσυνεδριακής έκθεσης (για το Γ' Συνέδριο). 1966.

³³⁹ Αρχείο ΕΔΑ, Εισήγηση Ε.Ε. στην Ε' Σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ. ο.π.

³⁴⁰ Αρχείο ΕΔΑ, κ.15, φ.1. Πολιτική απόφαση της Η' Συνόδου της Δ.Ε. της ΕΔΑ. 20-23/2/1965. ΑΣΚΙ.

³⁴¹ Οι βουλευτικές εκλογές του '63 και '64 και οι δημοτικές των Ιουλίου του '64.

³⁴² Στο ίδιο.

των «αντιδραστικών δυνάμεων» (NATO, Αυλή, Οικονομική ολιγαρχία) για την ακύρωση της «νίκης της δημοκρατίας» και των βημάτων προόδου που είχαν συντελεστεί ήταν και η επιβολή ενός κυβερνητικού σχήματος της κεντροδεξιάς. Ο κύριος κίνδυνος, για την επικράτηση αυτού του σχεδίου, προερχόταν από την «συμβιβαστική» πτέρυγα της Ε.Κ., που είχε σχέσεις με την ολιγαρχία και η οποία έντεινε τις πιέσεις προς τους «δημοκράτες» του κέντρου.³⁴³

Πολλές από τις παραπάνω εκτιμήσεις της ΕΔΑ, ήταν εύστοχες. Ο βαθμός συνοχής της κοινοβουλευτικής ομάδας της Ε.Κ. ήταν μικρός και φάνηκε στις πρώτες της ενέργειες³⁴⁴. Το γεγονός αυτό ήταν σχετικό με τις σημαντικές διαφορές μεταξύ των πολιτικών προσδοκιών και επιδιώξεων των ψηφοφόρων και των δρώντων φορέων της Ε.Κ.. Αυτές οι διαφορές μεταξύ των προσδοκιών και των επιδιώξεων (κυρίως ανάμεσα στην βάση των υποστηρικτών της Ε.Κ. και την ηγεσία της Ε.Κ.) ήταν όψη της κυρίαρχης αντίφασης που διαπερνούσε την Ε.Κ., ως πολιτικό οργανισμό: Έπρεπε να λειτουργεί εντός των ορίων μιας καθεστωτικής εναλλαγής, την ίδια στιγμή που όφειλε να ικανοποιεί (έστω μέχρι ενός ορισμένου σημείου) σαν κυβέρνηση, αιτήματα που αντίβαιναν θεμελιώδης αρχές του ελληνικού πολιτικό-κοινωνικό μετεμφυλιακού πλαισίου. Ακριβώς γιατί η σύνδεση της Ε.Κ. με τέτοιου τύπου αιτήματα, όπως προέκυψε με όχημα τον «ανένδοτο», της είχαν παράσχει αυτό το κρίσιμο, ποσοτικά και ποιοτικά, κομμάτι υποστηρικτών, το οποίο συνέβαλε τα μέγιστα ώστε να ανέλθει στην κυβέρνηση.

Χαρακτηριστικό αυτής της αντιφατικότητας, ήταν τα κυβερνητικά πεπραγμένα της κυβέρνησης της Ε.Κ., τα οποία ήταν σχετικά με την ιδιόμορφη φυσιογνωμία της: Η επιμέλεια στο να μην ξεπεραστούν τα όρια του μετεμφυλιακού καθεστώτος, αλλά παράλληλα η προσπάθεια, ώστε να μην αποκοπεί από τις προσδοκίες του κόσμου που την εκτόξευσε στο 52%.

Πιο συγκεκριμένα, στο επίπεδο του οικονομικού σχεδιασμού, η κυβέρνηση της Ε.Κ. δεν επιχείρησε ούτε εκτεταμένη αναδιανομή του πλούτου, ούτε εκπόνησε κάποιο συγκεκριμένο σχέδιο ανασχεδιασμού της εθνικής οικονομίας, προς όφελος των φτωχότερων τάξεων. Αντί αυτού επέλεξε την χαλάρωση της δημοσιονομικής πειθαρχίας, με την αύξηση των δημόσιων δαπανών καταναλωτικού χαρακτήρα³⁴⁵ (σε βάρος των δημόσιων επενδύσεων), εκμεταλλευόμενη τα επιτευχθέντα πλεονάσματα

³⁴³ Αρχείο ΕΔΑ: Εισήγηση Ε.Ε. στην Ε' Σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ. ο.π.

³⁴⁴ Χαρακτηριστικό αυτής της κατάστασης η διαφοροποίηση τριάντα βουλευτών της ΕΚ, πριν ακόμα από την εναρκτήρια σύνοδο της νέας βουλής, από την επιλογή της κυβέρνησης να προωθήσει τον Γ. Νόβα για πρόεδρο της βουλής. Βλέπε σχετικά. Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο..* ο.π. Τόμος Δ'. σελ. 408-411.

³⁴⁵ Δαπάνες σχετιζόμενες με την μισθοδοσία των δημοσίων υπαλλήλων, τις αγροτικές επιδοτήσεις, τα χρήματα για την παιδεία κ.ο.κ.

των προηγούμενων ετών. Επίσης, αύξησε τους μισθούς λίγο περισσότερο από την αύξηση της μέσης παραγωγικότητας της εργασίας, ενώ η πρακτική των προηγούμενων κυβερνήσεων ήταν να αυξάνονται είτε στον ίδιο βαθμό με το ποσοστό της μέσης ανόδου της παραγωγικότητας της εργασίας, είτε λίγο πιο κάτω³⁴⁶.

Στο επίπεδο του πολιτειακού εκδημοκρατισμού οι παρεμβάσεις ήταν δειλές και αμφιταλαντευόμενες. Η κυβέρνηση της Ε.Κ. , πέρα από κάποιες συμβολικές ενέργειες, που εμπέδωσαν το νέο πολιτικό κλίμα³⁴⁷, προχώρησε στην αδρανοποίηση των πιο διάσημων καταπιεστικών υπηρεσιών και την διστακτική διάλυση κάποιων παρακρατικών οργανώσεων, με το ενδεχόμενο της ταυτόχρονης διάλυσης της Δημοκρατικής Νεολαίας «Λαμπράκη» να παίζει πάντα το ρόλο του αντί-μέτρου. Παράλληλα, δεν επιχειρήθηκε μια συντεταγμένη προσπάθεια ξεκαθαρίσματος του κρατικού μηχανισμού, από τους φιλοδικτατορικούς κύκλους, που είχαν αναλάβει το ρόλο του θεματοφύλακα του κοινωνικού καθεστώτος. Όχι μόνο αυτό, αλλά οι ίδιοι κύκλοι κατάφεραν να διατηρήσουν τις δυνάμεις τους, περιμένοντας τις κατάλληλες ευκαιρίες για να αναπτύξουν τις θέσεις τους.³⁴⁸

Για την ΕΔΑ, τα παραπάνω σήμαιναν πως η κυβέρνηση της Ε.Κ. βρισκόταν στο μεταίχμιο ανάμεσα στο παραπέρα προχώρημα της προσπάθειας εκδημοκρατισμού, με την διεξαγωγή των αναγκαίων συγκρούσεων, που προϋπέθετε και τον «εκφυλισμό» και την «υποχώρηση». Προσπαθώντας να παρέμβει σε αυτήν την κατάσταση και να πιάσει την Ε.Κ. στο να προχωρήσει προς την πρώτη επιλογή ,η ΕΔΑ, έστρεφε την ματιά της στην βάση της κοινωνίας. Κεντρικό καθήκον ήταν η απόσπαση της πολιτικής ηγεμονίας από τα κάτω, ώστε να συγκροτηθεί το απαραίτητο ρεύμα που θα «στερέωνε» την «δημοκρατική νίκη». Γι' αυτό το λόγο επιχείρησε, το κόμμα της Αριστεράς, να προσδιορίσει τα «άμεσα προβλήματα δημοκρατικής πάλης», επεξεργαζόμενη το πρόγραμμα του «ουσιαστικού εκδημοκρατισμού» με έξι σημεία.

Το πρόγραμμα περιελάμβανε τους εξής άξονες: Εκδημοκρατισμό του κράτους με την ενίσχυση του ρόλου της Βουλής, εκδημοκρατισμό της νομοθεσίας με την παραχώρηση αμνηστίας και την κατάργηση των εμφυλιοπολεμικών νόμων, εκδημοκρατισμό των μαζικών οργανώσεων, κυρίως των συνδικαλιστικών και αγροτικών συνεταιριστικών οργανώσεων, εκδημοκρατισμό της οικονομίας, που

³⁴⁶ Χ.Ιορδάνογλου: *Μετεμφυλιακή Οικονομική Ιστορία*.. ο.π. σελ. 42-43.

³⁴⁷ Όπως ήταν η ελεύθερη διεξαγωγή της Β' Μαραθώνιας Πορείας Ειρήνης και ο εορτασμός της ανατίναξης της γεφύρας του Γοργοποτάμου. Στην πρώτη δόθηκε άδεια από την κυβέρνηση με το σκεπτικό του ίδιου του πρωθυπουργού να είναι πως ο «δημοκρατικός τρόπος αντιμετώπισης του κομμουνισμού είναι ο πιο αποτελεσματικός» ενώ η δεύτερη κατέληξε σε τραγωδία λόγω προβοκάτσας.

³⁴⁸ Δημήτρης Παπαδιαμάντης, *Στρατός και πολιτική εξουσία στη μετεμφυλιακή*..ο.π., σελ. 177-200.

σήμαινε εθνικό έλεγχο σε αυτήν, εφαρμογή κοινωνικού προγράμματος, αυξήσεις και δημόσιες επενδύσεις, εκδημοκρατισμό στην παιδεία μέσω της κατοχύρωσης της ελεύθερης διακίνησης των ιδεών και του εκσυγχρονισμού της. Τέλος, εκδημοκρατισμό της εξωτερικής πολιτικής από την υιοθέτηση ανεξάρτητης, πολυδιάστατης, φιλειρηνικής εξωτερικής πολιτικής με βασικό στόχο την συμπαράσταση στην Κύπρο και την λύση του Κυπριακού.³⁴⁹

Με το πρόγραμμα του *«ουσιαστικού εκδημοκρατισμού»* η ΕΔΑ προσπάθησε, αξιοποιώντας το κλίμα της περιόδου (κορύφωση των κοινωνικών διεκδικήσεων και εκτίναξη των λαϊκών προσδοκιών), να αποσπάσει εκ νέου την πρωτοβουλία στην εκπροσώπηση του λαϊκού και δημοκρατικού κοινωνικού μπλοκ. Οι άξονες αυτοί, ήταν προσπάθεια να συστηματοποιηθούν σε ένα ενιαίο, συνεκτικό, πλαίσιο τα βασικά αιτούμενα των κοινωνικών διεκδικήσεων όλης της προηγούμενης περιόδου. Η ΕΔΑ έτσι, ευελπιστούσε πως θα συστηματοποιούσε τα περισσότερα από τα κοινωνικά αιτήματα της περιόδου, θέτοντας ένα σαφές και μετρίσιμο πολιτικό πλάνο στην κυβέρνηση της Ε.Κ., με το οποίο θα ασκούσε την απαραίτητη πίεση σε αυτήν ώστε να κινηθεί αποφασιστικότερα. Αυτό ακριβώς θα απέτρεπε την *«επίθεση της αντιδραστικής δεξιάς»* που καιροφυλακτούσε ή ακόμα και οποιαδήποτε *«υπαναχώρηση»* στον πολιτικό προσανατολισμό της κυβέρνησης της Ε.Κ., ενισχύοντας την *«προοδευτική πτέρυγα»* της κυβέρνησής της. Ήλπιζε έτσι πως παράλληλα, θα κατοχύρωνε τον *«πρωτοπόρο»* χαρακτήρα της πολιτικής της άποψης και τον «ιδιαίτερο» ρόλο της.³⁵⁰

Η πλατιά πολιτική ενεργοποίηση των φτωχότερων κοινωνικών στρωμάτων πυροδοτήθηκε το '61 με τον «ανένδοτο». Οι προσδοκίες, όμως, αυτών των στρωμάτων απογειώθηκαν μετά τις εκλογές του '64, θέση που τεκμηριώνεται από την ανάπτυξη των απεργιών, την αύξηση της συμμετοχής στα σωματεία αλλά και την πολιτική ενεργοποίηση των αγροτικών στρωμάτων της υπαίθρου³⁵¹. Ανεξάρτητα δηλαδή από την θέληση της Ε.Κ. να μείνει εντός των «καθεστωτικών ορίων», αυξανόταν συνεχώς από το 1961 η πολιτική πρωτοβουλία και το βάρος των φτωχότερων και πιο εκμεταλλευόμενων κοινωνικών στρωμάτων. Κοινωνικά στρώματα τα οποία άρχισαν να εγείρουν ζητήματα αλλαγών που άγγιζαν τα θεμέλια του καθεστώτος.

Η εξέλιξη αυτή σε συνδυασμό με την εμφάνιση μέσα στους κόλπους της κοινοβουλευτικής ομάδας της Ε.Κ. ,μίας πτέρυγας, με ηγέτη το γιο του

³⁴⁹ Αρχείο ΕΔΑ. Εισήγηση Ε.Ε. στην ΣΤ' Σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ. Μέρος Α', ο.π.

³⁵⁰ Αρχείο ΕΔΑ. Πολιτική απόφαση της Η' Συνόδου της Δ.Ε. της ΕΔΑ. ο.π.

³⁵¹ Σπ. Σακελλαρόπουλος, *Τα αίτια του απριλιανού..* ο.π., σελ. 219-241.

πρωθυπουργού, Ανδρέα Παπανδρέου, η οποία φαινόταν πως αποκτούσε λαϊκή δυναμική και φλέρταρε ανοιχτά με την υπέρβαση των «καθεστωτικών» ορίων που τηρούσε η Ε.Κ. άρχισαν να προσανατολίζουν τους πόλους εξουσίας του μετεμφυλιακού καθεστώτος στο να επέμβουν³⁵². Σημαντικός παράγοντας σε αυτήν την απόφαση ήταν και η άρνηση του Γ. Παπανδρέου (μετά από πολλές ταλαντεύσεις) στο σχέδιο του πρώην υπουργού εξωτερικών των Η.Π.Α. Ντ. Άτσεσον, για το Κυπριακό. Σχέδιο που προέβλεπε ένωση της Κύπρου με την Ελλάδα με εδαφικά ανταλλάγματα για την Τουρκία. Εν τω μεταξύ, με θρυαλλίδα το Κυπριακό, ακόμα και στο προνομιακό πεδίο για τις καθεστωτικές δυνάμεις, των «εθνικών θεμάτων», άρχισε να ηγεμονεύει ένας αντιαποικιακός λόγος, με έντονα αντιαμερικάνα και αντινατοϊκά στοιχεία, θέτοντας στο περιθώριο την αστική εθνικιστική φιλολογία.³⁵³ Αυτό το γεγονός αποτέλεσε την αφορμή να αντιληφθούν οι Η.Π.Α., ο αποφασιστικότερος παράγοντας του μετεμφυλιακού καθεστώτος στην Ελλάδα, ότι η λαϊκή δυναμική που κρυβόταν πίσω από την κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου, μπορούσε να αποτελέσει δυνητικά μεγάλο κίνδυνο για την καθεστηκυία τάξη πραγμάτων στην χώρα.³⁵⁴ Ξεκίνησαν ,λοιπόν, οι διεργασίες για την πτώση του Γ. Παπανδρέου από τον πρωθυπουργικό θώκο. Ενορχηστρωτής των διεργασιών αυτών ήταν το Παλάτι, ως ο κατεξοχήν εγγυητής του μετεμφυλιακού καθεστώτος. Το σχέδιο της επέμβασης είχε ως ζητούμενα την πτώση της κυβέρνησης Παπανδρέου, την διάσπαση της Ε.Κ. και την αντικατάστασή της από κυβέρνηση κεντρικών στελεχών, της εμπιστοσύνης του καθεστώτος. Μία κυβέρνηση στελεχών που θα στηριζόταν στην κοινοβουλευτική ομάδα της ΕΡΕ, του Κ.Π. και όσων θα αποχωρούσαν από την Ε.Κ.. Σκοπός τους ήταν η τρομοκράτηση της λαϊκοδημοκρατικής κοινωνικής συμμαχίας, η απομάκρυνση της από το πολιτικό προσκήνιο και η διάρρηξη της³⁵⁵.

Η ΕΔΑ, αν και τα αντιλαμβανόταν όλα αυτά, δε συνειδητοποίησε ή δε θέλησε να συνειδητοποίηση το στρατηγικό βάθος των πολιτικών και κοινωνικών αντιθέσεων που διαπερνούσαν την χώρα. Αντιλήφθηκε το ζήτημα της «αλλαγής» στενά, κυρίως με όρους κυβερνητισμού: Τι έπρεπε να πραγματώσει η Ε.Κ. ως κυβέρνηση και πως η ΕΔΑ θα εξέφραζε πολιτικά τις λαϊκές προσδοκίες, ώστε να υπάρξει αυτή η ικανή πίεση από τα «αριστερά», η οποία θα ανάγκαζε την κυβέρνηση της Ε.Κ. να προχωρήσει αποφασιστικά προς τις «αλλαγές». Κυρίως όμως δεν προετοιμάστηκε να αναλάβει το πολιτικό βάρος της επερχόμενης σύγκρουσης, που η ίδια η φύση του

³⁵² Ανδρέας Παπανδρέου, *Η δημοκρατία στο απόσπασμα*. Εκδόσεις Λιβάνη, 2006. σελ 201-207.

³⁵³ Τ. Τρίκας, *ΕΔΑ 1951-1967.. ο.π.* Τόμος Β' σελ. 1093-1106 & 1168-1171.

³⁵⁴ Μ. Pelt, *Tying Greece to the West, US-West Germans-relations 1949-1974*. Museum Tusculanum Press Publisher. 2006. σελ. 268-275

³⁵⁵ Μ. Λυμπεράτος, «*Τα Ιουλιανά και η «αποστασία» του 1965*». <https://barikat.gr/content/ta-iouliana-kai-i-apostasias-toy-1965>

μετεμφυλιακού κράτους αποκάλυπτε πως θα ήταν αναπόφευκτη.

3.4.3. Η κρίσης εξουσίας και τα «Ιουλιανά». Επανεκτιμήσεις για την πολιτική στρατηγική και το χώρο του Κέντρου.

Η πολιτική κρίση του καλοκαιριού του 1965 εκδηλώθηκε με την σύγκρουση του βασιλιά Κωνσταντίνου με τον Γ. Παπανδρέου, την παραίτηση του πρωθυπουργού, την πτώση της κυβέρνησης της Ε.Κ., την μη προσφυγή σε εκλογές και την προσπάθεια δημιουργίας τεχνητής κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας στη βουλή, από τα αντιπολιτευόμενα δεξιά κόμματα και τους αποχωρήσαντες από την Κ.Ο. της Ε.Κ.. Πρωταγωνιστής σε αυτήν την κρίση ήταν το Παλάτι, που ηγήθηκε των προσπαθειών της πτώσης της κυβέρνησης Γ. Παπανδρέου και της πολιτικής αποσταθεροποίησης. Εξίσου σημαντική παράμετρος των εξελίξεων ήταν και η άμεση παρεμβολή των πλατιών στρωμάτων του πληθυσμού στην πολιτική σύγκρουση.

Το καλοκαίρι του 1965 έλαβαν χώρα οι πλέον μαχητικές και μαζικές διαδηλώσεις από την εποχή της απελευθέρωσης³⁵⁶, σε μία από τις οποίες δολοφονήθηκε και ο φοιτητής Σ. Πέτρουλας. Παράλληλα, σημαντικές απεργιακές κινητοποιήσεις συγκλόνισαν την χώρα. Αυτό οδήγησε σε ακύρωση των σχεδιασμών του μπλοκ των «εθνικοφρόνων», αφού δύο διαδοχικές κυβερνήσεις «αποστατών» της Ε.Κ., υπό τους Νόβα και Τσιριμώκο οδηγήθηκαν σε παραίτηση. Η τρίτη κυβέρνηση, με αρχηγό τον Στ. Στεφανόπουλο, κατάφερε να αποκτήσει οριακή κοινοβουλευτική πλειοψηφία στηριζόμενη στους ψήφους των αποχωρησάντων της Ε.Κ., της ΕΡΕ και του Κ.Π. Από εκείνο το σημείο και ύστερα η πολιτική διελκυστίνδα των κομμάτων αφορούσε τον χρονικό ορίζοντα της κυβέρνησης του Στ. Στεφανόπουλου, η οποία καταγγελλόταν πως προήλθε από κοινοβουλευτικό πραξικόπημα από την Ε.Κ. και την ΕΔΑ, και την ανάγκη προκήρυξης νέων εκλογών.

Το κατεξοχήν καθεστωτικό μπλοκ του Κοινοβουλίου, που στήριζε την κυβέρνηση Στεφανόπουλου, επιχείρησε να αποφύγει τις εκλογές, οι οποίες θα ήταν –εκ των πραγμάτων- δημοψήφισμα για το πολιτειακό. Όσο βέβαια σοβούσε η κρίση εξουσίας, την διετία 65'-67', υπήρχαν σχέδια μέσα στους κύκλους του καθεστώτος για μια βασιλική, ελεγχόμενη δικτατορία, που θα κατέλυε για συγκεκριμένο διάστημα τον κοινοβουλευτισμό³⁵⁷. Εντός αυτού του κλίματος, μεσαίοι αξιωματικοί του στρατού,

³⁵⁶ Για το χρονικό των κινητοποιήσεων βλ. σχετικά: Δ. Λιβιεράτος, «Το χρονικό του Ιουλίου του 1965» στο Δ. Λιβιεράτος- Γ. Καραμπελιάς, *Ιούλης '65, η έκρηξη*. Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2014.

³⁵⁷ Ενδεικτικά: Καταθέσεις Π. Κανελλόπουλου, Π. Παπαληγούρα & Γ. Κάτρη στη δίκη των Συνταγματαρχών (1975). Παρατίθενται στο Λένα Δουκίδου, *Πως φτάσαμε στη δικτατορία του '67*. Το Βήμα, 2012. Σελ. 146-157.

ενός από τα κέντρα της μετεμφυλιακής εξουσίας, βρήκαν το χώρο ώστε να αυτονομηθούν.

Αυτός ήταν ο πολιτικός καμβάς μέσα στον οποίο υποχρεώθηκε η ΕΔΑ να προβεί σε επανεκτιμήσεις για το χώρο του Κέντρου. Καταρχήν, η «αποστασία» αλλά και οι κινητοποιήσεις των Ιουλιανών που ακολούθησαν, όφειλαν ερμηνείας. Η ΕΔΑ εκτιμούσε πως είχε εκδηλωθεί πολιτική κρίση προερχόμενη από τις «*δυνάμεις της αντίδρασης*» (Αυλή, φιλοδικτατορικοί κύκλοι στο στράτευμα και «*νεοφασιστική*» Δεξιά) με σκοπό την «*ανακοπή του εκδημοκρατισμού*»³⁵⁸. Η ΕΔΑ πίστευε επίσης, πως η «αποστασία» συνδεόταν με την στρατηγική του ΝΑΤΟ για την ανατολική Μεσόγειο την ίδια περίοδο. Η στρατηγική αυτή ερμηνευόταν ως «*ένδειξη αυξανόμενης διεθνούς επιθετικότητας των ιμπεριαλιστών*», οι οποίοι επεδίωκαν μια Ελλάδα «*ορμητήριο*», με κυβέρνηση δέσμια των επιθυμιών τους. Κατά συνέπεια η εκδήλωση του «*Βασιλικού πραξικοπήματος*» διαπλεκόταν με την «*εξάρτηση*» της χώρας, που αποτελούσε σταθερή πηγή «*κακοδαιμονίας*».³⁵⁹ Στο πλαίσιο αυτό, η ΕΔΑ άσκησε κριτική στην Ε.Κ. για τις ευθύνες που θεωρούσε πως είχε.

Ειδικότερα, η ΕΔΑ επεσήμανε πως οι «*ταλαντεύσεις*» της κυβέρνησης της Ε.Κ. ,οι «*δισταγμοί*» στην προώθηση του «*εκδημοκρατισμού*»³⁶⁰ και ο «*διμέτωπος*» «*αποθράσυναν*» τις «*δυνάμεις της αντίδρασης*», γεγονός που τις οδήγησε στο να επιχειρήσουν την «*επίθεση*»³⁶¹. Εδραιωμένη ήταν η πεποίθηση πως είχαν επιβεβαιωθεί οι εκτιμήσεις και οι επισημάνσεις της, όσο αφορούσε τους κινδύνους που ελλόχευαν από την πολιτική στρατηγική της κυβέρνησης της Ε.Κ.. Δυνάμει και της αυτοδυναμίας που είχε αποσπάσει η Ε.Κ. στις εκλογές του '64, είχε καταφέρει να αποδεσμευθεί από τον «*έλεγχο*» των κοινωνικών δυνάμεων που είχαν ανατρέψει την πολιτική κυριαρχία της Δεξιάς. Την πολιτική βούληση αυτών εξέφραζε η ΕΔΑ, όπως το τεκμηρίωνε το κόμμα της Αριστεράς, με την θεωρία της «*πρωτοπορίας*». Ωστόσο, στις αποφάσεις της περιόδου διαφαινόταν ότι υπήρχε η πεποίθηση, μετά την αποχώρηση των «*αποστατών*» (που οι περισσότεροι άνηκαν στην δεξιά πτέρυγα της Ε.Κ.) πως η Ε.Κ. θα ήταν αναγκασμένη εκ των πραγμάτων να στραφεί προς την ΕΔΑ, ως τον μόνο πολιτικά διαθέσιμο σύμμαχο, καθιστώντας έτσι τις προοπτικές ανοιχτής συνεργασίας ρεαλιστικότερες. Η πεποίθηση αυτή εδραιωνόταν από την αποτίμηση των πεπραγμένων της Ε.Κ. ως κυβέρνησης, τις πολιτικές επιλογές της από την «αποστασία» και ύστερα, όπως επίσης και την ακολουθούμενη τακτική της

³⁵⁸ Αρχείο ΕΔΑ κ.15,φ.2. *Η απόφαση της Θ' συνόδου της Δ.Ε. της ΕΔΑ*.10-11/9/1965. ΑΣΚΙ.

³⁵⁹ Στο ίδιο.

³⁶⁰ Αρχείο ΕΔΑ, κ.15,φ.3. *Εισήγηση της Ε.Ε. της ΕΔΑ στην Ι' σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ. Μέρος Ι: «Το πραξικόπημα και η εξέλιξη του»*. 25-27/5/1966 . ΑΣΚΙ

³⁶¹ Αρχείο ΕΔΑ. *Η απόφαση της Θ' συνόδου της Δ.Ε. της ΕΔΑ*. ο.π.

ΕΔΑ απέναντι της.

Πιο συγκεκριμένα, αν και η Ε.Κ. ,κατά την ΕΔΑ, γενικά «δεν προχώρησε σε σταθερό εκδημοκρατισμό»³⁶² και βρέθηκε πιο πίσω «από τις προεκλογικές της εξαγγελίες»³⁶³ προώθησε κάποια βασικά θετικά μέτρα αλλαγής της πολιτικής, πάντα λόγω της πίεσης του λαού, ανατρέποντας τουλάχιστον το «κλίμα της αστυνομοκρατίας»³⁶⁴. Περισσότερα βήματα δεν έγιναν εξαιτίας της ύπαρξης «δεξιών παραγόντων» εντός της κυβέρνησης της Ε.Κ. αλλά και της «αυτοδυναμίας» που είχε κατακτήσει³⁶⁵. Με άλλα λόγια, η ΕΔΑ εκτιμούσε πως η κυβέρνηση της Ε.Κ. μπορούσε να αποτελέσει - υπό προϋποθέσεις- δίαυλο πολιτικών αλλαγών προς όφελος του λαού. Ωστόσο, λόγω της αντιφατικής πολιτικής της φυσιολογικής χρειαζόταν παράλληλα η ΕΔΑ να βρίσκεται ενισχυμένη, στα αριστερά της, αποτελώντας τον εγγυητή του φιλολαϊκού χαρακτήρα μιας κυβέρνησης προερχόμενης από την Ε.Κ.

Με την «αποστασία» και τα γεγονότα των Ιουλιανών η ΕΔΑ θεώρησε πως το πολιτικό τοπίο αποσαφηνίστηκε περαιτέρω. Η σύγκρουση ανάμεσα στην Ε.Κ. και το μπλοκ Παλατιού-«αποστατών»-ΕΡΕ έδινε τη δυνατότητα για την ακύρωση του «διμέτρωπου», δεδομένου ότι η Ε.Κ. ,αναγκαστικά, θα έπρεπε να αναζητήσει πολιτικές συμμαχίες, αποκαθαρμένη ταυτόχρονα από τα πλέον δεξιά στοιχεία στο εσωτερικό της³⁶⁶. Εξάλλου, οι κινητοποιήσεις των Ιουλιανών, στις οποίες βρέθηκαν από κοινού απέναντι στην «αποστασία» τα μέλη και οι υποστηρικτές της ΕΔΑ και της Ε.Κ., είχε οδηγήσει στην de facto συγκρότηση της συμμαχίας στην βάση, αποτελώντας θετική εξέλιξη για την προώθησή της και στις κορυφές³⁶⁷.

Πέρα από την συνεργασία όμως, εξίσου σημαντικό ήταν για την ΕΔΑ να αποφευχθεί το προηγούμενο των εκλογών του '63 και '64. Δεν έπρεπε δηλαδή να επαναληφθεί η επέκταση της επιρροής της Ε.Κ. στους υποστηρικτές της Αριστεράς, την ίδια στιγμή που βρισκόταν σε αντιπαλότητα με την ΕΔΑ, αποκρούοντας οποιαδήποτε πολιτική συνεργασία μαζί της. Η ΕΔΑ εκτιμούσε πως αυτό είχε επιτευχθεί με το εκβιαστικό επιχείρημα της χαμένης ψήφου, όπου υποστηρικτές της Αριστεράς, μπροστά στην ανάγκη να επέλθει μια άμεση πολιτική αλλαγή, ψήφιζαν την Ε.Κ. πιστεύοντας πως είχε μεγαλύτερες δυνατότητες να κυβερνήσει και να γίνει ανεκτή από τα κέντρα της καθεστωτικής εξουσίας. Το βασικό επιχείρημα της ΕΔΑ ήταν πως η εμπειρία του '64

³⁶² Αρχείο ΕΔΑ. Εισήγηση της Ε.Ε. της ΕΔΑ στην Γ' σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ. Μέρος Ι: «Το πραξικόπημα και η εξέλιξη του». ο.π.

³⁶³ Αρχείο ΕΔΑ. Σχέδιο προσυνεδριακής έκθεσης(για το Γ' Συνέδριο). ο.π.

³⁶⁴ Αρχείο ΕΔΑ. Εισήγηση της Ε.Ε. της ΕΔΑ στην Γ' σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ. Μέρος Ι: «Το πραξικόπημα και η εξέλιξη του». ο.π.

³⁶⁵ Αρχείο ΕΔΑ. Σχέδιο προσυνεδριακής έκθεσης(για το Γ' Συνέδριο). ο.π.

³⁶⁶ Αρχείο ΕΔΑ κ.482, φ.1. Η κατάσταση στην Ε.Κ.(εσωτερικό σημείωμα, μετά τα Ιουλιανά).ΑΣΚΙ.

³⁶⁷ Αρχείο ΕΔΑ. Η απόφαση της Θ' συνόδου της Δ.Ε. της ΕΔΑ. ο.π.

ήταν διδακτική: η «περιχαράκωση της δημοκρατίας στο χώρο της Ε.Κ.» και η «οριοθέτησή της από την αριστερά» δεν ωφέλησε τον «εκδημοκρατισμό». Αντίθετα, η αυτοδυναμία της κυβέρνησης της Ε.Κ. την έκανε περισσότερο ευάλωτη απέναντι στις πιέσεις της Δεξιάς, ενώ ταυτοχρόνως μπόρεσε να ανεξαρτητοποιηθεί από τις επιθυμίες των δημοκρατικών υποστηρικτών της.³⁶⁸

Οι παραπάνω εκτιμήσεις της ΕΔΑ είχαν το βλέμμα στραμμένο στις επερχόμενες εκλογές. Μιας και η κύρια επιδίωξη, ακριβώς μετά την «αποστασία», για κυβέρνηση της «δημοκρατικής πλειοψηφίας»³⁶⁹, κυβέρνησης της Ε.Κ. με την κοινοβουλευτική υποστήριξη της ΕΔΑ, έχασε γρήγορα τα στοιχεία του ρεαλισμού της. Η ΕΔΑ έβλεπε ως μόνη λύση την διενέργεια νέων εκλογών. Με αυτό ως δεδομένο, στόχος για την ΕΔΑ ήταν να επαναληφθεί η ήττα της Δεξιάς και του κατεχοχίν φίλο-καθεστωτικού κοινοβουλευτικού μπλοκ. Μπλοκ που περιελάμβανε τα κόμματα που στήριζαν την «αποστασία»: το Κ.Π. και την ΦΙΔΗΚ (Φιλελεύθερο Δημοκρατικό Κέντρο), το μόρφωμα που συγκρότησαν οι βουλευτές που αποχώρησαν από την Κ.Ο. της Ε.Κ.. Δίχως όμως να επαναληφθεί το ανάλογο των εκλογών του '63 κυρίως και '64, όπου μπρος στην ανάγκη να «ηττηθεί η Δεξιά», οδηγήθηκαν σε πτώση τα ποσοστά της ΕΔΑ προς όφελος της Ε.Κ..

Τούτων δοθέντων, η ΕΔΑ, ανέλαβε πρωτοβουλίες για να οδηγηθεί η χώρα σε εκλογές. Η πιο σημαντική πρωτοβουλία προς αυτή τη κατεύθυνση ήταν η πρόταση των 5 σημείων, που απεύθυνε η Ε.Ε. της ΕΔΑ και αποτέλεσε την κεντρική γραμμή της από τις αρχές του 1966³⁷⁰. Η «πρόταση των πέντε σημείων» ήταν μια προσπάθεια να βρεθεί κοινός τόπος ανάμεσα στις πολιτικές δυνάμεις, ούτως ώστε να οδηγηθεί η χώρα με ομαλότητα σε εκλογές. Περιελάμβανε πέντε σημεία, με στόχο τον συμβιβασμό και την συνεννόηση ανάμεσα στις πολιτικές δυνάμεις. Τα σημεία αυτά πρότειναν επιγραμματικά τα εξής: 1. Καταδίκη οποιασδήποτε απειλής στους κοινοβουλευτικούς θεσμούς και απόκρουση κάθε ιδέας περί δικτατορίας. 2. Άμεση προκήρυξη εκλογών, οι οποίες θα διενεργούνταν από υπηρεσιακή κυβέρνηση, κοινής εμπιστοσύνης. 3. Εγγυήσεις για ελεύθερες εκλογές, μέτρα για την εξασφάλιση της απρόσκοπτης έκφρασης του πολιτικού φρονήματος. 4. Κοινή διακήρυξη των κομμάτων ότι δεν θα τεθεί ζήτημα πολιτειακό στις επερχόμενες εκλογές, με παράλληλο περιορισμό της Μοναρχίας αυστηρά εντός «του πλαισίου του Συντάγματος». 5. Μέτρα αποκλιμάκωσης της πόλωσης, εξασφάλιση της ηρεμίας και

³⁶⁸ Αρχείο ΕΔΑ. Εισήγηση της Ε.Ε. της ΕΔΑ στην Γ' σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ. Μέρος IV: «Άμεσοι πολιτικοί στόχοι» ο.π.

³⁶⁹ Αρχείο ΕΔΑ: Σχέδιο προσυνεδριακής έκθεσης (για το Γ' Συνέδριο). Σημείο Δ': «Ένας χρόνος εκτροπής» ο.π.

³⁷⁰ Τ.Τρίκκας, ΕΔΑ 1951-1967..ο.π. Τόμος Β'. σελ.1251-1254

της μη εμπλοκής στον πολιτικό ανταγωνισμό των ενόπλων δυνάμεων. Αμνηστία στις υποθέσεις «Περικλής» και «ΑΣΠΙΔΑ». ³⁷¹ Η ΕΔΑ προσπάθησε να μετατρέψει την «πρόταση των πέντε σημείων» σε κεντρικό διεκδικητικό αίτημα του μαζικού κινήματος³⁷². Όσες σχετικές προσπάθειες όμως έγιναν, κατέληξαν σε αποτυχία³⁷³, ενώ και η ίδια η πρόταση δεν κατάφερε να οδηγήσει σε συνεννόηση και συμφωνία για εκλογές.

Η ανησυχία της ΕΔΑ εντάθηκε με τις κλιμάκωση των διεργασιών για την επίτευξη συμβιβασμού ανάμεσα στην Ε.Κ. και τα Ανάκτορα, που είχε ως αποτέλεσμα την συμφωνία Ε.Κ.-ΕΡΕ για την ανατροπή της κυβέρνησης Στεφανόπουλου, την από κοινού υποστήριξη υπηρεσιακής κυβέρνησης υπό τον Ι. Παρασκευόπουλο και την δρομολόγηση της διεξαγωγής εκλογών. Στο μνημόνιο που υπέγραψαν οι αρχηγοί Γ. Παπανδρέου- Π. Κανελλόπουλος, με την διαμεσολάβηση του Βασιλιά, μπήκε ως όρος ότι σε περίπτωση που η Ε.Κ. δεν κατακτούσε την αυτοδυναμία στις επερχόμενες εκλογές, αποκλειόταν οποιαδήποτε συνεργασία ή συνεννόηση με την ΕΔΑ.³⁷⁴

Αυτή η εξέλιξη, η συμφωνία, δηλαδή, μεταξύ Ε.Κ.-ΕΡΕ- Ανακτόρων, ερήμην της ΕΔΑ, αποτέλεσε ένα από τα βασικά ενδεχόμενα τα οποία ήθελε να αποτρέψει το κόμμα της Αριστεράς. Παράλληλα, έντονες διαφωνίες για το «μνημόνιο» προήλθαν και από το εσωτερικό της Ε.Κ. και συγκεκριμένα από τους βουλευτές της αριστερής πτέρυγας της Κ.Ο., με ηγέτη τον Α. Παπανδρέου³⁷⁵. Η ΕΔΑ για να αποτρέψει αυτήν την εξέλιξη, ανέβασε τους τόνους. Υποστήριξε πως η κυβέρνηση Παρασκευόπουλου αποτελούσε έναν «αντιλαϊκό ελιγμό των αντιδραστικών δυνάμεων, με συμβιβασμό της ηγεσίας του Κέντρου» με στόχους την «νομιμοποίηση του πραξικοπήματος», την «κάμψη της λαϊκής αντίστασης» και την «διάσπαση της ενότητας των δημοκρατικών δυνάμεων» δίχως να υπάρχουν οι επαρκείς εγγυήσεις για την διενέργεια ελεύθερων εκλογών.³⁷⁶ Πράγματι, η κυβέρνηση Παρασκευόπουλου δεν αποκλιμάκωσε την ένταση. Η δραστηριότητα των κατασταλτικών μηχανισμών, όπως και η εξέλιξη της δίκης του ΑΣΠΙΔΑ την ίδια περίοδο, ενέτειναν τις ανησυχίες.³⁷⁷ Οξύνοντας την κριτική προς την ηγεσία της Ε.Κ., η ΕΔΑ, σημείωνε πως η ΕΚ ήταν ένας «ανομοιογενής πολιτικός οργανισμός» στην ηγεσία του οποίου έπαιζαν βαρύνοντα ρόλο «μονοπωλιακοί

³⁷¹ «Πρόταση- έκκληση συνεννόησης της Ε.Ε. της ΕΔΑ προς όλα τα κόμματα». «Αυγή» φ. 8/2/1966. ΑΣΚΙ.

³⁷² Αρχείο ΕΔΑ. Εισήγηση της Ε.Ε. της ΕΔΑ στην Ι' σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ. Μέρος II: «Η αντίσταση στο πραξικόπημα». ο.π.

³⁷³ Λεωνίδας Κύρκος, *Ανατρεπτικά*. Προσκήνιο, 1995. σελ. 188.

³⁷⁴ Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο..* ο.π. Τόμος Ε'. σελ. 376-385

³⁷⁵ Χαρακτηριστικές οι δηλώσεις του Α. Παπανδρέου στις εφημερίδες. Ενδεικτικά: «Μακεδονία», φ.27/12/1966. <http://efimeris.nlg.gr>

³⁷⁶ Αρχείο ΕΔΑ, κ.15., φ.4. *Η απόφαση της ΙΑ' συνόδου της Δ.Ε. της ΕΔΑ*. 1-4/2/1967. ΑΣΚΙ.

³⁷⁷ Σπ. Λιναρδάτος, στο ίδιο, σελ. 396-398.

κύκλοι, που φοβούνται το λαό, αντιστέκονται στις αλλαγές και διατηρούν στενούς δεσμούς με τους ξένους». Το γεγονός αυτό, σημείωνε σχετικά, οδηγούσε σε σοβαρές διαφοροποιήσεις στις μάζες που υποστήριζαν την Ε.Κ., όπως επίσης και στα μικρά και μεσαία στελέχη της, τα οποία *«συνειδητοποιούνται»* περαιτέρω. Αυτό εκφραζόταν, σύμφωνα με τις αναλύσεις της ΕΔΑ, και από την δημιουργία της αριστερής τάσης της Ε.Κ. και τα «νέα προγραμματικά στοιχεία» που αυτή ενστερνιζόταν. Η ΕΔΑ κατέληγε πως με τα νέα δεδομένα, είχαν, εν τέλει, διαμορφωθεί δύο τάσεις στο εσωτερικό της κοινοβουλευτικής ομάδας της Ε.Κ.: μια δεξιά τάση, η οποία *«είχε δεσμούς με την ολιγαρχία»* και μια *«ριζοσπαστική τάση»* που εξέφραζε το *«μη μονοπωλιακό τμήμα»* της αστικής τάξης, η οποία όμως *«συμβιβάζονταν»* με την γραμμή της *«δεξιάς»* ηγεσίας, που σε τελική ανάλυση ήταν και αυτή που επιβαλλόταν. Οπότε, η Ε.Κ. δεν *«ανταποκρινόταν στις ανάγκες μιας πορείας δημοκρατικής συνέπειας και ομαλότητας»*, πράγμα που αποτελούσε *«οργανική αδυναμία»* πάνω στην οποία πόνταρε *«η αντίδραση και το πλήρωσε ο λαός»*.³⁷⁸

Η κριτική της ΕΔΑ είχε το χαρακτήρα της «αποκάλυψης» και της «καταγγελίας». Ο στόχος δεν ήταν να τεθεί η Ε.Κ. εκτός των δημοκρατικών δυνάμεων αλλά να μπορέσει η ΕΔΑ να εμπεδώσει την φυσιογνωμία της, ως το κατεξοχήν συνεπές κόμμα της δημοκρατίας, επανακτώντας το χαμένος έδαφος της εκλογικής της επιρροής, μιας και ο *«κατάλληλος συσχετισμός δυνάμεων ήταν αναγκαίος»*. Τούτο, ώστε να καταφέρει να ηγεμονεύσει πολιτικά η ΕΔΑ στο χώρο των δημοκρατικών δυνάμεων, πράγμα αναγκαίο για να ξεπεραστούν τα εμπόδια που έθετε η ηγεσία της Ε.Κ. και αποτελούσαν το κύριο εμπόδιο στην ποθούμενη από τις μάζες *«δημοκρατική ενότητα»*. Όπως σημείωνε σχετικά, η *«ισχύς της ΕΔΑ»* αποτελούσε τον *«αποφασιστικό παράγοντα»* για την *«προς τα μπρος πορεία της πολιτικής ζωής»*. Εξάλλου η πολιτική της δημοκρατικής ενότητας που ακολουθούσε η ΕΔΑ, ήταν και η κύρια αιχμή των επιθέσεων των αντιπάλων της, τον *«κύριο στόχο της αντίδρασης»*, εξού και οι *«μεθοδεύσεις από την ολιγαρχία»* για να απομονωθεί η ΕΔΑ³⁷⁹.

Με δεδομένη την αποσαφήνιση της καθοριστικής σημασίας της δυναμικής που έπρεπε να είχε η ΕΔΑ, για την θετική εξέλιξη των πραγμάτων, το κόμμα της Αριστεράς προχωρούσε σε αναλύσεις και εκτιμήσεις για την λεγόμενη *«ριζοσπαστική πτέρυγα της Ε.Κ.»*. Η στάση και η τακτική απέναντι στην πτέρυγα της αυτή της ΕΚ, με ηγέτη τον Α. Παπανδρέου, φαινόταν πως προβλημάτιζε το κόμμα της αριστεράς. Ο ριζοσπαστικός και μαχητικός πολιτικός λόγος της πτέρυγας αυτής, που διακήρυττε

³⁷⁸ Αρχείο ΕΔΑ. Εισήγηση στην ΙΑ' σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ, κεφ.Α: *«Οι εξελίξεις στις πολιτικές δυνάμεις»* ο.π.

³⁷⁹ Αρχείο ΕΔΑ. Εισήγηση στην ΙΑ' σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ, κεφ.Β: *«Η διαμόρφωση ικανής δύναμης για την δημοκρατική διέξοδο»*. ο.π.

την σκληρή στάση απέναντι στην Δεξιά και την Μοναρχία, θέτοντας ζητήματα που ξεπερνούσαν τα όρια που είχε θέσει η Ε.Κ. στον εαυτό της, προκαλούσε ερωτήματα στο εσωτερικό της ΕΔΑ: Μήπως κατέληγε στο να γοητεύσει τους οπαδούς της, «παγιδεύοντας» εν τέλει, δυνάμεις³⁸⁰; Για αυτό το λόγο η ΕΔΑ επέλεξε μια διπλή αντιμετώπιση αυτής της πτέρυγας.

Καταρχήν, η ΕΔΑ δήλωνε ρητά πως δεν επέλεγε την «πολεμική» αλλά την «εποικοδομητική κριτική» σε αυτήν την πτέρυγα, με σκοπό να συμβάλλει θετικά στις πολιτικές της θέσεις. Εξάλλου, η υιοθέτηση από αυτήν την πτέρυγα «δημοκρατικών στοιχείων» είχε συμβάλλει καθοριστικά στην εφαρμογή των «υποσχεμένων» από την Ε.Κ.. Παράλληλα όμως υπογραμμίζονταν τα όρια αυτής της πτέρυγας, στο βαθμό που ήταν και αυτή, «αστική δύναμη». Όρια τα οποία οδηγούσαν στο συμπέρασμα πως δεν μπορούσε σε καμία περίπτωση αυτή η πτέρυγα της Ε.Κ. να υποκαταστήσει το καθοριστικό ρόλο της ΕΔΑ, που προέκυπτε από τον συγκεκριμένο ταξικό χαρακτήρα του κόμματος της Αριστεράς.³⁸¹

Αποτιμώντας τις εκτιμήσεις και τις θέσεις της ΕΔΑ μετά το καλοκαίρι του 1965 σημείο καμπής αποτέλεσε η «πρόταση των πέντε σημείων». Το πνεύμα συμβιβασμού και συνεννόησης που επέδειξε η ΕΔΑ με την «πρόταση» σηματοδότησε μια στροφή στην πολιτική της. Η πρόταση φαινομενικά αντίφασκε με τους προηγούμενους υψηλούς τόνους της ΕΔΑ, όλη την προηγούμενη περίοδο. Οι τόνοι αυτοί αφορούσαν την πολιτική φιλολογία για την «ξενόδουλη ολιγαρχία», την «νεοφασιστική δεξιά»³⁸² και την αυστηρή κριτική στο πνεύμα υποχώρησης της Ε.Κ. απέναντι στις πιέσεις που υφίσταντο. Η στροφή αυτή μπορεί να ερμηνευτεί υπό το φόβο της επιβολής δικτατορίας και το άνοιγμα ενός νέου κύκλου διωγμών απέναντι στην Αριστερά, που αρχίζει να στερεώνεται στο εσωτερικό της ΕΔΑ. Σε αυτή τη φάση, βασικό καθήκον για την ΕΔΑ ήταν ,καταρχήν, η θεσμική διασφάλιση της μετεμφυλιακής «δημοκρατίας». Αυτήν την στοχοθεσία υπηρετούσε η επιχειρηματολογία της ΕΔΑ για τον χαρακτήρα της «δημοκρατικής αλλαγής» και τις κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις που θα την προωθούσαν, όπως τις περιγράψαμε παραπάνω.

Η ΕΔΑ επέλεγε τον δρόμο της «ομαλής λύσης», εντός των στενών ορίων του μετεμφυλιακού καθεστώτος. Με την «πρόταση των πέντε σημείων» επεφύλαξε για τον εαυτό της το ρόλο της δύναμης των «θετικών προτάσεων», οι οποίες θα συνέβαλαν στην θεσμική διέξοδο από την κρίση εξουσίας που εκδηλώθηκε το καλοκαίρι του '65. Εκτιμούσε έτσι πως θα ελίσσontan επιτυχημένα απέναντι στην αντιδραστική

³⁸⁰ Στο ίδιο.

³⁸¹ Αρχείο ΕΔΑ, κ.482, φ.4. *Εκτιμήσεις για την προσωπικότητα του Α. Παπανδρέου*. ΑΣΚΙ.

³⁸² Αρχείο ΕΔΑ. *Πολιτική απόφαση της Η' συνόδου της Δ.Ε. της ΕΔΑ*. ο.π.

αναδίπλωση που επιχειρούσαν τα κέντρα εξουσίας του μετεμφυλιακού καθεστώτος, η οποία θα είχε ως στόχος (και) την παράταξη της Αριστεράς. Παράλληλα θα μεγάλωνε το ειδικό της βάρος στο κοινοβουλευτικό παίγνιο. Ευελπιστούσε πως θα ακύρωνε έτσι στην πράξη το χαρακτήρα του κόμματος «παρία» του πολιτικού συστήματος, που την ακολουθούσε από την ίδρυσή της.

Αυτό όμως είχε σαν αποτέλεσμα να στερήσει από την ΕΔΑ την ικανότητα να αντιληφθεί, στην ολότητά τους, την έκταση των αντιθέσεων που διαπερνούσαν το ελληνικό μετεμφυλιακό καθεστώς. Η κρίση εξουσίας το καλοκαίρι του 1965 και οι κινητοποιήσεις που ακολούθησαν, οι οποίες έλαβαν το χαρακτήρα εξέγερσης, αποτέλεσαν το μέγιστο σημείο έντασης της ταξικής αντιπαράθεσης, η οποία κλιμακώθηκε, πυροδοτούμενη από τον «ανένδοτο», από το 1961 και ύστερα³⁸³. Οι όροι της σύγκρουσης κυοφορούνταν ήδη από το συγκεκριμένο χαρακτήρα του κράτους που επιλέχθηκε να οικοδομηθεί μετά την απελευθέρωση. Χαρακτήρας που παγιώθηκε από την έκβαση της εμφύλιας σύγκρουσης. Βασικό στοιχείο αυτού του μετεμφυλιακού κράτους ήταν η άσκηση της εξουσίας όχι μέσω της συμβολαιακής θέσμησης ανάμεσα στα κοινωνικά στρώματα και τις πολιτικές δυνάμεις, αλλά του βίαιου πολιτικού εξοστρακισμού των αντιφρονούντων, ενδεδυμένο με την ιδεολογία της «εθνικοφροσύνης». Σε αυτό το πλαίσιο τα εξωκοινοβουλευτικά κέντρα, όπως ο Στρατός και τα Ανάκτορα, δεν υπερέβαιναν απλά τα όρια της δικαιοδοσίας τους, όπως υποστήριζε η ΕΔΑ, αλλά αποτελούσαν μηχανισμούς συνοχής και υπεράσπισης του μετεμφυλιακού καθεστώτος, που διασφάλιζε την κυριαρχία του κυρίως διαμέσου βίαιων καταναγκασμών³⁸⁴.

Κατά συνέπεια, οποιαδήποτε κίνηση μαζών που θα διεκδικούσε δημοκρατία, κοινωνικό κράτος με αναδιανεμητικό προσανατολισμό και αναθεώρηση της εξωτερικής πολιτικής, ακόμα και αν εκφραζόταν ασύμμετρα από τις (αντιφατικές) ενέργειες μιας κυβέρνησης προερχόμενης από ένα «εθνικό κόμμα», όπως ήταν η κυβέρνηση της ΕΚ, μπορούσε να αναπτύξει δυναμική που δυνητικά θα μπορούσε να θέσει, ανά πάσα στιγμή εκ φύσεως, ζητήματα ανατροπής του καθεστώτος. Συνεπώς, η πολιτική σύγκρουση ήταν προοδευτικά αναπόφευκτη ανάμεσα στους δύο κοινωνικούς και πολιτικούς πόλους. Στα Ιουλιανά αυτή η σύγκρουση έγινε με όρους πλατειάς απονομιμοποίησης των καθεστωτικών δυνάμεων. Σε αυτό το ιστορικό momentum λοιπόν, η ΕΔΑ επέλεξε να αποφύγει την κλιμάκωση της σύγκρουσης, επιχειρώντας την πολιτική της συνεννόησης και του κατευνασμού. Γεγονός όμως που

³⁸³ Οι Βερναρδάκης- Μαύρης υποστηρίζουν πως τα Ιουλιανά ήταν μια κατάσταση «επαναστατικής κρίσης» με βάση τον ορισμό του Λένιν, ο.π.

³⁸⁴ Δ. Χαραλάμπης, *Πελατειακές σχέσεις και*. ο.π. σελ. 125-185.

δεν οδήγησε εν τέλει στην αποφυγή της σύγκρουσης, αλλά στην σύγκρουση με δυσμενείς όρους για το μπλοκ των δυνάμεων που αντιτίθεντο στο μετεμφυλιακό καθεστώς.

4. Η κριτική και οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις του «Μαρξιστικού-Λενινιστικού» πολιτικού ρεύματος με άξονα την πολιτική επιθεώρηση «Αναγέννηση», για την Ένωση Κέντρου (1964-1967).

4.1. Οι πολιτικές μήτρες του ελληνικού «Μαρξιστικού-Λενινιστικού» πολιτικού ρεύματος.

4.1.1. Οι απαρχές: Η αντίθεση στην «ρεβιζιονιστική στροφή». Οι συνέπειες του 20^ο Συνεδρίου του ΚΚΣΕ και της 6^{ης} Ολομέλειας της Κ.Ε. του ΚΚΕ.

Ένα από τα βασικά καθήκοντα που έθεσε στον εαυτό του το πολιτικό ρεύμα στο χώρο της εγχώριας κομμουνιστικής Αριστεράς, το οποίο αυτοπροσδιορίστηκε ως «Μαρξιστικό-Λενινιστικό» (Μ-Λ), ήταν η αντιπαράθεση με το πνεύμα και την πολιτική του «Ρεβιζιονισμού» (Αναθεώρησης). Πιο συγκεκριμένα, ως «Ρεβιζιονισμό» στοιχειοθετούσαν, οι φορείς αυτού του ρεύματος, πως « *Μετά το 1956, με κέντρο την ηγετική ομάδα της Σοβιετικής Ένωσης, στους κόλπους του παγκόσμιου προοδευτικού κινήματος αναπτύχθηκε ένα νέο δεξιό οπορτουνιστικό (σ.σ. τυχοδιωκτικό) ρεύμα [...]. Εγκαταλείποντας την σωστή, αγωνιστική, πολιτική, οι σημερινοί ηγέτες της ΕΣΣΔ και άλλοι οπορτουνιστές κατρακύλησαν βαθμιαία στην συνθηκολόγηση μπροστά στον Ιμπεριαλισμό και έφτασαν ως την ανοιχτή συμμαχία μαζί τους για την κατάπνιξη του συνεπούς κινήματος...*» ³⁸⁵. Ταυτόχρονα για το ελληνικό αριστερό κίνημα ο ρεβιζιονισμός σηματοδοτούσε ότι «...*Μέσα στα πλαίσια αυτά, μετά το 1956, επιβλήθηκε και στο δικό μας κίνημα μια δεξιά, οπορτουνιστική, πολιτική, με κύρια χαρακτηριστικά της, την εγκατάλειψη της ιστορικής αποστολής της εργατικής τάξης, την άρνηση της ταξικής πάλης, τη συνθηκολόγηση μπροστά στον αμερικάνικο ιμπεριαλισμό και την ολοκληρωτική υποταγή στα αστικά κόμματα του Κέντρου[...]. Έτσι, διαβρωμένη από τον οπορτουνισμό, η ΕΔΑ, έπαψε να εκφράζει το αριστερό κίνημα, μετατράπηκε σε ένα τυπικά μικροαστικό κόμμα.*»³⁸⁶. Έτσι, το 1956, έτος κατά το οποίο συνήλθε το 20^ο Συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος της Ένωσης Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών (ΚΚΣΕ) αλλά και η 6^η Ολομέλεια της Κ.Ε. του ΚΚΕ, στην οποία ανατράπηκε η ηγεσία Ζαχαριάδη, αποτέλεσε σημείο τομής, στις

³⁸⁵ Για τις προγραμματικές και καταστατικές κατευθύνσεις της Σ.Π.Α.Κ. Απόφαση της ιδρυτικής σύσκεψης της Σ.Π.Α.Κ. : «Οι οπορτουνιστές πρόδωσαν τον αγώνα». Εκδόσεις Λαϊκός Δρόμος (αναδημοσίευση από την εφημερίδα «Λαϊκός Δρόμος», φ. 12,15/4/1967).

<http://www.morfotikesekdoseis.gr>

³⁸⁶ Στο ίδιο.

αναλύσεις του Μ-Λ ρεύματος.

Αναλυτικότερα, στο ΚΚΕ, κατά την διάρκεια και κυρίως μετά την λήξη του Εμφυλίου Πολέμου, δυνάμει της ήττας και των συνεπειών της, αναπτύχθηκαν κεντρόφυγες δυνάμεις στο εσωτερικό του. Κεντρόφυγες δυνάμεις που εμφανίστηκαν κατά κύριο λόγο ως κρίση δυσπιστίας απέναντι στην ηγεσία του κόμματος. Αυτή η κρίση εντάθηκε από το 1950 και ύστερα και εκφράστηκε από αρκετά κεντρικά και προβεβλημένα στελέχη του ΚΚΕ. Ο ηγέτης του κόμματος, Ν. Ζαχαριάδης, και τα στελέχη γύρω από αυτόν, κατάφεραν να ελέγξουν την κατάσταση. Βέβαια, για να γίνει αυτό, χρειάστηκε η διαγραφή ή περιθωριοποίηση στελεχών του ΚΚΕ πρώτης γραμμής (Χρ. Χατζηβασιλείου, Λ. Αποστόλου, Κ. Καράγιωργα, Μ. Βαφειάδη, Μ. Παρτσαλίδη κ.α.)³⁸⁷.

Επίσης, ο έρανος που προκηρύχθηκε για το «Σπίτι του Λαού» και το «Δέμα του Αγωνιστή»³⁸⁸, στους χώρους εγκατάστασης των πολιτικών προσφύγων στις σοσιαλιστικές χώρες της ανατολικής Ευρώπης, αλλά και η ανακαταγραφή των μελών του ΚΚΕ, συνέβαλαν μάλλον περισσότερο στην κλιμάκωση των εντάσεων στην βάση του κόμματος, παρά στην αλλαγή του κλίματος που περιγράψαμε. Συντηρήθηκε έτσι ένα κλίμα δυσaréσκειας με επίρριψη ευθυνών για τα λάθη της προηγούμενης περιόδου, αλλά και αμφιβολίες για την πολιτική που ακολουθούσε το κόμμα, στις νέες συνθήκες. Το κλίμα δυσaréσκειας αναπαράχθηκε και από ένα αξιόλογο ποσοτικά, μέρος των μελών της κομματικής οργάνωσης Τασκένδης(Κ.Ο.Τ.)³⁸⁹, του ΚΚΕ. Παράλληλα, ο θάνατος του Στάλιν, το 1953, αποτέλεσε την θρυαλλίδα σημαντικών αλλαγών. Από την ομάδα που ανέλαβε την καθοδήγηση του ΚΚΣΕ, μετά το θάνατο Στάλιν, ως κεντρική φυσιογνωμία προέβαλλε ο Ν. Χρουτσώφ, ο οποίος σε σύντομο χρονικό διάστημα ανέλαβε και την ηγεσία του ΚΚΣΕ. Γρήγορα αποστασιοποιήθηκε από τον προκάτοχο του Ι. Στάλιν, προωθώντας ενεργά στις ηγεσίες των υπόλοιπων κομμουνιστικών κομμάτων, μεταξύ αυτών και στο ΚΚΕ, αλλαγές (κυρίως βέβαια σε αυτά που βρίσκονταν εντός του ανατολικού μπλοκ) με τις οποίες αποσύρθηκαν ή εκδιώχθηκαν όσοι είχαν συνδεθεί με την περίοδο του Στάλιν και της 3^{ης} Διεθνούς. Αυτή η αλλαγή, συνδέθηκε στενά με την κρίση εντός του ΚΚΕ, που τα πρώτα της σημάδια είχαν κάνει την εμφάνισή τους εντός της Κ.Ο.Τ.

³⁸⁷ Για τις διαγραφές των διαφωνούντων προς την Ζαχαριάδικη ηγεσία: Ροδάκης-Γραμμένος, 3η συνδιάσκεψη του ΚΚΕ, 10-14/10/1950 : εισηγήσεις, λόγοι, αποφάσεις : τα απόρρητα πρακτικά μιάς σκηνοθετημένης δίκης εναντίον των πρώτων κομμουνιστών της ανανέωσης. Γλάρος, 1988.

³⁸⁸ Την στήριξη δηλαδή οικονομικά του ΚΚΕ, το οποίο λειτουργούσε πλέον στις σοσιαλιστικές χώρες της ανατολικής Ευρώπης, και των πολιτικών κρατούμενων και εξόριστων στην Ελλάδα. Για τον έρανο και την ανακαταγραφή των μελών του ΚΚΕ στην Τασκένδη βλέπε σχετικά: Γαβριήλ Λαμπάτος, *Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στην Τασκένδη (1949-1957)*. Κούριερ εκδοτική, 2001.

³⁸⁹ Πέτρος Τουλούδης, *Η επέμβαση της Χρουτσωφικής ηγεσίας στο ΚΚΕ*. Αλφειός, 1992. Σελ.23-28.

Η Κ.Ο.Τ. ήταν η σημαντικότερη οργάνωση του ΚΚΕ. Στην Τασκένδη, πρωτεύουσα του Ουζμπεκιστάν, μεταφέρθηκε σημαντικό μέρος των Ελλήνων, οι οποίοι είτε μετείχαν, είτε είχαν ακολουθήσει τον ΔΣΕ μετά την ήττα του, όταν αυτός υποχώρησε πίσω από τα ελληνικά σύνορα. Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες επίσης, εγκαταστάθηκαν και σε άλλες χώρες και περιοχές της ανατολικής Ευρώπης, στην Τσεχοσλοβακία, την Πολωνία, την Ουγγαρία, τη Βουλγαρία, την Ανατολική Γερμανία, τη Μόσχα, ενώ η ηγεσία του ΚΚΕ εγκαταστάθηκε στο Βουκουρέστι της Ρουμανίας. Οι πρόσφυγες αυτοί, στην συντριπτική τους πλειοψηφία εντάχθηκαν στα ΚΚ των χωρών στις οποίες υπάγονταν. Αντίθετα, στην Τασκένδη, δρούσαν πολιτικά ως μέλη του ΚΚΕ. Έτσι το ΚΚΕ διέθετε αρκετές χιλιάδες μέλη στην πόλη αυτή, εντός της ελληνικής κοινότητας. Για τους λόγους που περιγράψαμε πιο πάνω, από το 1953 η δυσaréσκεια που επικρατούσε σε κομμάτι της Κ.Ο.Τ. του ΚΚΕ αποκρυσταλλώθηκε σε οργανωμένη κίνηση ενάντια στην καθοδήγηση Ζαχαριάδη αποτελούμενη από ανώτερους και ανώτατους πρώην αξιωματικούς του ΔΣΕ,³⁹⁰ όπως επίσης και στελέχη της Κ.Ο.Τ. (Ρώσιος, Γκανάτσιος, Χείμαρρος, Π. Δημητρίου κ.α.). Το 1954 αυτή η κίνηση εκδηλώθηκε ανοιχτά, με την τοποθέτηση του Βασίλη Γκανάτσιου, πρώην ανώτατου αξιωματικού του ΔΣΕ, στην 3^η συνδιάσκεψη της Κ.Ο.Τ. και τις καταγγελίες που ακολούθησαν, από το Π.Γ., για την ύπαρξη αντι-ηγετικής φράξιας, εντός της Κ.Ο.Τ.³⁹¹

Το 1955 κατέφθασε στην Τασκένδη κλιμάκιο μελών της Κ.Ε. του ΚΚΕ, με σκοπό να εξετάσει τις καταγγελίες για «φραξιονισμό» και να ελέγξει την κατάσταση εκ μέρους του Π.Γ. Η κατάσταση σύντομα εκτραχύνθηκε και πήρε το χαρακτήρα σύγκρουσης μεταξύ των πιστών στην Κ.Ε. του ΚΚΕ και αυτών που τάσσονταν με το αντιζαχαριαδικό γραφείο της Κ.Ο.Τ. Σύγκρουση η οποία οδήγησε σε βιαιότητες μεταξύ των δύο πλευρών. Η πλευρά Ζαχαριάδη φάνηκε να επικρατεί προσωρινά, διαθέτοντας την υποστήριξη της πλειοψηφίας των μελών της Κ.Ο.Τ. Ωστόσο κατά την διάρκεια των συγκρούσεων, οι Σοβιετικές αρχές της περιοχής αντιμετώπισαν ευμενέστερα τα μέλη και τα στελέχη της αντιζαχαριαδικής πτέρυγας³⁹². Δινόταν έτσι το στίγμα πως οι συγκρούσεις στο εσωτερικό του ΚΚΕ, δεν αποτελούσαν ένα αποκλειστικά εσωτερικό πρόβλημα του ελληνικού κόμματος, αλλά σχετίζονταν σε μεγάλο βαθμό με αλλαγές που φιλοδοξούσε να προωθήσει η νέα ηγεσία του ΚΚΣΕ. Η αξιολόγηση του μεγέθους της σοβιετικής παρέμβασης στις συγκρούσεις της Κ.Ο.Τ. υπερβαίνει τους σκοπούς της παρούσας εργασίας. Όμως, το δεδομένο της σοβιετικής

³⁹⁰ Πολύδωρος Δανιηλίδης, *Ο Πολύδωρος θυμάται*. Ιστορικές Εκδόσεις, 1990. σελ. 238-241.

³⁹¹ Βασίλης Γκανάτσιος- Χείμαρρος, *Ανιχνεύοντας τις ρίζες της ήττας: Επανεκτιμήσεις και παραλειπόμενα για τον εμφύλιο και τα μετεμφυλιακά*. Επίκεντρο, 2011. σελ. 197-232.

³⁹² Π. Τουλούδης, *Η επέμβαση...ο.π.* σελ. 71-77.

στήριξης, στο να προχωρήσουν στην ανοιχτή αντιπαράθεση με τη ζαχαριαδική ηγεσία, οι διαφωνούντες με αυτήν, ήταν καθοριστικό, από την στιγμή που υστερούσαν αριθμητικά, όπως θα δούμε παρακάτω.

Στα τέλη του ίδιου έτους η καθοδήγηση Ζαχαριάδη προετοίμαζε νέα συνδιάσκεψη της Κ.Ο. Τ., με σκοπό να αντιμετωπίσει το πρόβλημα που είχε προκύψει στο εσωτερικό του κόμματος, εδραιώνοντας εκ νέου την κυριαρχία της. Προς την ίδια κατεύθυνση συνέβαλλαν και οι αποφάσεις της 5^η Ολομέλειας του ΚΚΕ, τον Δεκέμβρη του 1955³⁹³.

Ωστόσο, με αφορμή τις εκκλήσεις που είχε απευθύνει η αντιζαχαριαδική πτέρυγα προς τον Χρουσώφ, με τις οποίες ζητούσαν να αναληφθεί δράση με σκοπό την απομάκρυνση Ζαχαριάδη, το ΚΚΣΕ παρενέβη, ανοιχτά πλέον, στο εσωτερικό του ΚΚΕ, υπέρ των αντιζαχαριαδικών. Απώτερος στόχος των Σοβιετικών ήταν η προώθηση μέτρων, για την επιβολή αλλαγών στην ηγεσία του ΚΚΕ, που να εναρμονίζονταν με το πνεύμα της νέας, μετά το θάνατο Στάλιν, ηγεσίας του ΚΚΣΕ.³⁹⁴

Έτσι, στα πλαίσια αυτά, στο 20^ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ, το Φλεβάρη του 1956, συγκροτήθηκε διεθνής επιτροπή από 6 κομμουνιστικά κόμματα των σοσιαλιστικών χωρών, που φιλοξενούσαν έλληνες πολιτικούς πρόσφυγες, υπό την προεδρία του γενικού γραμματέα του Κομμουνιστικού Κόμματος Ρουμανίας, Γκ. Ντεζ. Προγραμματίστηκε η σύγκληση της 6^{ης} Ολομέλειας της Κ.Ε. του ΚΚΕ, για το Μάρτη του ίδιου έτους, η οποία μεταξύ άλλων θα εξέταζε την εσωτερική κατάσταση στο ΚΚΕ, την έκθεση της οποίας είχε αναλάβει η διεθνής επιτροπή των 6 αδελφών κομμάτων, προσανατολιζόμενη ανοιχτά πλέον προς την καθαίρεση Ζαχαριάδη. Στην 6^η Ολομέλεια κλήθηκαν πολλά από παλιότερα μέλη της Κ.Ε. που είχαν διαγραφεί από την Ζαχαριαδική καθοδήγηση όλη την προηγούμενη περίοδο. Επίσης καλέστηκαν και άλλα μέλη ή πρώην μέλη του ΚΚΕ, με κύριο χαρακτηριστικό τους, το γεγονός πως είχαν αποτελέσει διαφωνούντες με την ηγεσία του κόμματος. Μάλιστα, η διεθνής επιτροπή δραστηριοποιήθηκε ενεργά όλο το προηγούμενο διάστημα για να αποσπάσει την συναίνεση από τα υπόλοιπα μέλη του Π.Γ. του ΚΚΕ, για την καθαίρεση που προετοιμαζόταν.³⁹⁵

Πράγματι, στην 6^η Ολομέλεια εγκρίθηκε η έκθεση της διεθνούς επιτροπής η οποία χρέωνε στο Ν. Ζαχαριάδη μια σειρά από πολιτικά λάθη και αντινομίες στην στρατηγική την περίοδο 1945-1949, τα οποία είχαν οδηγήσει –κατά την άποψη της έκθεσης- στην ήττα το ΚΚΕ, συμβάλλοντας στην πολιτική του απομόνωση. Επίσης, μετά την ήττα το ΚΚΕ, με ευθύνη του γενικού του γραμματέα, υποστηριζόταν πως είχε

³⁹³ Βασίλης Γκανάτσιος-Χείμαρος, στο ίδιο.

³⁹⁴ Στο ίδιο.

³⁹⁵ Στ. Κασμάτης, *Οι παράνομοι...* ο.π., σελ. 290-300

μία αντιφατική και αποπροσανατολιστική πολιτική γραμμή, η οποία δημιουργούσε σύγχυση στα μέλη του. Αυτά τα λάθη, συνέχιζε η έκθεση, έγιναν εξαιτίας της καταπάτησης των *«λενινιστικών πολιτικών αρχών»*. Επομένως αποτέλεσαν τη βάση μέσω της οποίας υποσκαπτόταν η εσωτερική δημοκρατία, επιβάλλοντας ένα ανώμαλο εσωτερικό καθεστώς, υπερσυγκεντρωτικό και προσωποπαγές. Κατά συνέπεια, αποφασίστηκε η καθαίρεση του Ν. Ζαχαριάδη από την θέση του γ.γ. του ΚΚΕ, όπως και η αποπομπή του, μαζί με τον στενό του συνεργάτη Β. Μπαρτζιώτα, από το Π.Γ. της Κ.Ε. του ΚΚΕ³⁹⁶. Τέλος, αποκαταστάθηκαν μια σειρά στελέχη διαγραφμένα ή καθαιρεμένα από θέσεις ευθύνης από την Ζαχαριαδική καθοδήγηση όλη την προηγούμενη περίοδο. Ακυρώθηκαν έτσι, εκ των πραγμάτων, οι περισσότερες αποφάσεις του κόμματος, της προηγούμενης περιόδου.

Παρά όμως τις παραπάνω αποφάσεις, η πλευρά Ζαχαριάδη συνέχιζε να διαθέτει την υποστήριξη μεγάλης μερίδας της κομματικής βάσης. Ακόμη ο τρόπος με τον οποίο μεθοδεύτηκε η καθαίρεσή του από τη διεθνή επιτροπή, όπως επίσης και οι πολλές αιφνίδιες μεταστροφές στελεχών από υποστηρικτές σε πολέμιους του Ζαχαριάδη, ενέτειναν τη δυσπιστία και την έλλειψη εμπιστοσύνης στα μέλη του ΚΚΕ³⁹⁷.

Στην Τασκένδη, μάλιστα, η πλειοψηφία της βάσης των μελών του ΚΚΕ, αντιτάχθηκε στην νέα κατάσταση που προέκυψε από την 6^η Ολομέλεια. Οι προσπάθειες της νέας Κ.Ε., για να επιτευχθεί η συμμόρφωση προς την νέα κατάσταση, οδήγησε σε κλιμάκωση της σύγκρουσης με διαγραφές μελών και στελεχών της Κ.Ο. Τασκένδης. Η στάση των σοβιετικών αρχών, με την συναίνεση στελεχών του ΚΚΕ, σκλήρυνε απέναντι στους διαφωνούντες με την 6^η Ολομέλεια, ενώ παράλληλα οι γραμματείς των 9 από τις 14 κομματικές οργανώσεις του ΚΚΕ στις πολιτείες της Τασκένδης, συγκρότησαν συντονιστικό γραφείο³⁹⁸.

Αυτό το ιδιότυπο σχίσμα στο εσωτερικό του ΚΚΕ στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης παγιώθηκε από τις αποφάσεις της 7^{ης} Ολομελείας της Κ.Ε. του ΚΚΕ, τον Φλεβάρη του 1957. Εκεί αποφασίστηκε η διαγραφή του Ν. Ζαχαριάδη από μέλος του κόμματος και η συγκρότηση εξεταστικής επιτροπής για το αν υπήρξε *«πράκτορας του εχθρού»*. Επίσης, καθαιρέθηκαν από μέλη της Κ.Ε. μερικά από τα πιο σημαντικά στελέχη της προηγούμενης περιόδου, όπως οι Δ. Βλαντάς, Γ. Βοντίσιος (Γούσιος) και Β. Μπαρτζιώτας³⁹⁹. Τέλος, από τις αποφάσεις της Κ.Ε. αποστασιοποιήθηκαν και οι Π. Δανιηλίδης και Μ. Πορφυρογένης, μέλη της Κεντρικής Επιτροπής Ελέγχου, οι

³⁹⁶ *«Απόφαση της 6^{ης} πλατειάς Ολομέλειας της Κ.Ε. του ΚΚΕ.»* ΚΚΕ, *Επίσημα Κείμενα, Τόμος 8^{ος}*. Σύγχρονη Εποχή, 1997.

³⁹⁷ Στ. Κασιμάτης, στο ίδιο, σελ. 300-310.

³⁹⁸ Π. Τουλούδης, *Η επέμβαση της.. ο.π.*, σελ. 118-123.

³⁹⁹ Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ, *Η 7^η πλατεία ολομέλεια της Κ.Ε. του ΚΚΕ (18-24 Φλεβάρη 1957)*. Σύγχρονη Εποχή, 2011.

οποίοι στήριξαν τον Ν. Ζαχαριάδη⁴⁰⁰. Στο πολιτικό σκέλος, οι αποφάσεις της 7^{ης} Ολομέλειας συντάσσονταν με το πρόγραμμα της «εθνικής δημοκρατικής αλλαγής», όπως είχε περιγραφεί από την ΕΔΑ στην Α' Πανελλαδική της Συνδιάσκεψη, το 1956⁴⁰¹.

Όλα τα παραπάνω, συνδυάστηκαν με φαινόμενα διαφθοράς και προσωπικού πλουτισμού που διογκώθηκαν στους κύκλους των ηγετών της κοινότητας των πολιτικών προσφύγων, μετά την 6^η ολομέλεια. Όπως επίσης και τις ανοιχτές παρεμβάσεις των σοβιετικών αρχών στην λειτουργία των οργανώσεων του ΚΚΕ στις ανατολικές χώρες, πολλές φορές διαμέσου του προσεταιρισμού, με δέλεαρ την προνομιακή μεταχείριση, όσων συμφωνούσαν με τις αποφάσεις της 6^{ης} ολομέλειας, αλλά και με διώξεις και διοικητικά μέτρα απέναντι σε κεντρικά στελέχη των «διαφωνούντων»⁴⁰². Όλα αυτά συνέβαλαν καθοριστικά ώστε να εδραιωθεί η πεποίθηση σε ένα σημαντικό κομμάτι των πολιτικών προσφύγων πως οι αλλαγές στην πολιτική γραμμή του ΚΚΣΕ, αλλά και στην ηγεσία του ΚΚΕ το 1956, σχετιζόταν με την επιβολή μιας αναθεώρησης, δεξιού τύπου, των επαναστατικών αρχών του κομμουνιστικού κινήματος⁴⁰³.

Συνεπώς, δημιουργήθηκαν οι απαραίτητοι όροι που οδήγησαν, μετέπειτα, στην συγκρότηση πολιτικής οργάνωσης από τους πολιτικούς πρόσφυγες, με ηγετικές φυσιογνωμίες τους Π. Δανιηλίδη και Γ. Παπαδόπουλου, στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης. Βασικός συνεκτικός άξονας ήταν η αντίθεση στις αλλαγές που εισήγαγε η 6^η Ολομέλεια του ΚΚΕ, αλλαγές οι οποίες εκ των πραγμάτων συσχετιζόντουσαν με το «νέο πνεύμα» που εξαγγέλθηκε στο 20^ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ. Η αντιπαράθεση του ΚΚ Κίνας και του ΚΚΣΕ στις αρχές του '60 σκιαγράφησε επίσης ένα αρκετά ευρύτερο πολιτικό πλαίσιο σύγκρουσης, για την στρατηγική του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος. Πολιτικό πλαίσιο, αρκούντως συνεκτικό και συμπαγές, στο οποίο εντάχθηκαν οι διαφωνίες μεγάλου μέρους των δυσανεσχημένων με τις αποφάσεις της 6^{ης} Ολομέλειας.⁴⁰⁴

Στην παρακάτω ενότητα θα αναλύσουμε πιο συγκεκριμένα το πλαίσιο και τις αιχμές της σύγκρουσης ΚΚ Κίνας και ΚΚΣΕ στις αρχές της δεκαετίας του '60. Στο σημείο

⁴⁰⁰ Πολύδωρος Δανιηλίδης, *Ο Πολύδωρος θυμάται*..ο.π. σελ. 268-272.

⁴⁰¹ Εδώ, στην ενότητα 3.2.

⁴⁰² Αναλυτικότερα: Christos Mais, « *Exiles in the exile: The case of the Greek "marxist-leninist" Political Refugees in the Eastern Bloc in the own Words.*» στο *Momentaufnahme der Exilforschung / Proceedings of Exile Studies. Dokumentation der Tagung der Gesellschaft für Exilforschung e.V. in Zusammenarbeit mit dem Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam, 23.-25 März 2012* [http:// www.exiloforschung.de](http://www.exiloforschung.de)

⁴⁰³ Σχετικά: Άγγελος Τσέκερης, «*Μια ιστορία αλλιώς*». «Η Αυγή», ένθετο «Αναγνώσεις», φ. 09/11/2014.

⁴⁰⁴ Π. Δανιηλίδης, *Ο Πολύδωρος θυμάται* ..ο.π. σελ. 283-293.

αυτό κρατάμε την έλλειψη νομιμοποίησης, που μεγάλο μέρος των μελών του ΚΚΕ στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης θεώρησε πως υπήρξε για τις αλλαγές που επιβλήθηκαν στο κόμμα τους, μετά το 20^ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ και την 6^η Ολομέλεια της Κ.Ε του ΚΚΕ. Η έλλειψη νομιμοποίησης συγκρότησε ένα ευνοϊκό περιβάλλον για την ανάπτυξη μιας συνολικότερης αντιπολιτευτικής κίνησης, απέναντι σε κεντρικές αποφάσεις και επιλογές της ηγεσίας του ΚΚΕ αλλά και του ΚΚΣΕ.

Οι συγκρούσεις που περιγράψαμε παραπάνω δεν περιορίστηκαν μόνο στο εσωτερικό των πολιτικών προσφύγων. Ανάλογες αντιπαραθέσεις υπήρξαν και στους κομμουνιστές που ζούσαν στην Ελλάδα, στις εξορίες και τις φυλακές. Κυρίως στο στρατόπεδο πολιτικών εξόριστων του Άγιου Ευστράτιου⁴⁰⁵. Η κρίση που υπέβασκε στο ΚΚΕ, μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο, επηρέασε και την πολιτική ζωή στις εξορίες. Στον Άγιο Ευστράτιο (Άη Στράτη) το νέο πνεύμα που κόμισε το 20^ο συνέδριο και η 6^η ολομέλεια άφησε το στίγμα του.

Πιο συγκεκριμένα, στο στρατόπεδο πολιτικών εξόριστων του Άη Στράτη ήδη είχαν υπάρξει πολιτικές προστριβές μεταξύ των εξόριστων, από τα τέλη του 1951 και στις αρχές του 1952. Η βασικότερη διαφωνία αφορούσε τον χαρακτήρα του στρατοπέδου. Η βασική άποψη της καθοδήγησης, υπό τον Σ. Σουκάρα, ήταν πως το στρατόπεδο ήταν *«στρατόπεδο ομήρων κομμουνιστών-λαϊκών αγωνιστών, επικίνδυνων για τον καπιταλισμό και το διεθνή ιμπεριαλισμό»* το οποίο θα συνέχιζε να υπάρχει *«όσο ο ιμπεριαλισμός θα καθόριζε την πορεία της χώρας»*⁴⁰⁶. Σταδιακά, ωστόσο, αναπτύχθηκε μια ανταγωνιστική προς την επίσημη πολιτική πλατφόρμα, με βασικότερο εκπρόσωπο τον πρώην ακροναυπιώτη Τσίτσο, που υποστήριζε πως ήδη από το 19^ο συνέδριο του ΚΚΣΕ υποδηλωνόταν μια στροφή στις θέσεις του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος, η οποία ανέτρεπε την γραμμή για την νομοτελειακή σύγκρουση μεταξύ σοσιαλισμού-ιμπεριαλισμού εισάγοντας τη δυνατότητα ειρηνικής συνύπαρξης, έστω για κάποιο διάστημα, μεταξύ των δύο αντιπαρατιθέμενων κοινωνικοπολιτικών μπλοκ.

Από αυτήν την διαπίστωση προέκυπταν ζητήματα αλλαγής των πολιτικών αιτημάτων

⁴⁰⁵ Ο Άγιος Ευστράτιος είναι ένα νησάκι, το οποίο βρίσκεται 18 ναυτικά μίλια βορειότερα της Λήμνου. Λειτουργήσε αρχικά ως τόπος εξορίας κομμουνιστών από την περίοδο της τελευταίας κυβερνήσεως του Ελ. Βενιζέλου (1928-1932), όπου στέλλονταν εξόριστοι εκεί, πολίτες, με βάση το νόμο του «ιδιώνυμου». Συνέχισε την λειτουργία του στην δικτατορία του Ι. Μεταξά, όπου εκτοπίστηκαν εκατοντάδες πολίτες, αντίπαλοι του καθεστώτος, όχι μόνο κομμουνιστές. Στα χρόνια της κατοχής πέρασε υπό την διοίκηση των γερμανικών αρχών. Μεταπολεμικά λειτουργήσε εκ νέου από το 1947 έως το 1964 ως «Στρατόπεδο Πειθαρχημένης Διαβίωσης Εκτοπισμένων», από το οποίο πέρασαν χιλιάδες αριστεροί κρατούμενοι. Εν τέλει, ως τόπος εξορίας, σταμάτησε να λειτουργεί το 1964. Στην Αθήνα, από το 2003 υπάρχει το «Μουσείο Πολιτικών Εξόριστων Άη Στράτη», στην Αγίων Ασωμάτων 31. Τα στοιχεία αντλήθηκαν από την ηλεκτρονική σελίδα του Μουσείου: <http://www.exile-museum.gr>

⁴⁰⁶ Στ. Στεφάνου, «Οι τρεις φραξιοτισμοί του 'Αι-Στράτη» στο «Αρχειοτάξιο» τ.4, Μάιος 2002.

και διεκδικήσεων από την πλευρά των εξόριστων, διαφορετικών από τους στόχους που έθετε η επίσημη καθοδήγηση. Αυτές οι διαφορετικές προσεγγίσεις οδήγησαν στην αποπομπή των ανοιχτά διαφωνούντων (ή των ανοιχτά συμφωνούντων με την πλατφόρμα Τσίτσου) από την πολιτική συλλογικότητα του στρατοπέδου, το 1954. Παρά την αποπομπή, πάντως, φαίνεται πως υπήρχαν αρκετές αμφιβολίες σε σημαντικό κομμάτι των εξόριστων για την πολιτική γραμμή που ακολουθούσε η «Ζαχαριαδική» καθοδήγηση, οι οποίες δεν εκδηλωνόντουσαν ανοιχτά, στις πολιτικές διαδικασίες⁴⁰⁷.

Οι αποφάσεις του 20^{ου} συνεδρίου και κυρίως της 6^{ης} Ολομέλειας, έγιναν γνωστές στο στρατόπεδο του Άη Στράτη από ένα άρθρο στην «Αυγή» του Φ. Βέττα, στα μέσα του 1956. Οι ευθύνες που αποδίδονταν στην μέχρι τότε κύρια καθοδηγητική ομάδα του ΚΚΕ, παρείχαν την πολιτική και ηθική νομιμοποίηση (ή και από-νομιμοποίησαν πολιτικά και ηθικά την επίσημη καθοδήγηση του στρατοπέδου) για την συγκρότηση «κίνησης» αντιπολιτευόμενης στην βασική καθοδήγηση του στρατοπέδου, τους Σ. Σουκαρά και Ν. Κίσκυρα, οι οποίοι είχαν συνδεθεί με την Ζαχαριαδική περίοδο. Η «κίνηση», με επικεφαλής τους Νεφελούδη, και Σίμο, συνδεδεμένη με την παλιά τετραμελής καθοδήγηση του στρατοπέδου (Μενύχτα, Γουλιμάρη, Καραγκίση, Λυκούρης) ζητούσαν την αλλαγή της καθοδήγησης, τη λογοδοσία της, την ακύρωση των διαγραφών σε σύνδεση με το πνεύμα κριτικής της 6^{ης} Ολομέλειας⁴⁰⁸.

Η παραπάνω αντιπαράθεση οδήγησε την πολιτική ζωή του στρατοπέδου σε διάσπαση. Η «κίνηση» απείχε από τις πολιτικές δραστηριότητες της συλλογικότητας του στρατοπέδου αρνούμενη να αναγνωρίσει την καθοδήγηση Σουκαρά-Κίσκυρα. Παράλληλα, εντός της «επίσημης» πολιτικής οργάνωσης του στρατοπέδου, σχηματοποιήθηκε μια τρίτη κατάσταση (οι «τερμίτες»), με παρόμοιες εστιάσεις με αυτές της «κίνησης», η οποία ωστόσο προέβαλε τις διαφοροποιήσεις της, μέσα στα πλαίσια της κομματικής «νομιμοφροσύνης»⁴⁰⁹. Βασικά πρόσωπα των «τερμιτών», ήταν Κατερίνης, Αγγελάκης, Μανούσος κ.ο.κ.⁴¹⁰

Οι παρεμβάσεις «απ' έξω» είτε του παράνομου κλιμακίου του Π.Γ. του ΚΚΕ στην Ελλάδα, είτε της ηγεσίας της ΕΔΑ (Μπριλλάκης, Ηλιού επί το πλείστον) επιχείρησαν να δώσουν ,καταρχήν, μια συμβιβαστική λύση στις παραπάνω αντιθέσεις. Όμως οι «εντολές» που κατέφθασαν το επόμενο διάστημα ήταν τις περισσότερες φορές αντιφατικές και πολλές φορές αλληλοαναιρούμενες. Η γενική γραμμή ωστόσο που συνέδεε τις επιλογές της ηγεσίας του ΚΚΕ και της ΕΔΑ σε σχέση με τις κατευθύνσεις

⁴⁰⁷ Για περισσότερα, στο ίδιο.

⁴⁰⁸ Π. Νεφελούδης, *Στις πηγές της κακοδαιμονίας*, ο.π., σελ. 315-326.

⁴⁰⁹ Στ. Στεφάνου, *«Οι τρεις φραξιοτισμοί...»* ο.π.

⁴¹⁰ Π. Νεφελούδης, *Στις πηγές της..* στο ίδιο.

που δινόντουσαν για το στρατόπεδο του Άη Στράτη, ήταν η προώθηση ενός διαφορετικού πνεύματος στην πολιτική οργάνωση του νησιού, από ότι είχε υπάρξει την εποχή πριν το 1956. Ενός πνεύματος σχετικού με τις κατευθύνσεις της 6^{ης} και κατόπιν της 7^{ης} Ολομέλειας της Κ.Ε. του ΚΚΕ. Από αυτήν την κατάσταση, προωθήθηκαν περισσότερο από την ΕΔΑ, τα στελέχη που προέρχονταν από την τρίτη κατάσταση, τους «τερμίτες», αφού συνδύαζαν την διάθεση προσαρμογής και προώθησης του νέου πνεύματος, δίχως ταυτόχρονα να αμφισβητούν ή να ξεπερνούν την απαραίτητη κομματική «νομιμοφροσύνη», σε αντίθεση με την πρακτική της «κίνησης», πράγμα που την καθιστούσε κομματικά αφερέγγυα.⁴¹¹

Στο σημείο αυτό οφείλουμε να επισημάνουμε το εξής: Η αντιπαράθεση στο στρατόπεδο πολιτικών εξόριστων του Άη Στράτη δεν ήταν ούτε «συμμετρική», ούτε κατεξοχήν «πολιτική». Δηλαδή, οι αντιπαρατιθέμενες ομάδες δεν ήταν ανοιχτά «Ζαχαριαδικές»/ «αντι-Ζαχαριαδικές» ή «εκτολομελειακές»/ «αντί-εκτολομελειακές». Υπήρχε μια δυσaráεσκεια σε σημαντικό κομμάτι των εξόριστων για το πολιτικό παρελθόν, τις πολιτικές αποφάσεις αλλά και την πολιτική στάση της οργάνωσης του στρατοπέδου, όπως επίσης και για ζητήματα εσωτερικής δημοκρατίας. Δυσaráεσκεια, η οποία μπόρεσε με όχημα τις αποφάσεις της 6^{ης} ολομέλειας, να μετουσιωθεί σε σύγκρουση. Ωστόσο, το ειδικό βάρος που είχε η έννοια της πειθαρχίας στο κόμμα, με το οποίο είχαν διαπαιδαγωγεί τα δρώντα υποκείμενα που εξετάζουμε⁴¹², δεν μας οδηγεί σε αντιπαρατιθέμενα μπλοκ «καθαρά».

Σε σχέση με το ζήτημα που εξετάζουμε στην παρών ενότητα, τα στοιχεία που είναι κρίσιμο να επισημάνουμε ήταν αφενός η ενεργή συμμετοχή των βασικών προσώπων που εκδίδουν αργότερα την πολιτική επιθεώρηση «Αναγέννηση» υπέρ της πολιτικής που ακολουθούσε η καθοδήγηση Σουκαρά-Κισκύρα, η οποία και δέχτηκε την μεγαλύτερη πίεση μετά την δημοσίευση των αποφάσεων της 6^{ης} Ολομέλειας. Οι Γ. Χοντζέας και Ισαάκ Ιορδανίδης, όντας πολιτικοί εξόριστοί στον Άη Στράτη, συντάχθηκαν ενεργά με την πλευρά Σουκαρά-Κισκύρα⁴¹³. Αυτή η πολιτική πτέρυγα, η οποία λάμβανε μεγάλη υποστήριξη εντός των εξόριστων του Άη Στράτη, καθ' όλη την διάρκεια λειτουργίας του νησιού ως τόπου πολιτικής εκτόπισης, αντιμετώπισε με την μεγαλύτερη επιφύλαξη τις αποφάσεις της 6^{ης} Ολομέλειας. Επίσης ο χαρακτήρας και οι κατευθύνσεις των παρεμβάσεων που επιχειρήθηκαν στην πολιτική ζωή του στρατοπέδου από τις ηγεσίες της ΕΔΑ και του ΚΚΕ, ενέτειναν την καχυποψία και τις αμφιβολίες προς αυτές. Κομβικό σημείο προς αυτήν την κατεύθυνση ήταν ο διορισμός

⁴¹¹ Π. Νεφελούδης, στο ίδιο.

⁴¹² Αυτό το πνεύμα, φθάνοντας το στο έσχατο το του όριο, μας το παρουσιάζει με μεγάλη οξυδέρκεια ο Α. Αλεξάνδρου στο μυθιστόρημα του *Το Κιβώτιο*. Κέδρος, 2012.

⁴¹³ Στ. Στεφάνου, στο ίδιο.

επιτροπής στρατοπέδου, το 1959, με παράλληλη παύση της (εκλεγμένης) επιτροπής, η οποία ανήκε στην πλευρά της καθοδήγησης Κισκύρα⁴¹⁴. Όπως επίσης και την επιφυλακτικότητα προς το μέρος τους που συνάντησαν στην ΕΔΑ, όσοι είχαν περάσει από τον Άι-Στράτη, μετά την απόλυσή τους. Πολλοί από τους πρώην εξόριστους ένιωθαν πως αντιμετωπίζονταν από το στελεχιακό δυναμικό της ΕΔΑ ως οι κατεξοχήν «σεχταριστές» και προσκολλημένοι στο «παλιό πνεύμα».⁴¹⁵

Μετά το 1960, κομμάτι στελεχών της πτέρυγας Σουκαρά-Κίσκουρα στον Άη Στράτη, προσανατολίστηκε προς την πιο συγκεκριμένη πολιτική σύγκρουση με την επίσημη γραμμή του αριστερού κινήματος στην Ελλάδα⁴¹⁶. Βέβαια, στο μεταξύ, οι πολιτικές εξελίξεις από το '58 και ύστερα έπαιξαν καθοριστικό ρόλο. Επίσης, την ίδια περίοδο, το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα στιγματίστηκε από την σύγκρουση ΚΚΣΕ- ΚΚ Κίνας . Οι θέσεις και οι εστιάσεις του δεύτερου κόμματος, έδωσαν ένα συνολικότερο πλαίσιο ιδεολογικής αναφοράς στον μετέπειτα πυρήνα της «Αναγέννησης».⁴¹⁷ Το πλαίσιο τους θα επιχειρήσουμε να ανασυνθέσουμε στην αμέσως επόμενη ενότητα.

4.1.2. Οι διεθνείς αναφορές: Η σύγκρουση ΚΚΣΕ και ΚΚ Κίνας για την πολιτική γραμμή του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος.

Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, η ακτινοβολία και ο ηγετικός ρόλος της ΕΣΣΔ και του ΚΚΣΕ εντός των γραμμών του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος ήταν αδιαμφισβήτητος. Η απόκρουση της εισβολής των δυνάμεων του Άξονα, οι τεράστιες απώλειες και ο βαρύς φόρος αίματος που πλήρωσε η ΕΣΣΔ, αλλά και η συντριβή των χιτλερικών, με την απελευθέρωση μιας σειράς χωρών από τα φασιστικά καθεστώτα και η προώθηση του Κόκκινου Στρατού μέχρι το Βερολίνο, αύξησαν κατακόρυφα το ήδη υψηλό κύρος της «σοσιαλιστικής πατρίδας», στις τάξεις των κομμουνιστών παγκοσμίως. Αυτή η διαδικασία, συνδέθηκε, με τον νέο, γεωπολιτικό ρόλο που ανέλαβε η ΕΣΣΔ, μετά το τέλος του δεύτερου μεγάλου πολέμου, σαφώς πιο αναβαθμισμένο από την μεσοπολεμική περίοδο. Πράγματι, η ΕΣΣΔ, πέρα από το «ηθικό» κύρος, είχε απλώσει την γεωπολιτική επιρροή της, σε έναν εκτεταμένο

⁴¹⁴ «Η επίθεση του Ρεβιζιονισμού στον Αή-Στράτη» (σε τρεις συνέχειες). Εφημερίδα «Λαϊκός Δρόμος», φ. 84,85& 86, 17-24-30/4/1976. Προσωπική συλλογή Χρίστου Μάη.

⁴¹⁵ «Μια πολύ μεγάλη μικρή ιστορία». «Προλεταριακή Σημαία» φ.9 (1969). Παρατίθενται στο Γιάννης Χοντζέας: *Για το Κομμουνιστικό Κίνημα της Ελλάδας*. Εκδόσεις Α/συνέχεια,2004.

⁴¹⁶ «Η επίθεση του Ρεβιζιονισμού στον Αή-Στράτη», ο.π.

⁴¹⁷ Ρόζα Οικονόμου, «Τα διλήμματα, οι αγωνίες των κομμουνιστών και το τι σήμαινε η απόφαση για την έκδοση της “Αναγέννησης”» στο *Η αριστερά συζητά, ενώνεται, αντιπαρατίθεται, αλλάζει*;. Α/συνέχεια,2005.

γεωγραφικό χώρο στα δυτικά της, ο οποίος άγγιζε την ενδοχώρα της ευρωπαϊκής ηπείρου.

Γι' αυτούς τους λόγους, μετά το τέλος του πολέμου οι θέσεις και οι ντιρεκτίβες του ΚΚΣΕ και του ηγέτη του, Ι. Στάλιν, μέσα στις ειδικές σχέσεις που όριζε η έννοια και το καθήκον του «προλεταριακού διεθνισμού», βάρυναν σημαντικά τις αποφάσεις των υπόλοιπων ΚΚ. Η διαφοροποίηση της Ένωσης Γιουγκοσλάβων Κομμουνιστών υπό τον Γιόσιπ Μπροζ «Τίτο», το 1948, δε δημιούργησε τεκτονικού τύπου ανατροπές στο σοσιαλιστικό μπλοκ, ούτε πήρε χαρακτηριστικά ευρύτερου ιδεολογικού και πολιτικού σχίσματος, το οποίο να άπτεται πέρα από τα γεωπολιτικά επίδικα της συγκυρίας⁴¹⁸. Συνεπώς, οι θέσεις του ΚΚΣΕ την περίοδο εκείνη, για το *«βάθεμα της κρίσης στο παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα»* και το *«αναπόφευκτο των πολέμων ανάμεσα στις καπιταλιστικές χώρες»⁴¹⁹* σε συνάρτηση με την συγκυρία της ραγδαίας κλιμάκωσης της ψυχροπολεμικής έντασης από την εξαγγελία του «Δόγματος Τρούμαν» το 1947 έως και το 1951, (έτος όπου αντικαθίσταται ο Αμερικάνος διοικητής των Νατοϊκών δυνάμεων στην Νότιο-Ανατολική Ασία, Στρατηγός Μακ Άρθουρ, πρεσβευτής της άποψης για δυναμική αντιμετώπισης του σοσιαλιστικού κόσμου⁴²⁰) αποτέλεσαν μια από τις βασικές και γενικές θέσεις για το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα, την περίοδο εκείνη.

Εντός αυτής της συγκυρίας έλαβε χώρα η νίκη της κινέζικης επανάστασης, το 1949, υπό την καθοδήγηση του ΚΚ Κίνας και του Μάο-Τσε Τουνγκ, ακολουθώντας την στρατηγική του «παρατεταμένου λαϊκού πολέμου»⁴²¹. Λόγω της έκτασης της Κίνας, το εύρος της εμβέλειας του σοσιαλιστικού κόσμου, πολλαπλασιάστηκε, κυριαρχώντας πλέον στο μεγαλύτερο κομμάτι του ανατολικού ημισφαιρίου. Η μετά-επαναστατική Κίνα, σχεδόν αμέσως, βρέθηκε αντιμέτωπη με την αμερικάνικη επιθετική τακτική «ισχύος» που ακολουθούσε στην Νότιο-Ανατολική Ασία. Οι συγκρούσεις μαζί της για το ζήτημα της κατοχής της Ταιβάν αλλά και τα γεγονότα στο πόλεμο της Κορέας και η στάση του ΟΗΕ σ' αυτά⁴²², στοιχειοθέτησαν μία αφετηριακά, επιφυλακτική στάση από την κομμουνιστική Κίνα, απέναντι στον «καπιταλιστικό κόσμο» αλλά και στους διεθνείς θεσμούς συνεννόησης. Επίσης, οι θεωρίες του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος για τον επιθετικό χαρακτήρα του ιμπεριαλισμού και το «αναπόφευκτο των πολέμων» φάνηκε πως ίσχυαν, δίνοντας εκείνη την στιγμή έναν σωστό

⁴¹⁸ Ενδεικτικά: Σπυρίδωνας Σφέτας, *«Η ρήξη Τίτο-Στάλιν»*. «Καθημερινή» φ.6-5-2012.

⁴¹⁹ Για περισσότερα: Ιωσήφ Στάλιν, *Οικονομικά προβλήματα του Σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ*. Σύγχρονη Εποχή, 1998.

⁴²⁰ Ε. Hobsbawm: *Η εποχή των Άκρων*.. ο.π., σελ. 289-295

⁴²¹ Περισσότερα για την Κινέζικη Επανάσταση: Enrica Pischel Collotti, *Ιστορία της κινέζικης επανάστασης*. Εξάντας, 1975.

⁴²² Αναλυτικότερα: David Horowitz, *Από την Γιάλτα*.. ο.π., σελ. 152-193.

προσανατολισμό στο ΚΚ Κίνας, που το καθιστούσε πιο οξυδερκή στους κινδύνους που έπρεπε να αποκρούσει.

Η πετυχημένη αντιμετώπιση –στις περισσότερες των περιπτώσεων- των πιέσεων που υφίσταντο ο σοσιαλιστικός κόσμος από τις ΗΠΑ, τα εθνικό-απελευθερωτικά κινήματα στον Τρίτο Κόσμο, η ταχεία μεταπολεμική ανοικοδόμηση των σοσιαλιστικών κρατών αλλά και οι επιτυχίες της ΕΣΣΔ, με σημαντικότερη την εκτόξευση του «Σπούτνικ» στο διάστημα, συνέβαλλαν στην παγίωση της άποψης της υπεροχής του σοσιαλιστικού κόσμου έναντι της Δύσης, στις τάξεις των κομμουνιστών διεθνώς. Όμως την ίδια περίοδο, αλλαγές έλαβαν χώρα στην ηγεσία του ΚΚΣΕ αλλά και στην γραμμή που ακολουθούσε.

Πιο συγκεκριμένα, μετά τον θάνατο του Στάλιν το 1953, αναδύθηκε μια νέα ομάδα στην ηγεσία του ΚΚΣΕ, με διαφορετικές θέσεις για τις σχέσεις και τις προοπτικές του σοσιαλιστικού και του καπιταλιστικού κόσμου. Αυτή η ομάδα, υπό τον Ν. Χρουτσώφ, προέβαλλε την δυνατότητα «ειρηνικής συνύπαρξης» και «άμιλλας» ανάμεσα στα δύο συστήματα, γεγονός που θα απέτρεπε τον κίνδυνο ενός νέου γενικευμένου πολέμου ή μιας πυρηνικής καταστροφής. Έτσι τα σοσιαλιστικά κράτη, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των νέων ηγετών του ΚΚΣΕ, θα μπορούσαν να στρέψουν την προσοχή τους σε άλλα προβλήματα, μεταξύ και αυτών στη βελτίωση της ποιότητας ζωής των πολιτών τους⁴²³. Σε αυτό το πνεύμα έλαβαν χώρα προσπάθειες από την ηγεσία της ΕΣΣΔ για προσέγγιση με τις Η.Π.Α., με χαρακτηριστικότερη όλων των πρωτοβουλιών την συνάντηση Χρουτσώφ-Αϊζενχάουερ στο Καμπ Ντέιβιντ το 1959.

Οι μετατοπίσεις αυτές στην γενική γραμμή του ΚΚΣΕ, συνδέθηκαν με την σαφή διαφοροποίηση της νέας ηγετικής ομάδας από την περίοδο Στάλιν. Η διαφοροποίηση αυτή υπογραμμίστηκε emphatically στην ομιλία του Ν. Χρουτσώφ στο 20^ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ, το Φλεβάρη του 1956. Εκεί ο νέος ηγέτης του ΚΚΣΕ άσκησε κριτική στην καθοδήγηση του κόμματος από τον Ι. Στάλιν, σημειώνοντας μια σειρά από πολιτικά λάθη που διέπραξε: Τα «εγκλήματα» με τα οποία βαρυνόταν, αφορούσαν τις εκκαθαρίσεις στις οποίες προχώρησε, κυρίως όμως την κατάργηση της συλλογικής καθοδήγησης και της δημοκρατίας μέσα στο κόμμα, προωθώντας ένα προσωποπαγές στυλ ηγεσίας, που οδηγούσε στην κυριαρχία της «προσωπολατρίας».⁴²⁴

⁴²³ Στοιχεία αυτής της άποψης, συνοπτικά: «*Open letter of Central Committee of the Communist Party of Soviet Union to all party organizations, to all communists of the soviet union.*» «Pravda», φ. 14/7/1963. <http://www.marxists.org/history/international/comintern/sino-soviet-split/>

⁴²⁴ Nikita Khrushchev reference archive. *Speech to 20th congress of the C.P.S.U.* (24-25/2/1956). <http://www.marxists.org/history/international/comintern/sino-soviet-split/>

Το ΚΚ Κίνας, αν και αρχικά φάνηκε να ευθυγραμμίζεται με το νέο πνεύμα των πορισμάτων και των κρίσεων, τις οποίες υιοθέτησε το ΚΚΣΕ μετά το 20^ο Συνέδριο⁴²⁵, λίγο διάστημα μετά άρχισε να διαφοροποιείται σε κάποια σημεία. Αποστασιοποιήθηκε από τις αξιολογικές κρίσεις της νέας ηγεσίας του ΚΚΣΕ σε σχέση με την πολιτική Στάλιν. Επισημαινόταν παράλληλα πως εκτός από την προσωπολατρία, κίνδυνο για το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα αποτελούσε και ο «*αναθεωρητισμός των διδαγμάτων του μαρξισμού-Λενινισμού*», που με πρόσχημα τον «*αντι-σταλινισμό*» και την καταπολέμηση του «*δογματισμού*», διευκόλυνε την πολιτική του ιμπεριαλισμού⁴²⁶. Αυτή η διαφοροποίηση του ΚΚΚ από το πνεύμα των αποφάσεων του 20^{ου} συνεδρίου του ΚΚΣΕ, είχε ως αποτέλεσμα την συνάντηση κομμουνιστικών και εργατικών κομμάτων στην Μόσχα, το 1957. Στην συνάντηση αυτή επιτεύχθηκε ένας προσωρινός συμβιβασμός των αντιθέσεων, που οδήγησε σε μια κοινή δήλωση των «κομμουνιστικών και εργατικών κομμάτων από τις σοσιαλιστικές χώρες»⁴²⁷. Παρά την δήλωση αυτή όμως, οι διαφωνίες δε λύθηκαν οριστικά. Τα σημεία τριβής στο επόμενο διάστημα προέκυψαν σχετικά με την πολιτική γραμμή του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος.

Οι σημαντικότερες διαφωνίες μεταξύ ΚΚΚ και ΚΚΣΕ ανέκυπταν στην διαφορετική προσέγγιση στο θέμα της διαχείρισης των πυρηνικών όπλων από τις σοσιαλιστικές χώρες. Μετά την πετυχημένη εκτόξευση του «Σπούτνικ» ήταν κυρίαρχη η αίσθηση της «πυρηνικής υπεροχής» του ανατολικού κόσμου. Διαφωνίες υπήρχαν και τους όρους βοήθειας στα αντιαποικιακά κινήματα του Τρίτου Κόσμου από τις σοσιαλιστικές χώρες.⁴²⁸ Οι σχέσεις ανάμεσα στα δύο κόμματα και κατ' επέκταση στα δύο κράτη, Λ.Δ. Κίνας και ΕΣΣΔ, επιδεινώθηκαν εκ νέου το 1958, όπου στην σύγκρουση Κίνας-Η.Π.Α. στα νησιά Κεμού και Ματσού, η ΕΣΣΔ δεν προσέφερε επαρκή υποστήριξη στην Λ.Δ. της Κίνας. Το 1959 η άρνηση της ΕΣΣΔ να παράσχει την απαραίτητη τεχνογνωσία στην Λ.Δ. της Κίνας για την κατασκευή πυρηνικών, η μη παροχή κεφαλαίων στο «Μεγάλο Βήμα Προς τα Μπρος» που ακολουθούσε η Κίνας⁴²⁹ και οι συζητήσεις μεταξύ Σοβιετικών-Αμερικάνων την διετία 1959-1960 οδήγησε κλιμακωτά τα δύο κόμματα στην ανοιχτή ρήξη⁴³⁰.

⁴²⁵ «*Η ιστορική πείρα της δικτατορίας του προλεταριάτου*». Κείμενο στην «Λαϊκή Ημερησία», 5/4/1956. Ιστορικές Εκδόσεις, 1963.

⁴²⁶ «*Ξανά για την ιστορική πείρα της δικτατορίας του προλεταριάτου*». Δεύτερο κείμενο στην «Λαϊκή Ημερησία», 29/12/1956. ο.π.

⁴²⁷ «*Declaration of communist and workers' parties of the socialist countries*» Meeting in Moscow, USSR, 1957. <http://www.marxists.org/history/international/comintern/sino-soviet-split/other/1957declaration.htm>

⁴²⁸ Peter Calvocoressi, *Η διεθνής πολιτική μετά το 1945*. Τουρίκη, 2004. Τόμος Α', σελ.206-208.

⁴²⁹ Περισσότερα για το «Μεγάλο Βήμα Προς τα Μπρος»: Eric Hobsbawm, *Η εποχή των άκρων*..ο.π., σελ. 588-600.

⁴³⁰ Ε. Χατζηβασιλείου, *Εισαγωγή στην ιστορία του*.. ο.π., σελ. 195-199.

Η αρχή έγινε από το ΚΚ Κίνας με αφορμή την 90^η επέτειο από την γέννηση του Λένιν, όπου στην επίσημη κομματική αρθρογραφία, με πρόσχημα την υπεράσπιση του λενινιστικού πνεύματος, ασκείται μια πιο συνολική κριτική (συγκαλυμμένη βέβαια κάτω από την γενική πολεμική στον «ρεβιζιονισμό», ώστε να μην εξωθούσε την σύγκρουση στα άκρα) στην πολιτική που ακολουθούσε το ΚΚΣΕ στο διεθνές κομμουνιστικό κίνημα.⁴³¹ Η ρήξη βάθυνε περαιτέρω όταν το καλοκαίρι του 1960, οι Σοβιετικοί απέσυραν τους μερικές χιλιάδες τεχνικούς συμβούλους από την Κίνα, οι οποίοι είχαν σταλεί στην διάθεση της κυβέρνησης της χώρας⁴³². Μετά από λίγο ακολούθησε νέα διεθνής συνδιάσκεψη κομμουνιστικών και εργατικών κομμάτων στη Μόσχα, όπου επιχειρήθηκε εκ νέου μια διευθέτηση των προβλημάτων που είχαν προκύψει. Η «δήλωση των 81 κομμουνιστικών και εργατικών κομμάτων» που έλαβε χώρα μετά από αυτήν την συνδιάσκεψη, ήταν ενδεικτική των διαφορετικών προσεγγίσεων των δύο βασικών πόλων (του ΚΚΣΕ και του ΚΚΚ) του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος και ερμηνεύτηκε κατά το δοκούν από τα δύο αυτά κόμματα.⁴³³ Η σύγκρουση δεν αποφεύχθηκε, αλλά αναβλήθηκε προσωρινά.

Η ανοιχτή αντιπαράθεση ανάμεσα σε ΚΚΚ και ΚΚΣΕ εκδηλώθηκε εν τέλει το 1963. Στα ντοκουμέντα αυτής της αντιπαράθεσης, το ΚΚΚ δεν διαφοροποιήθηκε απλά από κάποιες κεντρικές επιλογές της Σοβιετικής ηγεσίας, αλλά στοιχειοθέτησε ένα συνεκτικό και συνολικό πολιτικό πλαίσιο, με το οποίο η σύγκρουση αφορούσε και ευρύτερα ζητήματα ιδεολογίας και στρατηγικής του κομμουνιστικού κινήματος. Αυτό το στοιχείο είναι εξαιρετικά σημαντικό, μιας και έδωσε στο ελληνικό Μ-Λ ρεύμα που εξετάζουμε στην παρούσα ενότητα, ένα ευρύτερο πλαίσιο πολιτικών αναφορών, που αφορούσε την αντιπαράθεσή του με την ΕΔΑ και το ΚΚΕ, για την πολιτική γραμμή του ελληνικού αριστερού κινήματος⁴³⁴.

Από τις αρχές του 1963 ξεκίνησε η ανταλλαγή επιστολών μεταξύ της Κ.Ε. των δύο κομμάτων, του ΚΚΚ και του ΚΚΣΕ. Το καλοκαίρι του 1963, η Κ.Ε. του ΚΚΚ στέλνοντας απάντηση στην Κ.Ε. του ΚΚΣΕ, σε επιστολή που της είχε στείλει τον Μάρτιο του 1963, έθεσε πιο συνολικά την πολιτική της άποψη σχετικά με την στρατηγική του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος. Στο γράμμα, με τον τίτλο «Προτάσεις για τη γενική γραμμή του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος», η Κ.Ε. του

⁴³¹ «Long Live Leninism!» by the editorial department of “Hongqi”.

<http://www.marxists.org/history/international/comintern/sino-soviet-split/cpc/leninism.htm>

⁴³² Peter Calvocoressi, *Η διεθνής πολιτική..ο.π.*, Τόμος Α', σελ. 210-212.

⁴³³ «Statement of the 81 Communist and Workers Parties» Meeting in Moscow, 1960.

<http://www.marxists.org/history/international/comintern/sino-soviet-split/other/1960statement.htm>

⁴³⁴ Βλέπε σχετικά: Γιάννης Χοντζέας, «Για την κριτική αποτίμηση του Μ-Α κινήματος» στο *Για το Κομμουνιστικό Κίνημα της Ελλάδας*, ο.π. & επίσης χαρακτηριστικό είναι και το άρθρο στο πρώτο τεύχος του περιοδικού («Αναγέννηση» τ.1., Οκτώβριος 1964) υπό το τίτλο «Μια μεγάλη πολεμική στους κόλπους του παγκόσμιου προοδευτικού κινήματος»

ΚΚΚ αντιπαρατέθηκε ολοκληρωμένα πλέον στην γραμμή του ΚΚΣΕ, προτείνοντας μια άλλη στρατηγική για το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα. Στο κείμενο αυτό το ΚΚΚ αρνιόταν την θέση πως η «ειρηνική συνύπαρξης» μπορούσε να αποτελέσει γενική θέση για το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα. Τα κομμουνιστικά κόμματα όφειλαν –κατά την άποψη του ΚΚΚ- να ήταν προετοιμασμένα και για «μη ειρηνικές περιόδους», μιας και αυτό ήταν σύμφυτο με τον χαρακτήρα του «ιμπεριαλισμού». Ούτε επίσης έπρεπε, για να τηρείται η γραμμή της «ειρηνικής συνύπαρξης» να παραμελείται το καθήκον του «*προλεταριακού διεθνισμού*» από τα κομμουνιστικά κόμματα. Κατά συνέπεια, υποστηριζόταν, πως η διεθνής ειρήνη, για να κατακτηθεί, προϋπέθετε την κλιμάκωση του αγώνα εκ μέρους των κομμουνιστικών κομμάτων και όχι το «*συμβιβασμό*»⁴³⁵. Επίσης, το ΚΚΚ κριτικάρε το ΚΚΣΕ για την προσχώρηση στη θέση της ύπαρξης «παλλαϊκού κράτους» στην ΕΣΣΔ, που υποστηρίχθηκε στην μετασταλινική περίοδο, ως θέση που απέρριπτε την «*αναγκαιότητα της δικτατορίας του προλεταριάτου*», αρά και των βασικών θέσεων που απέρρεαν από τις «*Μαρξιστικές-Λενινιστικές αρχές*». Επιπλέον, επισημαινόταν πως με πρόσχημα την κριτική στην «προσωπολατρία» νομιμοποιούνταν η παραβίαση των παραπάνω αρχών.

Τέλος, υπήρχαν μια σειρά άλλες αιτιάσεις προς την πολιτική που ακολουθούσε το ΚΚΣΕ απέναντι στα άλλα ΚΚ. Αιτιάσεις που μπορούσαν κάλλιστα να χρησιμοποιηθούν από το μπλοκ των δυσареστημένων στο ελληνικό κομμουνιστικό κίνημα, από τις εξελίξεις που έλαβαν χώρα σε αυτό, μετά τις αλλαγές στην ηγεσία του ΚΚΣΕ. Πιο συγκεκριμένα, το ΚΚΚ στηλίτευε το ΚΚΣΕ για το πνεύμα ηγεμονισμού που είχε δείξει απέναντι σε άλλα ΚΚ, τις παρεμβάσεις στο εσωτερικό τους, όπως επίσης και την μηχανιστική αντιγραφή θέσεων από το ΚΚΣΕ σε κόμματα άλλων χωρών, που δραστηριοποιούνταν σε πολύ διαφορετικές συνθήκες. Εξού και μια από τις βασικές θέσεις που απέρρεε από το κείμενο των «γενικών προτάσεων» ήταν το «*να στηριζόμαστε στις δικές μας δυνάμεις*»⁴³⁶

Το ΚΚΣΕ απάντησε με την σειρά του, κατηγορώντας το ΚΚΚ πως υπονόμει την ενότητα του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος, διασπώντας την συνοχή του, ενισχύοντας την φραξιονιστική δουλειά σε άλλα ΚΚ. Παράλληλα, το ΚΚΣΕ, υποστήριζε πως το ΚΚΚ υποτιμούσε το κίνδυνο και τις συνέπειες ενός γενικευμένου πολέμου, αποσυρόταν από τις μάχες για τις άμεσες διεκδικήσεις, φιλολογώντας περισσότερο υπέρ της επανάστασης, δίχως όμως να την προωθεί με σοβαρό και

⁴³⁵ Προτάσεις για την γενική γραμμή του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος. (Απάντηση της Κ.Ε του ΚΚΚ στην Κ.Ε. του ΚΚΣΕ). Ιούνιος, 1963. Ιστορικές Εκδόσεις, 1975.

⁴³⁶ Στο ίδιο.

ρεαλιστικό τρόπο⁴³⁷.

Από αυτό το σημείο και ύστερα τα κόμματα των δύο μεγαλύτερων σοσιαλιστικών χωρών βρέθηκαν σε δημόσια πολεμική⁴³⁸. Η διάσπαση στο διεθνές κομμουνιστικό κίνημα ήταν γεγονός, ενώ οι σχέσεις ανάμεσα στα δύο κράτη πέρασαν από διάφορα στάδια τις επόμενες δεκαετίες: Από προσπάθειες επαναπροσέγγισης και γεφύρωσης του ρήγματος, μέχρι και στα πρόθυρα στρατιωτικής σύρραξης⁴³⁹. Η ανοιχτή πολεμική ανάμεσα στα δύο κόμματα, πέρα από τις όποιες γεωπολιτικές συνέπειες, οδήγησε σε ιδεολογικό-πολιτικές ρήξεις και στο εσωτερικό των κομμουνιστικών κομμάτων ανά τον κόσμο, διαρρηγνύοντας την αίσθηση της πολιτικής και ιδεολογικής «μονολιθικότητας» του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος. Εν τέλει, στις περισσότερες των περιπτώσεων, τα «επίσημα» ΚΚ των υπόλοιπων χωρών συντάχθηκαν με τις θέσεις του ΚΚΣΕ, το οποίο διατήρησε τους δεσμούς μαζί τους, τουλάχιστον μέχρι το 1968 και την εισβολή της ΕΣΣΔ στη Τσεχοσλοβακία.

Μετά από την εκδήλωση της ανοιχτής σύγκρουσης και βάση των αναλύσεων του ΚΚΚ για τη «ρεβιζιονιστική πολιτική» της ηγεσίας του ΚΚΣΕ, σε μια σειρά από χώρες παγκόσμια επιχειρήθηκε η συγκρότηση κομμουνιστικών οργανώσεων ή κομμάτων, τα οποία αντιτίθεντο στην πολιτική γραμμή των Κομμάτων που είχαν συνταχθεί με το ΚΚΣΕ, στην σύγκρουση με το ΚΚΚ. Στο ελληνικό αριστερό κίνημα, λόγω και των γεγονότων της 6^{ης} Ολομέλειας της Κ.Ε του ΚΚΕ, υπήρχε ένα υπόστρωμα δυσaráσκειας, με το οποίο οι κριτικές και το πνεύμα των τοποθετήσεων του ΚΚΚ, στην σύγκρουση του με το ΚΚΣΕ, μπόρεσε να συνδεθεί ευκολότερα, παρέχοντας ένα συνολικότερο πολιτικό και ιδεολογικό πλαίσιο αναφοράς.

Πράγματι, το ελληνικό Μ-Α ρεύμα και η πολιτική επιθεώρηση «Αναγέννηση» ενστερνίστηκε τις βασικές θέσεις του ΚΚΚ: Την πίστη στην υπεροχή του σοσιαλισμού έναντι του καπιταλισμού, τη θέση πως δεν μπορεί η «ομαλή μετάβαση» να αποτελεί γενική αρχή για τα ΚΚ, την εμπιστοσύνη στη δυναμική των «μαζών», την κρισιμότητα της κατάληψης της εξουσίας από αυτές και την καχυποψία απέναντι στην πολιτική της προσέγγισης με τις δυτικές χώρες και τις αστικές δυνάμεις. Στοιχεία δηλαδή που έπαιξαν ρόλο στην ερμηνεία και την αντιμετώπιση του φαινομένου Ε.Κ., όπως θα δούμε παρακάτω.

⁴³⁷ «Open letter of Central Committee of the Communist Party of Soviet Union to all party organizations, to all communists of the soviet union.» ο.π.

⁴³⁸ Βασικά ντοκουμέντα αυτής της σύγκρουσης, από πλευράς ΚΚΚ, αποτέλεσαν κείμενα όπως το «*Δύο διαφορετικές γραμμές στο ζήτημα του πολέμου και της ειρήνης*». (Άρθρο της σύνταξης της «Λαϊκής Ημερησίας» και της «Κόκκινης Σημαίας») 19/11/1963. Ιστορικές Εκδόσεις, 1975, και το «*Ο Χρουντσόφικός ψευδοκομμουνισμός και τα ιστορικά διδάγματα που δίνει στο κόσμο*». (Άρθρο της σύνταξης της «Λαϊκής Ημερησίας» και της «Κόκκινης Σημαίας») 13/7/1964. Ιστορικές Εκδόσεις, 1975 και άλλα.

⁴³⁹ P. Calvocoressi, *Η διεθνής πολιτική*.. ο.π. σελ. Τόμος Α', σελ. 213-214.

4.1.3. Το πολιτικό ρεύμα γύρω από την επιθεώρηση «Αναγέννηση»: Η συγκρότηση, η επιρροή και η δραστηριότητα του χώρου.

Όπως παρουσιάσαμε πιο πάνω, η αλλαγή στην ηγεσία του ΚΚΕ, τον Μάρτη του 1956, δημιούργησε ένα σημαντικό ρήγμα στις τάξεις των Ελλήνων κομμουνιστών. Τα γεγονότα της Τασκένδης πρώτιστα στους πρόσφυγες, αλλά και οι συγκρούσεις στον Άη Στράτη, κατά κύριο λόγο, αποτέλεσαν τα σημαντικότερα γεγονότα που τροφοδότησαν αυτό ρήγμα. Βέβαια, μέχρι να οδηγηθεί μερίδα μελών του ΚΚΕ και της ΕΔΑ στην Ελλάδα, στην ανοιχτή πολιτική ρήξη και στον οργανωτικό διαχωρισμό, πέρασαν 8 χρόνια περίπου, μέχρι τον Ιούνιο του 1964, όπου σε σύσκεψη στην Αθήνα, πάρθηκε η απόφαση για την έκδοση της πολιτικής επιθεώρησης της «Αναγέννησης». Απόφαση, που αποτέλεσε την πρώτη πράξη της ανοιχτής, πλέον, σύγκρουσης με την επίσημη πολιτική γραμμή του ελληνικού αριστερού κινήματος, όπως εκφραζόταν μέχρι εκείνη την στιγμή από την ΕΔΑ.⁴⁴⁰

Ο κεντρικός πυρήνας των προσώπων που πήραν την πρωτοβουλία για την έκδοση της πολιτικής επιθεώρησης «Αναγέννησης» είχε σχηματιστεί στο στρατόπεδο του Άη Στράτη, ήδη, από το 1956. Ο Γιάννης Χοντζέας και ο Ισαάκ Ιορδανίδης, όντας πολιτικοί εξόριστοι στο νησί, είχαν συμμετάσχει ενεργά στις πολιτικές αντιπαραθέσεις του στρατοπέδου, οι οποίες έλαβαν χώρα με άξονα τις αποφάσεις της 6^{ης} Ολομέλειας του ΚΚΕ το 1956, όπως τις παρουσιάσαμε αναλυτικότερα σε προηγούμενη ενότητα αυτού του κεφαλαίου, συντασσόμενοι με την πλευρά των Σουκαρά-Κισκύρα⁴⁴¹. Με τις σταδιακές απολύσεις ή άδειες των πολιτικών εξόριστων, απολύθηκε πρώτα ο Γ. Χοντζέας, το 1958, και κατόπιν ο Ισαάκ Ιορδανίδης. Επανερχόμενοι στην πολιτική ζωή διατήρησαν τις διαφωνίες και τις επιφυλάξεις τους, σχετικά με το νέο πνεύμα που είχαν κομίσει στο ελληνικό αριστερό κίνημα οι αποφάσεις της 6^{ης} Ολομέλειας, όπως και με άλλες σημαντικές επιλογές του ΚΚΕ την επόμενη περίοδο (π.χ. την απόφαση για τη διάλυση των εναπομεινάντων παράνομων οργανώσεων και την ένταξη όλων των μελών του ΚΚΕ στην Ελλάδα στην ΕΔΑ, το 1958⁴⁴²). Παρά ταύτα όμως, εντάχθηκαν στην ΕΔΑ, αμέσως μετά την απόλυση τους. Αυτός ακριβώς ήταν και ο λόγος, που τα στελέχη της ΕΔΑ, αντιμετώπισαν με επιφύλαξη τους δύο κομμουνιστές, όπως επίσης και άλλους «Άη-Στρατίτες» που είχαν συνταχθεί με την πτέρυγα των

⁴⁴⁰ Εισήγηση Ισαάκ Ιορδανίδη στην πολιτική εκδήλωση: «50 χρόνια από την έκδοση του περιοδικού Αναγέννηση. Μια σπουδαία παρακαταθήκη για το κομμουνιστικό κίνημα». Διοργάνωση εφημερίδες «Λαϊκός Δρόμος» και «Προλεταριακή Σημαία», 20/10/2014. <http://www.m-lkke.gr/2014/11/18/6204/H-omilia-tou-s-Isaak-Iordanidh-sto-theatro-AKROPOL-gia-ta-50-xronia-apo-thn-ekdosh-tou-periodikou-Anagennhsh.html>

⁴⁴¹ Προφορική μαρτυρία Ρόζας Οικονόμου στον Χρίστο Μάη. 16/02/2012.

⁴⁴² «Απόφαση της 8^{ης} Ολομέλειας της Κ.Ε. του ΚΚΕ.» ΚΚΕ: *Επίσημα Κείμενα, Τόμος 8^{ος}*, ο.π.

Σουκαρά-Κισκύρα. Συνεπώς, διαμορφώθηκε από πολύ νωρίς μια τεταμένη σχέση ανάμεσα στα δύο μέρη, όπου οι Γ. Χοντζέας και Ι. Ιορδανίδης ένιωθαν πως βρίσκονταν σε μια ιδιότυπη πολιτική καραντίνα⁴⁴³ και κοινοποιούσαν τις διαφωνίες τους σχετικά με την πολιτική της ΕΔΑ, προσεγγίζοντας και άλλα απαγορευμένα μέλη, με προοπτική τον συντονισμό και την συστηματοποίηση των δυσανεκσιών που ελλόχευαν σε μερίδα των μελών της ΕΔΑ και πρώην μελών του ΚΚΕ⁴⁴⁴. Σε αυτήν την φάση, που κράτησε μέχρι το καλοκαίρι του 1964, έγιναν διάφορες επαφές από τους πρώην συνεξόριστους Γ. Χοντζέα, Ι. Ιορδανίδη και τον μεγαλύτερο σε ηλικία Α. Τσαμπάζη, με άλλους απολυμένους «Αη-Στρατίτες» που είχαν στηρίξει την πλευρά των Σουκαρά-Κισκύρα, αντιμετωπίζοντας με μεγάλη επιφύλαξη το «νέο πνεύμα», ώστε να αποσαφηνίσουν τις απόψεις τους. Επίσης, η κριτική που ασκούσαν στην ηγεσία του κόμματος, στις εσωτερικές συζητήσεις της ΕΔΑ, έβρισκε υποστήριξη, κυρίως από τους νεολαίους και τους φοιτητές της ΕΔΑ⁴⁴⁵.

Ο πρώτος πυρήνας προσώπων που θα προχωρήσουν μετέπειτα στην έκδοση της «Αναγέννησης» φαίνεται, λοιπόν, πως είχε αποκρυσταλλωθεί στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '60 και οι διεργασίες εντεινόνταν, δυνάμει των εθνικών και διεθνών εξελίξεων. Σε διεθνές επίπεδο, κομβικό σημείο ήταν η ανοιχτή σύγκρουση ΚΚΣΕ- ΚΚ Κίνας, που εκδηλώθηκε το καλοκαίρι του 1963. Οι εστιάσεις του κινέζικου κόμματος, παρείχαν ένα πλαίσιο αναφοράς, κατάλληλο να τροφοδοτήσει περισσότερο αλλά και να μορφοποιήσει πιο συγκεκριμένα, την δυσανεκσία που προϋπήρχε σε μερίδα μελών της ΕΔΑ για ζητήματα πολιτικής γραμμής του ελληνικού αριστερού κινήματος. Επιπλέον τα γεγονότα μεταξύ 1961-1963 συνέβαλλαν εξίσου σημαντικά προς αυτήν την κατεύθυνση: Οι εκλογές «βίας και νοθείας» τον Οκτώβρη του '61, ο «ανένδοτος» και η κατακόρυφη άνοδος των κοινωνικών διεκδικήσεων κατόπιν, η εμφάνιση της Ε.Κ. και ο πολιτικός λόγος του Γ. Παπανδρέου στο ενδιαμέσο, η δολοφονία Λαμπράκη, όπως επίσης η στάση και οι επιλογές της ΕΔΑ, την ίδια περίοδο, σε σχέση με όλα αυτά, έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην εμφάνιση της «Αναγέννησης»⁴⁴⁶.

Ωστόσο, οι συζητήσεις των Γ. Χοντζέα και Ισαάκ Ιορδανίδη με άλλους «Αη-Στρατίτες» που είχαν διαφωνήσει με το «νέο πνεύμα» ήδη από το 1956 και αποτελούσαν μια

⁴⁴³ Περισσότερα για το πώς ένιωθαν να αντιμετωπίζονται οι μετέπειτα πρωτεργάτες της «Αναγέννησης»: Γιάννης Χοντζέας: *«Μερικά ζητήματα της ιστορίας του ΚΚΕ»*. Παρατίθενται στο Γιάννης Χοντζέας: *Για το Κομμουνιστικό Κίνημα της Ελλάδας*, ο.π.

⁴⁴⁴ Χαρακτηριστική αυτής της δραστηριότητας των Γ. Χοντζέα και Ι. Ιορδανίδη η προσέγγιση της Ρ. Οικονόμου (μέλους της ΕΔΑ) από τον Γ. Χοντζέα, και η συμμετοχή της, εν τέλει, στην προσπάθεια της «Αναγέννησης» μετέπειτα. Προφορική μαρτυρία Ρ. Οικονόμου στον γράφοντα, 3/11/2014.

⁴⁴⁵ Προφορική μαρτυρία Ρόζας Οικονόμου στον γράφοντα, ο.π.

⁴⁴⁶ Το συμπέρασμα αυτό εξάγεται από την προφορική μαρτυρία του Κ. Μαλαφέκα, μέλους της ν. ΕΔΑ και της ΔΝΔ, και κατόπιν ιδρυτικό μέλος της ΠΠΣΠ και της ΣΠΑΚ, στον γράφοντα. 24/02/2014, επίσης αναφορές υπάρχουν και στο κείμενο του Γ. Χοντζέα: *«Για την κριτική αποτίμηση του Μ-Α κινήματος»* που παρατίθεται στο Γ. Χοντζέας: *Για το κομμουνιστικό κίνημα της Ελλάδας*, ο.π.

κρίσιμη μάζα ,ποσοτικά αλλά και ως πολιτικές προσωπικότητες, δεν κατέληξαν σε συμφωνία για την ανάγκη ανοιχτής και δημοσίας αντιπαράθεσης (και κατ' επέκταση οργανωτικού διαχωρισμού) με την πολιτική της ΕΔΑ . Στην πλειονότητα των υπόλοιπων «Άη-Στρατιών» κυριαρχούσε ένα πνεύμα αναμονής και εκδήλωσης των διαφωνιών, μέσα στα πλαίσια των κόλπων της ΕΔΑ⁴⁴⁷.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να σημειώσουμε πως στα βασικά πρόσωπα που συνέβαλαν καθοριστικά στην δημιουργία του χώρου των «Μαρξιστών-Λενινιστών» στην Ελλάδα, προδικτατορικά, βασικό στοιχείο συνοχής τους ήταν η αντίθεση στο πνεύμα του 20^{ου} Συνέδριου και κυρίως στις αποφάσεις της 6^{ης} Ολομέλειας της Κ.Ε. του ΚΚΕ, όπως προκύπτει από τα σχετικά τεκμήρια που παραθέσαμε πιο πάνω. Όμως, η πολιτική επαναφορά ή η αποκατάσταση του Ν. Ζαχαριάδη δεν αποτέλεσε στοιχείο συγκρότησης του ελλαδικού Μ-Λ ρεύματος. Τούτο επειδή οι ιθύνοντες του ρεύματος αυτού διαφοροποιήθηκαν από πολύ νωρίς από τις αποφάσεις και την κομματική πρακτική του πρώην ηγέτη της Κ.Ε. του ΚΚΕ, και του κύκλου στελεχών που είχε συγκροτηθεί γύρω του⁴⁴⁸. Με άλλες λέξεις, το βασικό συνεκτικό στοιχείο συγκρότησης του ελλαδικού Μ-Λ ρεύματος αφορούσε περισσότερο την διαφωνία για το χαρακτήρα και την πολιτική που είχε στοιχειοθετηθεί από το 1956 και ύστερα και όχι την συμφωνία για την ανάγκη επαναφοράς της παλιάς ηγεσίας στο ελληνικό κομμουνιστικό κίνημα.

Τούτων δοθέντων, οι Γ. Χοντζέας και Ι. Ιορδανίδης μαζί με τον Α. Τσαμπάζη και τον Δ. Κανιάρη⁴⁴⁹ προχώρησαν, το 1963, στην σύσταση των «Ιστορικών Εκδόσεων» και την έκδοση του βιβλίου: «Ιστορία της σύγχρονης κινέζικης επανάστασης», μεταφρασμένο από τα ρώσικα από τον Ι. Ιορδανίδη⁴⁵⁰. Η ίδρυση των «Ιστορικών Εκδόσεων» αποτέλεσε προϊόν της ανάγκης ενός πρώτου κέντρου συγκέντρωσης δυνάμεων, στην κατεύθυνση προβολής μιας άλλης πολιτικής στο ελληνικό αριστερό κίνημα, αντιπαραθετικής με τις «επίσημες» θέσεις της ΕΔΑ⁴⁵¹. Το έργο εκδόθηκε στην Ελλάδα, σε μια συγκυρία όπου είχαν εκδηλωθεί οι διαφορετικές πολιτικές προσεγγίσεις μεταξύ ΚΚΚ και ΚΚΣΕ. Παρά την σαφή τοποθέτηση της ΕΔΑ, με την πλευρά του ΚΚΣΕ και την κριτική στις θέσεις του ΚΚΚ⁴⁵², η σύσταση των «Ιστορικών Εκδόσεων», δεν οδήγησε στην διαγραφή ή αποπομπή των συντρόφων τους, από την

⁴⁴⁷ «Η επίθεση του Ρεβιζιονισμού στον Αή-Στράτη», ο.π.

⁴⁴⁸ Όπως για παράδειγμα η κριτική για την «Ζαχαριαδική» περίοδο στο άρθρο «Για την πραγματική ενότητα και πρόοδο του κινήματος». «Αναγέννηση», τ.2., Νοέμβριος 1964. ο.π.

⁴⁴⁹ Χρίστος Μάης, «Η εκδοτική δραστηριότητα ως μέσο πολιτικής στράτευσης και συγκρότησης ταυτότητας: Ο εκδοτικός οίκος των Ιστορικών Εκδόσεων, 1963-1967» στο «Αρχαιοτάξιο» τ.14, Οκτώβριος, 2012. σελ. 66-79

⁴⁵⁰ Το έργο επανεκδόθηκε από τις εκδόσεις ΚΨΜ το 2010

⁴⁵¹ Εισήγηση Ι. Ιορδανίδη στην πολιτική εκδήλωση «50 χρόνια από την ίδρυση..» ο.π.

⁴⁵² Σχετικά: Τ. Τρίκκας: *ΕΔΑ 1951-1967*. ο.π., σελ. 1074-1075.

ΕΔΑ. Σε αυτό συνέβαλε και ο προσεκτικός χειρισμός από τους υπεύθυνους των «Ιστορικών Εκδόσεων», ούτως ώστε να αποφευχθεί η ολοκληρωτική ρήξη, σε αυτήν την φάση. Η ισορροπία ανάμεσα στους πολιτικούς συμβολισμούς που ενείχε η σύσταση των «Ιστορικών Εκδόσεων» και τα προσεκτικά βήματα, ούτως ώστε να μη οδηγηθεί η σύγκρουση στα άκρα, επετεύχθη στην περίπτωση της έκδοσης της «Ιστορίας της σύγχρονης κινέζικης επανάστασης» μέσω της μετάφρασης του βιβλίου από την Σοβιετική έκδοση του 1959⁴⁵³.

Ωστόσο, παρά το γεγονός πως αποφεύχθηκε η ανοιχτή πολιτική ρήξη με την ΕΔΑ, προς το παρών, η στάση της ηγεσίας της ΕΔΑ σκλήρυνε απέναντί τους. Ενδεικτικό αυτής της εξέλιξης ήταν η κριτική που ασκήθηκε στις *«φωνές που προέρχονται από την κινεζική ηγεσία και αναπαράγονται στην Ελλάδα [...]συκοφαντούν τον αγώνα για την ειρήνη[...]καλλιεργούν τον φραξιονισμό[...]»* οι οποίες συσχετίστηκαν με τα *«σοβαρά υπολείμματα δογματισμού στο ελληνικό δημοκρατικό κίνημα..»* στην εισήγηση της Ε.Ε. ,στην ΣΤ' σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ, το Μάιο του 1964⁴⁵⁴.

Εν τέλει, λίγο αργότερα, τον Ιούνιο του 1964, σε πολιτική σύσκεψη στην Αθήνα πρόσωπων και επαφών του κύκλου των «Ιστορικών Εκδόσεων», λήφθηκε η απόφαση για τον οργανωτικό διαχωρισμό με την ΕΔΑ, η ανοιχτή αντιπαράθεση στην πολιτική γραμμή της, στην κατεύθυνση της δημιουργίας των όρων για την εμφάνιση ενός νέου πολιτικού οργανισμού στο χώρο της κομμουνιστικής Αριστεράς. Για αυτό το λόγο αποφασίστηκε η έκδοση της μηνιαίας πολιτικής επιθεώρησης «Αναγέννηση», ως χώρου προβολής της νέας ιδεολογικής και πολιτικής πλατφόρμας⁴⁵⁵. Το πρώτο τεύχος του περιοδικού κυκλοφόρησε τον Οκτώβριο του ίδιου χρόνου. Η έκδοση του περιοδικού είχε ως αποτέλεσμα την διαγραφή των Γ. Χοντζέα και Ι. Ιορδανίδη από μέλη της ΕΔΑ⁴⁵⁶.

Η πολιτική επιθεώρηση «Αναγέννηση» μέχρι τον Δεκέμβριο του 1966 εξέδωσε συνολικά 19 τεύχη, πολλά από τα οποία είχαν διπλή αρίθμηση. Τα τεύχη είχαν μέγεθος 27,5x21 εκατοστά. Σαν εκδότης εμφανιζόταν ο Ισαάκ Ιορδανίδης και υπεύθυνος σύνταξης ο Γιάννης Χοντζέας. Το περιοδικό αρχικά κυκλοφορούσε μέσω των πρακτορειών διανομής τύπου. Δυσκολίες πρακτικές που αντιμετώπισαν στην διανομή⁴⁵⁷, επέβαλε στους υπεύθυνους την διανομή της «Αναγέννησης» μέσω

⁴⁵³ Προφορική μαρτυρία Ρόζας Οικονόμου στο γράφοντα, ο.π.

⁴⁵⁴ Αρχείο ΕΔΑ. Εισήγηση Ε.Ε. στην ΣΤ' Σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ. Μέρος Γ': « Για ένα μαζικό κόμμα της ΕΔΑ». ο.π.

⁴⁵⁵ Εισήγηση Ι. Ιορδανίδη στην πολιτική εκδήλωση «50 χρόνια από την ίδρυση..» ο.π.

⁴⁵⁶ Περισσότερα: Τ. Τρίκας, *ΕΔΑ 1951-1967..* ο.π. σελ. 1089-1091.

⁴⁵⁷ Ο Ι.Ιορδανίδης εκτιμά πως τα προβλήματα στην διανομή ανέκυπταν από τις παρεμβάσεις της ΕΔΑ, η οποία είχε αρκετά ισχυρή δύναμη στους εργαζόμενους στον χώρο της διανομής του τύπου. Εισήγηση Ι. Ιορδανίδη, στην πολιτική εκδήλωση «50 χρόνια από την ίδρυση..», ο.π

συνδρομών και «χέρι με χέρι». Η ύλη της επιθεώρησης ποίκιλε: Από άρθρα κριτικής και πολεμικής στην ΕΔΑ και στο ΚΚΕ, γενικών εκτιμήσεων για τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα, προβολής της γενικής πολιτικής και ιδεολογικής πλατφόρμας του χώρου, εξελίξεις στο χώρο του συνδικαλιστικού και φοιτητικού κινήματος, τοποθετήσεις για ιστορικά ζητήματα κ.ο.κ. Επίσης, σε κάθε τεύχος, μεγάλο μέρος καταλάμβαναν κείμενα, αναλύσεις και αναδημοσιεύσεις από κομμουνιστικά και εργατικά κόμματα του εξωτερικού, τα οποία κατατάσσονταν στο «αντιρεβιζιονιστικό» ρεύμα. Πολλά από αυτά επίσης προέρχονταν από χώρες του λεγόμενου «Τρίτου Κόσμου».

Με άξονα πλέον την «Αναγέννηση», εντάθηκαν οι προσπάθειες για την μετεξέλιξη σε πολιτική οργάνωση/κόμμα στο χώρο της κομμουνιστικής αριστεράς, με αναφορές στο διεθνές «αντιρεβιζιονιστικό» ρεύμα, όπως στοιχειοθετήθηκε, από τις παρεμβάσεις του ΚΚΚ, κατά κύριο λόγο. Με κέντρο το περιοδικό συγκροτήθηκε ένα δίκτυο επαφών πανελλαδικά, που αποτελούταν από μέλη ή πρώην μέλη της ΕΔΑ και του ΚΚΕ, πρώην εξόριστους, συνδικαλιστές και κυρίως νεολαίους. Ιδρύθηκαν συνδικαλιστικές παρατάξεις στους χώρους των σερβιτόρων, των αρτεργατών και των τσαγκάρηδων⁴⁵⁸. Όμως πολύ ισχυρότερη ήταν η επιρροή του περιοδικού στο χώρο της σπουδάζουσας νεολαίας, καθώς τον Απρίλιο του 1966 έκανε την εμφάνιση της η Πανσπουδαστική Προοδευτική Συνδικαλιστική Παράταξη (ΠΠΣΠ) η ιδρυτική διακήρυξη της οποίας υπογραφόταν από 37 φοιτητές και φοιτήτριες των πανεπιστημίων της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης⁴⁵⁹. Εκτός των άλλων οι φοιτητές της ΠΠΣΠ προχώρησαν και στην επανέκδοση του περιοδικού «Σπουδαστικός Κόσμος». Η συντριπτική πλειονότητα των φοιτητών και φοιτητριών αυτών είχαν υπάρξει μέλη και στελέχη της Ν. ΕΔΑ και είχαν αποκτήσει επαφές με την «Αναγέννηση» και τον Γ. Χοντζέα, όντας οργανωμένοι στην Ν.ΕΔΑ. Μέχρι την αποχώρησή τους, λειτούργησαν συντεταγμένα στις γραμμές της Ν.ΕΔΑ περιμένοντας την κατάλληλη στιγμή, για να διαφοροποιηθούν ανοιχτά, με τους καλύτερους δυνατούς όρους⁴⁶⁰.

Επίσης, το ίδιο διάστημα έλαβαν χώρα προσπάθειες για τη δημιουργία επαφών με τα διεθνή κέντρα του «αντιρεβιζιονιστικού» κινήματος, το ΚΚΚ και το Κόμμα Εργασίας της Αλβανίας (ΚΕΑ). Οι προσπάθειες αυτές ευδοκίμησαν μόνο εν μέρει. Με το ΚΚΚ αποκτήθηκε ,προδικτατορικά, έμμεση επαφή, με την συμβολή του συλλόγου «Ένωση Φίλων της Νέας Κίνας». Σε αυτό το σύλλογο ήταν καταλυτικός ο ρόλος της Μπεάτας

⁴⁵⁸ Στο ίδιο.

⁴⁵⁹ Σχετικά: «Διακήρυξη προς όλους τους προοδευτικούς, προς όλους του δημοκράτες φοιτητές» (Ιδρυτική ΠΠΣΠ). 11/04/1966. http://morfotikesekekdoseis.gr/sites/default/files/pdf/diakhyrksh_ppsp.pdf

⁴⁶⁰ Προφορική Μαρτυρία Κ. Μαλαφέκα, ο.π.

Κιτσίκη. Πιο συγκεκριμένα υπήρξε συνεργασία με το «Κρατικό Κέντρο Διανομής Τύπου της Κίνας»⁴⁶¹. Αντίθετα, οι επαφές με το ΚΕΑ δεν προχώρησαν, αφού μέχρι την δικτατορία δεν υπήρξε θετική ανταπόκριση στις προσπάθειες για επαφή που έγιναν από πλευράς «Αναγέννησης».⁴⁶² Τέλος, δεν αποκτήθηκε σταθερή επαφή με την οργάνωση που είχαν συγκροτήσει οι πολιτικοί πρόσφυγες, που είχαν διαφωνήσει με το πνεύμα των αποφάσεων του ΚΚΕ, από την 6^η Ολομέλεια και την καθαίρεση Ζαχαριάδη και ύστερα. Αυτό έγινε δυνατό εν τέλει στην διάρκεια της δικτατορίας⁴⁶³. Ωστόσο, υπάρχουν αναφορές πως οι πολιτικοί πρόσφυγες προσπαθούσαν να προμηθεύονται την «Αναγέννηση» και να γραφτούν συνδρομητές για να την βοηθήσουν και οικονομικά, όπου αυτό μπορούσε να γίνει δυνατό αυτό στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης.⁴⁶⁴

Έτσι, στις αρχές του 1967, οι ιθύνοντες του περιοδικού εκτίμησαν πως είχαν επιτευχθεί τα απαραίτητα βήματα, ώστε να επιχειρηθεί μια πολιτική και οργανωτική αναβάθμιση του χώρου. Προς αυτήν την κατεύθυνση εκδόθηκε η βδομαδιατική εφημερίδα «*Λαϊκός Δρόμος*». Παράλληλα, τον Απρίλη του 1967, παραμονές της δικτατορίας, στα γραφεία της «Αναγέννησης» στη Θεμιστοκλέους, συνήρθε σύσκεψη στελεχών του κύκλου του περιοδικού (Μέλη ΠΠΣΠ, Συνδικαλιστές κ.ο.κ.) όπου αποφασίστηκε η ίδρυση της Συνεπής Πολιτικής Αριστερής Κίνησης (ΣΠΑΚ). Η σύσκεψη, μεταξύ άλλων, αποφάσισε την κάθοδο της ΣΠΑΚ στις επερχόμενες εθνικές εκλογές⁴⁶⁵, το Μάη του 1967. Καθόρισε, επίσης, και το ιδεολογικό και πολιτικό πλαίσιο της κίνησης, τους σκοπούς της, όπως επίσης και την οργανωτική της διάρθρωση και λειτουργία.

Αυτή η οργανωτική διάρθρωση αντιστοιχούσε στα τυπικά χαρακτηριστικά μιας κομμουνιστικής οργάνωσης. Πράγματι, στο εσωτερικό της, η ΣΠΑΚ αποφασίστηκε να λειτουργεί με τις αρχές του «δημοκρατικού συγκεντρωτισμού». Κύτταρο της ΣΠΑΚ ήταν τα τμήματά της, που μπορούσαν να συγκροτούνται με βάση το κλάδο εργασίας, τους τόπους δουλειάς ή τον τόπο κατοικίας. Κυρίαρχο σώμα της ΣΠΑΚ προβλέφτηκε να είναι η Πανελλαδική Συνδιάσκεψη, η οποία εξέλεγε το καθοδηγητικό

⁴⁶¹ Χρίστος Μάης: «*Η εκδοτική δραστηριότητα ως μέσο πολιτικής στράτευσης και συγκρότησης ταυτότητας...*» ο.π.

⁴⁶² Προφορική Μαρτυρία Ρ.Οικονόμου στον γράφοντα, ο.π.

⁴⁶³ ΟΜΛΕ, «*Θέσεις της Κ.Ε. της ΟΜΛΕ για τα 56 χρόνια από την ίδρυση του ΚΚΕ.*» Ιστορικές Εκδόσεις, 1975.

⁴⁶⁴ Πολύδωρος Δανηλίδης, *Ο Πολύδωρος*.. ο.π. σελ. 294.

⁴⁶⁵ Προφορική μαρτυρία Κ. Μαλαφέκα, ο.π.

όργανο της ΣΠΑΚ, το Κεντρικό Συμβούλιο (Κ.Σ.), από το οποίο με την σειρά του προέκυπτε το γραφείο του Κ.Σ., το οποίο ήταν το ανώτερο καθοδηγητικό όργανο.⁴⁶⁶ Ανακεφαλαιώνοντας, το ελληνικό «Μαρξιστικό-Λενινιστικό» πολιτικό ρεύμα, κατά την προδικτατορική περίοδο, συγκροτήθηκε μέσα από μια διαδικασία με διάφορους «σταθμούς»: Από πολιτικός πυρήνας «διαφωνούντων», σε πολιτικό χώρο προβολής γενικών ιδεολογικών και προγραμματικών στοιχείων (μέσω των «Ιστορικών Εκδόσεων» και της «Αναγέννησης») και κατόπιν, μετεξελισσόταν, βήμα-βήμα, σε ενιαία πολιτική οργάνωση, οριζόμενο από τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα αλλά και διεθνώς. Αυτή η διαδικασία διακόπηκε βίαια (τουλάχιστον με την μορφή που σχηματοποιούνταν) από την επιβολή της δικτατορίας των Συνταγματαρχών, την 21^η Απρίλη του 1967. Ο χώρος βρέθηκε πολιτικά και πρακτικά απροετοίμαστος απέναντι στην νέα καθεστωτική φάση της μετεμφυλιακής Ελλάδας, ενώ πολλά από τα σημαντικότερα στελέχη του χώρου τα συνέλαβαν από την πρώτη στιγμή⁴⁶⁷. Όσα μέλη κατάφεραν να αποφύγουν τις συλλήψεις, συγκρότησαν το καλοκαίρι του 1967 την «Οργάνωση Μαρξιστών Λενινιστών Ελλάδας» (ΟΜΛΕ), προσπαθώντας να ανταποκριθούν πολιτικά, στη νέα καθεστωτική φάση που είχε εισαχθεί η χώρα με την δικτατορία.

4.2. Οι πολιτικές θέσεις του «Μαρξιστικού-Λενινιστικού» πολιτικού ρεύματος, μέσα από την πολιτική επιθεώρηση «Αναγέννηση» και τα τεκμήρια της ΣΠΑΚ.

4.2.1. Τα βασικά αναλυτικά σχήματα του χώρου.

Στις προηγούμενες ενότητες παρουσιάσαμε τα κομβικά σημεία που συνέβαλλαν στη σταδιακή αποκρυστάλλωση του Μ-Λ ρεύματος στην Ελλάδα. Πιο συγκεκριμένα, παρουσιάσαμε αρχικά το ρήγμα που προκάλεσε η 6^η ολομέλεια της Κ.Ε. του ΚΚΕ, το 1956, όπως επίσης και την συμβολή της σινο-σοβιετικής αντιπαράθεσης στις αρχές της δεκαετίας του 1960. Τέλος, παρουσιάσαμε συνοπτικά, βασικά πραγματολογικά στοιχεία για το ιστορικό της συγκρότησης του Μ-Λ πολιτικού ρεύματος. Στις επόμενες ενότητες θα παρουσιάσουμε τις θέσεις και τις εκτιμήσεις του Μ-Λ ρεύματος, σε σχέση με τις ελληνικές πολιτικές εξελίξεις κατά την τριετία 1964-1967, με άξονα τις θέσεις και τις ερμηνείες που επιχειρήθηκαν για το ρόλο και τη φυσιογνωμία της Ε.Κ., που

⁴⁶⁶ Για τις προγραμματικές και καταστατικές κατευθύνσεις της Σ.Π.Α.Κ. Απόφαση της ιδρυτικής σύσκεψης της Σ.Π.Α.Κ. : «Η οργανωτική συγκρότηση και λειτουργία της ΣΠΑΚ». Εκδόσεις Λαϊκός Δρόμος (αναδημοσίευση από την εφημερίδα «Λαϊκός Δρόμος», φ. 12. ,15/4/1967), ο.π.

⁴⁶⁷ Όπως ο Ισαάκ Ιορδανίδης. Προφορικές μαρτυρίες Κ. Μαλαφέκα & Ρ. Οικονόμου στον γράφοντα, ο.π.

αποτελεί το κύριο θέμα τούτης της εργασίας.

Οι γενικές προγραμματικές θέσεις του χώρου κινούνταν επάνω στα βασικά ερμηνευτικά σχήματα του προγράμματος της «εθνικής δημοκρατικής αλλαγής», όπως είχε στοιχειοθετηθεί από την ΕΔΑ. Πράγματι, οι αναλύσεις του χώρου σημείωναν πως η Ελλάδα ήταν χώρα με *«μέση καπιταλιστική ανάπτυξη, με μισοφεουδαρχικά υπολείμματα, οικονομικά καθυστερημένη και εξαρτημένη από τον αμερικάνικο ιμπεριαλισμό[.] οι αμερικάνοι ιμπεριαλιστές ελέγχουν την εθνική ζωή..»*⁴⁶⁸. Το καθεστώς αυτό στηριζόταν εσωτερικά, σύμφωνα με τις αναλύσεις του χώρου, από την *«ντόπια πλουτοκρατική ολιγαρχία»* η οποία αποτελούσε το *«κύριο όργανο»* για την προώθηση και διαιώνιση της πολιτικής του ιμπεριαλισμού στην Ελλάδα⁴⁶⁹. Όπως παρατηρούμε, οι αναλύσεις του χώρου, ταυτίζονταν με τις γενικές ερμηνευτικές αναλύσεις του προγράμματος της «εθνικής δημοκρατικής αλλαγής». Εντούτοις, ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό τους, ήταν η έμφαση που δινόταν στο ζήτημα της *«Αμερικανοκρατίας»*⁴⁷⁰ εφόσον η *«ρίζα της κακοδαιμονίας της χώρας»* βρισκόταν στην *«ιμπεριαλιστική επέμβαση»*, με κυρίαρχη, αυτή του *«αμερικάνικου ιμπεριαλισμού»*⁴⁷¹.

Συνεπώς, με βάση το σκεπτικό των αναλύσεων του χώρου, ο στόχος της δημοκρατικής αλλαγής και της περαιτέρω ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων της χώρας, συμπλεκόταν αξεδιάλυτα με το καθήκον της εξάλειψης της *«πολιτικής, οικονομικής, στρατιωτικής εξάρτησης της χώρας»* η οποία προερχόταν από την κυριαρχία του *«αμερικάνικου ιμπεριαλισμού»*. Αυτή την κυριαρχία με την σειρά της τη συντηρούσε ένα *«αντιδραστικό, νεοφασιστικό, εσωτερικό καθεστώς»* το οποίο διαμέσου *«κατ' επίφαση "δημοκρατικών θεσμών" [.] συγκαλύπτουν την μαύρη δικτατορία της μεγαλοαστικής τάξης και των πιο σκοτεινών και οπισθοδρομικών δυνάμεων της ελληνικής κοινωνίας»*⁴⁷².

Απέναντι σε αυτήν την κατάσταση η *«βαθεία δημοκρατική αντιιμπεριαλιστική αλλαγή στην Ελλάδα»*⁴⁷³ αποτελούσε το άμεσο αίτημα. Οι κύριες δυνάμεις αυτής της αλλαγής θα αντλούσαν από το ενιαίο μέτωπο της εργατικής τάξης, της αγροτιάς, των μεσαίων

⁴⁶⁸ Για τις προγραμματικές και καταστατικές κατευθύνσεις της Σ.Π.Α.Κ. Απόφαση της ιδρυτικής σύσκεψης της Σ.Π.Α.Κ. : «Οι πολιτικοί σκοποί της ΣΠΑΚ», », Εφημερίδα «Λαϊκός Δρόμος», φ. 12. (15/4/1967), ο.π.

⁴⁶⁹ Στο ίδιο.

⁴⁷⁰ Η λέξη χρησιμοποιήθηκε στο άρθρο «Για την πραγματική αναγέννηση του κινήματος και της Ελλάδας» από την «Αναγέννηση», τ.1., Οκτώβριος 1964. Ανατύπωση των Μορφωτικών Εκδόσεων, 2005.

⁴⁷¹ «Ψηλά την σημαία του συνεπούς αντι-ιμπεριαλιστικού αγώνα». «Αναγέννηση» τ.10-11, Ιούλιος-Αύγουστος 1965, ο.π.

⁴⁷² Για τις προγραμματικές και καταστατικές κατευθύνσεις της Σ.Π.Α.Κ. Απόφαση της ιδρυτικής σύσκεψης της Σ.Π.Α.Κ. : «Οι πολιτικοί σκοποί της ΣΠΑΚ», », ο.π.

⁴⁷³ Στο ίδιο.

στρωμάτων και των προοδευτικών διανοούμενων. Κεντρικός πυρήνας αυτού του μετώπου ήταν, στην αντίληψη του Μ-Λ ρεύματος, η συμμαχία της εργατικής τάξης με αυτή των αγροτών, κάτω από την ηγεσία της πρώτης⁴⁷⁴.

Η διαφοροποίηση από το πρόγραμμα της ΕΔΑ υπογραμμιζόταν στα εξής σημεία: Το πρώτο σημείο αφορούσε το ζήτημα της συμμαχίας με την «εθνική αστική τάξη». Το Μ-Λ ρεύμα αποδεχόταν την δυνατότητα συμμαχίας με την «μεσαία (εθνική) αστική τάξη ή ορισμένα τμήματα της»⁴⁷⁵, στο βαθμό που από το καθεστώς της εξάρτησης, όπως περιέγραφε το ρεύμα, θίγονταν «ως ένα βαθμό» τα συμφέροντα της. Ο ταξικός χαρακτήρας αυτής της «εθνικής αστικής τάξης», αξιολογούνταν στις αναλύσεις του Μ-Λ ρεύματος ως «εκμεταλλευομένης και εκμεταλλεύτριας»⁴⁷⁶. Γι' αυτό, σημείωναν επίσης, πως η τάξη αυτή (σ.σ. η «εθνική» ή «μεσαία» αστική τάξη) ήταν «ασταθής, ταλαντευόμενη, και μπορεί, επίσης, να κρατήσει εχθρική στάση απέναντι στην αλλαγή. Γι' αυτό, δεν πρέπει να τρέφονται αυταπάτες για τον ρόλο της, και να θεωρείται απαραίτητη η συμμετοχή στον αγώνα για πραγματοποίηση της αλλαγής, πράγμα που θα ήταν δεξιός οππορτουνισμός»⁴⁷⁷.

Με αυτόν τον τρόπο επιχειρούσε το Μ-Λ ρεύμα να διαφοροποιηθεί από τις αντιλήψεις της ΕΔΑ, βάση των οποίων, σύμφωνα με τα όσα υποστήριζαν τα κείμενα του Μ-Λ ρεύματος: «η μεσαία αστική τάξη οπωσδήποτε θα έρθει στις δυνάμεις της αλλαγής και ότι αν αυτό δεν γίνει, δε γίνεται αλλαγή[...] μετατρέπει το προοδευτικό κίνημα σε ουρά της αστικής τάξης, αρνείται την πρωτοπορία, τον ηγετικό ρόλο, της εργατικής τάξης, αρνείται την αυτοτέλεια του κινήματος..»⁴⁷⁸.

Οι γενικοί προγραμματικοί άξονες της «βαθιάς αντιιμπεριαλιστικής, δημοκρατικής αλλαγής» ήταν παρόμοιοι με αυτούς του προγράμματος της ΕΔΑ. Ήτοι, μέτρα για την εξάλειψη της «οικονομικής, πολιτικής, στρατιωτικής εξάρτησης της χώρας» μέσω πολιτικών ρήξεων και αλλαγών, όπως ήταν η αποχώρηση της Ελλάδας από το ΝΑΤΟ, η κατάργηση της σύνδεσης με την Κοινή Αγορά, η εθνικοποίηση βασικών κλάδων της οικονομίας, η προώθηση της εκβιομηχάνισης, η πραγματοποίηση της αγροτικής μεταρρύθμισης και εκβιομηχάνισης, όπως επίσης η κατάργηση όλων των

⁴⁷⁴ Για τις προγραμματικές και καταστατικές κατευθύνσεις της Σ.Π.Α.Κ. Απόφαση της ιδρυτικής σύσκεψης της Σ.Π.Α.Κ.: «Οι κινητήριες δυνάμεις, το ενιαίο μέτωπο και η ηγεσία της αλλαγής». ο.π.

⁴⁷⁵ Σχηματοποίηση, που με βάση την εννοιολόγηση των δρώντων υποκειμένων της αριστεράς, υπονοούνταν εν πολλής τα φιλελεύθερα και κεντρώα αστικά κόμματα.

⁴⁷⁶ «Απάντηση στην “Φωνή της Αλήθειας”»: Η «Αναγέννηση» επιμένει αφού οι ρεβιζιονιστές εξακολουθούν να διαστρεβλώνουν την αλήθεια». «Αναγέννηση» τ.5, Φλεβάρης 1965. ο.π.

⁴⁷⁷ Για τις προγραμματικές και καταστατικές κατευθύνσεις της Σ.Π.Α.Κ. Στο ίδιο.

⁴⁷⁸ «Ακόμα μια φορά για τον οππορτουνιστικό προσανατολισμό της ηγεσίας της ΕΔΑ». «Αναγέννηση» τ. 3-4, Δεκέμβριος 1964- Ιανουάριος 1965. ο.π.

έκτακτων μέτρων πολιτικού ελέγχου και καταστολής⁴⁷⁹.

Το Μ-Λ ρεύμα δεν αποδεχόταν και ασκούσε κριτική αφενός στην εξωτερική πολιτική της *«ενεργούς ουδετερότητας»* ανάμεσα στους δύο μεγάλους γεωπολιτικούς συνασπισμούς, που είχε διακηρύξει ως στόχο η ΕΔΑ, ήδη από το Α' συνέδριο της, το 1959. Πράγμα που αποτελούσε τη δεύτερη σημαντική προγραμματική διαφοροποίηση του Μ-Λ ρεύματος από τις θέσεις της ΕΔΑ. Το Μ-Λ ρεύμα, υποστήριζε την πολιτική της «ουδετερότητας» μόνον όσο συνδεόταν με την απόσπαση μιας χώρας από το *«ιμπεριαλιστικό στρατόπεδο»* και αποτελούσε ένα μεσοδιάστημα προς την πορεία σύνδεσης της χώρας με το *«συνεπές παγκόσμιο αντιιμπεριαλιστικό μέτωπο»*. Ως εκ τούτου, ήταν κατηγορηματικά αντίθετο με την άποψη της «ουδετερότητας» στην εξωτερική πολιτική, ως μια κατάσταση ανεξαρτησίας *«έξω από συνασπισμούς»*.

Σημαντικές διαφορές επίσης υπήρχαν στην αντίληψη των σταδίων, που στοιχειοθετούσε η ΕΔΑ την ίδια περίοδο. Αντίληψη, βάση της οποίας μπορούσε να πραγματοποιηθεί μια «δημοκρατική στροφή», δίχως απαραίτητα να ανέλθει η Αριστερά στην κυβερνητική εξουσία⁴⁸⁰. Το Μ-Λ πολιτικό ρεύμα δήλωνε ρητά πως για να προωθηθεί η αναγκαία αλλαγή στην Ελλάδα, απαραίτητη προϋπόθεση ήταν να αναλάβουν την πολιτική εξουσία οι *«λαϊκές δυνάμεις»*, το ελληνικό αριστερό κίνημα με άλλα λόγια. Τέλος, το Μ-Λ ρεύμα αποστασιοποιούταν επίσης από την άποψη που υποστήριζε η ΕΔΑ, η οποία θεωρούσε την «εθνική δημοκρατική αλλαγή» και το σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της χώρας, ως συνδεόμενα σαφώς, αλλά ξεκάθαρα διαφορετικά πολιτικά στάδια, που υπαγόρευαν και διαφορετικές στρατηγικές. Για το Μ-Λ πολιτικό ρεύμα η «δημοκρατική αλλαγή» και ο σοσιαλιστικός μετασχηματισμός αποτελούσαν πλευρές της ίδιας, ενιαίας, πολιτικής διαδικασίας.

Τα σημεία αυτά των προγραμματικών διαφοροποιήσεων, αποτέλεσαν έναν από τους βασικούς λόγους δημιουργίας της ΣΠΑΚ, όπως επισημαινόταν σχετικά⁴⁸¹, ενώ αποτέλεσαν και από τους βασικότερους λόγους διαφωνίας, που είχαν οδηγήσει στην έκδοση και της «Αναγέννησης», πρωτίτερα.⁴⁸²

4.2.2. Οι θέσεις για την προέλευση, τη φυσιογνωμία και την πολιτική της Ε.Κ..

⁴⁷⁹ Για τις προγραμματικές και καταστατικές κατευθύνσεις της Σ.Π.Α.Κ. Απόφαση της ιδρυτικής σύσκεψης της Σ.Π.Α.Κ. *«Το άμεσο αίτημα: βαθιά αντιιμπεριαλιστική δημοκρατική αλλαγή στην Ελλάδα»*, ο.π.

⁴⁸⁰ Παρουσιάζετε εδώ, στο 3.4.1 και 3.4.2.

⁴⁸¹ Για τις προγραμματικές και καταστατικές κατευθύνσεις της Σ.Π.Α.Κ. Απόφαση της ιδρυτικής σύσκεψης της Σ.Π.Α.Κ. Στο ίδιο.

⁴⁸² Στο πρώτο τεύχος του περιοδικού «Αναγέννηση», τον Οκτώβριο του 1964, επισημάνονται αυτές οι διαφοροποιήσεις στο ένα από τα δύο κεντρικά άρθρα, με τίτλο *«Για την πραγματική αναγέννηση του κινήματος και της Ελλάδας»*

Οι αναλύσεις και ερμηνείες του Μ-Λ ρεύματος για την προέλευση, τη φυσιογνωμία και την πολιτική της Ε.Κ. ,όπως εκφράζονταν μέσα από τις σελίδες της πολιτικής επιθεώρησης «Αναγέννηση», είχαν, πρώτιστα, το χαρακτήρα της αποκάλυψης και της καταγγελίας. Ένα από τα βασικά άρθρα που παρουσίαζε τις θέσεις του Μ-Λ ρεύματος σε σχέση με την προέλευση και την φυσιογνωμία της πολιτικής της Ε.Κ. , ήταν αυτό που δημοσιεύτηκε στο τεύχος 5 της πολιτικής επιθεώρησης, τον Φλεβάρη του 1965, με τον τίτλο *«Απάντηση στην “Φωνή της Αλήθειας”· Η «Αναγέννηση» επιμένει αφού οι ρεβιζιονιστές εξακολουθούν να διαστρεβλώνουν την αλήθεια»*.

Ειδικότερα ,στο άρθρο αυτό, επισημαινόταν η πολιτική προέλευση της Ε.Κ. ως συνέχεια του Κόμματος των Φιλελευθέρων (Κ.Φ.). Αυτό το σημείο ήταν σημαντικό, μιας και σύμφωνα με την ανάλυση, το Κ.Φ. υπήρξε ένα αστικό κόμμα, το οποίο πριν το πόλεμο εξέφραζε τα συμφέροντα της *«(ισχυρότερης) μερίδας της ανώτερης αστικής τάξης και υπηρετούσε πειθήνια τα συμφέροντα ορισμένων ξένων ιμπεριαλιστικών δυνάμεων (κυρίως της Αγγλίας)»* βάση των οποίων είχε υποτάξει στην κατεύθυνση αυτή και το σημαντικότερο κομμάτι *«της μικρομεσαίας αστικής τάξης»*. Ωστόσο, την περίοδο του πολέμου, μέσω του ΕΑΜ, η Αριστερά κατάφερε να διαρρήξει αυτήν την αντιδραστική ταξική συμμαχία, αποσπώντας σημαντικό μέρος των μεσαίων στρωμάτων από την επιρροή της *«κυρίαρχης ολιγαρχίας»*, προσανατολίζοντάς τες, στην *«λαϊκή κατεύθυνση»*. Μετά την απελευθέρωση όμως, σημαντική μερίδα των περιγραφόμενων ως μικρομεσαίων στρωμάτων, συντάχθηκε εκ νέου με τις δυνάμεις της ολιγαρχίας, διαχωριζόμενα ρητά από την Αριστερά. Σε αυτήν τη διαδικασία κεντρικός ήταν ο ρόλος ηγετών της *«φιλελεύθερης παράταξης»* (Παπανδρέου, Πλαστήρας κ.α.), που σε συνδυασμό με τη συνεργασία με πρώην ΕΑΜικά στελέχη και την διαφοροποίησή τους από την Δεξιά και τα προερχόμενα από την βενιζελική παράταξη στελέχη που συνεργάστηκαν μαζί της, επέβαλαν την ψευδή εντύπωση της *«διαφοροποίησης»* των νεοπαγών *«κομμάτων του κέντρου»*, από την πολιτική της Δεξιάς. Πράγμα που απέκρυψε την κυριαρχία στην ηγεσία του νέου αυτού χώρου, στοιχείων που εκπροσωπούσαν την *«πλουτοκρατική ολιγαρχία»*.

Οπότε, το κύριο καθήκον που είχαν επωμιστεί γενικά, οι ηγετικές προσωπικότητες του βενιζελογενούς Κέντρου, ήταν η συγκράτηση των μικρομεσαίων στρωμάτων και των πολιτικών στελεχών, κάτω από την επιρροή της *«πλουτοκρατικής ολιγαρχίας[...].υποτάσσοντας στην κυριαρχία τους τα μεσοαστικά και ένα μέρος (την κορυφή) των μικροαστικών στοιχείων.»*. Ειδικά, οι κορυφαίες προσωπικότητες και βασικοί εκφραστές του μετεμφυλιακού κεντρώου χώρου, οι Γ. Παπανδρέου και Σ.

Βενιζέλος, ήταν από τους βασικούς πολιτικούς εκφραστές της παραπάνω επιδίωξης, που αξιολογούνταν στο άρθρο ως *«αντιδραστική»*.

Μετά το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου, οι τάσεις ανεξαρτησίας των μικρών και μεσαίων κοινωνικών στρωμάτων διογκώθηκαν, δημιουργώντας έτσι *«αντικειμενικές ευνοϊκές συνθήκες»* για την απόσπασή τους από την *«αντιδραστική επιρροή των εκπροσώπων της πλουτοκρατικής ολιγαρχίας[.] για μια ανεξάρτητη δημοκρατική τους δράση»*. Στο άρθρο υποστηριζόταν πως η ΕΠΕΚ απέτρεψε αυτή τη δυνατότητα μιας και *«με τη χρησιμοποίηση της καλλιεργημένης φήμης του στρατηγού[.] αποτελέσε μια προσπάθεια συγκράτησης των στοιχείων αυτών[.] γενικότερου ευνουχισμού των λαϊκών μαζών και απορρόφησης δημοκρατικών, προοδευτικών και αριστερών δυνάμεων[.] στη βάση της εκμετάλλευσης της εκτός νόμου παραμονής του ΚΚΕ, της «αξιοποίησης» του μπαμπούλα της φασιστικής δεξιάς[.] και της εντυπωσιακής, δημαγωγικής προβολής δημοκρατικών αιτημάτων και συνθημάτων...»*.

Με την ίδρυση του Ελληνικού Συναγερμού, με ηγέτη τον στρατηγό Παπάγο, και το θάνατο του Πλαστήρα, ο κεντρώος χώρος πέρασε μια οξύτατη κρίση, που ως βασικό χαρακτηριστικό της είχε την ένταση των τάσεων ανεξαρτητοποίησης των μικροαστικών δυνάμεων. Σε αυτό το σημείο, έγιναν ακόμα ευνοϊκότερες οι «αντικειμενικές» συνθήκες για την απόσπαση των ενδιαμέσων δυνάμεων από την επιρροή της «ολιγαρχίας», γεγονός που αποτυπώθηκε, σύμφωνα με τις αναλύσεις του περιοδικού, στις εκλογές του 1958. Ωστόσο εξαιτίας των αδυναμιών *«της δογματικής και οπορτουνιστικής γραμμής»* της «παλιάς» (σ.σ. εννοούνταν η Ζαχαριαδική) και της «νέας» ηγεσίας του *«λαϊκού κινήματος»*, δεν κατάφεραν να επεξεργαστούν μια ορθή ανάλυση για τα κόμματα του κεντρώου χώρου.

Τούτων λεχθέντων, στο άρθρο σημειωνόταν επίσης πως εν τέλει η *«μεγαλοαστική τάξη κατάφερε να παγιδεύσει, για άλλη μια φορά, τις ενδιάμεσες δυνάμεις και να τις υποτάξει στη βασική της κατεύθυνση στα πλαίσια του κόμματος της Ε.Κ.»*. Από εκεί προέκυπτε και το συμπέρασμα των συντακτών πως η Ε.Κ. ήταν ένα ανομοιογενές κόμμα, στο εσωτερικό του οποίου περιλαμβάνονταν εκπρόσωποι της *«μεγαλοαστικής τάξης, εκπρόσωποι της μεσαίας αστικής τάξης αλλά και εκπρόσωποι (οι κορυφές κυρίως) της μικροαστικής τάξης»* στα πλαίσια ενός *«αντιδραστικού συμβιβασμού»* προς όφελος της πρώτης (της μεγαλοαστικής τάξης). Οι «εκπρόσωποι» της οποίας, εξάλλου, έπαιζαν τον καθοριστικότερο ρόλο στην διαμόρφωση της πολιτικής της Ε.Κ. Η ίδια αλληλουχία των εκτιμήσεων και των επιχειρημάτων, όχι τόσο αναλυτικά δοσμένη, υπήρχε και στο κεντρικό άρθρο του τεύχους 1 του περιοδικού, τον Οκτώβριο του 1964, υπό τον τίτλο *«Για την πραγματική αναγέννηση του κινήματος και της Ελλάδας»*.

Αποκωδικοποιώντας αυτές τις πολιτικές αναλύσεις, κατανοούμε το πλαίσιο επάνω στο οποίο σκιαγραφούνταν το ζήτημα των κεντρικών δυνάμεων για την οπτική του Μ-Λ χώρου. Τα μεσοστρώματα, κατά κύριο λόγο η « μεσαία (εθνική) αστική τάξη» , σύμφωνα με τα ερμηνευτικά σχήματα των δρώντων υποκειμένων, βρίσκονταν να αμφιταλαντεύονται ανάμεσα στα δύο μεγάλα αντιτιθέμενα κοινωνικοπολιτικά μπλοκ της μεταπολεμικής Ελλάδας: τις «λαϊκές δυνάμεις» από την μία πλευρά και του συνασπισμού «ολιγαρχίας/ιμπεριαλισμού» από την άλλη. Οι κύριοι πολιτικοί εκφραστές αυτών των μπλοκ ήταν η Αριστερά στην μια πτέρυγα και το κυρίαρχο αστικό πολιτικό σύστημα στην άλλη.

Κρίσιμο ήταν ,λοιπόν να φανεί ποιο από τα δύο κοινωνικά μπλοκ θα κατάφερνε να συμμαχήσει με αυτά τα στρώματα, θέτοντάς τα υπό την επιρροή του. Άρα, ο πολιτικός χώρος του Κέντρου, στο ελληνικό μεταπολεμικό και μετεμφυλιακό πολιτικό σύστημα, πρώτιστα αναλάμβανε το καθήκον της ενσωμάτωσης των ενδιάμεσων δυνάμεων στο καθεστωτικό μπλοκ, σύμφωνα πάντα με την οπτική του Μ-Λ ρεύματος. Επίσης, μπορούμε να επισημάνουμε πως βάση τις παραπάνω αναλύσεις, προέκυπτε λογικά και μια αφετηριακή δυσπιστία απέναντι σε όλες τις ηγετικές προσωπικότητες του μεταπολεμικού κεντρώου χώρου.

Τέλος εντοπίζουμε μία σημαντική διαφορά στις ερμηνείες του Μ-Λ ρεύματος σε σχέση με αυτές της ΕΔΑ, για την φυσιογνωμία της Ε.Κ. : Η ΕΔΑ εκτιμούσε πως η Ε.Κ. αποτελούσε βασικά την αυτόνομη έκφραση των «ενδιάμεσων» κοινωνικών δυνάμεων της χώρας, στο πλαίσιο τις οποίας είχαν ενσωματωθεί λαϊκές δυνάμεις αλλά και «πράκτορες της ολιγαρχίας». Αντίθετα, το Μ-Λ ρεύμα υπογράμμιζε πως η ΕΚ ήταν κόμμα μιας *«πτέρυγας της μεγαλοαστικής τάξης»*, το οποίο κύριο μέλημα είχε το καθήκον της ενσωμάτωσης, σε αντιδραστική κατεύθυνση, των ενδιάμεσων δυνάμεων. Εφόσον επιχειρήσαμε να ερμηνεύσουμε τις αναλύσεις του Μ-Λ χώρου, σε σχέση με την προέλευση και το ρόλο των κεντρικών κομμάτων στη μετεμφυλιακή Ελλάδα, αλλά και της Ε.Κ., μπορούμε να παρουσιάσουμε τις θέσεις για την πολιτική της Ε.Κ., και την προτεινόμενη τακτική για το αριστερό κίνημα, απέναντί της.

Στηριζόμενο στη λογική αλληλουχία όλων των παραπάνω επιχειρημάτων το Μ-Λ ρεύμα υποστήριζε την άποψη, ότι η Ε.Κ. ως κυβέρνηση ακολούθησε μια *«ουσιαστικά αντιλαϊκή πολιτική, συνέχισε (παραλλάσσοντας μόνο μερικές μορφές) τη γραμμή όλων των προηγούμενων κυβερνήσεων της οικονομικής ολιγαρχίας»*⁴⁸³. Η επισήμανση για την «παραλλαγή των μορφών» της «αντιλαϊκής πολιτικής» ήταν πολύ σημαντική αφού σε άλλο άρθρο σημειωνόταν η σκοπιμότητά τους: η κυβέρνηση της

⁴⁸³ «Γύρω από τις αποφάσεις της 10^{ης} συνόδου της Δ.Ε. της ΕΔΑ.». «Αναγέννηση» τ.20-21, Μάιος-Ιούνιος 1966.ο.π.

Ε.Κ. ακολουθούσε μια μεθοδολογία στην εφαρμογή της πολιτικής της με στόχο «να αμβλύνει την λαϊκή πίεση και να εκτονώσει τη συσσωρευμένη λαϊκή αγανάκτηση[.]» στα πλαίσια μιας «εξαπάτησης του λαού» και κυρίως των μικροαστικών στρωμάτων. Τα στρώματα δηλαδή που είχε συνεγείρει με τις προεκλογικές υποσχέσεις⁴⁸⁴.

Με το ίδιο πνεύμα ερμηνευόταν από το Μ-Λ ρεύμα, η κρίση που υπέβασκε στο εσωτερικό της Ε.Κ. , από τις απαρχές της δημιουργίας της, εντός της κεντρίας κυβέρνησης στη συνέχεια⁴⁸⁵ αλλά και η ανοιχτή εκδήλωση αυτής της κρίσης, μετέπειτα. Καθώς επίσης και την σύγκρουση με την ΕΡΕ και τα Ανάκτορα, όπως εκφράστηκε εν ευθέτω των παραπάνω εξελίξεων, με αποκορύφωμα τα γεγονότα του Ιούλη του 1965. Αυτές οι αντιπαραθέσεις στο εσωτερικό της Ε.Κ. , αλλά και της Ε.Κ. με τα Ανάκτορα και την ΕΡΕ ερμηνεύτηκαν ,κυρίως, ως προϊόν των αντιθέσεων ανάμεσα σε ιμπεριαλιστικές δυνάμεις από τους ιθύνοντες του Μ-Λ ρεύματος. Σύμφωνα με τις αναλύσεις που παρουσιάσαμε παραπάνω, η Ε.Κ. ήταν ένα «ανομοιογενές κόμμα». Εξαιτίας αυτής της «ανομοιογένειας» διέφερε από την ΕΡΕ, η οποία, σύμφωνα με τα άρθρα του περιοδικού, αποτελούσε το κύριο πολιτικό κόμμα μέσω του οποίου εκφραζόταν η αμερικάνικη πολιτική στη χώρα⁴⁸⁶. Το γεγονός αυτό έδινε χώρο στην έκφραση των συμφερόντων και άλλων «ιμπεριαλιστικών χωρών» στις τάξεις της Ε.Κ. και μέρους της «ολιγαρχίας» που συνδέονταν με αυτές. Εκτιμούταν έτσι πως αυτό ήταν ένα «αντικειμενικό πλήγμα» για την «κυρίαρχη ιμπεριαλιστική δύναμη», τις ΗΠΑ δηλαδή και για μερίδα της ολιγαρχίας στη χώρα⁴⁸⁷. Η «Αναγέννηση», ως ο κεντρικός φορέας των απόψεων του Μ-Λ ρεύματος στην Ελλάδα τη περίοδο που παρουσιάζουμε, διακήρυτε την ανάγκη υιοθέτησης μιας πολιτικής τακτικής από το ελληνικό αριστερό κίνημα η οποία δε θα ενίσχυε τις «αυταπάτες» για το ρόλο και τη φυσιογνωμία της Ε.Κ., προβάλλοντάς την ως κόμμα της «αντιμονοπωλιακής» αστικής τάξης της χώρας. Σφάλμα στο οποίο υπέπιπτε η ΕΔΑ με τις αναλύσεις και την τακτική που ακολουθούσε. Όφειλε ταυτόχρονα να εκμεταλλεύεται τις αντιθέσεις που αναπτύσσονταν και στο εσωτερικό του καθεστωτικού μπλοκ, όπως αυτές εκφράζονταν και διαμέσου της Ε.Κ., στρέφοντάς τις ενάντια στον «αμερικάνικο ιμπεριαλισμό»⁴⁸⁸. Πολύ περισσότερο μάλιστα από την στιγμή που η «Αναγέννηση» έκρινε πως ο αμερικάνικος ιμπεριαλισμός αποτελούσε

⁴⁸⁴ «Ανασχηματισμός και ανταρσία». «Αναγέννηση» τ.3-4, Δεκέμβριος 1964-Ιανουάριος 1965. ο.π.

⁴⁸⁵ Ήδη από την πρώτη στιγμή της συγκρότησης της δεύτερης κυβέρνησης της ΕΚ, τον Φλεβάρη του 1964, η «Αναγέννηση» στο άρθρο «Η αντικομμουνιστική εκστρατεία και ο υπέρτατος αγώνας της ΕΡΕ» («Αναγέννηση», τ.5, Φλεβάρης 1964, ο.π.).

⁴⁸⁶ «Για την πραγματική αναγέννηση του κινήματος και της Ελλάδας», ο.π

⁴⁸⁷ «Για τη συντριβή της ιμπεριαλιστικής συνωμοσίας, για την επιβολή μιας δημοκρατικής λύσης». «Αναγέννηση» τ.10-11, Ιούλιος-Αύγουστος 1965. ο.π.

⁴⁸⁸ «Για έναν ορθό προσανατολισμό του κινήματος και του λαού». «Αναγέννηση» τ.12, Σεπτέμβριος 1965. ο.π.

τον κύριο εχθρό και η κυριαρχία του το βασικό πρόβλημα τη δεδομένη στιγμή, *«την ρίζα της κακοδαιμονίας στη χώρα»*.⁴⁸⁹

Αυτό που σηματοδοτούσε η θέση αυτή στο πεδίο της πολιτικής πρακτικής, κατά την άποψη μας, δεν αποσαφηνιζόταν ρητά από την «Αναγέννηση», την ίδια στιγμή βέβαια που οι τόνοι της κριτικής απέναντι στην ΕΔΑ, για την πολιτική της τακτική, ήταν ιδιαίτερα υψηλοί. Περιγραφόταν, παρόλα αυτά, ένας γενικός προσανατολισμός που όφειλε να διέπει μια ορθή, κατά τις κρίσεις των συντακτών της πολιτικής επιθεώρησης, πολιτική γραμμή απέναντι στο φαινόμενο της Ε.Κ. Ο βασικός πυρήνας αυτής της πολιτικής γραμμής προέκρινε την ανάγκη ύπαρξης ενός διπλού προσανατολισμού, *«ενότητας και πάλης»*⁴⁹⁰ απέναντι στην παράταξη της Ε.Κ. Επίσης, η πολιτική γραμμή έπρεπε να είχε την δυνατότητα να διαχωρίζει τη βάση και τους ψηφοφόρους της Ε.Κ., από την ηγεσία της.

Η πολιτική γραμμή για τη βάση και τους ψηφοφόρους της Ε.Κ. έπρεπε να προωθεί την «πάλη» για τη δημιουργία ενός *«πλατύ αντιιμπεριαλιστικού μετώπου των λαϊκών μαζών»*. Σε αυτό το μέτωπο οι κύριες αιχμές θα ήταν αντί-Νατοϊκές και αντιαμερικάνικες⁴⁹¹. Η προώθηση αυτής της πολιτικής ήταν, κατά την «Αναγέννηση», το βασικό καθήκον. Επί της ουσίας η «Αναγέννηση» έθετε ως στόχο την εκ νέου απόσπαση της εκπροσώπησης από την Αριστερά, των κοινωνικών δυνάμεων που είχαν μετατοπιστεί από την ΕΔΑ στην Ε.Κ. από το 1961 και ύστερα. Την ανάληψη, δηλαδή, της ηγεμονίας από το Κέντρο στην έκφραση των λαϊκών προσδοκιών. Αυτή η μετατόπιση ερμηνευόταν ως προϊόν, κυρίως, της «δημαγωγίας» της ηγεσίας της Ε.Κ. για την οποία η ΕΔΑ είχε τεράστιες ευθύνες μιας και όχι μόνο δεν επιχείρησε να την αποκαλύψει, αλλά παράλληλα την ενίσχυσε με την γραμμή της, διευκολύνοντας τα μέγιστα αυτήν την μετατόπιση, από την στιγμή που *«η ηγεσία των δημοκρατικών μαζών παραδίνεται στην Ένωση Κέντρου»*⁴⁹², όπως σημειωνόταν σχετικά σε άρθρο του περιοδικού.

Από τα παραπάνω προκύπτει πως οι αλλαγές στην πολιτική εκπροσώπηση του λαϊκού και δημοκρατικού μπλοκ που σημειώθηκε στις εθνικές εκλογές του 1961 αρχικά και έπειτα, σε μεγαλύτερο βαθμό, στις εκλογές του 1963 και 1964, δεν ερμηνευόταν –τουλάχιστον ρητά και δημόσια– από το Μ-Λ ρεύμα ως αποτέλεσμα «θεμελιακών» πολιτικών μετατοπίσεων στη συνείδηση και στα ζητούμενα των κυριαρχούμενων κοινωνικών στρωμάτων. Ερμηνευόταν περισσότερο σαν

⁴⁸⁹ «Ψηλά την σημαία του συνεπούς αντιιμπεριαλιστικού αγώνα». «Αναγέννηση τ. 10-11, Ιούλιος-Αύγουστος 1965. ο.π.

⁴⁹⁰ «Για τη συντριβή της ιμπεριαλιστικής συνωμοσίας, για την επιβολή μιας δημοκρατικής λύσης». ο.π.

⁴⁹¹ «Για έναν ορθό προσανατολισμό του κινήματος και του λαού». ο.π.

⁴⁹² «Για την πραγματική αναγέννηση του κινήματος και της Ελλάδας.» «Αναγέννηση» τ. 1, Οκτώβριος 1964. ο.π.

συγκυριακό φαινόμενο, δυνάμει της «παπανδρεϊκής λογοκοπίας»⁴⁹³ η οποία εκμεταλλεύτηκε τους «λαϊκούς πόθους για αλλαγή». Σε αυτήν την εξέλιξη συνέβαλλε καθοριστικά το «πνεύμα συνθηκολόγησης και ηττοπάθειας»⁴⁹⁴ που χαρακτήριζε την πολιτική της ΕΔΑ. Ως επιχειρήματα προς αυτή την άποψη, συνέδραμαν οι διαθέσεις του λαϊκού παράγοντα, όπως εμφανίστηκαν τη διετία 1961-1963, κυρίως μετά τη δολοφονία του βουλευτή Λαμπράκη, την άνοιξη του 1963⁴⁹⁵ αλλά και κατά το ξέσπασμα του καλοκαιριού του 1965.⁴⁹⁶

Στην επόμενη ενότητα, θα στοιχειοθετήσουμε πιο συγκροτημένα και συνολικά τη σκέψη του Μ-Λ ρεύματος, για τις ευθύνες που καταλόγιζε στην ΕΔΑ. Αυτό που πρέπει να συγκρατήσουμε στο σημείο τούτο είναι τη σταθερή πεποίθηση του Μ-Λ ρεύματος, η οποία υπογραμμιζόταν συνεχώς στις σελίδες του περιοδικού «Αναγέννηση», για τις «αντικειμενικές δυνατότητες» που υπήρχαν ώστε να συγκροτηθεί αυτό το «πλατύ αντιιμπεριαλιστικό μέτωπο των λαϊκών μαζών». Η αξιοποίηση αυτών των «αντικειμενικών δυνατών» και η «επίτευξη τους μετώπου» αφορούσε την τακτική της «πάλης» απέναντι στην ηγεσία της Ε.Κ., με εργαλεία την «αγωνιστικότητα, την ετοιμότητα και την ιδεολογική και οργανωτική αυτοτέλεια».⁴⁹⁷ Ο προσανατολισμός στην τακτική της «ενότητας» με την ηγεσία της Ε.Κ., τέθηκε στη βάση της ανάγκης ώστε «οι προοδευτικές δυνάμεις να κλείσουν το δρόμο στο φασισμό».⁴⁹⁸ Αυτό το επιχείρημα, εκτός των άλλων, παρείχε τη δυνατότητα στην «Αναγέννηση» να μην εμφανίζεται αναντίστοιχη στις αναλύσεις της. Νομιμοποιούνταν δηλαδή, να ερμηνεύει την Ε.Κ. ως το «ανομοιογενές κόμμα, που κυριαρχούσαν τα συμφέροντα μιας μερίδας της μεγαλοαστικής τάξης» καταγγέλλοντας την γι' αυτό. Παράλληλα όμως, αυτή η ανάλυση, δεν απέκλειε μια προσωρινή συμμαχία με την Ε.Κ.⁴⁹⁹ στα πλαίσια της φιλολογίας της εποχής για την «ενότητα των δημοκρατικών δυνάμεων». Η συμμαχία θα είχε σαν άξονα την αποτροπή μιας «δικτατορίας» των «αντιδραστικών και νεοφασιστικών δυνάμεων», που θα υπέτασσαν πλήρως τη χώρα στις διαθέσεις του αμερικάνικου ιμπεριαλισμού και του ΝΑΤΟ⁵⁰⁰.

Πράγματι, για το Μ-Λ ρεύμα η όποια συμμαχία με την Ε.Κ. θα οικοδομούνταν εντός ενός πολύ συγκεκριμένου και ορισμένου πλαισίου, κυρίως με άξονα τον συντονισμό

⁴⁹³ Η έκφραση είναι ενδεικτική και έχει αντληθεί από το άρθρο «1 χρόνος μετά το ιμπεριαλιστικό πραξικόπημα της 15^{ης} Ιουλίου». «Αναγέννηση» τ.22, Ιούλιος 1966. ο.π.

⁴⁹⁴ «Για την πραγματική αναγέννηση του κινήματος και της Ελλάδας.», ο.π.

⁴⁹⁵ Στο ίδιο.

⁴⁹⁶ «Για τη συντριβή της ιμπεριαλιστικής συνωμοσίας, για την επιβολή μιας δημοκρατικής λύσης». ο.π.

⁴⁹⁷ Στο ίδιο.

⁴⁹⁸ «Το πραξικόπημα σε νέα φάση». «Αναγέννηση» τ.13-14, Οκτώβριος-Νοέμβριος 1965. ο.π.

⁴⁹⁹ «Ακόμα μια φορά πάνω στην πρόταση με τα 5 σημεία της ΕΔΑ». «Αναγέννηση» τ.17, Φλεβάρης 1966. ο.π.

⁵⁰⁰ «Το πραξικόπημα σε νέα φάση». ο.π.

της αντίστασης απέναντι στις δυνάμεις του «πραξικοπήματος» (σ.σ. εννοούταν με αυτό τις δυνάμεις και τα κέντρα εξουσίας που είχαν μεθοδεύσει ή στηρίξει την ανατροπή της κυβέρνησης του Γ. Παπανδρέου). Με την προϋπόθεση να μην αναγκαστεί το αριστερό κίνημα να παραιτηθεί από την προβολή της δικής του ιδιαίτερης φυσιογνωμίας, γεγονός που θα αποτελούσε απαράδεκτη παραχώρηση⁵⁰¹. Μέσα από τα άρθρα του περιοδικού προβαλλόταν η κατηγορηματική άρνηση απέναντι σε οποιαδήποτε άλλου είδους συνεργασία με την Ε.Κ. «μονιμότερη», πάνω στην προοπτική πραγμάτωσης ενός προγράμματος εκδημοκρατισμού- αν και γινόταν λόγος για δυνατότητες συνεργασίας με «πραγματικά δημοκρατικά στοιχεία (και τέτοια βρίσκονται εντός της Ε.Κ.) στα πλαίσια ενός συνεπούς αντιιμπεριαλιστικού αγώνα»⁵⁰². Διαχωριζόταν έτσι ρητά από σχετικές θέσεις της ΕΔΑ εκείνη την περίοδο, αλλά και πιο πριν, που έκαναν λόγο για τις δυνατότητες «ουσιαστικού εκδημοκρατισμού» που προσέφεραν οι προγραμματικές διακηρύξεις της Ε.Κ..

Η εμφάνιση εντός του εσωτερικού της Ε.Κ. της αριστερής πτέρυγας, με ηγέτη τον Αντρέα Παπανδρέου, η οποία υιοθέτησε έναν αρκετά πιο μαχητικό και ρηξικέλευθο πολιτικό λόγο από αυτόν της ηγεσίας, απέναντι στη Δεξιά και την Μοναρχία αλλά και σχετικά με την εμπλοκή ξένων δυνάμεων στα ελληνικά πολιτικά πράγματα, δεν οδήγησε το Μ-Λ ρεύμα σε αναθεώρηση των θέσεών του απέναντι στην Ε.Κ.. Αντίθετα, η τάση αυτή εκλήφθηκε περισσότερο ως ένας νέος κίνδυνος, παρά ως ένας –έστω εν δυνάμει και υπό προϋποθέσεις- σύμμαχος. Ο ριζοσπαστικός λόγος του ηγέτη αυτής της πτέρυγας, του Α. Παπανδρέου, αξιολογήθηκε ως δημαγωγικός, σαν αποτέλεσμα νέων αντιθέσεων στις άρχουσες κοινωνικές δυνάμεις.⁵⁰³ Στόχος αυτού του ριζοσπαστικού λόγου ήταν να συγκρατήσει και να παραπλανήσει τις δημοκρατικές μάζες. Γι' αυτό άλλωστε η «Αναγέννηση» αντιμετώπισε την πτέρυγα αυτή και τον ηγέτη της με τόνο καταγγελίας. Επιχείρησε έτσι να «αποκαλύψει» τον πραγματικό του ρόλο, και τα συμφέροντα –που θεωρούσε η ίδια- πως υπηρετούσε. Συμφέροντα τα οποία σαφώς βρίσκονταν πέρα και έξω από τις ανάγκες μιας «ουσιαστικής αλλαγής» που είχε ανάγκη ο τόπος. Συνεπώς, ο ριζοσπαστικός λόγος που χρησιμοποιούσε ο Α. Παπανδρέου και ο κύκλος που είχε συγκροτηθεί γύρω από αυτόν χαρακτηριζόταν ως σκόπιμα παραπλανητικός, από την στιγμή που, σε κάθε περίπτωση, παρείχαν πολιτικά τα αναγκαία «διαπιστευτήρια στις Η.Π.Α.»⁵⁰⁴.

⁵⁰¹ «Σχόλιο πάνω στο άρθρο του Σ. Καρά». «Αναγέννηση» τ.17, Φλεβάρης 1966. ο.π.

⁵⁰² Στο ίδιο.

⁵⁰³ «1 χρόνος μετά το ιμπεριαλιστικό πραξικόπημα της 15^{ης} Ιουλίου». ο.π.

⁵⁰⁴ «Οι επιδιώξεις του ρεβιζιονισμού και τις αντιδράσεις και η ρεβιζιονιστική προδοσία». «Αναγέννηση» τ.23, Αύγουστος 1966.

4.2.3. Η πολεμική στην ΕΔΑ.

Στις παραπάνω αναλύσεις του Μ-Λ ρεύματος, για τη φυσιογνωμία και την πολιτική της Ε.Κ., παρεμβαλλόταν συνεχώς το ζήτημα της γραμμής που ακολουθούσε η ΕΔΑ. Πιο συγκεκριμένα, αν η Ε.Κ. δεν αντιμετωπιζόταν με σωστή πολιτική από το ελληνικό αριστερό κίνημα, καταφέροντας να «παραπλανεί» τους «δημοκράτες», ευθύνες γι' αυτό είχε η ηγεσία της ΕΔΑ. Πολλά από όσα είχε προσάψει το Μ-Λ ρεύμα στην ηγεσία της ΕΔΑ είχαν να κάνουν με το γεγονός πως η ΕΔΑ, ούσα δέσμια της πολιτικής του «ρεβιζιονισμού», είχε «δημιουργήσει *«το ρεύμα υπέρ της Ε.Κ.»*, και η Ε.Κ. αξιοποίησε θαυμάσια, για τους δικούς της σκοπούς, την προσφορά αυτή»⁵⁰⁵ όπως σημείωναν σχετικά σε άρθρο του περιοδικού.

Στην πρώτη ενότητα του παρόντος κεφαλαίου, παρουσιάσαμε τι όριζε ως «ρεβιζιονισμό», αλλά και την πολιτική του προέλευση στο ελληνικό αριστερό κίνημα, το Μ-Λ ρεύμα. Στην πολιτική της ΕΔΑ ο «ρεβιζιονισμός» εκφραζόταν ως «*δεξιός ομπορτουνισμός*» που χαρακτηριζόταν από την αποκοπή από τις διαθέσεις των μαζών, την έλλειψη πίστης στις δυνάμεις του «*λαού και του κινήματος*», την ηττοπάθεια και τη «*συγκράτηση των μαζών*»⁵⁰⁶. Οι πολιτικές συνέπειες της επιρροής του «ρεβιζιονισμού» είχαν απολήξεις σε δύο επίπεδα. Το πρώτο επίπεδο αφορούσε καθεαυτό την πολιτική της ΕΔΑ.

Ειδικότερα, η ΕΔΑ, είχε αποσυρθεί, σύμφωνα με τις αναλύσεις της «Αναγέννησης» και τις διακηρύξεις της ΣΠΑΚ, από την διεκδίκηση της πολιτικής εξουσίας, παραδομένη παράλληλα στον άκριτο λεγκαλισμό⁵⁰⁷. Παράλληλα, αρνούμενη την «*ταξική πάλη*»⁵⁰⁸ είχε οδηγηθεί σε μια στάση συναλλαγής⁵⁰⁹ με τα καθεστωτικά κόμματα, με πίστη μόνο στις διεργασίες της κορυφής⁵¹⁰ και στρεβλή αντίληψη για τη «*μεσαία αστική τάξη*»⁵¹¹. Στοιχεία που συνέβαλαν στην πολιτική του ακολουθητισμού απέναντι στην Ε.Κ.⁵¹²

Το δεύτερο επίπεδο, το οποίο ήταν αλληλένδετο με το πρώτο που περιγράψαμε,

⁵⁰⁵ «Για την πραγματική αναγέννηση του κινήματος και της Ελλάδας», ο.π.

⁵⁰⁶ «Η ζωή ανατρέπει τις ομπορτουνιστικές εκτιμήσεις των ηγετών της ΕΔΑ». «Αναγέννηση», τ. 13-14, Οκτώβριος-Νοέμβριος 1965. ο.π.

⁵⁰⁷ «Οι επιδιώξεις του ρεβιζιονισμού και τις αντιδράσεις και η ρεβιζιονιστική προδοσία». ο.π.

⁵⁰⁸ Για τις προγραμματικές και καταστατικές κατευθύνσεις της Σ.Π.Α.Κ. Απόφαση της ιδρυτικής σύσκεψης της Σ.Π.Α.Κ.: «Οι ομπορτουνιστές πρόδωσαν τον αγώνα». ο.π.

⁵⁰⁹ «Η επίθεση των δυνάμεων του πραξικοπήματος και η λαϊκή αντίσταση και πάλη». «Αναγέννηση», τ. 26-27, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1966. ο.π.

⁵¹⁰ «Παραπέρα συστηματοποίηση του ελληνικού ρεβιζιονισμού (Οι αποφάσεις της 8^{ης} συνόδου της Δ.Ε. της ΕΔΑ)». «Αναγέννηση» τ. 6, Μάρτιος 1965. ο.π.

⁵¹¹ «Ακόμα μια φορά για τον ομπορτουνιστικό προσανατολισμό της ΕΔΑ». ο.π.

⁵¹² «Για τη συντριβή της ιμπεριαλιστικής συνωμοσίας, για την επιβολή μιας δημοκρατικής λύσης». ο.π. & «Για έναν ορθό προσανατολισμό του κινήματος και του λαού». ο.π.

αφορούσε το λανθασμένο πνεύμα που εμφυσούσε η ΕΔΑ, στις τάξεις των υποστηρικτών της. Το πνεύμα αυτό χαρακτηριζόταν ως ηττοπαθές, άτολμο και υποχωρητικό⁵¹³, που συσκοτίζε τα ζητήματα σε αυτόν τον κόσμο⁵¹⁴ και δεν τον κινητοποιούσε σε αγωνιστική κατεύθυνση⁵¹⁵. Είχε εγκαταλειφθεί ο «*αυτοτελής και ηγετικός ρόλος της αριστεράς*» ενισχύοντας παράλληλα την «*πολιτική σύγχυση στις γραμμές της*»⁵¹⁶.

Ως επιχειρήματα για την δικαιολόγηση των παραπάνω κατηγοριών που εξαπολύονταν προς την ΕΔΑ, επικαλούνταν τη στάση της ηγεσίας της, στις περισσότερες από τις σημαντικές πολιτικές στιγμές από το 1958 και τούδε. Τις ευθύνες ,καταρχήν, τις επέρριπταν λόγω της πολιτικής συμπεριφοράς της ΕΔΑ μετά την εκλογική της επιτυχία, τον Μάιο του 1958. Το άρθρο με τίτλο «*Για την πραγματική αναγέννηση του κινήματος και της Ελλάδας*» στο πρώτο τεύχος της πολιτικής επιθεώρησης «Αναγέννηση», παρουσίαζε την αντίθεση του Μ-Λ ρεύματος, σε μια σειρά από κεντρικές πολιτικές αποφάσεις της ΕΔΑ, ύστερα από τις εκλογές του 1958 μέχρι και τις δημοτικές εκλογές του καλοκαιριού του 1964.

Καταρχήν, στο άρθρο της, η «Αναγέννηση» έκρινε πως μετά από τις βουλευτικές εκλογές του 1958, η ΕΔΑ, αντί για μια «*δραστήρια εξωκοινοβουλευτική, κυρίως, αξιοποίηση του αποτελέσματος των εκλογών[.] έντονη ιδεολογική-πολιτική-οργανωτική δουλειά μέσα στις μάζες [..] αγωνιστική κινητοποίησή τους [..]* η ηγεσία της αριστεράς προσανατολίζεται[.] στην υπερέξαρση του ρόλου του κοινοβουλίου[.] καλλιεργεί την αντίληψη ότι η αλλαγή θα επιτευχθεί με μια «*θριαμβευτική επιτυχία*» την ημέρα των εκλογών[.] αντιμετωπίζει το ζήτημα της οργάνωσης των δυνάμεων ουσιαστικά στη βάση της δημιουργίας «*ισχυρού εκλογικού μηχανισμού*». Γεγονός που οδήγησε στο να βρεθεί το αριστερό κίνημα στις εκλογές του 1961, απέναντι στην ένταση των τρομοκρατικών πρακτικών των κρατικών και παρακρατικών οργανώσεων , «*πολιτικά αφοπλισμένο*».⁵¹⁷

Ακολούθως, μετά το «*πραξικόπημα*» των εκλογών του 1961 και την «*ισχυρή άνοδο των αγωνιστικών διαθέσεων των μαζών*», η ΕΔΑ, παραχώρησε, όπως αξιολογούσε το άρθρο, την πολιτική πρωτοβουλία «*στον αντικαραμανλικό αγώνα*» στην Ε.Κ., βάση της προσχώρησης στην θέση «*ότι η αλλαγή περνάει αναγκαστικά από μια κυβέρνηση του Κέντρου*» καθιστώντας το αριστερό κίνημα «*ουραγό*». Η κατάσταση αυτή

⁵¹³ Ενδεικτικά: «*Οι συνθηκολόγοι αποβάλλουν το προσώπείο τους*». «Αναγέννηση» τ.15-16, Δεκέμβριος-Ιανουάριος 1965-1966. ο.π.

⁵¹⁴ «*Απάντηση στην “Φωνή της Αλήθειας”*»: Η «Αναγέννηση» επιμένει αφού οι ρεβιζιονιστές εξακολουθούν να διαστρεβλώνουν την αλήθεια». «Αναγέννηση», τ.5, Φλεβάρης 1965. ο.π.

⁵¹⁵ «*Η αντικομμουνιστική εκστρατεία και ο υπέρτατος αγώνας της ΕΡΕ*». ο.π.

⁵¹⁶ «*Για την πραγματική αναγέννηση του κινήματος και της Ελλάδας*» ο.π.

⁵¹⁷ «*Για την πραγματική αναγέννηση του κινήματος και της Ελλάδας*», ο.π.

παγιώθηκε, σύμφωνα με τις ερμηνείες που δοκίμασε το άρθρο, με τη στάση της ΕΔΑ στη διαχείριση της δολοφονίας του βουλευτή Λαμπράκη, από παρακρατικούς, τον Μάη του 1963. Όπως επίσης στον αγώνα για την πτώση της κυβέρνησης Πιπινέλη και τη διενέργεια των εκλογών από υπηρεσιακή κυβέρνηση, το Καλοκαίρι και το Φθινόπωρο του 1963. Μπροστά σε αυτές τις πολιτικές ζυμώσεις, στις οποίες μάλιστα οι κοινωνικές διαθέσεις σχηματοποιούνταν *«σε μια ,χωρίς προηγούμενο για τα τελευταία χρόνια, κίνηση δραστηριοποίησης των μαζών»* οι ιθύνοντες της ΕΔΑ επέλεξαν την αποφυγή της ολοκληρωτικής σύγκρουσης με τις καθεστωτικές δυνάμεις. Δόθηκε έτσι ο χώρος για να εμφανιστεί η Ε.Κ. και ο Γ. Παπανδρέου ως μαχητικότερες και ικανότερες δυνάμεις από την Αριστερά. Η δυναμική καταγγελία του εγκλήματος της πολιτικής δολοφονίας του Λαμπράκη αλλά και η γραμμή της μαχητικής αποχής – γραμμή στην οποία διαφώνησε η ΕΔΑ- οδήγησαν ώστε να μεταστραφεί αυτή η κίνηση στην βάση της κοινωνίας σε *«ρεύμα υπέρ της Ε.Κ. και του ίδιου προσωπικά»*. Πολύ περισσότερο μάλιστα από τη στιγμή που η κυβέρνηση Πιπινέλη οδηγήθηκε σε πτώση.

Εξίσου λανθασμένη εκτιμήθηκε η πολιτική τακτική της ΕΔΑ στις εκλογές του Νοέμβρη του 1963 και του Φλεβάρη του 1964, στο ίδιο άρθρο της επιθεώρησης. Στο άρθρο υποστηριζόταν πως οι εκλογές χαρακτηρίζονταν από τον *«πόθο του λαού για μια αλλαγή στην κατάσταση»*. Σκοπός της ΕΔΑ θα έπρεπε να ήταν να *«αξιοποιήσει δραστήρια τις αγωνιστικές διαθέσεις των μαζών»*. [αυτό εσήμαινε συγκέντρωση των προσπαθειών για τη συγκρότηση ενός μετώπου των κομμάτων της αντιπολίτευσης]. *για τα απαραίτητα μέτρα αλλαγής*. Ωστόσο, η ΕΔΑ, εμμένοντας σε μια πολιτική προσανατολισμένη στις διεργασίες κορυφής, προσχώρησε στη θέση πως το βασικό καθήκον ήταν η ήττα της καραμανλικής ΕΡΕ, οπότε και ενισχύθηκε η Ε.Κ. πάνω στην αντίληψη του *«μικρότερου κακού»*. Συνεπώς, τα όρια μεταξύ Αριστεράς και Κέντρου, δεν ήταν πλέον σαφή, ενώ εμπεδωνόταν η ψυχολογία του *«δεύτερου ρόλου για την αριστερά»*. Χαρακτηριστικά που ενισχύθηκαν από τον *«ελιγμό»* στις εκλογές του Φλεβάρη του 1964, όπου σε 24 περιφέρειες η ΕΔΑ δεν παρουσίασε συνδυασμούς, προτρέποντας τους οπαδούς της να ψηφίζουν την Ε.Κ.. Δυνάμει αυτών αποσπάστηκαν, υποστήριζε το άρθρο, σημαντικές δυνάμεις από την ΕΔΑ, προς όφελος της Ε.Κ..

Το ίδιο λαθεμένη κρινόταν η τακτική της ΕΔΑ, απέναντι στην κυβέρνηση της Ε.Κ., που προέκυψε μετά τις εκλογές του 1963 και του 1964. Αν και τα αποτελέσματα των εκλογών κρίθηκαν ως *«μια σημαντική νίκη των δημοκρατικών δυνάμεων»*, αυτά *«ευνουχίσθηκαν»* από την κυβέρνηση της Ε.Κ., η οποία άλλαξε μόνο τη μορφή και όχι το ουσιαστικό περιεχόμενο και την κατεύθυνση των αντιλαϊκών πολιτικών που

είχαν ακολουθηθεί, μέχρι τότε.

Έτσι, η «Αναγέννηση» στηλίτευε την στάση της «ανοχής» της ΕΔΑ, απέναντι στην κυβέρνηση Γ. Παπανδρέου, και την πάλη της ώστε να πραγματώσει η Ε.Κ. αυτά που είχε υποσχεθεί προεκλογικά, υποστέλλοντας τους αντικυβερνητικούς τόνους. Αυτό, μολονότι στα αποτελέσματα των δημοτικών εκλογών του καλοκαιριού του 1964, υπήρξε μια ξεκάθαρη αποδοκιμασία, της μέχρι τότε ασκούμενης από την κυβέρνηση της Ε.Κ., πολιτικής, από μεγάλο μέρος των εκλογέων, με παράλληλη στροφή προς την Αριστερά. Το αποτέλεσμα εκτιμήθηκε ως *«διαφοροποιήσεις που συντελούνταν γοργά στις μάζες εξαιτίας της πολιτικής της Ε.Κ.»* από τους συντάκτες του άρθρου. Διαφοροποιήσεις τις οποίες είχε καθήκον η ΕΔΑ να βοηθήσει να λάβουν ένα *«μονιμότερο χαρακτήρα»*, έτσι ώστε να επανακτήσει τον *«ηγετικό ρόλο της αριστεράς[.]στον ευρύ χώρο των δημοκρατικών μαζών[.] ωθώντας σε πρόοδο το κίνημα»*.

Η ηγεσία της ΕΔΑ, εμφανιζόταν στο άρθρο της «Αναγέννησης» να επιλέγει συνειδητά να μην εκμεταλλευτεί αυτές τις δυνατότητες, καταλήγοντας στην ταύτιση του εκδημοκρατισμού με την αντοχή της κυβέρνησης του Γ. Παπανδρέου, στα πλαίσια μιας ηττοπαθούς πολιτικής ψυχολογίας. Αυτή η επιλογή, σημείωνε το άρθρο, παγιώθηκε όταν άρχισαν να πολλαπλασιάζονται οι φήμες για ένα ενδεχόμενο πραξικόπημα το οποίο θα ανέτρεπε την κυβέρνηση Παπανδρέου, λίγο διάστημα μετά την ανάληψη των καθηκόντων της.

Ουσιαστικά, το πρόβλημα έγκειτο για την «Αναγέννηση» στο γεγονός πως η ηγεσία της ΕΔΑ έτρεφε ελπίδες, ότι οι κυβερνήσεις της Ε.Κ. θα μπορούσαν να πραγματώσουν κάποια μέτρα αλλαγής, ελάχιστα έστω, από ότι είχε περιγραφεί ως *«δημοκρατική στροφή»*. Στο ίδιο πνεύμα αντιμετωπίστηκε και το *«πρόγραμμα ουσιαστικού εκδημοκρατισμού»* που εκπόνησε η ΕΔΑ γι' αυτό το λόγο, και στο άρθρο που παρουσιάζουμε, άλλα και σε επόμενα άρθρα του περιοδικού⁵¹⁸. Η «Αναγέννηση» θεωρούσε πως αυτές οι πολιτικές επιδιώξεις της ΕΔΑ τροφοδοτούσαν την αυταπάτη ότι μπορεί να κατακτηθεί μια ουσιαστική αλλαγή στην χώρα, δίχως να έλθει στην εξουσία η Αριστερά. Όπως σημειωνόταν σχετικά *«καλλιεργείται η ιδέα ότι είναι δυνατό στα πλαίσια της αμερικανοκρατίας[.]να επιβληθούν θεμελιώδεις αλλαγές στη ζωή του τόπου»*⁵¹⁹.

Για την «Αναγέννηση» όποια θετικά στοιχεία υπήρχαν στην Ε.Κ., ως πολιτικός οργανισμός, εξαντλούνταν στη βάση των υποστηρικτών της, στην οποία *«μεγάλη μάζα των οπαδών ήταν λαός[.] πολίτες με δημοκρατική πλειοψηφία και*

⁵¹⁸ «Ακόμα μια φορά για τον οπορουνιστικό προσανατολισμό της ΕΔΑ». ο.π.

⁵¹⁹ Στο ίδιο.

νοοτροπία»⁵²⁰, που όφειλε το αριστερό κίνημα να κατακτήσει την υποστήριξή τους. Επίσης, η όποια χρησιμότητα της κυβέρνησης της Ε.Κ. έγκειτο στο γεγονός της πολεμικής της ,λόγω ενδοιαστικών αντιθέσεων, στις αντιδημοκρατικές δυνάμεις, που στο πολιτικό σύστημα εκφραζόντουσαν από την ΕΡΕ⁵²¹. Πράγμα που όφειλε να εκμεταλλευτεί η Αριστερά.

Τέλος, εξίσου δριμύ κριτική άσκησε το Μ-Λ ρεύμα, μέσω των άρθρων της «Αναγέννησης», στην ΕΔΑ, για την «πρόταση των 5 σημείων», την οποία απηύθυνε στα άλλα πολιτικά κόμματα, στις αρχές του 1966. Η πρόταση αυτή σηματοδότησε τη στροφή στην πολιτική της ΕΔΑ, η οποία ενόψει του κινδύνου της δικτατορίας, επιχείρησε μια θεσμική διέξοδο από την κρίση, σε συνεννόηση με τα άλλα κόμματα, επάνω σε θετικές προτάσεις και αμοιβαίες υποχωρήσεις. Μέσα από τις στήλες της «Αναγέννησης», η πρόταση καταγγέλθηκε επειδή αποτέλεσε *«ανοιχτή προδοσία»* μιας και *«η λογική του συμβιβασμού και της παραχώρησης[.] προωθήθηκε στο έπακρο»*.⁵²² Θεωρούσε η πολιτική επιθεώρηση πως με την «πρόταση των 5 σημείων», η ΕΔΑ υποχωρούσε εντός των ορίων μιας *«αστικής πολιτικής[.] σπέρνοντας αυταπάτες στο λαό»*⁵²³.

Αντίθετα, η «Αναγέννηση», υποστήριζε την ένταση της σύγκρουσης με το *«αντιδραστικό πολιτικό μπλοκ»*. Σε αυτό κατέτασσε τις ΗΠΑ, τα Ανάκτορα, και τα κόμματα που είχαν υποστηρίξει την κυβέρνηση Στεφανόπουλου. Επίσης θεωρούσε πως η ΕΡΕ ανήκε στη *«φασιστική δεξιά»* εξολοκλήρου, μη αποδεχόμενη την θέση πως υπήρχαν αντιδικτατορικές τάσεις στο εσωτερικό της. Κατά συνέπεια, το Μ-Λ ρεύμα πίστευε πως μια δυναμική στάση του αριστερού κινήματος απέναντί τους, θα δημιουργούσε τη δυναμική στη βάση της κοινωνίας, για να πραγματοποιηθεί το ενιαίο *«δημοκρατικό-αντιφασιστικό μέτωπο»* κυρίως από τα «κάτω». Αυτό με τη σειρά του, θα καθιστούσε την Αριστερά εκ νέου την ηγέτιδα δύναμη των *«δημοκρατικών δυνάμεων»* και κυρίαρχο εκφραστή των *«δημοκρατικών μαζών»*. Έτσι, εκ των πραγμάτων θα επιβαλλόταν η ενότητα των *«αντιφασιστικών δυνάμεων»* και από τα πάνω, ακυρώνοντας τον διμέτωπο της Ε.Κ., με άξονα την αντιμετώπιση του *«πραξικοπήματος»*.⁵²⁴

Τελειώνοντας, οφείλουμε να σημειώσουμε τα αντιφατικά στοιχεία που υπήρχαν στην επιχειρηματολογία της «Αναγέννησης», στην προσπάθειά της να στοιχειοθετήσει τα λάθη της «ρεβιζιονιστικής ηγεσίας» της ΕΔΑ, την περίοδο 1958-1964. Αναλυτικότερα,

⁵²⁰ «Για την πραγματική αναγέννηση του κινήματος και της Ελλάδας», ο.π.

⁵²¹ Στο ίδιο.

⁵²² «Οι συνθηκολόγοι αποβάλλουν το προσωπίο τους», ο.π.

⁵²³ Στο ίδιο.

⁵²⁴ «Ακόμα μια φορά πάνω στην πρόταση με τα 5 σημεία της ΕΔΑ», ο.π.

οι κριτικές στο χώρο της αριστεράς για την πολιτική της ΕΔΑ, την περίοδο εκείνη, είχαν ενταθεί. Ειδικά μετά τις εκλογές του 1961 και ύστερα άρχισαν να σχηματοποιούνται αντιπολιτευτικές κινήσεις, στο χώρο της Αριστεράς, (ΑΟΔΑ, Μ-Λ ρεύμα, Φίλοι Νέων Χωρών, ΠΑΝ.ΔΗΚ. κ.α.) που διαφωνούσαν με την πολιτική που ακολουθούσε η ΕΔΑ. Οι κριτικές ωστόσο είχαν αναμεταξύ τους μεγάλες διαφορές, δεν ήταν ενιαίες. Η διαδικασία σχηματοποίησης των αντιπολιτευτικών ομαδοποιήσεων, στο χώρο της Αριστεράς, απέναντι στην πολιτική της ΕΔΑ, συνδεόταν με μια φυγόκεντρη ανάπτυξη διαφωνιών, στο χώρο των μελών και των υποστηρικτών της Αριστεράς, που εντάθηκε από το 1961 και ύστερα. Ως εκ τούτου, μπορούν να ερμηνευτούν οι αντιφάσεις στην επιχειρηματολογία της «Αναγέννησης» στην κριτική της, για την πολιτική της ΕΔΑ, ως προϊόντα της προσπάθειας να ενταχθούν υπό ένα, ενιαίο, ερμηνευτικό σχήμα, όλες οι βασικές αιχμές των υποστηρικτών της Αριστεράς, που ήταν δυσανεσθημένοι με τις αδυναμίες της πολιτικής που ακολουθούσε η ΕΔΑ. Δυσανεσθειες για την πολιτική της ΕΔΑ, που εντεινόνταν μεν, όμως δεν ήταν ενιαίες. Οι αδυναμίες στην πολιτική της ΕΔΑ, μπορούσαν να ερμηνεύονται ως λάθη αριστερού ή δεξιού χαρακτήρα, «χαλάρωσης» ή «δογματικότητας», ανάλογα με την οπτική. Και αυτοί οι Αριστεροί, που ήταν δυσανεσθημένοι με την πολιτική της ΕΔΑ, αποτέλεσαν το δυναμικό στο οποίο απευθυνόταν πρώτιστα το Μ-Λ ρεύμα. Κατά συνέπεια, βάση των τεκμηρίων που επικαλεστήκαμε παραπάνω, την ίδια στιγμή που η «Αναγέννηση» φαινόταν να έχει διαφωνίες απέναντι στις πολιτικές των «σταδίων», αντιμετωπίζοντας το ζήτημα της αλλαγής περισσότερο ως μια ενιαία διαδικασία, κριτίκαρε την ΕΔΑ για την αποτυχία της να δημιουργήσει ένα μέτωπο των «δημοκρατικών» κομμάτων, απέναντι στην ΕΡΕ, πράγμα που θα εγγυόταν κάποια πρώτα, «απαραίτητα μέτρα αλλαγής». Αν και η Ε.Κ. αντιμετωπιζόταν περισσότερο ως κόμμα της «μεγαλοαστικής τάξης», με σκοπό την «αντιδραστική ενσωμάτωση των ενδιάμεσων κοινωνικών δυνάμεων», ταυτόχρονα η «Αναγέννηση», επέκρινε την ΕΔΑ για λαθεμένη πολιτική στη μέθοδο της επίτευξης συμμαχίας μαζί της. Το ίδιο πάλι, αν και μετά τις εκλογές του 1964 η «Αναγέννηση» εκτιμούσε πως εξακολουθούσε η ασκούμενη πολιτική στην Ελλάδα να είχε τον «ίδιο αντιλαϊκό προσανατολισμό», εντούτοις δε διαφωνούσε πως τα αποτελέσματα των εκλογών του 1963 και 1964 αποτέλεσαν «δημοκρατικές νίκες» και ούτω καθεξής.

4.2.4. Οι πεποιθήσεις και οι προτεραιότητες στην πολιτική του Μ-Λ ρεύματος: Οι προτάσεις της «Αναγέννησης» και η κριτική της ΕΔΑ.

Οι θέσεις που περιγράψαμε παραπάνω συνδεόταν στενά με τις ιδιαίτερες πολιτικές

παιδιοθήσεις και τις προτεραιότητες που έδινε στην πολιτική του, το Μ-Λ ρεύμα. Αυτές θα επιχειρήσουμε να περιγράψουμε επιγραμματικά, στην παρούσα ενότητα. Καταρχήν, ο προγραμματικός στόχος της «εθνικής δημοκρατικής αλλαγής» αντιλαμβανόταν από το Μ-Λ ρεύμα, ως ενιαία διαδικασία, συνδεδεμένη με την προοπτική του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού της ελληνικής κοινωνίας. Προοπτική που όφειλε η Αριστερά να αξιολογεί ως προτεραιότητα στην «*προπαγανδιστική-διαφωτιστική δουλειά της*»⁵²⁵. Διαχωρισμός με την αντίληψη της ΕΔΑ υπήρχε επίσης από το Μ-Λ ρεύμα, για το εάν εν τέλει, η επίτευξη του στόχου της «Εθνικής Δημοκρατικής Αλλαγής», θα μπορούσε να επιτευχθεί μέσω ειρηνικών εξελίξεων, όπως υποστήριζε η ΕΔΑ και το ΚΚΕ, την ίδια περίοδο.⁵²⁶

Συναφές με την παραπάνω αντίληψη ήταν και το ζήτημα της εξουσίας, στην οπτική του Μ-Λ ρεύματος. Πράγματι, στα κείμενα της «Αναγέννησης», το ζήτημα της «αλλαγής» στη χώρα, δεν ταυτιζόταν απλά και μόνο με την ανατροπή της δεξιάς διακυβέρνησης. Σχετιζόταν επίσης με την παράλληλη άνοδο των «*λαϊκών δυνάμεων*» στην εξουσία, ως απαραίτητος όρος⁵²⁷. Στόχος που για να επιτευχθεί, το Μ-Λ ρεύμα προέβαλλε συνεχώς την θέση πως οι κοινωνικές διεκδικήσεις έπρεπε να συνδέονται με την ανάγκη μιας «συνολικότερης» πολιτικής αλλαγής.⁵²⁸

Αυτό με τη σειρά του προϋπέθετε ενεργή στροφή στην πολιτική του αριστερού κινήματος, ώστε να κερδίσει εκ νέου την υποστήριξη των στρωμάτων των οποίων την εκπροσώπηση είχε αναλάβει η Ε.Κ., εις βάρος της ΕΔΑ. Τη συγκρότηση δηλαδή των συμμαχιών «*κυρίως από τα κάτω*»⁵²⁹. Η στροφή αυτή περιελάμβανε, κατά το Μ-Λ ρεύμα, την ένταση του ανταγωνισμού με την Ε.Κ. μέσω της ανοιχτής καταγγελίας του ρόλου των κορυφών, συνολικά, του κεντρώου κόμματος⁵³⁰. Αφορούσε επίσης την ενίσχυση ενός πιο αγωνιστικού και δυναμικού πνεύματος από το αριστερό κίνημα⁵³¹, με άξονα τη σύγκρουση με τις κυρίαρχες δυνάμεις του ελληνικού μετεμφυλιακού καθεστώτος. Αυτά ήταν σχετικά με την ενίσχυση της «*πολιτικής, ιδεολογικής και οργανωτικής αυτοτέλειας*» της Αριστεράς⁵³² ώστε να επιτευχθεί η απαραίτητη

⁵²⁵ «Ακόμα μια φορά για τον οπορουνιστικό προσανατολισμό της ΕΔΑ», ο.π.

⁵²⁶ «Σχόλιο πάνω σε άρθρο του Α. Στρίγκου». «Αναγέννηση» τ.23, Αύγουστος 1966. ο.π.

⁵²⁷ «Για την πραγματική αναγέννηση του κινήματος και της Ελλάδας», ο.π.

⁵²⁸ Ενδεικτικά για αυτό το πνεύμα: Για τις προγραμματικές και καταστατικές κατευθύνσεις της Σ.Π.Α.Κ. Απόφαση της ιδρυτικής σύσκεψης της Σ.Π.Α.Κ.: «Οι κινητήριες δυνάμεις, το ενιαίο μέτωπο και η ηγεσία της αλλαγής». ο.π.

⁵²⁹ «Ακόμα μια φορά πάνω στην πρόταση με τα 5 σημεία της ΕΔΑ». ο.π.

⁵³⁰ «Παραπέρα συστηματικοποίηση του ελληνικού ρεβιζιονισμού». «Αναγέννηση» τ.6, Μάρτιος 1965. ο.π.

⁵³¹ «Απάντηση στην “Φωνή της Αλήθειας”»: Η «Αναγέννηση» επιμένει αφού οι ρεβιζιονιστές

εξακολουθούν να διαστρεβλώνουν την αλήθεια». ο.π.

⁵³² Στο ίδιο.

«άνοδος της ποιότητας»⁵³³. Στοιχεία απαραίτητα για την αναγκαία ετοιμότητα του κοινωνικού παράγοντα απέναντι στην σύγκρουση, που φάνταζε αναπόφευκτη. Οφείλουμε να συμπληρώσουμε πως αυτά δηλώνοντουσαν από τα δρώντα υποκείμενα του Μ-Λ ρεύματος, βάση της σταθερής τους πεποίθησης πως ιδιαίτερα μετά και τα «Ιουλιανά», ήταν επαρκείς οι «αντικειμενικοί όροι» για μια μεγάλη αλλαγή στην Ελλάδα. Εξίσου εδραιωμένη ήταν και η άποψη ότι «η πρωτοπόρα πολιτική ηγεσία οφείλει να αξιοποιεί τις δυνατότητες που παρέχει η αντικειμενική κατάσταση, για τη διαρκή ισχυροποίηση του υποκειμενικού παράγοντα»⁵³⁴. Κατά συνέπεια, μια μη δυναμική στάση από την Αριστερά, απέναντι στο καθεστώς, οδηγούσε στη συνέχιση της οικειοποίησης ,από πλευράς της Ε.Κ., αυτών των κοινωνικών διαθέσεων⁵³⁵. Εξάλλου, για το Μ-Λ ρεύμα, μια από τις βασικές συνέπειες της προσχώρησης της ΕΔΑ και του ΚΚΕ στο «ρεβιζιονισμό» αφορούσε την «ανακήρυξη του Παπανδρέου σαν αρχηγού της δημοκρατίας, την εκχώρηση των αριστερών μαζών στον τελευταίο.»⁵³⁶

Μέσα από τις στήλες της πολιτικής επιθεώρησης «Αναγέννηση» δινόταν έμφαση επίσης στην ανάγνωση των αντιθέσεων των αντίπαλων του αριστερού κινήματος. Υποστηριζόταν πως αυτές έπρεπε να λαμβάνονται υπόψη και να αξιοποιούνται ενεργά, από την Αριστερά, προς όφελος του κινήματος, με πνεύμα ευλυγισίας. Αυτή η άποψη όριζε μια διαφορετική αντίληψη για τις συμμαχίες που επέβαλε να μην αντιμετωπίζεται η «ενότητα» ως γενική αρχή από το αριστερό κίνημα, αλλά συγκεκριμένα, με βάση τα επίδικα της συγκύριας, δίχως «απαράδεκτες» παραχωρήσεις.⁵³⁷

Για να γίνουν πολιτική πράξη όλα τα παραπάνω, το Μ-Λ ρεύμα θεωρούσε ως απαραίτητο όρο την επανασυγκρότηση ενός νέου κομμουνιστικού κόμματος στον ελλαδικό χώρο, απαλλαγμένο από το «ρεβιζιονισμό».⁵³⁸ Όπως εύστοχα σημείωνε σχετικά ο κοινωνιολόγος Ν. Κουλούρης, οι αναλύσεις και οι στοχεύσεις του Μ-Λ ρεύματος φαινόταν πως αντιμετώπιζαν το πρόβλημα κυρίως ως ζήτημα

⁵³³ Για τις προγραμματικές και καταστατικές κατευθύνσεις της Σ.Π.Α.Κ. Απόφαση της ιδρυτικής σύσκεψης της Σ.Π.Α.Κ.: «Η ιδεολογικό-πολιτική, οργανωτική ενότητα της ΣΠΑΚ». ο.π.

⁵³⁴ «Η ζωή ανατρέπει τις οπορουνιστικές εκτιμήσεις των ηγετών της ΕΔΑ». ο.π.

⁵³⁵ «Γύρω από τις αποφάσεις της 10^{ης} συνόδου της Δ.Ε. της ΕΔΑ.». ο.π.

⁵³⁶ Ιδρυτική διακήρυξη της ΣΠΑΚ, «Δημιουργήθηκε η Συνεπής Πολιτική Αριστερή Κίνηση. Διακήρυξη προς όλους τους λαϊκούς αγωνιστές, όλους τους εργαζομένους της χώρας μας». (Αναδημοσίευση από Λαϊκό Δρόμο φ.11, 8/4/1967). www.morfotikesekdoseis.gr

⁵³⁷ «Σχόλιο πάνω στο άρθρο του Σ. Καραά». ο.π.

⁵³⁸ Ιδρυτική διακήρυξη της ΣΠΑΚ, ο.π. (περιγράφεται με τρόπο τίνα συνθηματική γλώσσα, πιθανών για την αποφυγή νομικών κυρώσεων)

«οργανωτικής ενδυνάμωσης, διαμέσου της γενικής και πολιτικής ιδεολογικής ζύμωσης»⁵³⁹

Στις θέσεις και την πολεμική που της ασκήθηκε από το Μ-Λ ρεύμα, κυρίως μέσα από τις στήλες του περιοδικού «Αναγέννηση», επιχείρησε να απαντήσει η ΕΔΑ. Οι βασικές κατηγορίες που εξαπολύονταν για τον κύκλο του περιοδικού «Αναγέννηση» ήταν η παρουσίαση των υποστηρικτών της ως *«δογματικούς, υπερασπιστές της παλιάς γραμμής* (εννοούνταν η περίοδος πριν το 1956), *με φραξιονιστική δράση[.] δεν διαχωρίζουν την επιθυμία από πραγματικότητα»*. Βάση των παραπάνω συγκροτούσαν μια *«αντιεπισημονική πλατφόρμα»*.⁵⁴⁰

Ένα από τα επίπεδα των αντιθέσεων μεταξύ της ΕΔΑ και του Μ-Λ ρεύματος, που όριζε ως ένα βαθμό το χαρακτήρα της διένεξης, αφορούσε την ευρύτερη αντιπαράθεση στο διεθνές κομμουνιστικό κίνημα, εκείνη την περίοδο, ανάμεσα στο ΚΚΣΕ και το ΚΚΚ, και τη συμφωνία της ΕΔΑ με τις θέσεις των Σοβιετικών.⁵⁴¹ Η σύγκρουση στους δύο πολιτικούς οργανισμούς δεν παρέμενε μόνο εκεί. Στην αντιπαράθεση εμπλέκονταν τα ζητήματα της ελληνικής πολιτικής πραγματικότητας της εποχής.

Πιο συγκεκριμένα, για τις θέσεις που υποστήριζε η «Αναγέννηση» για τα ελληνικά πολιτικά πράγματα, η ΕΔΑ τις πρόσαπτε τα εξής: Πρώτον, ο τρόπος που έθετε το ζήτημα της «εθνικής δημοκρατικής αλλαγής» ο κύκλος της «Αναγέννησης» και η έμφαση που έδινε στις άμεσες *«ριζικές αλλαγές»* έθεταν de facto ζητήματα άμεσης υπέρβασης των *«αστικών σχέσεων»* σύμφωνα με την ΕΔΑ. Γι' αυτό και υποστήριζε πως ,επί της ουσίας, το Μ-Λ ρεύμα, αρνιόταν το ίδιο το πρόγραμμα της «εθνικής δημοκρατικής αλλαγής», θέτοντας μαξιμαλιστικότερους στόχους, οι οποίοι όμως σκοπίμως δε δηλωνόντουσαν ανοιχτά. Αυτό με την σειρά του θα οδηγούσε στην απομόνωση, εκ των πραγμάτων, του αριστερού κινήματος. Θα το αποστερούσε δηλαδή, από την προοπτική συγκρότησης ενός ευρύτερου μετώπου, με τα άλλα κόμματα και τις κοινωνικές τάξεις με τις οποίες υπήρχε το *«αντικειμενικό πλαίσιο συνεργασίας»*, είχαν κοινό ταξικό συμφέρον δηλαδή, από την ολοκλήρωση του *«αστικοδημοκρατικού μετασχηματισμού»*. Η αναγκαιότητα των πολιτικών συνεργασιών και συμμαχιών, υποστήριζε η ΕΔΑ, χρειαζόταν συνεχής και επιδέξιες

⁵³⁹ Νίκος Κουλούρης, *«Η ταξική βάση και το ιδεολογικό περιεχόμενο του κινήματος της «Συνεπούς Αριστεράς»*. Κριτική ανασκόπηση των αντιλήψεων της ΟΜΛΕ (1964-1976) για την ανασύσταση του ΚΚΕ και την επερχόμενη «Λαϊκόδημοκρατική Αλλαγή». Στο *Η αριστερά συζητά, ενώνεται, αντιπαριτίθεται, αλλάζει*; ο.π.

⁵⁴⁰ Αρχείο ΕΔΑ, κ.483, φ.1. «Θέσεις-Εφόδιο για τα όργανα και τα στελέχη του κόμματος». Για την δεξιά και την αριστερή αντιπολίτευση στην ΕΔΑ. ΑΣΚΙ.

⁵⁴¹ Ενδεικτικό το τεκμήριο στα ΑΣΚΙ, στο αρχείο της ΕΔΑ υπό τον τίτλο «Θέσεις για ομιλία: Η πολιτική γραμμή και πράξη των κινέζων ηγετών. Άρνηση και εμπόδιο στην πάλη για την ειρήνη, τη δημοκρατία και το σοσιαλισμό.» Για δεξιά και αριστερή αντιπολίτευση στην ΕΔΑ, ο.π.

προσπάθειες και δεν μπορούσε να απαντηθεί από μια γενικόλογη επίκληση στην «*ενότητα μόνο από τα κάτω*», όπως έπραττε η «Αναγέννηση»⁵⁴².

Αυτή η επιχειρηματολογία συντίθεντο επάνω στις πάγιες διακηρύξεις της ΕΔΑ (και του ΚΚΕ), μετά το 1956, πως η αλλαγή στην Ελλάδα δεν ήταν υπόθεση «*μιας μόνο τάξης, ενός μόνου κόμματος*». Η ΕΔΑ υποστήριζε πως οι θέσεις και αναλύσεις του Μ-Λ ρεύματος, αποτελούσαν την κεκαλυμμένη επαναφορά των θέσεων που κυριάρχησαν στο ελληνικό αριστερό κίνημα από τα μέσα του Εμφυλίου μέχρι και το 1956, για το χαρακτήρα της επερχόμενης αλλαγής στην Ελλάδα και τα καθήκοντα των Αριστερών. Βάση αυτών των επιχειρημάτων χαρακτήριζαν τον κύκλο της «Αναγέννησης» ως εν τέλει υποστηρικτές της γραμμής που ακολούθησε το αριστερό κίνημα μετά τον Εμφύλιο, με ευθύνη της τότε ηγεσίας του ΚΚΕ. Γραμμή που κριτικάριστηκε από την 6^η Ολομέλεια του ΚΚΕ. Όπως υποστήριζε η ΕΔΑ, αυτή η πολιτική γραμμή ήταν «καταδικασμένη» μιας και δοκιμαζόμενη στην πράξη, είχε συμβάλλει στην απομόνωση της αριστεράς από τους εν δυνάμει συμμάχους της, την περίοδο εκείνη.

Η δεύτερη κατηγορία της ΕΔΑ απέναντι στις θέσεις της «Αναγέννησης» αφορούσε το ζήτημα της κοινωνικής αλλαγής, διαμέσου ειρηνικών και ομαλών πολιτικών εξελίξεων. Η ΕΔΑ αφορμώμενη από την παραδοχή πως ήταν πάγιος «*ο πόθος του λαού για ομαλότητα και ηρεμία*» κριτικάρε την «Αναγέννηση» διότι αντιλαμβανόταν «*το κοινοβούλιο μόνο ως μέσο και όχι ως δρόμο για την κοινωνική αλλαγή*». Η ΕΔΑ δήλωνε ρητά πως όσο παρέμενε η πολιτική αντιπαράθεση εντός του συνταγματικού, θετικού, δικαίου στην μετεμφυλιακή Ελλάδα, τα ειρηνικά μέσα θα αποτελούσαν για αυτή τη μόνη επιλογή. Ενώ οποιαδήποτε άλλη επιλογή για την πολιτική αντιπαράθεση, όπως οι επιλογές που υπονοούσε το Μ-Λ ρεύμα, εκτός του ότι παρέβλεπε τους «*πόθους του λαού*», υπερτιμούσε τον αντίπαλο, δίνοντάς του τη δυνατότητα να επιλέξει αυτός το «*πεδίο της αντιπαράθεσης*».⁵⁴³

Σε αυτή την επιχειρηματολογία συνεισέφεραν και άρθρα στην Ελληνική Αριστερά αλλά και παρεμβάσεις στα μέσα ενημέρωσης του ΚΚΕ, στην Ανατολική Ευρώπη.⁵⁴⁴ Ενώ σε άλλα άρθρα στην «Ελληνική Αριστερά», το μηναίο θεωρητικό όργανο της ΕΔΑ, κατηγορούνταν η «Αναγέννηση» για άστοχες εκτιμήσεις στο «*συσχετισμό*

⁵⁴² Αρχείο ΕΔΑ: «*Η πολιτική του προοδευτικού κινήματος και η απόπειρα διαστρελώσής της*» (sic). Για δεξιά και αριστερή αντιπολίτευση. ο.π.

⁵⁴³ Στο ίδιο.

⁵⁴⁴ Ενδεικτικά τα άρθρα υπογεγραμμένα από τον Γιάννη Χαραλαμπίδη που εκφωνήθηκαν από τον ραδιοφωνικό σταθμό του ΚΚΕ, «Φωνή της Αλήθειας» και αναδημοσιεύτηκαν στην «Αυγή»: «*Προσπάθεια οπισθοδρόμησης με τη μάσκα της «Αναγέννησης*». «Αυγή», φ. 20-21/11/1964 και «*Αφού η «Αναγέννηση» επιμένει*». «Αυγή», φ. 9/1/1965. Επίσης. Λ. Στρίγκος (Μέλος Π.Γ. της Κ.Ε. του ΚΚΕ): «*Μερικά ζητήματα τακτικής*», Ελληνική Αριστερά 20-21, Μάρτιος-Απρίλιος 1965. Αναδημοσίευση από «Νέος Κόσμος», τ.2, 1965. ΑΣΚΙ.

δυνάμεων», βάση των οποίων υποστήριζε (η Αναγέννηση) πως ο λαός βρισκόταν στα «*πρόθυρα της εξουσίας*». ⁵⁴⁵Η ταύτιση, επίσης, της κυβέρνησης της Ε.Κ. με την κυβέρνηση Καραμανλή από την «Αναγέννηση» ήταν «*δογματική απλούστευση*»⁵⁴⁶ Οπότε, η ΕΔΑ υποστήριζε ότι το πρόγραμμα «ουσιαστικού εκδημοκρατισμού» και η γραμμή της «δημοκρατικής στροφής», με αιχμή την ένταση των κοινωνικών αγώνων, για να πραγματώσει η Ε.Κ. τις θετικές διακηρύξεις του προγράμματός της, δεν αποτελούσε «*εξωραϊσμό*» της κυβέρνησης Παπανδρέου αλλά εκμετάλλευση των νέων δυνατοτήτων που παρείχαν στο αριστερό κίνημα τα αποτελέσματα των βουλευτικών εκλογών του 1963 και 1964⁵⁴⁷.

Ήταν η γραμμή που ακολουθούσε η ΕΔΑ υποστήριζε πως ήταν μια πολιτική που αντιλαμβανόταν την εργατική τάξη ως «*πόλο συσπείρωσης των δημοκρατικών δυνάμεων*», με δυνατότητες συγκρότησης συμμαχιών πιο μόνιμων με τα άλλα στρώματα για την επίτευξη της «εθνικής δημοκρατικής αλλαγής». Αυτό θα επιτυχαινόταν με την αξιοποίηση των «*θετικών μεταρρυθμίσεων*», που άνοιγαν το δρόμο για την πορεία ανόδου των «*λαϊκών δυνάμεων στην εξουσία*». Αφού η άρνηση της δυνατότητας «*θετικών μεταρρυθμίσεων*» υπέκρυπτε μια «*υποτίμηση της λαϊκής πάλης που αναγκάζει την αντίδραση σε παραχωρήσεις*». Λάθος που χαρακτήριζε τις αναλύσεις του Μ-Λ ρεύματος, σύμφωνα με την ηγεσία της ΕΔΑ και του ΚΚΕ. ⁵⁴⁸

⁵⁴⁵ Ι. Μαρούδας: «*Η πολιτική δράση της αριστεράς και οι διαστρεβλωτές της*». «Ελληνική Αριστερά», τ. 18-19. Γενάρης-Φλεβάρης 1965. ΑΣΚΙ.

⁵⁴⁶ Αρχείο ΕΔΑ: «*Θέσεις-Εφώδιο για τα όργανα και τα στελέχη του κόμματος*». Για την δεξιά και την αριστερή αντιπολίτευση στην ΕΔΑ. ο.π.

⁵⁴⁷ Ι. Μαρούδας: «*Η πολιτική δράση της αριστεράς και οι διαστρεβλωτές της*». ο.π.

⁵⁴⁸ Στ. Καράς(Μέλος της επιτροπής διαφώτισης της Κ.Ε. του ΚΚΕ.): «*Η εργατική τάξη, πόλος συσπείρωσης των δημοκρατικών δυνάμεων*». «Ελληνική Αριστερά» τ. 31, Γενάρης 1966. ΑΣΚΙ.

5.Ο Λευτέρης Αποστόλου, Η «Ανανεωτική Ομάδα Δημοκρατικής Αριστεράς» (ΑΟΔΑ) & Η στάση της Αριστεράς απέναντι στην Ένωση Κέντρου(1961-1965)

5.1. Λ. Αποστόλου και η ΑΟΔΑ. Πραγματολογικά στοιχεία.

5.1.1. Το βιογραφικό και η πολιτική διαδρομή του Λ. Αποστόλου.

Ο Λευτέρης Αποστόλου γεννήθηκε στην Αθήνα το 1904. Ήταν αδελφός της Ηλέκτρας Αποστόλου, η οποία ήταν μέλος του Κεντρικού Συμβουλίου της «Ενιαίας Πανελλαδικής Οργάνωσης Νέων (Ε.Π.Ο.Ν.)» και ,κατόπιν, υπεύθυνη της Κομματικής Οργάνωσης Αθηνών του ΚΚΕ κατά την διάρκεια της κατοχής⁵⁴⁹. Η Ηλέκτρα Αποστόλου συλλήφθηκε από την Ειδική Ασφάλεια Αθηνών στις 25 Ιούλη του 1944 και πέθανε την ίδια μέρα, μετά από άγρια βασανιστήρια που υπέστη⁵⁵⁰. Έκτοτε, αποτέλεσε ηρωική και συμβολική φιγούρα για το σύνολο του ελληνικού αριστερού κινήματος.

Ο Λευτέρης Αποστόλου εντάχθηκε στο Κομμουνιστικό Κίνημα το 1921, ως μέλος της Κομμουνιστικής Νεολαίας Αθηνών. Συμμετείχε επίσης στην ομάδα που εξέδιδε το «Αρχείο Μαρξισμού» και λειτουργούσε ως μυστική φράξια μέσα από τις γραμμές της Ομοσπονδίας Κομμουνιστικών Νεολαιών Ελλάδας (ΟΚΝΕ), η οποία ιδρύθηκε το 1922, και του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδος (ΣΕΚΕ) το οποίο το 1924 μετεξελίχθηκε στο ΚΚΕ. Διαγράφηκε γι' αυτό το λόγο το 1922 από την ΟΚΝΕ αλλά επανήλθε το 1923 στην οργάνωση, αναλαμβάνοντας καθοδηγητικά πόστα έως και το 1929. Κατόπιν, έγινε μέλος του ΚΚΕ. Συλλήφθηκε δύο φορές κατά την διάρκεια του Μεσοπολέμου: Την πρώτη το 1931⁵⁵¹ από την κυβέρνηση Βενιζέλου οπότε καταδικάστηκε με τον Ιδιώνυμο νόμο του 1929 και τη δεύτερη από την δικτατορία του Μεταξά, το 1936. Τότε εξορίστηκε στην Κίμωλο. Κατάφερε, όμως, να αποδράσει και τις δύο φορές Την πρώτη από τις φυλακές «Συγγρού» μαζί με άλλα 8 φυλακισμένα στελέχη του ΚΚΕ (Χαϊτάς, Ασίκης, Παπαρρήγας, Οικονομίδης, Ευτυχιάδης κ.α.)⁵⁵². Φυγαδεύτηκε στην ΕΣΣΔ και σπούδασε στο «Κομμουνιστικό Πανεπιστήμιο

⁵⁴⁹ Γιώργος Αλεξιάτος, *Ιστορικό λεξικό του εργατικού κινήματος*, Γειτονιές του κόσμου, 2008, σελ.59

⁵⁵⁰ Ιάσοντας Χανδρινός, *Το τιμωρό χέρι του λαού. Η δράση του ΕΛΑΣ και της ΟΠΛΑ στην κατεχόμενη πρωτεύουσα, 1942-1944*, Θεμέλιο, 2012, σελ.237.

⁵⁵¹ Συλλογικό, *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ*, Τόμος Α'. Σύγχρονη Εποχή, 1995.

⁵⁵² Ριζοσπάστης, φ. 16/4/1931. <http://efimeris.nlg.gr/ns/main.html>

Εργαζομένων της Ανατολής» και επέστρεψε στην Ελλάδα το 1934. Τη δεύτερη φορά, απέδρασε τον Απρίλιο του 1941 από την Κίμωλο, μαζί με άλλους 36 πολιτικούς κρατούμενους και εγκαταστάθηκε στην Αθήνα⁵⁵³.

Το Σεπτέμβριο του 1941, ο Λευτέρης Αποστόλου υπέγραψε την ιδρυτική του Ενιαίου Απελευθερωτικού Μετώπου (ΕΑΜ) ως εκπρόσωπος του ΚΚΕ. Το Νοέμβριο του 1941, τον συνέλαβαν εκ νέου και φυλακίστηκε στην Ακροναυπλία. Εκεί, συγκρούστηκε με τα φυλακισμένα ηγετικά στελέχη του ΚΚΕ Γ. Ιωαννίδη και Β. Μπαρτζιώτα και διαγράφηκε. Ο Λ. Αποστόλου υποστήριζε πως διαγράφηκε λόγω της προτεραιότητας που έδινε στην εθνικοαπελευθερωτική διάσταση της αντίστασης, έναντι της ταξικής της⁵⁵⁴. Το ΚΚΕ πάντως τον κατηγορήσε για παράβαση των κανόνων του συνωμοτισμού, με αποτέλεσμα τη βραχύχρονη διαγραφή του από το κόμμα⁵⁵⁵. Μετά τη συνθηκολόγηση των Ιταλών και την 3^η κατά σειρά απόδρασή του ωστόσο, στρατεύτηκε στον ΕΛΑΣ ως μέλος του Γενικού του Στρατηγείου. Το 1944 γράφτηκε ξανά στο ΚΚΕ και εργάστηκε στο κόμμα στον τομέα της διαφώτισης. Το ίδιο διάστημα υποστήριξε το μετασχηματισμό του ΚΚΕ σε ευρύτερο αντιφασιστικό κόμμα.

Την περίοδο του Εμφυλίου Πολέμου συμμετείχε στο Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδος (ΔΣΕ) και το 1948 διέφυγε στη Ρουμανία ως πολιτικός πρόσφυγας. Εκεί, εργάστηκε στο πρακτορείο του κόμματος «Ελλάς Πρεσ.». Μετά από λίγο ήλθε σε σύγκρουση με την καθοδήγηση Ζαχαριάδη και διαγράφηκε το 1950. Παρά τη διαγραφή του, έστελνε γράμματα προς την Κ.Ε. του ΚΚΕ, με τις απόψεις του για τον χαρακτήρα της επανάστασης στην Ελλάδα και τη στρατηγική που έπρεπε να ακολουθήσει το κόμμα.⁵⁵⁶

Μετά την αποπομπή της καθοδήγησης Ζαχαριάδη, από τις αποφάσεις της 6^{ης} πλατιάς ολομέλειας της Κ.Ε. του ΚΚΕ τον Μάρτη του 1956, αποκαθίσταται από το κόμμα και επανεντάχθηκε στις γραμμές του. Τα γράμματα που έστελνε όλη την προηγούμενη περίοδο στην Κ.Ε. του ΚΚΕ προβλήθηκαν από την νέα καθοδήγηση. Δεν άργησε πάλι να αποστασιοποιηθεί και από την νέα καθοδήγηση, θεωρώντας το «νέο πνεύμα» που έφερε η 6^η Ολομέλεια ως αποσπασματική λύση στα προβλήματα του ελληνικού κομμουνιστικού κινήματος και την αποπομπή Ζαχαριάδη «προσχηματική»⁵⁵⁷. Διαγράφηκε, εκ νέου, το 1958 από το ΚΚΕ, οριστικά αυτή την φορά.

⁵⁵³ Συλλογικό, *Ιστορία της Αντίστασης 1940-1945*. Αυλός, 1979. σελ. 201.

⁵⁵⁴ Αρχείο Λ. Αποστόλου, κ. 3, φ. 2. *Επιστολή στην Αυγή*, 13/2/1964. ΑΣΚΙ

⁵⁵⁵ Γιώργος Αλεξάτος, *Ιστορικό λεξικό του.. ο.π.*

⁵⁵⁶ Αρχείο Λ. Αποστόλου. Βιογραφικό σημείωμα. ΑΣΚΙ.

⁵⁵⁷ Αρχείο Λ. Αποστόλου, κ. 4, φ. 2. «*Το θέμα της αριστεράς στην Ελλάδα*». Πολιτικό δελτίο της ΑΟΔΑ, τ. 2. Ιανουάριος 1965. ΑΣΚΙ.

Από το 1957 διεκδίκησε ενεργητικά τον επαναπατρισμό του στην Ελλάδα, πράγμα που το κατάφερε το 1958. Το 1959 επέστρεψε στην Ελλάδα και συμμετείχε στην ΕΔΑ. Γρήγορα διαφοροποιήθηκε από την πολιτική που ακολουθούσε η ΕΔΑ και αποχώρησε.

Εργάστηκε από το 1961 ως συντάκτης στην κεντρικά εφημερίδα «Ελευθερία», του Πάνου Κόκκα. Από τις στήλες της προέβαλλε την γνώμη του για την πολιτική κατάσταση στη χώρα, ασκώντας δριμύτατη κριτική στην ΕΔΑ, κυρίως για τη στάση της απέναντι στα κόμματα του Κέντρου. Παράλληλα επιχείρησε να δημιουργήσει τους πρώτους πολιτικούς κύκλους γύρω από τις απόψεις του, οι οποίοι αποτέλεσαν τα προπλάσματα για την ίδρυση νέας οργάνωσης στο χώρο της Αριστεράς. Βρέθηκε σε επαφή και συζητήσεις με διάφορα μέλη, στελέχη και υποστηρικτές του αριστερού κινήματος, συγκροτώντας μια ομάδα μελέτης της ιστορίας του ελληνικού αριστερού κινήματος με φοιτητές, υπό τον Τάκη Κονδύλη. Απόκτησε πολιτική επαφή παράλληλα με τους κύκλους των Κ. Καλδή και Γ. Γερογιάννη, στο συνοικισμό Τσάκου⁵⁵⁸ κ.α. Οι περισσότεροι από τους παραπάνω που αναφέρονται υπήρξαν ο πρώτος πυρήνας της Ανανεωτικής Ομάδας Δημοκρατικής Αριστεράς (ΑΟΔΑ), η οποία ιδρύθηκε τον Απρίλιο του 1964. Ο ρόλος και οι απόψεις του Λ. Αποστόλου στην ΑΟΔΑ ήταν καταλυτικός.

Την περίοδο της μεταπολίτευσης συμπορεύτηκε με το ΚΚΕ εσωτερικού, συμβάλλοντας επίσης και στην προσπάθεια αναγνώρισης της Εθνικής Αντίστασης. Πέθανε στην Αθήνα, τον Νοέμβρη του 1981.

5.1.2. Η Ανανεωτική Ομάδα Δημοκρατικής Αριστεράς: Τα στελέχη, η δομή και η δραστηριότητα της ομάδας.

Η ΑΟΔΑ ιδρύθηκε τον Απρίλιο του 1964. Η ομάδα αρχικά ήταν 11μελής και πέρα του Λ. Αποστόλου ιδρυτικά μέλη ήταν επίσης οι Κάλδης, Σπανός, Κονδύλης, Τούλα και Αλέκος Χατζηιορδάνου, Γερογιάννης, Βουλγαράκης κ.α.⁵⁵⁹

Σκοπός της ίδρυσης ήταν η πολιτική ενοποίηση *«των πλατιών μαζών των αριστερών, που διαφωνούν με την ηγεσία της ΕΔΑ»* και η συγκρότηση *«νέου σοσιαλιστικού κόμματος των εργαζομένων»*. Το νέο σοσιαλιστικό κόμμα θα κληρονομούσε όλες τις *«αγωνιστικές παραδόσεις του ελληνικού αριστερού κινήματος»*, απαλλαγμένο

⁵⁵⁸ Πιθανά είναι η περιοχή του Λόφου Τσάκου, που βρίσκεται στο Βόρειο τομέα του νομού Αττικής, στα σύνορα των σημερινών δήμων Χολαργού και Αγίας Παρασκευής, στην οποία υπάγεται.

⁵⁵⁹ Αρχείο Λ. Αποστόλου, κ.4., φ.2. *Το ιστορικό συγκρότησης της ΑΟΔΑ*. (Γραπτό κείμενο ομιλίας Λ. Αποστόλου). ΑΣΚΙ.

παράλληλα από τον «δογματισμό» που χαρακτήριζε -κατά την γνώμη της ΑΟΔΑ- την ηγεσία της ΕΔΑ,. Έτσι, θα μπορούσε να χαράξει νέα γραμμή για την επίτευξη της «δημοκρατικής αλλαγής», με την οποία συμφωνούσε προγραμματικά η ΑΟΔΑ⁵⁶⁰. Ο σχεδιασμός της εσωτερικής δομής της ομάδας ακολουθούσε το κλασσικό οργανωτικό μοντέλο των κομμουνιστικών οργανώσεων. Βασικό πολιτικό κύτταρο ήταν οι οργανώσεις βάσεις. Από τους εκπροσώπους των οργανώσεων βάσης προβλέφτηκε να προέρχονταν οι επιτροπές πόλεις, στα μεγάλα αστικά κέντρα, και οι νομαρχιακές επιτροπές, στην επαρχία. Καθοδηγητικό όργανο ήταν το κεντρικό γραφείο(Κ.Γ.), από όπου προερχόταν το ανώτερο καθοδηγητικό όργανο, η πολιτική επιτροπή(Π.Ε.). Η πολιτική επιτροπή με την σειρά της εξέλεγε τριμελή γραμματεία, η οποία αποτελούσε και την ηγεσία της ομάδας.⁵⁶¹

Το παραπάνω οργανωτικό μοντέλο παρέμεινε, βέβαια, περισσότερο ως υπόδειγμα. Η ΑΟΔΑ, στις στιγμές της μεγαλύτερης ανάπτυξής της, δεν ξεπέρασε τα κάποιες δεκάδες μέλη, τα οποία μάλιστα ήταν συγκεντρωμένα σε τρεις πόλεις: Αθήνα, Πειραιά, Λειβαδιά⁵⁶². Τα μέλη της Πολιτικής Επιτροπής ήταν οι Κοντοπούλου, Σπανός, Σαντόπουλος, Χατζηιορδάνου, Τσιρίδης, Κοσχετός και ο Λ. Αποστόλου, ο οποίος ήταν, λόγου το πολιτικού του κύρους και της ιστορίας του, αδιαμφισβήτητα η βασικότερη φυσιογνωμία της ομάδας. Η εξωστρεφής δραστηριότητα της ΑΟΔΑ περιλάμβανε δημόσιες παρεμβάσεις για τις επιλογές του αριστερού και εργατικού κινήματος (π.χ. μοίρασμα προκηρύξεων με τις θέσεις της ΑΟΔΑ ενόψει σημαντικών ημερομηνιών, όπως τις απεργίες, τις επετείους της πρωτομαγιάς κ.ο.κ.)⁵⁶³. Επίσης, εξέδωσε για βραχύ χρονικό διάστημα -τέλη του 1964 με αρχές του 1965, μηναίο πολιτικό δελτίο, σε μορφή περιοδικού.

Σε σύντομο διάστημα από την ίδρυσή της, η ΑΟΔΑ, εισήλθε σε καθεστώς εσωτερικής κρίσης. Έντονες διαφωνίες εκδηλώθηκαν εντός της Π.Ε. Από την άνοιξη του 1965, που πολλές σχετίζονταν με την κριτική πως η ΑΟΔΑ έχει λάβει το χαρακτήρα προσωπικής οργάνωσης του Λ. Αποστόλου⁵⁶⁴. Η εσωτερική κρίση της ΑΟΔΑ, ήταν μάλιστα το κύριο θέμα της συζήτησης, στη σύνοδο του 2^{ου} Κ.Γ. της ΑΟΔΑ, παραμονές των Ιουλιανών. Η σύνοδος αυτή αποτελεί, παράλληλα, το τελευταίο τεκμήριο στη συλλογή του Λ. Αποστόλου στα ΑΣΚΙ, σχετικά με την δράση της ΑΟΔΑ.

⁵⁶⁰ Αρχείο Λ. Αποστόλου, κ.4, φ.2 . *Διακήρυξη Αριστερών: «Η νίκη της δημοκρατίας και το πρόβλημα της αριστεράς.»* ΑΣΚΙ.

⁵⁶¹ Αρχείο Λ. Αποστόλου κ.4, φ.2. *Σχέδιο καταστατικού ΑΟΔΑ.* ΑΣΚΙ.

⁵⁶² Αρχείο Λ. Αποστόλου κ.4, φ.2. Χειρόγραφο σημείωμα καταγραφής των μελών της ΑΟΔΑ. ΑΣΚΙ.

⁵⁶³ Αντίτυπα τους υπάρχουν στο σχετικό φάκελο των τεκμηρίων για την ΑΟΔΑ, στο αρχείο του Λ. Αποστόλου στα ΑΣΚΙ.

⁵⁶⁴ Αρχείο Λ. Αποστόλου, κ.4, φ.2. Τα ονόματα αναφέρονται στο *Ομιλία Λ. Αποστόλου στη 2^η σύνοδο του Κ.Γ. της ΑΟΔΑ.* 29/6/65-2/7/65-7/7/65. ΑΣΚΙ.

Παρά ταύτα, το υλικό που υπάρχει, είναι επαρκές για να μπορέσουμε να παρακολουθήσουμε τις θέσεις του Λ. Αποστόλου και της ΑΟΔΑ σε σχέση με τη στάση της Αριστεράς για την Ε.Κ. και την σωστότερη στρατηγική του αριστερού κινήματος, απέναντί της. Σκέψη, που αντανακλούσε, ως ένα βαθμό κατά την γνώμη μου, στοιχεία από την οπτική μεγάλου κομματιού των ευρύτερων μαζών από τις οποίες προέρχονταν οι υποστηρικτές της αριστεράς.

5.2. Το αναλυτικό πλαίσιο του Λ. Αποστόλου και της ΑΟΔΑ. Τα καθήκοντα της ελληνικής Αριστεράς.

5.2.1. Ο στόχος της «δημοκρατικής αλλαγής». Πως επιτυγχάνεται;

Όπως αναφέραμε πιο πάνω ο Λ. Αποστόλου και η ΑΟΔΑ δεν πρόβαλαν διαφωνίες σχετικά με τη γραμμή της «δημοκρατικής αλλαγής». Οι πολιτικές τους εκτιμήσεις αποδεχόντουσαν τις βασικές αναλύσεις της ΕΔΑ, όσον αφορά το χαρακτήρα των κοινωνικών αντιθέσεων στην Ελλάδα αλλά και τους γενικούς προγραμματικούς άξονες που συγκροτούσαν τις επιδιώξεις της «δημοκρατικής αλλαγής». Πράγματι, το μοτίβο της αντίθεσης ανάμεσα στο «έθνος» και το «ξένο κεφάλαιο» με τους «υποταγμένους» σε αυτό, αποτελούσε τη βάση της πολιτικής οπτικής της ΑΟΔΑ, για την ερμηνεία των κοινωνικών αντιθέσεων στην Ελλάδα.⁵⁶⁵ Στόχος έπρεπε να ήταν η συγκρότηση ενός *«πατριωτικού μετώπου»* από όλες τις δυνάμεις του έθνους συμπεριλαμβανομένης και της *«εθνικής αστικής τάξης»*, που καταπιέζονταν από τον *«ξένο παράγοντα»* και τα *«τζάκια, την ολιγαρχία, την αυλή, τους τσιφλικάδες και τους αντιδραστικούς»*. Πολιτικό ζητούμενο ήταν η ολοκλήρωση του *«προοδευτικού αστικού μετασχηματισμού»*, ο οποίος θα επιτυγχανόταν με τη *«δημοκρατική αλλαγή»*. Η «δημοκρατική Αλλαγή» όφειλε με την σειρά της να προωθεί τον πολιτικό εκδημοκρατισμό της χώρας, την οικονομική της ανάπτυξη με όρους κοινωνικής δικαιοσύνης και να κατοχύρωνε την ανεξαρτησία και την ουδετερότητα της Ελλάδας⁵⁶⁶.

Βάση των παραπάνω εκτιμήσεων, η ΕΡΕ αποτελούσε τον κύριο πόλο συσπείρωσης των δυνάμεων της υποτέλειας, άρα και τον κύριο εχθρό. Η ΑΟΔΑ σημείωνε μάλιστα πως η ΕΡΕ δεν ήταν απλά ένα κυβερνητικό κόμμα με δεξιά πολιτική, αλλά ολόκληρο *«καθεστώς»* προερχόμενο από μια *«δεξιά αντεπανástαση»*⁵⁶⁷. Το καθήκον

⁵⁶⁵ Αρχείο Λ. Αποστόλου, κ.4, φ.2. Σημείωμα: *Τι πρέπει να περιέχει η διακήρυξη της ΑΟΔΑ, σε ποιους πρέπει να απευθύνεται.* ΑΣΚΙ.

⁵⁶⁶ Αρχείο Λ. Αποστόλου. *Σχέδιο καταστατικού ΑΟΔΑ. & Το θέμα της αριστεράς στην Ελλάδα*, ο.π.

⁵⁶⁷ Αρχείο Λ. Αποστόλου: *Το θέμα της αριστεράς..* ο.π.

ανατροπής της ΕΡΕ και του ανοίγματος του δρόμου της «δημοκρατικής Αλλαγής», δε θα αποτελούσε *«υπόθεση ενός μόνου κόμματος»* αλλά μετώπου κομμάτων, σε προοδευτική και δημοκρατική κατεύθυνση. Το κλειδί για την πολιτική ανατροπή, από την οπτική της ομάδας, βρισκόταν στη μέγιστη συγκέντρωση δυνάμεων απέναντι στην ΕΡΕ⁵⁶⁸.

Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι τα βασικά ερμηνευτικά σχήματα της ΑΟΔΑ δεν ήταν διόλου διαφορετικά από τα αντίστοιχα ερμηνευτικά σχήματα της ΕΔΑ. Οι διαφωνίες και η κριτική της ΑΟΔΑ στην ΕΔΑ δε σχετιζόταν πρώτιστα με τον χαρακτήρα και τις εκτιμήσεις από τις οποίες εκπορευόταν η «δημοκρατική αλλαγή», ούτε με τα προαπαιτούμενα για την προώθησή της. Οι διαφωνίες εντοπιζόταν κυρίως στο ρόλο και τον τρόπο της συμβολής της Αριστεράς στην προώθηση της «δημοκρατικής αλλαγής».

Η κριτική της ΑΟΔΑ και του Λ. Αποστόλου εκκινούσε από την επίδραση των συνεπειών της πολιτικής του ΚΚΕ στα Δεκεμβριανά και κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου πολέμου. Υποστήριζε πως αυτή η πολιτική, η οποία είχε *«φετιχοποιήσει τη βία»* οδηγούμενη σε *«ακρότητες»*⁵⁶⁹, δεν είχε πολώσει απέναντι στην Αριστερά μόνο το καθεστώς αλλά είχε δημιουργήσει και αποστροφή προς αυτήν σε μεγάλα στρώματα του πληθυσμού, στα οποία περιλαμβάνονται πολλοί *«δημοκράτες»*. Συνεπώς, διεκδικώντας η ΕΔΑ την ηγεσία των δυνάμεων της «δημοκρατικής αλλαγής» και –κατ' επέκταση- την εξουσία, αφενός συσπείρωνε τις πτέρυγες του καθεστώτος απέναντί της, αφετέρου στένευε την κοινωνική βάση του στρατοπέδου της «δημοκρατικής αλλαγής». Αντίστροφα, η ΑΟΔΑ και ο Λ. Αποστόλου εκτιμούσαν πως εφόσον το ζήτημα της «δημοκρατικής αλλαγής» προωθούνταν μέσω του αγώνα για την ανάληψη της εξουσίας από τις *«αστικές δημοκρατικές δυνάμεις»*, η πλατύτητα του μετώπου θα αύξανε, η ΕΡΕ θα απομονωνόταν, ενώ το καθεστώς δεν θα είχε λαβές και ερείσματα ώστε να επιχειρήσει κάποιου τύπου εκτροπή από την κοινοβουλευτική δημοκρατία. Αυτόν τον κίνδυνο η αριστερά έπρεπε να τον λαμβάνει σοβαρά υπόψη, αφού δεν υπήρχε, κατά τις εκτιμήσεις της ΑΟΔΑ, η *«υλική δυνατότητα»* η Αριστερά να τους αποτρέψει⁵⁷⁰.

5.2.2. Για την ανατροπή της Δεξιάς. Τα καθήκοντα του αριστερού κινήματος.

⁵⁶⁸ Αρχείο Λ. Αποστόλου κ.4, φ.2. *Κριτική ΑΟΔΑ σε θέσεις ΚΚΕ & ΕΔΑ μετά την δημοκρατική νίκη του Φλεβάρη*. Απρίλης 1964. ΑΣΚΙ.

⁵⁶⁹ Αρχείο Λ. Αποστόλου, κ.3., φ.2. *Επιστολή προς Ε.Ε. της ΕΔΑ, 27/7/1963. & Επιστολή Λ. Αποστόλου προς την Προοπτική* (έντυπο του Κόμματος Προοδευτικών): *«Η μετεκλογική κατάσταση και το κόμματα της αντιπολίτευσης»*. ΑΣΚΙ.

⁵⁷⁰ Αρχείο Λ. Αποστόλου. *Το θέμα της αριστεράς.. ο.π. & Επιστολή προς Ε.Ε. της ΕΔΑ.. ο.π.*

Οι παραπάνω διαπιστώσεις ήταν θεμελιακές για τον Λ. Αποστόλου και την ΑΟΔΑ. Αυτές αποτελούσαν τη βάση για την τακτική που πρότεινε, ώστε να ανατραπεί η ΕΡΕ, ανοίγοντας τον δρόμο έτσι για τη «Δημοκρατική Αλλαγή». Όσο στην εξουσία βρισκόταν η ΕΡΕ, το καθήκον της Αριστεράς ήταν διπλό. Διπλό, μα και σε διαλεκτική σχέση μεταξύ των δύο πλευρών του.

Η πρώτη πλευρά του καθήκοντος αφορούσε τη στήριξη της Αριστεράς, στα κόμματα του «*δημοκρατικού αστικού μετασχηματισμού*», την Ε.Κ. δηλαδή στην προκειμένη, ώστε να έρθουν στην εξουσία. Ο Λ. Αποστόλου με την αρθογραφία και τη δραστηριότητά του την διετία 61-63, υποστήριζε πως η Ε.Κ. διέθετε τα απαραίτητα, ελάχιστα, προγραμματικά στοιχεία ώστε να ανοίξει το δρόμο της «Δημοκρατικής Αλλαγής». Γι' αυτό το λόγο η στήριξη της Αριστεράς σε αυτήν, έπρεπε να είναι ανιδιοτελής, δίχως ηγεμονικές βλέψεις. Αυτή η θέση, κατά την γνώμη του Λ. Αποστόλου, υπαγόρευε μια εκλογική τακτική, στην οποία η ΕΔΑ έπρεπε να κατεβάζει υποψήφιους μόνο στα 3 μεγάλα αστικά κέντρα: σε Αθήνα, Πειραιά, Θεσσαλονίκη. Στην υπόλοιπη χώρα, ο όγκος των δυνάμεων έπρεπε να κατευθύνεται στους συνδυασμούς των δυνάμεων της Ε.Κ.. Ζητούμενο, έπρεπε να είναι η κατάκτηση της αυτοδυναμίας από τις αντιπολιτευόμενες στην ΕΡΕ, αστικές δυνάμεις, της Ε.Κ. και του Κόμματος των Προοδευτικών. Αυτό, με δεδομένο τον αποκλεισμό της Αριστεράς, ήταν απαραίτητο εξαιτίας της ανάγκης να μην αποτελούσε η ΕΡΕ «*ρυθμιστής της κατάστασης*»⁵⁷¹.

Ο Λ. Αποστόλου δικαιολογούσε την κάθετη άρνηση της Ε.Κ. στις εκκλήσεις της ΕΔΑ για εκλογική συνεργασία, ακόμα και σε επιμέρους περιφέρειες. Ο λόγος, για τον Λ. Αποστόλου, βρισκόταν στο φόβο της ηγεσίας του Κέντρου, αλλά και μερίδας οπαδών του, πως η ΕΔΑ θα χρησιμοποιούσε το Κέντρο, για να καταλάβει πραξικοπηματικά την εξουσία, καταργώντας ύστερα τα «*δικαιώματα των διαφωνούντων*». Η ευθύνη βάραινε την ΕΔΑ γι' αυτό. Χρειαζόταν η ΕΔΑ, να αναγνωρίσει πως τα λάθη «*δογματικού αριστερού τύπου*» της ΕΑΜικής περιόδου και μετά την απελευθέρωση (υπόθεση Δ. Ψάρρου, Δεκεμβριανά, Αποχή '46), αλλά και η «*έξαλλη*» πολιτική μέχρι το 1955 (τοποθέτηση για «όπλο παρά πόδα», η αντιμετώπιση της ΕΠΕΚ. κτλ.) δικαιολογούσαν τις παραπάνω φοβίες. Σ' αυτούς τους φόβους συνέβαλλε και η «*έλλειψη θάρρους*» της ΕΔΑ, να κριτικάρει ανοιχτά το ΚΚΕ.⁵⁷² Η παραπάνω συνθήκη έθετε τη δεύτερη πλευρά των καθηκόντων για την ΕΔΑ.

Ο Λ. Αποστόλου υποστήριζε πως η Αριστερά προκαλούσε τον φόβο (ήταν

⁵⁷¹ Αρχείο Λ. Αποστόλου. *Επιστολή προς Ε.Ε. της ΕΔΑ*. ο.π.

⁵⁷² Λ. Αποστόλου: «*Εκλογές και δημοκρατία: Κέντρον και Αριστερά Μέρος α'.*» «Ελευθερία», φ. 17/10/1961. <http://efimeris.nlg.gr/ns/main.html>

«μπαμπούλας» όπως σημείωνε σχετικά) έκτοτε σε μεγάλα στρώματα του πληθυσμού. Το γεγονός πως η ΕΔΑ δε διαχωριζόταν ρητά από το ΚΚΕ είχε ως αποτέλεσμα από την μια, να μην ανατραπεί η παγιωμένη κατάσταση. Από την άλλη, η ΕΔΑ, παρέμενε δέσμια της επιζήμιας γραμμής του ΚΚΕ για *«χτύπημα των ενδιάμεσων δυνάμεων»* και της προσπάθειας για *«διάσπαση των δυνάμεων του Κέντρου»*. Ήταν, λοιπόν, επιτακτική η ανάγκη, για τον Λ. Αποστόλου, η ΕΔΑ να διαχωριστεί σαφώς από το ΚΚΕ. Αυτός ο διαχωρισμός θα επιτυγχανόταν από την στιγμή που η ΕΔΑ θα καταδίκαζε ανοιχτά την βία, θα διακήρυττε το σεβασμό των δικαιωμάτων της μειοψηφίας και, τέλος, θα επισήμανε σε όλους τους τόνους ότι δε λαμβάνει εντολές έξωθεν, από την ΕΣΣΔ⁵⁷³.

Από αυτές τις επισημάνσεις φαίνεται να υπονοούσε ο Λ. Αποστόλου, πως τα παραπάνω στοιχεία αποτελούσαν συστατικά της πολιτικής του ΚΚΕ, απόρροια της επιρροής του «σταλινισμού» στο κομμουνιστικό κίνημα. Τέμνονταν μάλιστα, αρκετά, με το κεντρικό πυρήνα των κατηγοριών που εξαπέλυαν «εθνικόφρονες» παράγοντες, για την Αριστερά⁵⁷⁴.

Σε κάθε περίπτωση, ο Λ. Αποστόλου, υποστήριζε πως αν η Αριστερά ακολουθούσε τις παραπάνω υποδείξεις, τα οφέλη για αυτήν θα ήταν πολλαπλά: Θα αποδείκνυε την ειλικρίνεια των επιδιώξεών της, κερδίζοντας έτσι την συμπάθεια και την εμπιστοσύνη μεγάλου μέρος των δημοκρατικών πολιτών, που τη δεδομένη στιγμή την αντιμετώπιζαν με καχυποψία, λόγω του πρόσφατου παρελθόντος της. Αυτό ακριβώς το σημείο, ήταν το κρίσιμο κατά την σκέψη του Λ. Αποστόλου, ούτως ώστε να μπορέσει η αριστερά να εισαχθεί στον «εθνικό κορμό»

5.3. Η Ε.Κ., Η Αριστερά και το ζήτημα του «εκδημοκρατισμού». Οι απόψεις της ΑΟΔΑ.

5.3.1. Η Ε.Κ. στην κυβέρνηση. Εκτιμήσεις για τον ρόλο της.

Όπως αναφέραμε, η ΑΟΔΑ, ιδρύθηκε τον Απρίλη του 1964. Η ΕΡΕ είχε απομακρυνθεί από την κυβερνητική εξουσία και η Ε.Κ. βρισκόταν στην αρχή. Είχαν προηγηθεί οι εκλογικές αναμετρήσεις του Νοέμβρη του '63 και του Φλεβάρη του '64 στις οποίες είχε θριαμβεύσει η Ε.Κ.. Μάλιστα, στις εκλογές του Φλεβάρη, απέσπασε το 52,72% των ψήφων, συγκροτώντας αυτοδύναμη κυβέρνηση στηριζόμενη σε άνετη κοινοβουλευτική πλειοψηφία 171 βουλευτών.

⁵⁷³ Αρχείο Λ. Αποστόλου, *Επιστολή προς Ε.Ε. της ΕΔΑ..*, ο.π.

⁵⁷⁴ Ενδεικτικά: Δ. Παπαδημητρίου, *Από το λαό των νομιμοφρόνων..* ο.π., σελ. 240-242.

Η ΑΟΔΑ αποτιμούσε την παραπάνω εξέλιξη, ως το «σημαντικότερο πολιτικό σταθμό μετά την απελευθέρωση», η οποία άνοιξε το δρόμο για την «κοινωνική και πολιτική αναγέννηση»⁵⁷⁵. Η κυβέρνηση της Ε.Κ., δηλαδή, διέθετε τα απαραίτητα εχέγγυα ώστε να προχωρήσει στο δημοκρατικό μετασχηματισμό της χώρας, μέσω της πολιτικής και οικονομικής της ανάπτυξης. Μάλιστα, η εκτίμηση της ΑΟΔΑ φαινόταν να καλλιεργεί περισσότερες προσδοκίες για την κυβέρνηση της Ε.Κ. από την αντίστοιχη της ΕΔΑ: Με τη «δημοκρατική νίκη» του Φλεβάρη, δεν έμπαινε η χώρα απλά στην τροχιά της «δημοκρατικής στροφής», όπως εκτιμούσε η ΕΔΑ⁵⁷⁶, αλλά η Ελλάδα, με την κυβέρνηση της Ε.Κ., βρισκόταν ενώπιον της επίτευξης της «δημοκρατικής αλλαγής»⁵⁷⁷.

Ο κίνδυνος της αστάθειας που θα κατέληγε στη μη πραγματοποίηση της «δημοκρατικής αλλαγής», ελλόχευε σε δυο παράγοντες, όπως σημείωνε η ΑΟΔΑ: Πρώτον, στα ισχυρά ερείσματα που διατηρούσε η Δεξιά, σε παράγοντες ισχύος της μετεμφυλιακής Ελλάδας. Τα ερείσματα αυτά είχαν να κάνουν με την εμπιστοσύνη που απολάμβανε από το στρατό και τα σώματα ασφαλείας, την εύνοια των Ανακτόρων και την ενεργή υποστήριξη της «ολιγαρχίας» και των ΗΠΑ.

Ο δεύτερος παράγοντας είχε να κάνει με τα εσωτερικά προβλήματα της Ε.Κ.. Η ΑΟΔΑ επεσήμανε πως εντός της Ε.Κ. συνυπήρχαν τρεις διαφορετικές τάσεις: Πρώτη τάση, ήταν το κομμάτι της «ολιγαρχίας» το οποίο είχε εισχωρήσει στην κυβέρνηση της Ε.Κ., συγκροτώντας τη δεξιά τάση της Ε.Κ.. Αυτή η τάση, κατά την ΑΟΔΑ, αν και δεν είχε καθόλου έρεισμα στην κοινωνική βάση της Ε.Κ. και στα στρώματα που την υποστήριζαν στις εκλογές του Φλεβάρη, εντούτοις διέθετε δύναμη εντός της κυβέρνησης της Ε.Κ. Προϊόν αυτής της δύναμης, ήταν οι ταλαντεύσεις, οι αμφισημίες και οι δισταγμοί στην προώθηση της «δημοκρατικής αλλαγής» από την κυβέρνηση της Ε.Κ.. Δεύτερη τάση, ήταν αυτή που εκπροσωπούσε την «εθνική αστική τάξη». Αυτή η τάση ενδιαφερόταν κυρίως ώστε η κυβέρνηση να ενισχύει την εγχώρια βιομηχανία παράλληλα με την άνοδο της κατανάλωσης, παραμελώντας όμως την «σχεδιασμένη ανάπτυξη της οικονομίας». Αυτή η επιλογή ενείχε κινδύνους ανατροπής στην πράξη οικονομικών κατακτήσεων των εργαζομένων, που προήλθαν από την ανάληψη από την Ε.Κ. της κυβερνητικής εξουσίας. Αν και δεν ομολογούταν ρητά από την ΑΟΔΑ, ο κίνδυνος τούτος ήταν σχετικός με τις φοβίες αποσταθεροποίησης του νομίσματος, εξαιτίας της αύξησης των κοινωνικών δαπανών

⁵⁷⁵ Αρχείο Λ. Αποστόλου, *Το θέμα της αριστεράς..* ο.π.

⁵⁷⁶ Αρχείο ΕΔΑ. *Εισήγηση της Ε.Ε. της ΕΔΑ στην ΣΤ' Σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ.* 9-12/5/1964. ο.π.

⁵⁷⁷ Αρχείο Λ. Αποστόλου, κ.4, φ.2. «Κριτική στις πολιτικές αποφάσεις της 7^{ης} Ολομέλειας της Κ.Ε. του ΚΚΕ και της ΣΤ' Συνόδου της Δ.Ε. της ΕΔΑ.» «Πολιτικό δελτίο της ΑΟΔΑ», τ.1, Δεκέμβριος 1964. ΑΣΚΙ.

του κράτους. Αποτελούσε μια από τις κατηγορίες που εξαπέλυε η ΕΡΕ, στην κυβέρνηση της Ε.Κ.⁵⁷⁸, η λεγόμενη «τρομοκρατία της δραχμής» όπως έμεινε γνωστή στην ορολογία της εποχής. Παρά τον όποιο φορμαλισμό της, η παραπάνω εκτίμηση της ΑΟΔΑ είχε βάση, άλλα μόνο ως το πρώτο κομμάτι της: Όντως η κυβέρνηση της Ε.Κ. αύξησε της καταναλωτικού χαρακτήρα κρατικές δαπάνες, αλλά δίχως αυτό να ανέτρεπε τους κανόνες της δημοσιονομικής πειθαρχίας⁵⁷⁹. Τρίτη τάση ήταν η αριστερή πτέρυγα της Ε.Κ.. Εξέφραζε με μεγαλύτερη σαφήνεια τους *«λαϊκούς πόθους»* επιδιώκοντας τον όσο δυνατόν πλατύτερο και ουσιαστικότερο πολιτικό εκδημοκρατισμό με κοινωνικό πρόγραμμα. Αυτή η τάση, κατά την ΑΟΔΑ, είχε τα ισχυρότερα ερείσματα εντός του κοινωνικού δυναμικού που υποστήριζε την Ε.Κ.. Παράλληλα όμως, ήταν η πιο ανίσχυρη τάση από τις τρεις, στην κυβέρνηση και στην κοινοβουλευτική ομάδα της Ε.Κ., σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της ΑΟΔΑ.⁵⁸⁰

Η ΑΟΔΑ πίστευε ότι η Ε.Κ. εκπροσωπούσε από τα κοινωνικά στρώματα της μεταπολεμικής Ελλάδας την *«εθνική αστική τάξη, τα μεσαία στρώματα και κομμάτι από τους εργάτες και τους αγρότες»*. Το κομμάτι της δεξιάς πτέρυγας στις κορυφές της ηγεσίας της Ε.Κ. δεν είχε καμία κοινωνική εκπροσώπηση στην βάση: Ήταν εκπρόσωποι της «ολιγαρχίας» που είχαν διεισδύσει στην Ε.Κ., σαμποτάροντας την κυβέρνηση από τα μέσα. Μάλιστα, αυτό το γεγονός, αποτελούσε και έναν από τους μεγαλύτερους κινδύνους για την ανατροπή της *«δημοκρατικής νίκης του Φλεβάρη»* και την ανάκαμψη της Δεξιάς. Εκτιμούσε δηλαδή, η ΑΟΔΑ, πως η ανατροπή του συσχετισμού εξουσίας, ήταν πολύ πιθανό να έχει ως αιχμή αυτό που στοιχειοθετούσε στις αναλύσεις της ως δεξιά πτέρυγα του Κέντρου. Οι εκτιμήσεις αυτές, δεν ήταν πολύ μακριά από όσα επιχειρήθηκαν το καλοκαίρι του 1965 και ύστερα. Βέβαια, δόθηκε μεγαλύτερη έμφαση στη δραστηριότητα της κοινοβουλευτικής όψης του καθεστώτος, υποτιμώντας την δυνατότητα πρωτοβουλιών που είχαν τα άλλα καθεστωτικά κέντρα εξουσίας: τα Ανάκτορα και ο Στρατός.

Πάντως, ο παραπάνω τρόπος ανάγνωσης της πραγματικότητας, ήταν σχετικός με τις εκτιμήσεις της ΑΟΔΑ για το ποια ήταν τα κρίσιμα επίδικα που θα έπαιζαν αποφασιστικό ρόλο, είτε στο παραπέρα προχώρημα είτε την ανατροπή της «δημοκρατικής νίκης», όπως προέκυψε με την ανάληψη από την Ε.Κ. της κυβερνητικής εξουσίας. Το πρώτο σκέλος αυτών των επιδίκων, αφορούσε την γραμμή που θα έπρεπε να ακολουθήσει το ελληνικό αριστερό κίνημα απέναντι στην κυβέρνηση της Ε.Κ.. Με αυτό θα ασχοληθούμε στην επόμενη ενότητα. Το δεύτερο

⁵⁷⁸ Σπ. Λιναρδάτος, *Από τον εμφύλιο στη χούντα..* ο.π., Τόμος Δ', σελ.369.

⁵⁷⁹ Χ. Ι.Ιορδάνογλου, *Μετεμφυλιακή Οικονομική Ιστορία της Ελλάδος..* ο.π. Μέρος 1^ο σελ. 42.

⁵⁸⁰ Αρχείο Λ. Αποστόλου, κ.4, φ.2. *«Το θέμα της Δημοκρατικής Αλλαγής: Η Ε.Κ., Η ΕΔΑ και τα καθήκοντα των δημοκρατών.»* «Πολιτικό δελτίο της ΑΟΔΑ», τ.2. Γενάρης 1965. ΑΣΚΙ

σκέλος αφορούσε τις κρίσιμες πρωτοβουλίες που έπρεπε να αναλάβει η Ε.Κ., ως πολιτικός οργανισμός.

Αναφορικά με την ίδια την Ε.Κ., για την ΑΟΔΑ ήταν εξαιρετικά σημαντικό να οργανωθεί σε μαζικό κόμμα⁵⁸¹. Ήταν εξαιρετικά σημαντικό διότι, η οργάνωση της Ε.Κ. σε μαζικό κόμμα, θα θεράπευε την αναντιστοιχία ανάμεσα στις κοινωνικές δυνάμεις που εκπροσωπούσε η Ε.Κ., στην βάση της κοινωνίας, με την επιρροή τους στις κεντρικές επιλογές της κυβέρνησης. Με άλλα λόγια, ήλπιζε η ΑΟΔΑ πως η οργάνωση της Ε.Κ. σε μαζικό κόμμα, με την λειτουργία της σε επίπεδο οργανώσεων βάσης, ύπαρξης μελών με καθήκοντα και δικαιώματα, με έλεγχο της ηγεσίας από τα μέλη κ.ο.κ., θα βοηθούσε καθοριστικά στην «κοινωνικοποίηση» της ηγεσίας της Ε.Κ.. Αυτό, επειδή υπολόγιζε πως το κοινωνικό ρεύμα θα ενίσχυε την αριστερή πτέρυγα της Ε.Κ., την ισχυρότερη τάση μέσα στις κοινωνικές δυνάμεις που στήριζαν την Ε.Κ., σύμφωνα με την οπτική της ΑΟΔΑ. Αντίστροφα, θα απογύμνωνε τη δεξιά πτέρυγα της Ε.Κ., η οποία είχε «διδασκώσει» σε κεντρικές θέσεις της κυβέρνησης, δίχως να είχε κανένα έρεισμα στην κοινωνική βάση της Ε.Κ..

Πάνω σε αυτό το πνεύμα, της ενίσχυσης της δύναμης και της επιρροής των λαϊκών στρωμάτων, ως του κατεξοχήν κοινωνικού υποκειμένου που ποθούσε την «δημοκρατική αλλαγή», η ΕΔΑ πρέσβευε την άποψη πως έπρεπε να επιδιωχθεί η κυβέρνηση της Ε.Κ. να στηρίζεται από την κοινοβουλευτική ομάδα της ΕΔΑ, λογοδοτώντας και σε αυτήν.⁵⁸² Η ΑΟΔΑ, αν και την απασχολούσε η ίδια προβληματική, πως θα ενισχυόταν δηλαδή η επιρροή των «λαϊκών στρωμάτων» στην κυβέρνηση της Ε.Κ., αντιμαχόταν αυτήν την θέση. Αντίθετα, εκτιμούσε πως αυτή η επιλογή δεν διέθετε στοιχεία ρεαλισμού, σημειώνοντας σχετικά ότι ήταν *«απραγματοποίητη στις σημερινές συνθήκες κυβέρνηση της Ε.Κ. που να στηρίζεται σε ψήφους της ΕΔΑ [...] μόνο σε συνθήκες δημοκρατίας μπορούν να πραγματοποιηθούν ευρύτερες πολιτικές συμμαχίες.»*⁵⁸³

5.3.2. Η κριτική στην ΕΔΑ για την αντιμετώπιση της κυβερνήσεως της Ε.Κ..

Όπως αναφέραμε, η ΑΟΔΑ, με βάση τους κινδύνους που εντόπιζε μετά τις εκλογές του Νοέμβρη και του Φλεβάρη, έκανε την ανάλογη κριτική. Η κριτική αυτή αφορούσε τις πρωτοβουλίες που έπρεπε να πάρουν τα κόμματα τα οποία εξέφραζαν το

⁵⁸¹ Αρχείο Λ. Αποστόλου, κ.4, φ.2. Προσχέδιο πολιτικής απόφασης Κ.Γ. ΑΟΔΑ Ιουνίου, 1965. ΑΣΚΙ.

⁵⁸² Ενδεικτικά: Αρχείο ΕΔΑ. Εισήγηση της Ε.Ε. στην Ε' Σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ. ο.π. & «Αγόρευση Γ. Παπανδρέου στο Συμβούλιο του Στέμματος» 2/9/1965. Παρατίθεται στο Γεώργιος Παπανδρέου, ο πολιτικός λόγος ο.π. σελ. 516-542.

⁵⁸³ Αρχείο Λ. Αποστόλου, κ.4, φ.2. Απόφαση της ΑΟΔΑ πάνω στ' αποτελέσματα των δημοτικών εκλογών (1964).ΑΣΚΙ.

δημοκρατικό μπλοκ, «*τους οπαδούς της δημοκρατίας*», οι οποίοι αποτελούσαν την πλειοψηφία της Ελληνικής κοινωνίας, κατά την εκτίμησή της. Παραπάνω αποκωδικοποιήσαμε τα σημεία κλειδιά, στη σκέψη της ΑΟΔΑ, για τις κοινωνικές δυνάμεις και τις τάσεις εντός της Ε.Κ. και τους κινδύνους που ελλόχευαν στην κατανομή της ισχύος αυτών των τάσεων στις κορυφές της Ε.Κ.. Επίσης, είδαμε και ποια έπρεπε να είναι η εξέλιξη του πολιτικού οργανισμού της Ε.Κ., ώστε να ξεπεραστούν οι κίνδυνοι αυτοί, σύμφωνα με την ΑΟΔΑ. Όσα έπρεπε να κάνει η ίδια η Ε.Κ., ώστε να προχωρήσει η χώρα στο δρόμο της «δημοκρατική αλλαγής» ήταν η μια πλευρά της κριτικής της ΑΟΔΑ. Η άλλη πλευρά της κριτικής, και ενδεχομένως η κυριότερη, αφορούσε την ΕΔΑ και τις ευθύνες που τις καταλόγιζε για την στάση της απέναντι στην νέα κατάσταση.

Κατά την ΑΟΔΑ, η ΕΔΑ, από το σύνολο των δυνάμεων που προωθούσαν το «*δημοκρατικό μετασχηματισμό*» εκπροσωπούσε κατά κύριο λόγο τα «*φτωχότερα στρώματα της πόλης και της υπαίθρου και σημαντικό κομμάτι των διανοούμενων*»⁵⁸⁴. Η ΑΟΔΑ, εκτιμούσε ότι ήταν εντελώς άστοχη και αναποτελεσματική η γραμμή της ΕΔΑ, απέναντι στην κυβέρνηση της Ε.Κ.. Γραμμή που συνοψίζονταν σχηματικά στο τρίπτυχο: Ισχυρή ΕΔΑ-ανάπτυξη των κοινωνικών αγώνων- πίεση στην κυβέρνηση της Ε.Κ. να υλοποιήσει τα θετικά προγραμματικά της στοιχεία⁵⁸⁵. Η γραμμή αυτή για την ΑΟΔΑ ήταν «*τυχοδιωκτικού*» τύπου, αφού έστρεφε τα κύρια πυρά της ΕΔΑ προς το Κέντρο. Απώτερος σκοπός της ΕΔΑ, κατά την ανάγνωση της ΑΟΔΑ, ήταν να «*μονοπωλεί τον αγώνα για τη δημοκρατική αλλαγή*».⁵⁸⁶ Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να δυναμιτίζει το κλίμα ανάμεσα στο δημοκρατικό μπλοκ, «υπονομεύοντας» την κυβέρνηση της Ε.Κ. Έτσι, σε τελική ανάλυση, εξυπηρετούσε τις επιδιώξεις της Δεξιάς. Η ΕΔΑ μάλιστα, κριτικαριζόταν από την ΑΟΔΑ για την κλιμάκωση των κοινωνικών διεκδικήσεων, μετά την άνοδο της Ε.Κ. στην κυβέρνηση⁵⁸⁷. Προσπερνώντας την αυτονομία και την αυτενέργεια των μαζών, η ΑΟΔΑ εκτιμούσε πως η ΕΔΑ δεν προσέφερε μόνο πολιτική κάλυψη στις κινητοποιήσεις της περιόδου, αλλά ήταν η αποκλειστική υπεύθυνη γι' αυτές. Οι συνεχόμενες κινητοποιήσεις, ήταν μια ανεύθυνη πολιτική τακτική κατά την ΑΟΔΑ, η οποία μάλιστα αποξένωνε τα «*συντηρητικά, δημοκρατικά στρώματα*» που μεταπήδησαν από την ΕΡΕ στην Ε.Κ. και εκφύλιζε τους ίδιους τους αγώνες⁵⁸⁸. Από εκεί συνεπάγονταν πως η ΕΔΑ υπηρετούσε το «*κομματικό*

⁵⁸⁴ Αρχείο Λ. Αποστόλου. *Το θέμα της Αριστεράς στην Ελλάδα* ο.π.

⁵⁸⁵ Αρχείο ΕΔΑ. *Εισήγηση της Ε.Ε. στην Ε' Σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ* ο.π. & *Εισήγηση της Ε.Ε. στη ΣΤ' Σύνοδο της Δ.Ε. της ΕΔΑ* ο.π.

⁵⁸⁶ Αρχείο Λ. Αποστόλου. *Κριτική της ΑΟΔΑ σε θέσεις ΚΚΕ & ΕΔΑ μετά..* ο.π.

⁵⁸⁷ Χ. Βερναρδάκης – Γ. Μαυρίδης, *Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες..* ο.π. σελ. 150-158.

⁵⁸⁸ Αρχείο Λ. Αποστόλου. «*Το θέμα της Δημοκρατικής Αλλαγής: Η Ε.Κ., Η ΕΔΑ και τα καθήκοντα των δημοκρατών*».. ο.π.

συμφέρον» και όχι τον αγώνα για την δημοκρατία. Μάλιστα, κατά την ηγεσία της ΑΟΔΑ, η πολιτική αντίληψη τούτη της ΕΔΑ, ήταν *«Σταλινικού τύπου»*⁵⁸⁹. Στο ερώτημα, τι είδους στάση έπρεπε να κρατήσει η αριστερά απέναντι στην κυβέρνηση της Ε.Κ., τι πρωτοβουλίες έπρεπε να πάρει και ποια ήταν η καταλληλότερη τακτική μετά την «νίκη του Φλεβάρη» ταυτιζόταν σε μεγάλο βαθμό με τους λόγους ίδρυσης της ΑΟΔΑ. Αυτές τις εκτιμήσεις της ΑΟΔΑ θα παρουσιάσουμε στην επόμενη ενότητα.

5.3.3. Η συμβολή της Αριστεράς στην διαδικασία εκδημοκρατισμού. Τα καθήκοντα της ΑΟΔΑ.

Η ΑΟΔΑ έκανε πολύ συγκεκριμένες επισημάνσεις για την πολιτική στάση που όφειλε, σύμφωνα με τις θέσεις της, να κρατήσει η Αριστερά απέναντι στην κυβέρνηση της Ε.Κ.. Θέσεις, που προέκυπταν ως λογική απόρροια των εκτιμήσεων της ΑΟΔΑ, που παρουσιάσαμε παραπάνω, για τη δομή της ελληνικής κοινωνίας, τη φύση των αντιθέσεων στη χώρα, τον ιστορικό ρόλο του Κέντρου, τα όρια της Αριστεράς, το συσχετισμό των πολιτικών δυνάμεων, αλλά και το με ποιον τρόπο εγγράφτηκαν τα ιστορικά γεγονότα στη συλλογική συνείδηση.

Ωστόσο, οι βασικότερες παραδοχές, σχετικά με την κυβέρνηση της Ε.Κ., ήταν τρεις: Πρώτον, στη χώρα έπρεπε να ολοκληρωθεί ο αστικός δημοκρατικός μετασχηματισμός, όπως περιγραφόταν σε γενικές γραμμές στο πρόγραμμα της «εθνικής δημοκρατικής αλλαγής». Δεύτερον, οι αστικές δημοκρατικές δυνάμεις και πιο συγκεκριμένα, η κυβέρνηση της Ε.Κ., είχαν τη δυνατότητα να πραγματοποιήσουν τη «δημοκρατική αλλαγή» αναλαμβάνοντας μάλιστα τον πιο αποφασιστικό ρόλο. Τρίτον, το βασικότερο καθήκον της Αριστεράς ήταν η αποτροπή της ακύρωσης της πορείας προς την δημοκρατική αλλαγή, από τις δυνάμεις της αντίδρασης, που στην αιχμή του δόρατος των δυνάμεων αυτών, βρισκόταν η παράταξη της Δεξιάς. Ο βασικότερος κίνδυνος, εντοπιζόταν σε ένα σχήμα συγκυβέρνησης ενός κομματιού του Κέντρου, αυτού που είχε τους μεγαλύτερους δεσμούς με την «ολιγαρχία», η οποία είχε διεισδύσει στην κυβέρνηση της Ε.Κ., με τη Δεξιά.

Κατά συνέπεια, ορθή γραμμή για την Αριστερά στη νέα συγκυρία ήταν απαραίτητο να περιελάμβανε τα εξής στοιχεία, κατά την ΑΟΔΑ: Να υπερασπιζόταν ανοιχτά κάθε θετικό μέτρο της Ε.Κ., να ήταν ιδιαίτερα προσεχτική στην υποστήριξη των λαϊκών αιτημάτων, ενθαρρύνοντας κινητοποιήσεις για την προώθηση μόνο των πιο

⁵⁸⁹ Αρχείο Λ. Αποστόλου. Ομιλία Λ. Αποστόλου στη 2^η σύνοδο του Κ.Γ. της ΑΟΔΑ.» ο.π.

«επείγουσών λαϊκών αναγκών», και ,τέλος, να μην «υπέσκαπτε» την κυβέρνηση του Κέντρου, χρησιμοποιώντας τακτικές πολιτικής πίεσης, αλλά να μεταχειριζόταν την πολιτική της «πειθούς», κάνοντας «καλόπιστη κριτική στο κέντρο, από την πλευρά των συμφερόντων του, ώστε να αναγνωρίσει τα λάθη του και να βελτιωθεί». Αυτά τα παραπάνω ήταν αναγκαία, ούτως ώστε αφενός να μην αποξενώνονταν «τα συντηρητικά δημοκρατικά στρώματα που ακολουθούσαν την Ε.Κ.» και αφετέρου να μην διασπαζόταν η «δημοκρατική ενότητα»⁵⁹⁰.

Κατά τις εκτιμήσεις της ΑΟΔΑ, αυτή η γραμμή θα ενίσχυε την κυβέρνηση της Ε.Κ. έτσι ώστε να μην υποχωρούσε απέναντι στις πιέσεις της Δεξιάς. Παράλληλα θα βοηθούσε πλατιές μάζες του πληθυσμού να προσεγγίσουν την δημοκρατία, ενισχύοντας το κλίμα της ομαλότητας. Με αυτόν τον τρόπο, δεν θα δινόντουσαν λαβές στην «ολιγαρχία» για να επιχειρήσει να σταματήσει τον εκδημοκρατισμό, μέσω σχημάτων της κεντροδεξιάς, καθιστώντας μάλιστα την Αριστερά «εγγυητή της δημοκρατικής ομαλότητας». Γεγονός που, εφόσον ολοκληρωνόταν η πορεία του εκδημοκρατισμού, θα συγκροτούσε όρους συνεργασίας με το Κέντρο, με πιο αναβαθμισμένο μάλιστα τον «αυριανό ρολό»⁵⁹¹ της Αριστεράς.

Τούτων δοθέντων, ήταν ενδεικτική η αποστροφή του Λ. Αποστόλου, στην ομιλία του στη 2^η Σύνοδο του Κ.Γ. της ΑΟΔΑ, παραμονές των Ιουλιανών για τις πολιτικές εκτιμήσεις της ομάδας : «...διότι αν αποτύχει η κυβέρνηση του Κέντρου, η Δεξιά θα επανέλθει στην εξουσία και η Αριστερά δεν θα έχει καμία δύναμη για να την σταματήσει». Συνεπώς, δεν πρέπει να μας φαίνεται ακατανόητο που στην ίδια ομιλία, χαρακτήριζε την ηγεσία της ΕΔΑ, βάση των παραπάνω εκτιμήσεων, ως κατεχόμενη από πνεύμα «ηλιθιότητας, πασχίζοντας να επιβληθεί ως ηγετική δύναμη στο μέτωπο της δημοκρατικής αλλαγής». Επίσης, με βάση το ίδιο πνεύμα, δεν ήταν ακατανόητη επίσης, η ανησυχία που υπήρχε στην απόφαση της ΑΟΔΑ πάνω στα αποτελέσματα των δημοτικών εκλογών του Ιουλίου του 1964, με την οποία σημείωνε ότι η νίκης της ΕΔΑ στις δημοτικές εκλογές ενείχαν τον «κίνδυνο να ενισχυθούν οι δογματικοί στο ΚΚΕ και την ΕΔΑ [γεγονός που θα οδηγούσε] σε νέα ήττα». Έφθανε μάλιστα, στο σημείο η ΑΟΔΑ, να διακηρύξει πως τα μέλη και τα στελέχη της ΕΔΑ είχαν ως καθήκον να εκδιώξουν την «δογματική» ηγεσία τους.⁵⁹²

⁵⁹⁰ Αρχείο Λ. Αποστόλου. Κριτική της ΑΟΔΑ σε θέσεις ΚΚΕ & ΕΔΑ μετά.. ο.π. & Ομιλία Λ. Αποστόλου στη 2^η σύνοδο του Κ.Γ. της ΑΟΔΑ. ο.π.

⁵⁹¹ Στο ίδιο.

⁵⁹² Αρχείο Λ. Αποστόλου. Κριτική της ΑΟΔΑ σε θέσεις ΚΚΕ & ΕΔΑ μετά.. ο.π.

5.4. ΑΟΔΑ & ΕΔΑ: Συνάψεις και διαφορές στις αναλύσεις.

Τα αναλυτικά και ερμηνευτικά σχήματα της ΑΟΔΑ, είχαν μεγάλο βαθμό συγγένειας με τα ανάλογα της σχήματα της ΕΔΑ. Οι διαφορές και κατ' επέκταση η πολεμική της ΑΟΔΑ στην ΕΔΑ, δεν αφορούσαν καταρχήν τους γενικούς στρατηγικούς στόχους του ελληνικού αριστερού κινήματος και τις βασικές ερμηνευτικές παραδοχές του (αν και υπήρχαν σημαντικές διαφορές στην έμφαση και σε αυτά) όσο, κυρίως, την πολιτική γραμμή που έπρεπε να ακολουθηθεί, για να υπηρετηθεί καλύτερα αυτή η στρατηγική. Πράγματι, οι αναλύσεις της ΑΟΔΑ ταυτίζονται με αυτές τις ΕΔΑ, όσον αφορά το ζήτημα της «Εθνικής Δημοκρατικής Αλλαγής». Επίσης, ταυτίζονται σε μεγάλο βαθμό στις αναλύσεις για το χαρακτήρα και την φύση των κοινωνικών αντιθέσεων στην Ελλάδα καθώς, από τον τρόπο που ερμηνεύονταν, προέκυπτε η στρατηγική της «δημοκρατικής αλλαγής». Τέλος, η ΑΟΔΑ αντιμετώπιζε τα παραπάνω ζητήματα με ένα πνεύμα φερεντισμού, που ανάλογο είχε και η ΕΔΑ στις αναλύσεις της. Συνεπώς, προκύπτει το ερώτημα: Σε ποια σημεία προέκυπταν τέτοιες διαφωνίες, που να δικαιολογούσαν την πολεμική της ΑΟΔΑ προς την ΕΔΑ; Με βάση όσα παρουσιάσαμε σχετικά με την πολιτική οπτική του Λ. Αποστόλου και της ΑΟΔΑ θα επισημαίναμε τα εξής, ως τα κεντρικά σημεία αντίθεσης: Πρώτον, ποιο ήταν το όριο των κομμάτων του «αστικού δημοκρατικού μετασχηματισμού», στην πορεία προς τη δημοκρατική αλλαγή; Με πιο απλά λόγια, τι μπορούσε να εκπληρώσει η Ε.Κ. ως κυβέρνηση;

Για την ΕΔΑ, η Ε.Κ., ως κυβέρνηση που προέκυψε μετά τις εκλογές του 1964, μπορούσε να πραγματοποιήσει τη «δημοκρατική στροφή», ένα πρόγραμμα δηλαδή «μίνιμουμ» εκδημοκρατισμού σε σχέση με αυτό της «δημοκρατικής αλλαγής». Δε θα πραγματώνε τη «δημοκρατική αλλαγή», αλλά θα άνοιγε τον δρόμο ώστε να πραγματοποιηθεί με καλύτερους όρους σε μια επόμενη φάση. Ήταν δηλαδή η «δημοκρατική στροφή» ένα απαραίτητο στάδιο στην πορεία της «δημοκρατικής αλλαγής». Επίσης, η «δημοκρατική αλλαγή» για την ΕΔΑ, μπορεί να μην ήταν υπόθεση «μόνο δική της» αλλά σίγουρα δε θα μπορούσε να μην ήταν και δική της υπόθεση. Πράγμα που σήμαινε, πως για να πραγματοποιηθεί η «δημοκρατική αλλαγή», έμπαινε ζήτημα εξουσίας από την Αριστερά.

Αντίθετα, για την ΑΟΔΑ, αυτή η διαλεκτική δεν ίσχυε. Η Ε.Κ. ,κόμμα του «αστικού δημοκρατικού μετασχηματισμού», είχε την δυνατότητα να φέρει εις πέρας τα καθήκοντα της «δημοκρατικής αλλαγής» ως κυβέρνηση. Μάλιστα, για την ΑΟΔΑ, η Αριστερά ήταν φρόνιμο να μην έγερνε ζητήματα συμμετοχής της στην κυβερνητική εξουσία. Αυτό, διότι δεδομένου του αντικομμουνιστικού κλίματος, τέτοιες διεκδικήσεις

όχι μόνο δεν ωφελούσαν την προώθηση της «δημοκρατικής αλλαγής», αλλά ενείχαν τον κίνδυνο ανατροπής της, λόγω της συσπείρωσης των «αντιδραστικών δυνάμεων» στην οποία θα οδηγούσαν και της τρομοκράτησης των «συντηρητικών, δημοκρατικών μαζών» από μια τέτοια προοπτική. Από αυτήν την εκτίμηση, φαίνεται να δικαιολογείται ο «διμέτωπος» της Ε.Κ.. Χαρακτηριστικό, σε σχέση με αυτό που υποστηρίζουμε, ήταν το γεγονός πως απουσίαζε από τα κείμενα της ΑΟΔΑ και του Λ. Αποστόλου η κριτική στην ηγεσία της ΕΚ για την αντικομμουνιστική της ρητορεία, όπως αρθρωνόταν στα πλαίσια του «διμέτρου».

Το δεύτερο σημείο των αντιθέσεων μεταξύ ΑΟΔΑ και ΕΔΑ ήταν προέκταση της αντίθεσης του πρώτου σημείου που παρουσιάσαμε. Το σημείο τούτο είχε να κάνει με τις διαφορετικές εκτιμήσεις για το τι μπορούσε να πετύχει η Αριστερά, στο μετεμφυλιακό πλαίσιο. Η ΕΔΑ, αν και με μετατοπίσεις στην έμφαση που έδινε κάθε φορά, πίστευε πως μπορούσε να παίξει κεντρικό ρόλο σε μια κυβέρνηση η οποία θα επιχειρούσε να μεταβάλλει, με ειρηνικά μέσα, το μετεμφυλιακό πολιτικό πλαίσιο. Αυτό θα μπορούσε να γίνει είτε με τη συμμετοχή της στην κυβέρνηση, είτε με τη στήριξη μιας τέτοιας κυβέρνησης με την κοινοβουλευτική της δύναμη. Οι δυσκολίες που θα αντιμετώπιζε μια τέτοια κυβέρνηση και τα αναμφίβολα εμπόδια που θα όρθωνε το μετεμφυλιακό καθεστώς, αποτρέποντας τέτοιου είδους συνεργασίες, κρατώντας την Αριστερά σε καραντίνα, η ΕΔΑ είχε την πεποίθηση πως μπορούσαν να ανατραπούν από την δυναμική της παρέμβασης του λαϊκού παράγοντα.

Η ΑΟΔΑ αυτό δεν το συμεριζόταν. Η Αριστερά στην Ελλάδα ήταν, για την ΑΟΔΑ, διπλά εγκλωβισμένη απέναντι στην προοπτική της εξουσίας: Πρώτα από το καθεστώς -τις δυνάμεις της αντίδρασης- που δε θα δίσταζε να αντιμετωπίσει ακόμα και με εκτεταμένη βία μια τέτοιου τύπου εξέλιξη. Αλλά και από ένα σημαντικό κομμάτι του πληθυσμού, το οποίο δέσμιο της αντικομμουνιστικής ρητορικής αλλά και λόγω των ιστορικών λαθών της ίδιας της Αριστεράς, την αποστρεφόταν.

Απέναντι σε αυτήν την κατάσταση η Αριστερά χρειαζόταν, κατά την σκέψη του Λ. Αποστόλου και της ΑΟΔΑ, αφενός να συμβάλλει ουσιαστικά για τη νίκη των «αστικών δημοκρατικών δυνάμεων», αφετέρου να κριτικάρει δημόσια και ανοιχτά όλο το παρελθόν της, από τις πρώτες στιγμές ύπαρξης του οργανωμένου αριστερού κινήματος στην Ελλάδα, διαχωριζόμενη από την «βία» αλλά και από την ταύτιση με την ΕΣΣΔ. Αυτό, θα εξασφάλιζε την ολοκλήρωση του δημοκρατικού μετασχηματισμού, αποφεύγοντας την κοινωνική πόλωση και αποσυνδέοντας παράλληλα την Αριστερά από τις αρνητικές συσχετίσεις, στην συνείδηση των Ελλήνων πολιτών. Έτσι, δεν θα είχαν ούτε τις λαβές, ούτε και νομιμοποίηση οι

καθεστωτικές δυνάμεις για να επιχειρήσουν κίνηση ενάντια στο «δημοκρατικό μετασχηματισμό».

Τέλος, υπήρχε και ένα τρίτο σημείο αντίθεσης, το οποίο όμως δε δηλωνόταν ρητά, αλλά υπέβοσκε στις αναλύσεις της ΑΟΔΑ: Το ζήτημα της έκτασης και του εύρους των μετασχηματισμών της «δημοκρατικής αλλαγής». Για την ΕΔΑ η «δημοκρατική αλλαγή» οδηγούσε σε ανατροπές κεντρικών στοιχείων του μετεμφυλιακού καθεστώτος, όπως π.χ. η εμπλοκή της χώρας στο ΝΑΤΟ. Επίσης, ο εκδημοκρατισμός συσχετιζόταν με την απεμπλοκή της χώρα από τη θέση εξάρτησης στο μεγάλο ξένο κεφάλαιο, καθεστώς που τροφοδοτούσε την καθυστέρηση της Ελλάδας. Για την ΑΟΔΑ αυτό αντιστρεφόταν: η «δημοκρατική αλλαγή» έπρεπε πρωτίστως να υπηρετεί την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων της Ελλάδας, πράγμα που θα ήταν ο καθοριστικός κρίκος για τη στερέωση της δημοκρατίας στη χώρα.

Οι παραπάνω διαφορές στο σκεπτικό μπορούν να εντοπιστούν και στην πολεμική που εξαπέλυε η ΕΔΑ στον Λ. Αποστόλου και την ομάδα του: Ο Λ. Αποστόλου και η ΑΟΔΑ, σύμφωνα με τις επίσημες απόψεις της ΕΔΑ, ήταν ένας *«αποστάτης»*, που *«μηδένιζε τα πάντα, ξεκινώντας από το παρελθόν»*. Υπέσκαπτε τον *«αυτοτελή και ηγετικό ρόλο της αριστεράς»*, αποβλέποντας στη *«διάλυσή της»* μέσα στο ιδεολογικά συγκεχυμένο χώρο του Κέντρου⁵⁹³. Σε άλλο κείμενο αναφερόταν, πως αυτός ο *«μηδενισμός της ιστορίας»* (του αριστερού κινήματος) ήταν σύμφυτος με το πνεύμα του *«συνθηκολόγου ομορτισμού»* και της *«σιχαμερής δουλοπρέπειας»* (sic) που προέτρεπαν να ακολουθήσει το ελληνικό αριστερό κίνημα και η εργατική τάξη, απέναντι στην αστική τάξη της Ελλάδας. Αυτό προέκυπτε αφενός από τη λανθασμένη ερμηνεία του χαρακτήρα και τη φυσιογνωμία της ελληνικής αστικής τάξης, αλλά και την πρόσληψη της «εθνικής δημοκρατικής αλλαγής» από τον Λ. Αποστόλου και την ΑΟΔΑ⁵⁹⁴.

Σύμφωνα με το σκεπτικό της ΕΔΑ, από τις αναλύσεις του Λ. Αποστόλου και της ΑΟΔΑ προέκυπτε πως η αστική τάξη στην Ελλάδα δεν κατάφερε να εκπληρώσει τα *«ιστορικά της καθήκοντα»*, ολοκληρώνοντας τον *«αστικοδημοκρατικό μετασχηματισμό»* διότι *«εμποδίστηκε από την Αριστερά»*. Πράγμα που αντίβαινε σε μια από τις θεμελιακές αναλύσεις του ελληνικού αριστερού κινήματος, βάση των οποίων, η ελληνική αστική τάξη δεν κατάφερε να σταθεί επάξια απέναντι στον *«ιστορικό της ρόλο»* λόγω της στενής εμπλοκής σημαντικού κομματιού της με το *«ξένο μονοπωλιακό κεφάλαιο»*. Γεγονός που την οδήγησε να επωμιστεί αυτό το

⁵⁹³ Αρχείο ΕΔΑ. Θέσεις-εφώδιο για τα όργανα και τα στελέχη του κόμματος. ο.π.

⁵⁹⁴ Αρχείο ΕΔΑ, κ.483, φ.1. *«Οι πανικόβλητοι συνθηκολόγοι της ΑΟΔΑ και ο μηδενισμός του προοδευτικού κινήματος στην Ελλάδα»*. Θέσεις για την δεξιά και αριστερή αντιπολίτευση στην ΕΔΑ.ΑΣΚΙ.

καθήκον και να περάσει η ηγεσία του αγώνα, στα λαϊκά στρώματα, των οποίων τα συμφέροντα εκπροσωπούσε το ελληνικό αριστερό κίνημα⁵⁹⁵.

Επίσης, το πρόγραμμα και τα καθήκοντα της «εθνικής δημοκρατικής αλλαγής» δεν νοηματοδοτούνταν ορθά από την ΑΟΔΑ. Η «εθνική δημοκρατική αλλαγή» για την ΕΔΑ, ήταν ένα πρόγραμμα με χαρακτηριστικά ρήξης και κοινωνικής αλλαγής. Αντίθετα, για τον Λ. Αποστόλου και την ΑΟΔΑ, η εκπλήρωση του προγράμματος σήμαινε τη μετάβαση της Ελλάδας, σε έναν προηγμένο, καπιταλιστικό σχηματισμό, με χαρακτηριστικά κοινά με αυτά των ανεπτυγμένων χωρών της δυτικής Ευρώπης. Αυτή η οπτική όμως ήταν λανθασμένη, αφού σύμφωνα με την ΕΔΑ παρέβλεπε τη θέση της Ελλάδας στην ιμπεριαλιστική αλυσίδα. Δεν ενέτασσε η ΑΟΔΑ στην οπτική της, δηλαδή, το ζήτημα της ιμπεριαλιστικής εξάρτησης, το οποίο κατά την ΕΔΑ, ήταν ο βασικός λόγος για τα υπανάπτυκτα χαρακτηριστικά του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού. Κατά συνέπεια, οποιαδήποτε μετάβαση προς μια πορεία απρόσκοπτης ανάπτυξης, διαμέσου την ολοκλήρωση της «Εθνικής Δημοκρατικής Αλλαγής» προϋπέθετε την διάρρηξη των δεσμών εξάρτησης της χώρας, όπως εκφράζονταν στις σχέσεις της Ελλάδας με το ΝΑΤΟ αλλά και την Κοινή Αγορά.⁵⁹⁶ Στην παραπάνω επιχειρηματολογία συνεισέφεραν ηγετικές φυσιογνωμίες του ΚΚΕ, με παρεμβάσεις τους, από τις χώρες της υπερορίας.⁵⁹⁷

Συμπληρώνοντας την παραπάνω επιχειρηματολογία, τέλος, υποστηρίζονταν πως οι νίκες στις εκλογές του 1963 και 1964 είχαν προέλθει από την κλιμάκωση των αγώνων που είχε δώσει η ΕΔΑ, την προηγούμενη διετία. Αυτό, σε συνδυασμό με την τάση της «εθνικής αστικής τάξης» να συμβιβάζεται, αλλά και να μην μπορεί από μόνη της να δώσει «ριζική λύση στα προβλήματα του λαού» επέβαλλε συνεχόμενη ένταση και κλιμάκωση των διεκδικήσεων απέναντι και στην κυβέρνηση της Ε.Κ. και όχι την υποστολή τους.⁵⁹⁸

⁵⁹⁵ Στο ίδιο.

⁵⁹⁶ Αρχείο ΕΔΑ, *Θέσεις-εφώδιο για τα όργανα και τα στελέχη του κόμματος*. ο.π

⁵⁹⁷ Ενδεικτικά: Λ. Στρίγκος: «Μερικά ζητήματα τακτικής», ο.π.

⁵⁹⁸ Αρχείο ΕΔΑ. *Θέσεις-εφώδιο για τα όργανα και τα στελέχη του κόμματος*. ο.π.

Συμπεράσματα

Η μελέτη των προσεγγίσεων του ζητήματος του Κέντρου στο χώρο της ελληνικής Αριστεράς, οι προτεινόμενες στρατηγικές απέναντι στο χώρο αυτό αλλά και οι συγκρούσεις που προέκυψαν βάση αυτών, δεν μπορεί να μην λαμβάνει υπόψη το εγχώριο και το διεθνές περιβάλλον μέσα στο οποίο διαδραματίστηκαν.

Στο διεθνές επίπεδο οι συνέπειες του «Ψυχρού Πολέμου», που εξελισσόταν την ίδια περίοδο, επέδρασαν σημαντικά. Επίσης, ο ρόλος των ΗΠΑ στη χώρα, ο κίνδυνος ενός γενικευμένου πυρηνικού πολέμου, η συμμετοχή της Ελλάδας στο μπλοκ των χωρών του δυτικού κόσμου και οι θέσεις που διατυπώνονταν στο διεθνές κομμουνιστικό κίνημα ήταν στοιχεία που αποτελέσαν μέρος του πλαισίου πάνω στο οποίο ξεδιπλώθηκε το ζήτημα «Κέντρο» για την ελληνική Αριστερά. Τέλος, οι νέες επαναστατικές αναφορές που αναδείχθηκαν την δεκαετία του '60, η από-αποικιοποίηση και η ανάδυση των χωρών του «Τρίτου Κόσμου», άσκησαν επιρροή στις αναλύσεις και τις αντιπαραθέσεις για την στρατηγική, του ελληνικού αριστερού κινήματος.

Εξίσου σημαντική ήταν η συμβολή του ελληνικού πολιτικού και κοινωνικού περιβάλλοντος στις προσεγγίσεις και την αντιπαράθεση για το ζήτημα του Κέντρου στην ελληνική Αριστερά και υποστηρίζω πως αυτή η συμβολή, εν τέλει, έπαιξε και το καθοριστικότερο ρόλο.

Πιο συγκεκριμένα, το εγχώριο πολιτικό και κοινωνικό περιβάλλον της μετεμφυλιακής περιόδου χαρακτηριζόταν από έντονη πόλωση. Στον ένα πόλο βρισκόταν το καθεστωτικό μπλοκ, στο οποίο οι βασικοί συνεκτικοί άξονες ήταν η προσήλωση στο αφήγημα του δυτικού, «ελεύθερου», κόσμου και ο αντικομμουνισμός και η ενεργή διασφάλιση των όρων ταξικής κυριαρχίας, όπως παγιώθηκαν με την έκβαση του Εμφυλίου Πολέμου. Η διάρθρωση των κέντρων εξουσίας στο εσωτερικό αυτού του μπλοκ ήταν τριγωνική: Ανάκτορα, Στρατός, Δεξιά (Συναγερμός και κατόπιν ΕΡΕ). Τα κέντρα εξουσίας αυτά επικοινωνούσαν μεταξύ τους αλλά σε καμία περίπτωση δεν ήταν «ένα πράγμα»: το κάθε κέντρο ανέπτυξε την δική του ιδιαίτερη στρατηγική, πολλές φορές συγκρουόμενη με την στρατηγική κάποιου άλλου κέντρου. Επίσης, αυτό το μπλοκ, είχε την αποκλειστική κατοχή του κράτους και περιβαλλόταν από ένα νομικό πλαίσιο που κατοχύρωνε την κυριαρχία του. Επιπροσθέτως, διέθετε και σημαντική λαϊκή συναίνεση. Αυτή εξασφαλιζόταν είτε εξαιτίας του πολυδαίδαλου πλέγματος υλικών συμφερόντων, το περίφημο «κράτος- εργοδότης», είτε μέσω της χειραγώγησης του πληθυσμού, κυρίως διαμέσου της τρομοκρατίας και της

απομόνωσης της υπαίθρου.

Στον άλλο πόλο βρισκόταν το πολιτικό και κοινωνικό μπλοκ της ευρύτερης Αριστεράς που παρά την οδυνηρή ήττα στο Εμφύλιο Πόλεμο, ήταν εξαιρετικά ανθεκτικό. Η Αριστερά αντιμετωπιζόταν κατά κανόνα ως βρισκόμενη στα όρια της νομιμότητας: πολλά μέλη και στελέχη ήταν διωκόμενα ενώ θεωρούταν από το πολιτικό σύστημα ως παράταξη παρίας, εκτός του «εθνικού σώματος». Ωστόσο, στο επίπεδο της κοινωνίας διέθετε σημαντικότερες δυνάμεις, συγκροτώντας έναν εξαιρετικά αξιόλογο «κοινωνικό κορμό», που την παρακολουθούσε.

Επιχειρώντας κάποιες εκτιμήσεις γι' αυτόν το «κοινωνικό κορμό», θα σημείωνα πως αφενός συνεγιρόταν πάνω στους προγραμματικούς άξονες που πρωτόεθεσε η Εαμική εμπειρία και αποτελούσαν τους βασικούς πυλώνες του προγράμματος της «Εθνικής Δημοκρατικής Αλλαγής» που είχε επεξεργαστεί η ΕΔΑ: δημοκρατία, κοινωνική ειρήνευση, ανεξαρτησία, ανάπτυξη και ανοικοδόμηση με σαφή κοινωνικά χαρακτηριστικά, ανασυγκρότηση του κράτους με προτεραιότητα στην λαϊκή πρόνοια και την αναδιανομή του πλούτου προς όφελος των πιο φτωχών. Αφετέρου ότι είχε εσωτερικές διαφοροποιήσεις και μια αυτόνομη θέση έναντι της πολιτικής Αριστεράς: ο κοινωνικός κορμός της Αριστεράς με την πολιτική της πτέρυγα επικοινωνούσε, συναντιόταν με αυτήν συγκυριακά, αλλά δεν συγκροτούσε «οργανική ενότητα» μαζί της.

Ο χώρος του Κέντρου, πριν την εμφάνιση της Ε.Κ., διέθετε αξιόλογη, με ποσοτικά στοιχεία, επιρροή. Η φυσιογνωμία των κομμάτων που των αποτελούσαν αλλά και των υποστηρικτών του, ήταν συγκεχυμένη. Οριζόταν περισσότερο ως αντίθεση διπλού τύπου απέναντι στην Αριστερά και στη Δεξιά. Αντιμετώπιζε, όμως, μεγάλες δυσκολίες στο να συγκροτήσει ένα αυτόνομο και διακριτό πλαίσιο πολιτικού λόγου και προγράμματος. Συνεπώς, εμφανίζονταν αρκετά κόμματα με κεντρώα φυσιογνωμία, που είτε πρακτικά πολιτικά λειτουργούσαν συμπληρωματικά προς τη Δεξιά, είτε οικειοποιούνταν προγραμματικά στοιχεία της Αριστεράς, όπως έκανε η ΕΠΕΚ. Κατά συνέπεια, δεν κατάφερε ο χώρος του Κέντρου, τουλάχιστον πριν την εμφάνιση της Ε.Κ., να αποκτήσει μια σταθερή και διακριτή πολιτική φυσιογνωμία.

Η ΕΔΑ ιδρύθηκε τον Αύγουστο του 1951. Από την πρώτη στιγμή της ύπαρξής της επιχείρησε να συσπειρώσει γύρω της, καταρχήν, τον κοινωνικό κορμό της Αριστεράς ως την πρωτοπορία των «δημοκρατικών μαζών». Πράγματι, στις εκλογές του Μαΐου του 1958, σε μεγάλο βαθμό, έδειξε αυτόν το στόχο να τον επιτυγχάνει. Η επιτυχία αυτή της ΕΔΑ εισήγαγε το μετεμφυλιακό καθεστώς σε νέα φάση. Κύριο στοιχείο αυτής της φάσης ήταν η συσπείρωση των κέντρων εξουσίας απέναντι στην Αριστερά και η

ραγδαία κλιμάκωση των πιέσεων προς αυτήν και τους υποστηρικτές της. Απέναντι σε αυτήν την κατάσταση, η ΕΔΑ βρέθηκε σε στρατηγική αμηχανία: Δυσκολεύτηκε να συγκροτήσει αυτήν την πολιτική γραμμή η οποία να απαντούσε επαρκώς στις πιέσεις που υφίσταντο. Αυτή η έλλειψη ήταν, περισσότερο από όλα, εμφανής στο επίπεδο της κινητοποίησης των κοινωνικών δυνάμεων που, κατεξοχήν, την υποστήριζαν. Η τριετία '58-'61 ήταν περίοδος αναδίπλωσης των κοινωνικών αγώνων και των δημοκρατικών και κοινωνικών διεκδικήσεων. Οι ελπίδες που γέννησε η επιτυχία του '58 έδωσαν τη θέση τους στον προβληματισμό.

Μέγιστο σημείο της έντασης των πιέσεων απέναντι στην Αριστερά και τους υποστηρικτές της, σε αυτήν την καθεστωτική φάση και παράλληλα σημείο τομής υπήρξαν οι εκλογές της «βίας και νοθείας», τον Οκτώβριο του 1961. Η εμφάνιση της Ε.Κ. λίγο πριν τις εκλογές αυτές, η άρνηση αναγνώρισης από αυτήν των αποτελεσμάτων των εκλογών, η κήρυξη του «ανένδοτου» και η –σε υψηλούς τόνους– καταγγελία της ΕΡΕ της προσέδωσαν μια αρκετά διαφορετική φυσιογνωμία από αυτήν που είχαν τα κόμματα του κεντρώου χώρου μετά την ΕΠΕΚ, στοιχείο που αποτέλεσε την θρυαλλίδα σημαντικών αλλαγών στο συσχετισμό δυνάμεων. Ταυτόχρονα, ο λόγος και το πρόγραμμα της Ε.Κ. την περίοδο του «ανένδοτου», συγκροτήθηκε πάνω στους άξονες και στις διεκδικήσεις του προγράμματος της «Εθνικής Δημοκρατικής Αλλαγής». Παράλληλα, αποσαφήνισε τον δρόμο προς την ανατροπή της ΕΡΕ και την επίτευξη της πολιτικής αλλαγής με συγκεκριμένες αιχμές και στοχεύσεις, όπως είδαμε σχετικά στην δεύτερη ενότητα του κειμένου. Αυτό το γεγονός παρείχε στην Ε.Κ. εντελώς καινούργια χαρακτηριστικά, νέα κοινωνικά ερείσματα και πολύ μεγαλύτερες κοινωνικές προσβάσεις, δημιουργώντας, εκτός των άλλων, σαφής γέφυρες επικοινωνίας με σημαντικά κοινωνικά κινήματα της περιόδου. Η σχέση ανάμεσα στα δύο μέρη, Ε.Κ. και κοινωνικά κινήματα, ήταν μια σχέση ανατροφοδότησης: ο «ανένδοτος» πυροδότησε τις κοινωνικές διεκδικήσεις την διετία 61-63 αλλά και αυτές οι κοινωνικές διεκδικήσεις εμπλούτισαν τον λόγο της Ε.Κ., πολλαπλασιάζοντας τα κοινωνικά της ερείσματα. Δημιουργήθηκε έτσι το κατάλληλο πολιτικό κλίμα για να προκύψουν οι απαραίτητες συσσωματώσεις και να απελευθερωθούν κοινωνικές δυνάμεις ώστε η άμεση αλλαγή της πολιτικής και ο «εκδημοκρατισμός» να αποτελέσει ρεαλιστική προοπτική. Στοιχεία καθοριστικά που οδήγησαν στην ανατροπή της ΕΡΕ από την κυβερνητική αρχή, στις εκλογές του Νοέμβρη του '63 και στον θρίαμβο της Ε.Κ. στις δεύτερες εκλογές του Φλεβάρη του '64. Για την Αριστερά, ωστόσο, η εμφάνιση της Ε.Κ. και ο «ανένδοτος» την οδήγησαν μπροστά σε μια αντιφατική κατάσταση: Το πολιτικό τοπίο και η πολιτική όντως άλλαζε με θετικό τρόπο για αυτήν, σύμφωνα με τις αναλύσεις του προγράμματος της

«Εθνικής Δημοκρατικής Αλλαγής», ωστόσο ως πολιτικός οργανισμός είχε σημαντικές απώλειες στην επιρροή της, προς όφελος της Ε.Κ.

Η ίδρυση της ΕΔΑ συνδέθηκε με την αδιαμφισβήτητη κατοχύρωση της ηγεμονίας του ΚΚΕ στο χώρο της ελληνικής Αριστεράς, καθ' όλη την μετεμφυλιακή περίοδο. Επίσης, η ΕΔΑ, ήταν προϊόν, εκτός των άλλων, της επιλογής του ΚΚΕ να κινηθεί στο ελληνικό μετεμφυλιακό περιβάλλον με στόχο την πραγμάτωση του δημοκρατικού μετασχηματισμού, στην Ελλάδα έναντι της επιλογής για πάλι υπέρ της σοσιαλιστικής μετάβασης. Γι' αυτό το κοινωνικά αιτούμενα της ΕΔΑ, το αναλυτικό πλαίσιο του προγράμματος της αλλά και η πολιτική της φυσιογνωμία της, ήταν στα πρότυπα του υποδείγματος του ΕΑΜ, όπως σημειώσαμε παραπάνω.

Το πρόγραμμα της «Εθνικής Δημοκρατικής Αλλαγής» της ΕΔΑ, πέραν των πολιτικών και κοινωνικών διεκδικήσεων που έγειρε, επεδίωκε και την ειρήνευση στην βάση της κοινωνίας. Κατά συνέπεια, η ΕΔΑ, ήταν υπέρ των ομαλών βάσει των θεσμών, πολιτικών μεταβολών, δραστηριοποιούμενη ρητώς εντός των πλαισίων του Συντάγματος. Σχετικά, με την παραπάνω πολιτική αναγκαιότητα, ήταν και τα πλατιά, «πανεθνικά», χαρακτηριστικά που επεδίωκε να έχει το πρόγραμμα της με την ταυτόχρονη απομόνωση του αντίπαλου πολιτικού μπλοκ. Η σύνδεση του στόχου της ανατροπής του ιμπεριαλισμού και της κατάκτησης της εθνικής κυριαρχίας με την απελευθέρωση των αναπτυξιακών δυνατοτήτων της χώρας, της παρείχε αυτήν την δυνατότητα. Βάση αυτών των πολιτικών αναλύσεων ο χώρος του Κέντρου ερμηνευόταν βασικά ως σύμμαχος, με αρκετούς περιορισμούς βέβαια, στο πρόγραμμα της «Εθνικής Δημοκρατικής Αλλαγής», σύμφωνα με την θέση πως αποτελούσε πολιτικό εκφραστή της «εθνικής αστικής τάξης».

Πιο συγκεκριμένα, μια από τις βασικές θέσεις ήταν πως η «εθνική αστική τάξη» αποτελούσε και τάξη εκμεταλλεύτρια της ελληνικής μετεμφυλιακής κοινωνίας αλλά ήταν και εκμεταλλεύομενη εξαιτίας της κυριαρχίας του ιμπεριαλισμού στην χώρα. Πρακτικά αυτό σήμαινε πως για την ΕΔΑ το Κέντρο, πριν της εμφάνιση της Ε.Κ., ήταν ένας πολιτικός χώρος που λόγο «αντικειμενικής κοινωνικής θέσης» μπορούσε να στρατευτεί στο μέτωπο για την πραγμάτωση της «Εθνικής Δημοκρατικής Αλλαγής». Βέβαια, δεν μπορούσε να αναλάβει την «ηγεσία του αγώνα», ο οποίος άνηκε «δικαιωματικά» στην Αριστερά, εξαιτίας των ταξικών συμφερόντων που εξέφραζε. Αυτή η στράτευση του κεντρώου χώρου δεν ήταν εξ αρχής δεδομένη, αλλά ζητούμενο και ήταν καθήκον της Αριστεράς να το εκπληρώσει. Επί της ουσίας, αν και δεν δηλωνόταν ρητά, η συμμαχία, με όρους αριστερής ηγεμονίας, της ΕΔΑ με τα κόμματα του Κεντρώου χώρου, θα παρείχαν την απαραίτητη πλατύτητα και δυναμική, στο

επιδιωκόμενο μέτωπο των «δημοκρατικών δυνάμεων», ώστε να απομονωθεί η Δεξιά, ως η κατεχοχήν καθεστωτική παράταξη. Εκτός των άλλων, αυτό θα γινόταν δυνατό, λόγω και των προσβάσεων που είχε ο κεντρώος χώρος σε στρώματα του πληθυσμού τα οποία ήταν δυσανεσθημένα από την δεξιά διακυβέρνηση και τους όρους κυριαρχίας του μετεμφυλιακού καθεστώτος αλλά ήταν όμως, παράλληλα, ιδιαίτερα επιφυλακτικά στην πολιτική συνάντηση με την Αριστερά. Άρα, πριν την εμφάνιση της Ε.Κ., την ΕΔΑ την απασχολούσε η ύπαρξη κεντρώων σχηματισμών, με διάθεση συνεργασίας μαζί της, στο σημείο που και η ίδια ενθάρρυνε και στήριξε ουσιαστικά την δημιουργία πολιτικών ομαδώσεων με κεντρώα χαρακτηριστικά, ειδικά μετά τις εκλογές του 1958.

Η συσπείρωση των κέντρων εξουσίας απέναντι στην ΕΔΑ ,μετά τις εκλογές του 1958 και η ραγδαία κλιμάκωση των πιέσεων που υφίσταντο έθεσαν εκ νέου ερωτήματα στην ελληνική Αριστερά σε σχέση με το ποια πολιτική στρατηγική θα προχωρούσε απέναντι στο μετεμφυλιακό καθεστώς. Η ΕΔΑ επέλεξε, καταρχήν, την μη απευθείας ρήξη και η Ε.Κ. που εμφανίστηκε το Φθινόπωρο του '61 αποτέλεσε, μετά από ένα σύντομο διάστημα δυσπιστίας απέναντι της, μια χρηστική λύση. Δεν ήταν, υποστηρίζω, τυχαίο που η ΕΔΑ στις αναλύσεις της, την ίδια περίοδο εισάγει την «δημοκρατική στροφή» και μετέπειτα τον «ουσιαστικό εκδημοκρατισμό» ως στάδια της πορείας προς την πραγμάτωση της «εθνικής δημοκρατικής αλλαγής».

Ακριβέστερα, μετά τις εκλογές του 1958 και την ανάληψη από την ΕΔΑ της αξιωματικής αντιπολίτευσης η αντίδραση των κέντρων εξουσίας απέναντι στην Αριστερά ήταν τέτοια που δεν άφηνε πλέον αμφιβολίες για τον χαρακτήρα του ελληνικού μετεμφυλιακού πολιτικού καθεστώτος: ένα από τα βασικά στοιχεία που το συγκροτούσαν ήταν η ενεργητική διαφύλαξη πως η παράταξη της Αριστεράς θα ήταν αποκλεισμένη από κάθε είδους συμμετοχή στην εξουσία και από τις προσβάσεις στον κρατικό μηχανισμό. Μπροστά σε αυτήν την κατάσταση, η εμφάνιση της Ε.Κ. συνέβαλλε στο να αποφύγει η ΕΔΑ το να καταστούν μη ελεγχόμενα στο εσωτερικό της τα ερώτημα σχετικά με την αναγκαιότητα να προχωρήσει η Αριστερά στην αμφισβήτηση και την ρήξη με το συνολικό πλαίσιο του ελληνικού μετεμφυλιακού πολιτικού καθεστώτος και όχι στην απλή κλιμάκωση της έντασης των καταγγελιών απέναντι στην Δεξιά και τις δυνάμεις της «ανωμαλίας». Με άλλα λόγια, αν η ΕΔΑ συναντούσε τέτοια εμπόδια, εξαιτίας του «αντικομουνισμού» από τις καθεστωτικές δυνάμεις και δεν μπορούσε, άμεσα, να βρεθεί στην κυβερνητική εξουσία και να προωθήσει το πρόγραμμα της, αυτό μπορούσε να το κάνει η Ε.Κ., που δεν έστρεφε τα πυρά πάνω της, με τέτοια ένταση. Τα άμεσα μέτρα εκδημοκρατισμού, ειρήνευσης, και λαϊκής οικονομικής ανακούφισης, που υποσχόταν η Ε.Κ. βάση του προγράμματος

της, η ΕΔΑ εκτιμούσε πως θα άνοιγαν το δρόμο, ώστε να διεκδικήσει σε μια επόμενη φάση την εξουσία, δίχως να βρεθεί στο μάτι του κυκλώνα.

Συνεπώς, η πολιτική γραμμή της ΕΔΑ και απέναντι στην Ε.Κ. και τις κυβερνήσεις που προέκυψαν μετά τις εκλογές του '63 και '64 είχε βασικά τρία ζητούμενα: την πίεση με την κινητοποίηση του λαϊκού παράγοντα ώστε να μην υπαναχωρούσε η Ε.Κ. και να πραγμάτωνε τα θετικά στοιχεία του προγράμματος της, την παγίωση της ήττας της Δεξιάς και την αποφυγή αντιδραστικών αναδιπλώσεων και τέλος της συγκράτηση της εκλογικής της επιρροής, η οποία φυλλορροούσε, κυρίως στις εθνικές εκλογές, προς όφελος της Ε.Κ..

Η κρίση των «Ιουλιανών» και αυτά που αποκάλυψε δεν οδήγησε την ΕΔΑ στην αναθεώρηση των επιλογών που είχε κάνει μέχρι εκείνο το σημείο. Τουναντίον, η ΕΔΑ επέμεινε ,με μεγαλύτερη ένταση, στην θεσμική διέξοδο από την κρίση, στην μη υπέρβαση των ορίων του μετεμφυλιακού καθεστώτος και στο πνεύμα λεγκαλισμού που την χαρακτήριζε αναζητώντας μια –μάλλον εκ των πραγμάτων αδύνατη- συμβιβαστική λύση με τα κέντρα της μετεμφυλιακής εξουσίας, σε καταστάσεις μάλιστα όξυνσης της ταξικής πάλης. Πράγμα που ήταν αδύνατο και επιβεβαιώθηκε ,εκτιμώ, την 21^η Απριλίου του 1967.

Οι απαρχές του «Μαρξιστικού-Λενινιστικού» πολιτικού ρεύματος βρίσκονται στο ρήγμα που προκάλεσε σε σημαντικότερη μερίδα των ελλήνων κομμουνιστών η δυσaráσκεια για την αλλαγή και κυρίως οι όροι με τους οποίους αυτή επιβλήθηκε στην ηγεσία του ΚΚΕ το 1956, με σημείο τομής την 6^η Ολομέλεια του ΚΚΕ, τον Μάρτιο του ίδιου έτους. Μια αλλαγή που είχε σχέση, αλλά δεν εξαντλούταν μόνο εκεί, με τις νέες θέσεις που υιοθέτησε το ΚΚΣΕ, όπως αυτές διακηρύχθηκαν στο 20^ο Συνέδριο του Κόμματος, τον Φλεβάρη του 1956. Η συγκρότηση του πρώτου και βασικού πυρήνα κομμουνιστών που οδήγησε μετέπειτα στην εμφάνιση του εγχωρίου «Μαρξιστικού-Λενινιστικού» πολιτικού ρεύματος έγινε στο στρατόπεδο πολιτικών εξόριστων του Άη-Στράτη και στις συγκρούσεις στο εσωτερικό του, με «πυροκροτητή» τις αλλαγές που έλαβαν χώρα στο ΚΚΕ μετά το 1956.

Οι διαφωνίες αυτές, καταρχήν, δεν τους οδήγησαν στον ανοιχτό οργανωτικό διαχωρισμό από το ΚΚΕ και την ΕΔΑ αλλά στην ύπαρξη τους ως πολιτικού κύκλου με επιφυλάξεις για την γραμμή που ακολουθούσε το ελληνικό αριστερό κίνημα, εντός των οργανώσεων της ΕΔΑ, μετά την απόλυση τους από την Άη-Στράτη. Η πολιτική αμηχανία της ΕΔΑ μετά το 1958, η εμφάνιση της Ε.Κ. και η απόσπαση της πρωτοβουλίας των κινήσεων στο χώρο των «δημοκρατικών δυνάμεων» με τον «ανένδοτο» σε συνθήκες κλιμάκωσης των κοινωνικών διεκδικήσεων από το '61 και

ύστερα συνέβαλλαν στο να ενταθούν οι διεργασίες για την ανάπτυξη –έστω και εμμέσως- μιας συγκροτημένης κριτικής, από τα «αριστερά» στην ΕΔΑ. Προς αυτή την πορεία, καθοριστική ήταν η σημασία της δημόσιας αντιπαράθεσης στο διεθνές κομμουνιστικό κίνημα μεταξύ ΚΚΣΕ και ΚΚ Κίνας. Οι θέσεις του δεύτερου κόμματος προσέφεραν ένα πολύ συνολικότερο και συνεκτικότερο ιδεολογικό και πολιτικό αφήγημα για τις αμφιβολίες που υπήρχαν σε σχέση με την γενική πολιτική γραμμή που ακολουθούσε το παγκόσμιο κομμουνιστικό κίνημα, στο οποίο ηγούταν το ΚΚΣΕ, την περίοδο εκείνη και έναν γενικότερο αγωνιστικό προσανατολισμό για τα ζητήματα που αντιμετώπιζε το ελληνικό αριστερό κίνημα την ίδια περίοδο. Η πορεία προς την εμφάνιση του ελληνικού «Μαρξιστικού-Λενινιστικού» πολιτικού ρεύματος και την ανοιχτή σύγκρουση με την πολιτική γραμμή της ΕΔΑ επιταχύνθηκε το 1963, με την εμφάνιση των «Ιστορικών Εκδόσεων» και την απόφαση για την έκδοση της «Αναγέννησης» το Καλοκαίρι του 1964 και την έκδοση του περιοδικού, εν τέλει, τον Οκτώβρη του ίδιου έτους.

Η αναπτυσσόμενη δυναμική της Ε.Κ. και η διαρροή κοινωνικών δυνάμεων προς αυτήν, από την Αριστερά, ήταν ένας από τους πιο σημαντικούς παράγοντες για την εμφάνιση του «Μαρξιστικού-Λενινιστικού» πολιτικού ρεύματος. Το «Μαρξιστικό-Λενινιστικό» πολιτικό ρεύμα, μέσα από τις σελίδες της «Αναγέννησης», επιχείρησε να συγκρουστεί με την διαδεδομένη άποψη την περίοδο εκείνη, που σε ένα σημαντικό βαθμό την είχε ενστερνιστεί και η ΕΔΑ, πως ήταν δυνατό να προωθηθούν σημαντικά μέτρα εκδημοκρατισμού από την κυβέρνηση της Ε.Κ., τα οποία θα άνοιγαν το δρόμο για μια συνολικότερη αλλαγή στην χώρα. Αντίθετα, το «Μαρξιστικό-Λενινιστικό» πολιτικό ρεύμα υπογράμμισε πως η προώθηση της «δημοκρατικής αλλαγής στη χώρα» προϋπέθετε ως αναγκαίους όρους την συνεχή ενεργητική διεκδίκηση της εξουσίας από το αριστερό κίνημα και την ανατροπή της ιμπεριαλιστικής κυριαρχίας της χώρας. Ταυτόχρονα φαινόταν να υποστηρίζει πιο αποφασιστικά την ανάγκη προετοιμασίας για την συνολικότερη ρήξη με το μετεμφυλιακό πολιτικό καθεστώς που, εξάλλου, την θεωρούσε και εκ των πραγμάτων αναπόφευκτη.

Συνέπεια των παραπάνω θέσεων το «Μαρξιστικό-Λενινιστικό» πολιτικό ρεύμα υποστήριζε ότι η στάση κριτικής υποστήριξης και επιδίωξης, σε κάθε περίπτωση, της ενότητας απέναντι στην Ε.Κ. και την κυβέρνηση της και, μετέπειτα, η αναζήτηση συμβιβασμών και θεσμικών διεξόδων από το ελληνικό αριστερό κίνημα, μόνο αρνητικές συνέπειες μπορούσε να έχει: Δεν προετοίμαζε τον λαϊκό παράγοντα για την αναγκαία, και αναπόφευκτη από την φύση του καθεστώτος, σύγκρουση και δεν «αποκάλυπτε» τον πραγματικό χαρακτήρα της Ε.Κ., ως δύναμη ελέγχου των τάσεων ανεξαρτησίας των κατώτερων και μεσαίων στρωμάτων και «αντιδραστικής»

ενσωμάτωσης τους , μέσω της πολιτικής εξαπάτησης, εντός των ορίων πολιτικής της κυρίαρχης τάξης. Συνέβαλλε έτσι η στάση αυτή στην παγίωση των αυταπατών και, συνέπεια αυτών, στην διαρροή δυνάμεων από την Αριστερά προς την Ε.Κ..

Η παραπάνω λανθασμένη (σύμφωνα με τις κρίσεις του «Μαρξιστικού-Λενινιστικού» πολιτικού ρεύματος) πολιτική γραμμή του ελληνικού αριστερού κινήματος, ήταν προϊόν της επιρροής στην ΕΔΑ ,κυρίως στην ηγεσία της, του δεξιού «αναθεωρητισμού» (ρεβιζιονισμού), μια έννοια που έπαιζε κομβικό ρόλο στις αναλύσεις του «Μαρξιστικού-Λενινιστικού» πολιτικού ρεύματος. Το «Μαρξιστικό-Λενινιστικό» πολιτικό ρεύμα έθετε ως βασικό του καθήκον την απόσπαση του ελληνικού αριστερού κινήματος από την επιρροή του «αναθεωρητισμού», την αλλαγή στην «ηγεσία» του δηλαδή. Αυτό ακριβώς ήταν και η μεγαλύτερη από τις αδυναμίες, υποστηρίζω, του χώρου. Το ότι δεν κατάφερε ,δηλαδή, να υπερβεί, παρά την ανάπτυξη των δυνάμεων του και τις πολύ οξυδερκής θέσεις και αναλύσεις του, τον ρόλο της «αριστερής αντιπολίτευσης» στην ηγεσία της ΕΔΑ. Παρέμεινε ένας πολιτικός χώρος, που απευθυνόταν πρωτίστως σε ένα στενότερο ακροατήριο, αυτό των μελών και υποστηρικτών της Αριστεράς, με στόχο την πολιτική ζύμωση διαμέσου της γενικής καταγγελίας των πολιτικών αστοχιών της ΕΔΑ, για να προετοιμαστούν οι όροι της εμφάνισης μιας νέας ηγεσίας –ενός νέου Κομμουνιστικού Κόμματος- στο χώρο του ελληνικού αριστερού κινήματος.

Ο Λευτέρης Αποστόλου ήταν ένα πρόσωπο με συμμετοχή στο ελληνικό αριστερό κίνημα από τα πρώτα του βήματα. Την δεκαετία του '30 και κυρίως του '40 συμμετείχε σε θέσεις ευθύνης του ΚΚΕ και του ΕΑΜ, έχοντας παράλληλα ένα ιστορικό διαφωνιών και συγκρούσεων με την ηγεσία του, που στοίχισαν σε πολλές περιπτώσεις την διαγραφή του. Από την δεκαετία του '40 φαίνεται πως ο Λευτέρης Αποστόλου είχε κριτικάρει, εμμέσως, θέσεις και αναλύσεις που απέρρεαν από την λενινιστική πολιτική θεωρία και τα χαρακτηριστικά των τριτοδιεθνιστικού τύπου κόμματος, υπογραμμίζοντας ιδιαίτερα την ανάγκη για μετωπικά πλατιά σχήματα στο χώρο της Αριστεράς.

Το 1959 επέστρεψε στην Ελλάδα, έχοντας επαναπατριστεί από την πολιτική προσφυγιά, και από το 1961 ξεκίνησε να παρουσιάζει τις απόψεις του για την στρατηγική του ελληνικού αριστερού κινήματος, μέσα από την δημόσια αρθογραφία του. Κεντρικό από τα ζητήματα που τον απασχόλησαν, αρχικά αυτόν και μετέπειτα την ομάδα που συγκρότησε, την ΑΟΔΑ, ήταν η στάση και η πολιτική γραμμή της ΕΔΑ απέναντι στην Ε.Κ..

Ο Λ. Αποστόλου και η ΑΟΔΑ θεωρούσαν πως το μετεμφυλιακό καθεστώς ήταν

αρκούντως σταθερό, επαρκώς συσπειρωμένο και με σημαντική λαϊκή υποστήριξη που καθιστούσαν αδύνατη και καταδικασμένη οποιαδήποτε προσπάθεια της Αριστερά για την διεκδίκηση της εξουσίας και την απευθείας ανατροπή του. Αυτήν την δυνατότητα την είχε η Ε.Κ., που δεν βαρυνόταν με τα λάθη που είχε διαπράξει η Αριστερά στο παρελθόν (Δεκεμβριανά, Εμφύλιος) και μπορούσε έτσι να προωθήσει την δημοκρατική αλλαγή, με ομαλότητα, δίχως να οδηγούσε αυτό στην πρόκληση εντάσεων και την συσπείρωση των αντιδραστικών δυνάμεων, όπως θα γινόταν από την Αριστερά. Οπότε, δόκιμο για το ελληνικό αριστερό κίνημα θα ήταν, σύμφωνα με την θέση του Λ. Αποστόλου και της ΑΟΔΑ, να συμβάλλει στην πραγματοποίηση της δημοκρατικής αλλαγής, με όχημα την Ε.Κ., κρατώντας μια υπεύθυνη στάση που δεν θα έδινε λαβές για μια «αντιδραστική εξόρμηση».

Το βασικό πρόβλημα αυτής της ανάλυσης ήταν ότι θεωρούσε πως ,για τις καθεστωτικές δυνάμεις, μη ανεκτό ήταν να βρίσκεται η Αριστερά με αποφασιστικό ρόλο στα πράγματα, ενώ, στην πραγματικότητα, μη ανεκτό ,από το μετεμφυλιακό καθεστώς, ήταν η πραγμάτωση των προγραμματικών στοιχείων της Αριστεράς. Δεν ήταν δηλαδή το πρόγραμμα «εθνικής δημοκρατικής αλλαγής» -με το οποίο συμφωνούσε στους γενικούς άξονες του και ο Λ. Αποστόλου και η ΑΟΔΑ- ένα ουδέτερο πρόγραμμα δημοκρατικού εκσυγχρονισμού και ανάπτυξης. Αντίθετα, προϋπέθετε σημαντικές ρήξεις με την δομή του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, όπως είχε παγιωθεί από το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου και ύστερα. Και αποδείχτηκε τον Ιούλη του 1965 πως το πρόβλημα βρισκόταν ,για τα κέντρα του καθεστώτος, στους ίδιους τους βασικούς άξονες της «δημοκρατικής αλλαγής»: ακόμα και μια κυβέρνηση του Κέντρου, με στελέχη «εγνωσμένης εθνικών αισθημάτων», θα εξωθούνταν στην παραίτηση λόγω του γεγονότος πως εξέφραζε, πέρα ίσως και από την θέληση της, τέτοιες κοινωνικές και πολιτικές προσδοκίες, που την καθιστούσαν μη απολύτως ελεγχόμενη.

Η Ε.Κ. αποτέλεσε έναν δυσεπίλυτο γρίφο για τον χώρο της Αριστεράς. Καταρχήν, το ζήτημα της Ε.Κ. ήταν ένας από τους πιο σημαντικούς παράγοντες που τροφοδότησαν τις φυγόκεντρες δυνάμεις στο εσωτερικό της, την δεκαετία του '60. Φυγόκεντρες δυνάμεις που συνέβαλλαν καθοριστικά στην απαρχή των ανοιχτών συγκρούσεων και την ανάπτυξη διαφορετικών στρατηγικών στο χώρο της ελληνικής Αριστεράς. Συνεπώς υποστηρίζω, βάση των πορισμάτων της παρούσας εργασίας, πως οι θέσεις και οι στρατηγικές που αναπτύχθηκαν από τα δρώντα υποκείμενα του αριστερού κινήματος, αλλά και στις συγκρούσεις που αυτές οδήγησαν, δεν ήταν προϊόν της απλής αντανάκλασης και της απευθείας «εξωτερικής» μεταφοράς

ανάλογων θέσεων στρατηγικών από το διεθνές κομμουνιστικό κίνημα της εποχής στο αντίστοιχο ελληνικό αριστερό κίνημα. Αν και αυτές παίζανε το ρόλος τους, χρησιμοποιήθηκαν, κυρίως, ως σημεία αναφοράς και άντλησης πολιτικού κύρους λόγω της ενδεχόμενης πολιτικής συνάφειας. Οι ίδιες όμως οι θέσεις και οι στρατηγικές ήταν, πρωτίστως, το αποτέλεσμα της βούλησης των δρώντων υποκειμένων του ελληνικού αριστερού κινήματος να συμβάλλουν στον αγώνα για «Ψωμί και Δημοκρατία» του ελληνικού λαού.

Οι ερμηνείες που επιχειρήθηκαν άλλα και οι αντιπαρατιθέμενες πολιτικές γραμμές που υποστηρίχτηκαν σχετικά με την Ε.Κ. ήταν συναφείς με τις θέσεις και τις στρατηγικές των δρώντων υποκειμένων απέναντι στο ελληνικό μετεμφυλιακό καθεστώς της «ελεγχόμενης δημοκρατίας». Δηλαδή, αν ήταν περισσότερο εδραιωμένη η πεποίθηση πως η «δημοκρατική αλλαγή» μπορούσε να επιτευχθεί μέσω των θεσμών του μετεμφυλιακού καθεστώτος, η Ε.Κ. ερμηνευόταν κυρίως ως σύμμαχος, όπως στην περίπτωση της ΑΟΔΑ. Αντίθετα, αν δέσποζε η άποψη πως η επίτευξη της «δημοκρατικής αλλαγής» προϋπέθετε ρήξεις με τα ίδια τα θεμέλια του μετεμφυλιακού καθεστώτος, τότε η ΕΚ αντιμετωπιζόταν, βασικά, ως κίνδυνος για το αριστερό κίνημα της χώρας, όπως στην περίπτωση του «Μαρξιστικού-Λενινιστικού» πολιτικού ρεύματος.

Η ΕΔΑ βρέθηκε να ακροβατεί σε λεπτές ισορροπίες και σε ένα μεγάλο βαθμό αντικρουόμενες αναγκαιότητες. Από την μια ο πολιτικός αγώνας για την πραγμάτωση της «δημοκρατικής αλλαγής» και οι –de facto– ρήξεις που προϋπέθετε και από την άλλη η προσπάθεια αποφυγής της πολιτικής απομόνωσης, της περιφρούρησης της στοιχειωδώς νόμιμης ύπαρξης της, της ειρήνευσης και της αποφόρτισης του εμφυλιοπολεμικού κλίματος. Οι ερμηνείες και η πολιτική γραμμή της ΕΔΑ απέναντι στην Ε.Κ., ορίστηκαν σε μεγάλο βαθμό από την τήρηση αυτών των ισορροπιών και αναγκαιοτήτων. Το τι βάραινε περισσότερο στην υιοθέτηση των κάθε φορά ερμηνειών και πολιτικών γραμμών από την ΕΔΑ ήταν μεταβαλλόμενο, οριζόμενη η μεταβολή αυτή σε μεγάλο βαθμό από τις πολιτικές αποτυχίες ή επιτυχίες που κατέτασσε. Μετά το '58 κατέστη προφανές πως οποιαδήποτε ισχυροποίηση της Αριστεράς σε βαθμό ανησυχητικό θα αντιμετωπίζονταν δυναμικά από τα κέντρα εξουσίας του καθεστώτος. Όμως, η εμφάνιση της Ε.Κ. και η δυναμική του «ανένδοτου» απέτρεψαν την αναμέτρηση με τα διλλήματα που, αναγκαστικά, θα προέκυπταν. Το καλοκαίρι του '65 αποσαφηνίστηκε πως μη ανεκτό από τις καθεστωτικές δυνάμεις δεν ήταν μόνο η ισχυροποίηση της Αριστεράς αλλά και η προώθηση ενός δειλού, έστω, προγράμματος εκδημοκρατισμού και κοινωνικής αναδιανομής, πολύ πιο περιορισμένου, από αυτά που υποστήριζε το πρόγραμμα «εθνικής δημοκρατικής

αλλαγής» ή ο «ουσιαστικός εκδημοκρατισμός». Αυτό σήμαινε πως ο «δημοκρατικός μετασχηματισμός» -το βασικό καθήκον που είχε θέσει στον εαυτό της η ΕΔΑ- της Ελλάδας δεν μπορούσε να πραγματοποιηθεί εντός των πλαισίων του ελληνικού μετεμφυλιακού καθεστώτος.

Η επιλογή η ελληνική Αριστερά λίγα χρόνια μετά από μια συντριπτική στρατιωτική πανωλεθρία και μια «ιστορική» πολιτική ήττα να προχωρήσει προς την ρήξη και την ανοιχτή σύγκρουση με το μετεμφυλιακό καθεστώς σίγουρα ήταν μια επιλογή πολύ οδυνηρή, καθόλου εύκολη στην πραγμάτωση της και με σοβαρές πιθανότητες νέας, ακόμα πιο μεγάλης πανωλεθρίας. Ταυτόχρονα όμως υπήρχαν σοβαρές ενδείξεις πως η επιλογή της «μη ρήξης» από την ΕΔΑ πιθανότατα δεν σήμαινε αποφυγή της ρήξης οριστικά αλλά ρήξη με ευνοϊκούς όρους για τα καθεστωτικά κέντρα εξουσίας. Κάπου εδώ εξαντλούνται και τα όρια της παρούσας εργασίας. Το τελευταίο ερώτημα που τέθηκε θα μείνει αναπάντητο από τον γράφοντα. Η απάντηση του, επαφίεται στην πολιτική κρίση του αναγνώστη.

Πηγές & Βιβλιογραφία

Ι. Πηγές αρχειακές και δημοσιευμένες:

Πνευματικό Ίδρυμα Γεωργίου Παπανδρέου: Γεώργιος Παπανδρέου: Ο πολιτικός λόγος. Εισαγωγή-επιμέλεια: Πάυλος Πετρίδης, Γιώργος Αναστασιάδης. University Studio Press, 1995.

Προγραμματικές Κατευθύνσεις-Καταστατικό ΕΠΕΚ. Εκδόσεις Κωβαίου, 1953. Συλλογή Ντ. Κουσιδίου- Στ. Σταυρόπουλου, Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ) ,ψηφιακά αρχεία: η Ελληνική νεολαία στις συλλογές των ΑΣΚΙ.

Συλλογή Γ. Γιαννουλόπουλου, Εταιρεία Μελέτης Ιστορίας της Αριστερής Νεολαίας(ΕΜΙΑΝ).

Αρχείο Ορέστη Χατζηβασιλείου, ΑΣΚΙ.

Ορέστης Χατζηβασιλείου: Συνδικαλισμός και κοινωνική αντίδραση, 1947-1987. Οδυσσέας, 1987.

Αρχείο ΕΔΑ, ΑΣΚΙ.

Το Β' Πανελλαδικό Συνέδριο της ΕΔΑ. Επίσημα Κείμενα. Αθήνα, 1963. (ΑΣΚΙ, βιβλιοθήκη).

Επίσημα πρακτικά συνεδριάσεων της Βουλής: Συνεδρίαση 13 Σεπτεμβρίου 1960. Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων.

ΚΚΕ: Επίσημα Κείμενα, Τόμος 8^{ος}. Σύγχρονη Εποχή, 1997.

Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ: Η 7^η πλατειά ολομέλεια της Κ.Ε. του ΚΚΕ (18-24 Φλεβάρη 1957). Σύγχρονη Εποχή, 2011.

Περιοδικό «Αναγέννηση», τεύχη 1-29. Οκτώβριος 1964-Φλεβάρης 1967. Ανατύπωση των Μορφωτικών Εκδόσεων, 2005-2006.

Για τις προγραμματικές και καταστατικές κατευθύνσεις της Σ.Π.Α.Κ: «Απόφαση της ιδρυτικής σύσκεψης της Σ.Π.Α.Κ». Εκδόσεις Λαϊκός Δρόμος.

Ιδρυτική διακήρυξη της ΣΠΑΚ: «Δημιουργήθηκε η Συνεπής Πολιτική Αριστερή Κίνηση. Διακήρυξη προς όλους τους λαϊκούς αγωνιστές, όλους τους εργαζομένους της χώρας μας». (Αναδημοσίευση από Λαϊκό Δρόμο φ.11, 8/4/1967). «Διακήρυξη προς όλους τους προοδευτικούς, προς όλους του δημοκράτες φοιτητές» (Ιδρυτική ΠΠΣΠ).

ΟΜΛΕ: «Θέσεις της Κ.Ε. της ΟΜΛΕ για τα 56 χρόνια από την ίδρυση του ΚΚΕ.»

Ιστορικές Εκδόσεις, 1975.

«Προτάσεις για την γενική γραμμή του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος». (Απάντηση της Κ.Ε του ΚΚΚ στην Κ.Ε. του ΚΚΣΕ). Ιούνης, 1963. Ιστορικές Εκδόσεις, 1975.

«Η επίθεση του Ρεβιζιονισμού στον Αή-Στράτη» (σε τρεις συνέχειες). Δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Λαϊκός Δρόμος», φ. 84, 85 & 86, 17-24-30/4/1976. Προσωπική συλλογή Χρίστου Μάη.

«Η ιστορική πείρα της δικτατορίας του προλεταριάτου». Κείμενο στην «Λαϊκή Ημερησία», 5/4/1956. Ιστορικές Εκδόσεις, 1963.

«Ξανά για την ιστορική πείρα της δικτατορίας του προλεταριάτου». Δεύτερο κείμενο στην «Λαϊκή Ημερησία», 29/12/1956. Ιστορικές Εκδόσεις, 1963. (Απάντηση της Κ.Ε του ΚΚΚ στην Κ.Ε. του ΚΚΣΕ). Ιούνης, 1963. Ιστορικές Εκδόσεις, 1975.

«Δύο διαφορετικές γραμμές στο ζήτημα του πολέμου και της ειρήνης». (Άρθρο της σύνταξης της «Λαϊκής Ημερησίας» και της «Κόκκινης Σημαίας») 19/11/1963. Ιστορικές Εκδόσεις, 1975.

«Ο Χρουντσωφικός ψευδοκομμουνισμός και τα ιστορικά διδάγματα που δίνει στο κόσμο.» (Άρθρο της σύνταξης της «Λαϊκής Ημερησίας» και της «Κόκκινης Σημαίας») 13/7/1964. Ιστορικές Εκδόσεις, 1975.

«Declaration of communist and workers' parties of the socialist countries» Meeting in Moscow, USSR, 1957.

«Long Live Leninism!» by the editorial department of "Hongqi". Nikita Khrushchev reference archive. Speech to 20th congress of the C.P.S.U. (24-25/2/1956).

Open letter of Central Committee of the Communist Party of Soviet Union to all party organizations, to all communists of the soviet union. (Pravda, 14 Ιουλίου 1963).

«Statement of the 81 Communist and Workers Parties» Meeting in Moscow, 1960.

Αρχείο Λευτέρη Αποστόλου, ΑΣΚΙ.

II. Πηγές σε εφημερίδες, περιοδικά:

Αθηναϊκή

Αυγή

Ελευθερία

Ελληνική Αριστερά

Μακεδονία
Λαϊκός Δρόμος(εφημερίδα)
Πανσπουδαστική
Προλεταριακή Σημαία
Ριζοσπάστης

III. Προφορικές μαρτυρίες, μαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις:

Εισήγηση Ισαάκ Ιορδανίδη (Εκδότης περιοδικού «Αναγέννηση») στην πολιτική εκδήλωση: «50 χρόνια από την έκδοση του περιοδικού Αναγέννηση. Μια σπουδαία παρακαταθήκη για το κομμουνιστικό κίνημα». Διοργάνωση εφημερίδες «Λαϊκός Δρόμος» και «Προλεταριακή Σημαία», 20 Οκτωβρίου 2014.

Προφορική μαρτυρία Κώστα Μαλαφέκα (Μέλος ΠΠΣΠ και της ΣΠΑΚ), 24 Φεβρουαρίου 2014.

Προφορική μαρτυρία Ρόζας Οικονόμου, (Μέλος κύκλου Αναγέννησης και ΣΠΑΚ, συντρόφισσα του Γιάννη Χοντζέα) 3 Νοεμβρίου 2014.

Προφορική μαρτυρία Ρόζας Οικονόμου (στον Χρίστο Μάη), 16 Φεβρουαρίου 2012.

Μαρτυρία Άννας Φιλίνη (στελέχους ΕΚΚΕ) στις 27 Ιανουαρίου 2014 στο σεμινάριο των εργαστηρίων των ΑΣΚΙ «Με το βλέμμα στο αύριο: αντιδικτατορικός αγώνας και πολιτικές διεργασίες (1967-1974)», χειμερινό εξάμηνο 2013-2014.

IV. Βιβλιογραφία, δημοσιεύσεις, αρθρογραφία, συνεδριακές εισηγήσεις:

Γ. Αλεξάτος: Ιστορικό λεξικό του εργατικού κινήματος. Γειτονιές του κόσμου, 2008.

Ν. Αλιβιζάτος: Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση, 1922-1974: όψεις της ελληνικής εμπειρία. Θεμέλιο, 1983.

Α. Αντωνίου: «Η στάση της ελληνικής και κυπριακής Αριστεράς απέναντι στις συνθήκες Ζυρίχης-Λονδίνου. «Δρόμος της Αριστεράς», φ. 20/12/2012.

Χρ. Βερναρδάκης- Γ. Μαυρή: Κόμματα και κοινωνικές συμμαχίες στην προδικτατορική Ελλάδα. Εξάντας, 1991.

Μπ. Γεωργούλας: Η λαϊκή εξουσία στην ελεύθερη Ελλάδα. Θεμέλιο, 1979.

Γ. Γιανουλόπουλος: Ο μεταπολεμικός κόσμος. Ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία (1945-1963). Παπαζήσης, 1992.

Β. Γκανάτσιος-Χείμαρρος: Ανιχνεύοντας τις ρίζες της ήττας: Επανεκτιμήσεις και παραλείποντα για τον εμφύλιο και τα μετεμφυλιακά. Επίκεντρο, 2011.

Π. Δανιηλίδης: Ο Πολύδωρος θυμάται. Ιστορικές Εκδόσεις, 1990.

- Α. Γκράμσι: Για την πολιτική και το σύγχρονο κράτος. Ημερίσια, 2010.
- Π. Δημητρίου: Η Διάσπαση του ΚΚΕ, μέσα από τα κείμενα της περιόδου 1950-1975. Θεμέλιο, 1978.
- Κ. Διγκαβές: Έτσι προδόθηκε η Δημοκρατία. Αυτοέκδοση, 1975.
- Λ. Δουκίδου: Πως φτάσαμε στη δικτατορία του '67. Το Βήμα, 2012.
- ΕΔΑ: Η μαύρη βίβλος. Το εκλογικό πραξικόπημα της 29^{ης} Οκτωβρίου του 1961. Επανεκδοση των εκδόσεων «Ποντίκι», 1996.
- Α. Ελεφάντης: Η Επαγγελία της αδύνατης επανάστασης. Όλκος, 1977.
- Χ.Ι. Ιορδάνογλου: Μετεμφυλιακή Οικονομική Ιστορία της Ελλάδας, (υπό έκδοση).
- Ν. Καμπέρης: «Οι αγρότες στην κατοχή και στον εμφύλιο» » στο Το αγροτικό κίνημα στην Ελλάδα. Επιμέλεια: Αντώνης Μωυσίδης. Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς & εκδόσεις Νήσος, 2011.
- Στ. Κασσιμάτης: Οι παράνομοι. Άνθρωποι και ντοκουμέντα. Φιλίστωρ, 1997.
- Γ. Κάτρης: Η γέννηση του νεοφασισμού στην Ελλάδα. Παπαζήσης, 1974.
- Κ. Κατσάπης: Το «πρόβλημα νεολαία». Μοντέρνοι νέοι, παράδοση και αμφισβήτηση στη μεταπολεμική Ελλάδα: 1964-1974. Απρόβλεπτες Εκδόσεις, 2013.
- Μιλτιάδης Κήπας: Κοινωνιολογία της ανάπτυξης. Ηρόδοτος, 2004.
- Τμήμα Ιστορίας της Κ.Ε. του ΚΚΕ: «Το ΚΚΕ γεννά Μπελογιάννηδες». 26/04/2010. www.kke.gr.
- Π. Κόκκοτας: Ο ρόλος της παιδείας στην οικονομική ανάπτυξης της Ελλάδος. Σ.Τούντας, 1986.
- Γ. Κουκουλές: Το εργατικό κίνημα και ο μύθος του Σίσυφου, 1964-1966. Οδυσσέας, 2000.
- Ν. Κουλούρης: «Η ταξική βάση και το ιδεολογικό περιεχόμενο του κινήματος της «Συνεπούς Αριστεράς». Κριτική ανασκόπηση των αντιλήψεων της ΟΜΛΕ (1964-1976) για την ανασύσταση του ΚΚΕ και την επερχόμενη «Λαϊκόδημοκρατική Αλλαγή». Στο Η αριστερά συζητά, ενώνεται, αντιπαριτίθεται, αλλάζει;. Α/συνέχεια, 2005.
- Λ. Κύρκος: Ανατρεπτικά. Προσκήνιο, 1995.
- Κ. Κωστής: Ο μύθος του ξένου ή η Pechiney στην Ελλάδα. Αλεξάνδρεια, 1999.
- Χ. Λάζος: Ελληνικό φοιτητικό κίνημα, 1821-1973: Κοινωνικοί και πολιτικοί αγώνες. Γνώση, 1987.
- Γ. Λαμπάτος: Έλληνες πολιτικοί πρόσφυγες στην Τασκένδη (1949-1957). Κούριερ εκδοτική, 2001.
- Ι. Λαμπίρη-Δημάκη: «Κοινωνική Αλλαγή 1949-1974: Η κοινωνιολογική οπτική του ιστορικού φαινομένου.» στο Ιστορία του νέου Ελληνισμού, τόμος 9^{ος}. Ελληνικά

Γράμματα, 2003.

Β.Ι.Λένιν: Ο ιμπεριαλισμός, ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού. Θεμέλιο, 1984.

Δ. Λιβιεράτος: «Το χρονικό του Ιουλίου του 1965» στο Δ. Λιβιεράτος- Γ. Καραμπελιάς: Ιούλης '65, η έκρηξη. Εναλλακτικές Εκδόσεις, 2014.

Α. Λεντάκης: Παρακρατικές οργανώσεις και 21^η Απριλίου. Καστανιώτης, 1975.

Θ. Λιανός- Τ. Καβουρίδη: Μεταναστευτικά ρεύματα στην Ελλάδα κατά τον 20^ο αιώνα. ΚΕΠΕ, 2012.

Σπ. Λιναρδάτος: Από τον εμφύλιο στη χούντα. Παπαζήσης, 1978.

Μ. Λυμπεράτος: Στα πρόθυρα του εμφυλίου πολέμου: Από τα Δεκεμβριανά στις εκλογές του 1946. Βιβλιόραμα, 2006.

Μ. Λυμπεράτος: Από το ΕΑΜ στην ΕΔΑ: Η ραγδαία ανασυγκρότηση της αριστεράς και οι μετεμφυλιακές πολιτικές αναγκαιότητες. Στοχαστής, 2011.

Μ. Λυμπεράτος: «Αριστερά και καμπές της ταξικής πάλης: Το παράδειγμα του ΕΑΜ». Περιοδικό «Τετράδια» τ.61, Χειμώνας-Άνοιξη 2012

Μιχάλης Λυμπεράτος: Τα Ιουλιανά και η «αποστασία» του 1965. <https://barikat.gr/content/ta-ioyliana-kai-i-apostasia-toy-1965>

Χ. Μάης: «Η εκδοτική δραστηριότητα ως μέσο πολιτικής στράτευσης και συγκρότησης ταυτότητας: Ο εκδοτικός οίκος των Ιστορικών Εκδόσεων, 1963-1967» στο «Αρχειοτάξιο» τ.14, Οκτώβριος 2012.

Γ. Μαργαρίτης: Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου, 1946-1949. Βιβλιόραμα 2001.

Α. Μπουτζοβή: «Μηχανισμοί και φορείς της κατασκευής της επιλεκτικής μνήμης. Η περίπτωση του Σωτήρη Πέτρουλα» στο Η ελληνική νεολαία στον 20^ο αιώνα. ΑΣΚΙ & Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς. Θεμέλιο, 2010.

Π. Νεφελούδης: Στις πηγές της κακοδαιμονίας. Τα βαθύτερα αίτια διάσπασης του ΚΚΕ, 1918-1968. Gutenberg, 1975.

Η. Νικολακόπουλος: Η «καχεκτική» δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές, 1946-1967. Πατάκης, 2000.

Η. Νικολακόπουλος: «Ελεγχόμενη δημοκρατία: Από το τέλος του Εμφυλίου ως την αρχή της Δικτατορίας» στο Ιστορία του νέου Ελληνισμού, τόμος 9. Ελληνικά Γράμματα, 2003.

Ρ. Οικονόμου: «Τα διλήμματα, οι αγωνίες των κομμουνιστών και το τι σήμαινε η απόφαση για την έκδοση της “Αναγέννησης”» στο Η αριστερά συζητά, ενώνεται, αντιπαρατίθεται, αλλάζει;. Α/συνέχεια, 2005.

Δ. Ι. Παπαδημητρίου: Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνικοφρόνων. Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα, 1922-1967. Σαββάλας, 2006.

- Δ. Παπαδιαμάντης: Στρατός και πολιτική εξουσία στη μετεμφυλιακή Ελλάδα (1949-1967). Διδακτορική διατριβή, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, ΠΜΣ- Β' κύκλου.
- Ι. Παπαθανασίου: Η νεολαία Λαμπράκη την δεκαετία του 1960. Αρχειακές τεκμηριώσεις και αυτοβιογραφικές καταθέσεις. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., 2008.
- Α. Παπανδρέου: Η δημοκρατία στο απόσπασμα. Εκδόσεις Λιβάνη, 2006.
- Αλέξης Παπαχελάς: Ο βιασμός της ελληνικής δημοκρατίας. Ο αμερικάνικος παράγων, 1947-1967. Εστία, 1998.
- Γ. Πετρόπουλος: Η ίδρυση της «Κομινφορμ». «Ριζοσπάστης», φ. 7/10/2001.
- Σ. Ριζάς: Η Ελληνική πολιτική μετά τον Εμφύλιο πόλεμο. Κοινοβουλευτισμός και δικτατορία. Καστανιώτης, 2008.
- Σ. Ριζάς- Ι. Στεφανίδης: «Το Κυπριακό Ζήτημα: ο αγώνας για ένωση, ανεξαρτησία και η τουρκική εισβολή.» στο Ελληνική πολιτική Ιστορία, Γ. Βούλγαρης (επιμ.) Ελληνικά Γράμματα, 2009.
- Σ. Ριζάς: «Η σύνδεση της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ)» στο Κωνσταντίνος Καραμανλής: Ο αναμορφωτής της μεταπολεμικής Ελλάδας. «Ελεύθερος Τύπος», ένθετο «Ελλήνων Ιστορικά», τ.15.
- Ροδάκης-Γραμμένος: 3η συνδιάσκεψη του ΚΚΕ, 10-14/10/1950 : εισηγήσεις, λόγοι, αποφάσεις : τα απόρρητα πρακτικά μιάς σκηνοθετημένης δίκης εναντίον των πρώτων κομμουνιστών της ανανέωσης. Γλάρος, 1988.
- Κ. Σαιν-Μάρτεν: Λαμπράκηδες, Στορία μιας γενιάς. Πολύτροπον, 1984.
- Σπ. Σακελλαρόπουλος: Τα αίτια του απριλιανού πραξικοπήματος. Λιβάνης, 1998.
- Σπ. Σακελλαρόπουλος: «Η επίδραση του αγροτικού κινήματος στην εκλογική μετατόπιση των αγροτικών στρωμάτων, 1961-1964» στο Το αγροτικό κίνημα στην Ελλάδα. Επιμέλεια: Αντώνης Μωυσίδης. Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς & εκδόσεις Νήσος, 2011.
- Λ. Σαράφη : «Τα «Δεκεμβριανά» του Βελγίου: Πολιτικές συγκρούσεις και κοινωνία στην Απελευθέρωση». Εισήγηση στο διεθνές συνέδριο: Από την απελευθέρωση στα Δεκεμβριανά. Π. Παπαστράτης, Μ. Λυμπεράτος (επιμέλεια). Πάντειο Πανεπιστήμιο, 19-23 Νοέμβριου 2014.
- Ν. Σερντεδάκης: «Συλλογική δράση και φοιτητικό κίνημα την περίοδο 1959-1964: δομικές προϋποθέσεις, πολιτικές ευκαιρίες και ερμηνευτικά σχήματα.» στο Η σύντομη δεκαετία του '60: θεσμικό πλαίσιο, κομματικές στρατηγικές, κοινωνικές συγκρούσεις, πολιτισμικές διεργασίες. Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου(επιμ.). Καστανιώτης, 2008.

- Γ. Σταθάκης: Δόγμα Τρούμαν και Σχέδιο Μάρσαλ: Η ιστορία της αμερικάνικης βοήθειας στην Ελλάδα. Βιβλιόραμα, 2004.
- Ι. Στάλιν: Οικονομικά προβλήματα του Σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ. Σύγχρονη Εποχή, 1998.
- Στ. Στεφάνου: «Οι τρεις φραξιονισμοί του 'Αι-Στράτη» στο «Αρχαιοτάξιο» τ.4, Μάιος 2002.
- Σπ. Σφέτας: «Η ρήξη Τίτο-Στάλιν». «Καθημερινή» φ.6-5-2012.
- Τ. Τρίκκας: ΕΔΑ, 1951-1967: Το νέο πρόσωπο της αριστεράς. Θεμέλιο, 2009.
- Α. Τσέκερης: «Μια ιστορία αλλιώς». «Η Αυγή», ένθετο «Αναγνώσεις», φ. 09/11/2014.
- Κωνσταντίνος Τσουκαλάς: Κράτος, κοινωνία, εργασία στην μεταπολεμική Ελλάδα. Θεμέλιο, 1987.
- Κ. Τσουκαλάς: «Η ελληνική δεκαετία του '60: "Σύντομη" ή μακρά;» στο Η σύντομη δεκαετία του '60: θεσμικό πλαίσιο, κομματικές στρατηγικές, κοινωνικές συγκρούσεις, πολιτισμικές διεργασίες. Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου(επιμ.). Καστανιώτης, 2008.
- Π. Τουλούδης: Η επέμβαση της Χρουτσωφικής ηγεσίας στο ΚΚΕ. Αλφειός, 1992.
- Χ. Τυροβούζης: «Ο Γεώργιος Παπανδρέου και το κοινωνικό δυναμικό του «Κεντρώου» χώρου (1946-67): Μια πρώτη προσέγγιση» στο Γεώργιος Παπανδρέου: 60 χρόνια παρουσίας και δράσης στην πολιτική ζωή. Επιμέλεια Π. Πετρίδης-Γ.Αναστασιάδης. University Studio Press, 1994.
- Ι. Χανδρινός: Το τιμωρό χέρι του λαού. Η δράση του ΕΛΑΣ και της ΟΠΛΑ στην κατεχόμενη πρωτεύουσα, 1942-1944. Θεμέλιο, 2012.
- Δ. Χαραλάμπης: Πελατειακές σχέσεις και λαϊκισμός: Η εξωθεσμική συναίνεση στο ελληνικό πολιτικό σύστημα. Εξάντας, 1989.
- Ε. Χατζηβασιλείου: Εισαγωγή στην ιστορία του μεταπολεμικού κόσμου. Πατάκης, 2001.
- Ε. Χατζηβασιλείου: Ο Ελληνικός Φιλελευθερισμός. Το ριζοσπαστικό ρεύμα, 1932-1979. Πατάκης, 2010.
- Χ. Χατζηιωσήφ: «Η πολιτική οικονομία της μεταπολεμικής Ελλάδας, 1944-1967.» στο Εισαγωγή στη Νεοελληνική Οικονομική Ιστορία (18^{ος}-20^{ος} Αιώνας). Βασίλης Κρεμμύδας(διεύθυνση). Τυπωθήτω, Γιώργος Δάρδανος, 1999.
- Γ. Χοντζάς: «Για την κριτική αποτίμηση του Μ-Α κινήματος» στο Για το Κομμουνιστικό Κίνημα της Ελλάδας. Α/συνέχεια, 2004.
- Χ. Χρηστίδης: «Ανένδοτος Αγώνας: Η αιχμή του δόρατος» στο Η σύντομη δεκαετία του '60: θεσμικό πλαίσιο, κομματικές στρατηγικές, κοινωνικές συγκρούσεις, πολιτισμικές διεργασίες. Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Ι. Σεφεριάδης, Ευάνθης

- Χατζηβασιλείου(επιμ.). Καστανιώτης,2008.
- P. Φακιάλας: Ο εργατικός συνδικαλισμός στην Ελλάδα. Παπαζήσης, 1978.
- A. Ψαρομηλίκος, B. Λάζου, K. Καρτάλης(επιμέλεια): Οι δίκες του Μακαρθισμού.«Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία». Φεβρουάριος 2011.
- P. Calvocoressi: Η διεθνής πολιτική μετά το 1945. Τουρίκη, 2004.
- E. P. Collotti: Ιστορία της κινέζικης επανάστασης. Εξάντας, 1975.
- G. Elley: Σφυρηλατώντας την Δημοκρατία. Ιστορία της Ευρωπαϊκής Αριστεράς, 1923-2000. Σαββάλας, 2010.
- A. Graham- Z. Philip: Η κρίση της Κούβας, η ουσία της απόφασης. Παπαζήσης, 2006.
- M.Gonzalez, Λ. Μπόλαρης, L. Hermana: Χιλή 1972-1973. Η τραγωδία του κοινοβουλευτικού δρόμου. Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, 2013.
- E. Hobsbawm: Η εποχή των άκρων. Ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας 1914-1991. Θεμέλιο, 2006.
- D. Horowitz: Από την Γιάλτα στο Βιετνάμ. Κάλβος, 1975.
- T. Judt: Η Ευρώπη μετά τον Πόλεμο. Αλεξάνδρεια, 2012.
- I.I. Kovalenko- R.A. Tuzmukhamedov: The non-Aligned Movement. Progress Publishers, 1988.
- A. Lioubas: Το σχέδιο Schuman και η δημιουργία της ΕΚΑΧ. Γραπτή Εργασία για το ΕΠΟ 33: «Δημιουργία και Εξέλιξη των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων» (Διδάσκων Τσαρδανίδης Χαράλαμπος), ακαδημαϊκό έτος 2012-2013. Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- C. Mais: «Exiles in the exile: The case of the Greek “marxist-leninist” Political Refugees in the Eastern Bloc in the own Words.» στο Momentaufnahme der Exilforschung / Proceedings of Exile Studies. Dokumentation der Tagung der Gesellschaft für Exilforschung e.V. in Zusammenarbeit mit dem Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam, 23.-25 März 2012 .
- Jean Meynaud(Π. Μερλόπουλος- Γ. Νοταράς): Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα,1946-1965. Σαββάλας, 2002
- J. Meynaud: Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα, μέρος Β. Η βασιλική εκτροπή από τον Κοινοβουλευτισμό του Ιουλίου του 1965. Μπαύρον, 1974.
- M. Pelt: Tying Greece to the West, US-West Germans-relations 1949-1974. Museum Tusculanum Press Publisher. 2006.
- R. Poidevin: «Η Ευρώπη από το 1914 μέχρι σήμερα». Γενική Ιστορία της Ευρώπης, τόμος 6. Παπαζήσης,1990.
- J. Young: Η Ευρώπη του Ψυχρού Πολέμου, 1945-1991. Πολιτική Ιστορία. Πατάκης,

2002.

M. Young: Οι πόλεμοι του Βιετνάμ, 1945-1990. Οδυσσέας, 2008.

Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ, Τόμος Α'. Σύγχρονη Εποχή, 1995.

Ιστορία της Αντίστασης 1940-1945. Αυλός, 1979.

V. Ιστότοποι:

<http://www.americanrhetoric.com>

<https://www.barikat.gr>

<http://www.e-dromos.gr>

<http://efimeris.nlg.gr/ns/main.html>

[http:// www.exile-museum.gr](http://www.exile-museum.gr)

<http://www.exiloforschung.de>

<http://www.kke.gr>

<http://www.marxists.org/>

<http://www.morfotikesekdoseis.gr>

<http://www.m-lkke.gr>

<http://www.thesis.ekt.gr>

<http://195.134.75.12/aski>

Ευχαριστίες

Η συγγραφή της διπλωματικής εργασίας είναι μια διαδικασία διαλεκτική. Και στις όποιες, ενδεχόμενες, αρετές έχει υπάρξει κατά κανόνα ένα μεγάλο πλήθος ανθρώπων που έχει συνεισφέρει με ποικίλους τρόπους. Δυστυχώς, δεν μπορώ να αναφερθώ στον καθένα ονομαστικά και αναλυτικά γιατί το παρών σημείωμα θα έπαιρνε το χαρακτήρα προσωπικού ημερολογίου, μιας και το πλήθος των ανθρώπων που παρείχαν ερείσματα, ακόμα και σε περιπτώσεις που δεν έγινε αντιληπτό, είναι μεγάλο. Αναγκαστικά θα περιοριστώ στο ελάχιστο των ευχαριστιών.

Θερμές ευχαριστίες στον επιβλέποντά μου κ. Μιχάλη Λυμπέρατο για τις γνώσεις του, την υπομονή και το χρόνο που αφιέρωσε ώστε να με καθοδηγήσει στην παρούσα εργασία αλλά και τον κ. Προκόπη Παπαστράτη που ήταν αρωγός στην κοινή μας προσπάθεια. Τους καθηγητές μου στο ΠΜΣ Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, τα ακαδημαϊκά έτη 2012-2013 και 2013-2014, χωρίς την συμβολή των οποίων δεν θα είχα ποτέ την δυνατότητα να συγκροτήσω την παρούσα έρευνα: την κ. Λίνα Λούβη, τον κ. Χρυσάφη Ιορδάνογλου, τους κ. Μανώλη Χουμεριανό και κ. Θανάση Τσούμα, την Ε. Ανδριάκαινα, την κ. Ιωάννα Παπαθανασίου και την κ. Δέσποινα Παπαδημητρίου, που συνεισέφερε επιπλέον σημαντικά στην δεύτερη ενότητα της παρούσας εργασίας. Επίσης, πολλά ευχαριστώ στους συμφοιτητές μου των τεσσάρων ακαδημαϊκών εξαμήνων που διήρκεσαν τα σεμινάρια που παρακολούθησα και τις γόνιμες συζητήσεις που είχαμε στα πλαίσια αυτών.

Τέλος, ξεχωριστές ευχαριστίες απευθύνω στο προσωπικό των «Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας», της «Εταιρείας Μελέτης της Ιστορίας της Αριστερής Νεολαίας» και τα μέλη της «Κομμουνιστικής Οργάνωσης Ελλάδας» για την πρόσβαση που μου παρείχαν στα αρχεία τους. Ευχαριστίες απευθύνω στην κ. Ρόζα Οικονόμου και Κ. Μαλαφέκα για το χρόνο και τις μνήμες που μοιράστηκαν μαζί μου. Επίσης πολλές ευχαριστίες πρέπει στον υποψήφιο διδάκτορα Χρίστο Μάη για τις υποδείξεις και τα στοιχεία που μοιράστηκε μαζί μου και συνέβαλλαν καθοριστικά στην συγγραφή της τέταρτης ενότητας, την φιλόλογο Μαρία-Ρόζα Παπαδημητροπούλου για την γραμματική και συντακτική διόρθωση της παρούσας εργασίας, όπως επίσης και τους Ηλία Σταθάτο και Ελένη Συράκου για τις πολύτιμες πρακτικές βοήθειες που μου παρείχαν.

Summary in English

The present paper assesses the issue of Greek Lefts' interpretation of the centrist political field, in the years following the Greek Civil War. We will attempt to examine a number of issues, such as the following: In what amount the greek left of the post civil war years was preoccupied with the issue of the political center, with an emphasis in the most important centrist party that appeared in post-civil war political system, the Centers' Union (EK).

The center was treated as an ally or as an enemy by the Greek left? These interpretations were related to the political strategy of the left towards the post-civil war status, and if they were, in what sense? Did these interpretations fueled the confrontations and debates in the field of the Greek left, that escalated after the 60s? Also, the EK political successes was a result exclusively thanks to its own, independent political discourse and program, transcending the basic divisive line between the left and the dominant bourgeois political world, as it had emerged from the Liberation onwards, or the Centers' Union appropriated programmatic axes and objectives, gaining access to new social layers that, until the appearance of the EK, the center could no reach? These questions will occupy us in the following pages.

This paper is composed by five sections. The first section attempts to present the general characteristics of the international environment in the first two decades after the Second World War. It also recounts the most important political developments and Greece's economic, social and ideological context by the end of the Civil War in 1949 until the dictatorship in 1967. The first section draws data from the relevant bibliography.

In the second section we are trying to document why the EK was not a usual party of the center. What were the pillars and the targetings of EK's reasoning and practices and especially its leader's, George Papandreou, who gave to the party new political characteristics and support bases, markedly different ones from older parties and leaders of centrist political formations that appeared after the death of Plastiras and onwards.

This was attempted by analyzing George Papandreou's speeches in moments of heightened political debate, between the years 1961 and 1964. We researched speeches on important pre-election campaign rallies of the "Unyielding" political period, between the elections in November 1963 and February 1964, as well as programmatic statements of EK governments.

Additionally, it presents the analytical framework and demands of major political formations, which expressed the explosion of social struggles from 1961 and onwards. It is examined whether there were relations of political communications and feedback between them and EK's political reasoning and program. Finally, there are very briefly presented the initiatives of EK's, concerning the policy shift of the rural population.

The third section deals with the United Democratic Left (EDA). It presents, in summary, the conditions under which the EDA party were found, and the decisive role of the Communist Party in it's foundation and expression of its political character. Then EDA's positions about the nature and character of the social and political forces after the Civil War in Greece are analyzed, as well as it's main programmatic pillars and it's programmatic strategic duties.

Subsequently, we lay out the targeting and discourse toward centrist political space, before Centre Union's appearance, as well as EDA's self-criticism about it's line towards this political space, in the '50s. Then, we represent the official party line, targeting and tactics versus the Union Centre, and we are commenting how these were changing because of political developments. Apart from the relevant bibliography, this section draws it's sources from the archives of EDA. Mostly from it's decisions and it's recommendations in central political processes of the party (nationwide conferences, congresses, pre-congressial documents and meetings of the Executive Committee) from 1956 until 1967.

The forth section tries to lay out a critique of EDA, coming from it's left, about her positions concerning the issue of the center. For this, we choose to demonstrate analyzes of the Greek "Marxist-Leninist" political current, through it's basic presumptions, and in particular through articles appearing in the political review "Renaissance".

At first we briefly describe the first major rift within the Greek communist movement, because from that rift and the following disputes, the Greek "Marxist-Leninist" political current was formulated. We also lay out the confrontation of the Communist Party of China and the Communist Party of the Soviet Union in the late 1950s and early 1960s.

The positions of the first party, provided a very comprehensive and coherent framework in which the Greek "Marxist-Leninist" political current intergrated it's disagreements about the policy of EDA and KKE. Then we present basic factual information about the formation, influence and activity of this current, until the outbreak of the coup.

Then we analyze the key analytical schemes of "Marxist-Leninist" current, the tackling the question about the political stance towards the Centre Union, the criticism towards EDA and policy proposals and priorities. In addition, we set out EDA's answers in response to the criticism concerning her from the "Marxist-Leninist" political current.

The data in this section were obtained from the relevant bibliography and the memoirs of actors active, and in particular the conflict within the Communist Party, centered around the deposing of Zachariadis, at the Communist Party's 6th plenary session of the Central Committee, in 1956. Also, we obtained material from the main political texts in the conflict between the Communist Party of China and the Communist Party of the Soviet Union. Also, from interviews and testimonies of persons who participated in the pre-dictatorial Greek "Marxist-Leninist" political current and from articles of the magazine "Renaissance" and tokens from the Consistent Political Left Movement, the political organization set up by the "Marxist-Leninist" political current in 1967.

In the final section i present the views and positions of an old member of the Communist Party, Lefteris Apostolou, and the views and positions of the political group that formed around him, the "Innovative Group of the Democratic Left" (AODA), concerning the question about the center.

Lefteris Apostolou and his team give us a coherent and consistent version of a critique from the "right", concerning EDA's analysis and positions. Initially, his CV and the political path that Lefteris Apostolou followed is laid out, as the foundation and the crisis that soon appeared in the AODA and led it to degeneration.

Then we analyze the views of L. Apostolou and AODA about the program and the strategic objectives of Greek left in the post Civil War period, the alliances that presupposed, but also the steps they considered best to serve the former and latter. In addition, in the end, we attempt a comparative analysis between the affinities and differences between the AODA and EDA.

The material comes almost exclusively from Lefteris Apostolou archive, located in ASKI. The evidence in the files start from 1961 and end in 1965. I judged them sufficient enough to convey clearly the views of L. Apostolou and his team concerning the topic we are considering.

